

SAPIENTIAE LIBERI LIBERTATI SAPIENTES

MISCELLÀNIA D'HOMENATGE A JOAN MARTÍ I CASTELL

II

Fotografia: Gabinet de Comunicació de la URV.

*Miscel·lània d'homenatge
a Joan Martí i Castell*

VOLUM II

Edició a cura de Miquel Àngel Pradilla

Tarragona, 2016

EDITA
Publicacions Universitat Rovira i Virgili
Arola Editors, S.L. - Gràfiques Arrels

1a edició electrònica: març de 2016

Dipòsit legal: T 627-2016

ISBN: 978-84-8424-444-8

1a edició en paper: març de 2016

ISBN: 978-84-8424-426-4

Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili:

Av. Catalunya, 35 - 43002 Tarragona

Tel. 977 558 474

www.publicacions.urv.cat

publicacions@urv.cat

Arola Editors:

Polígon Francolí, parcel·la 3, nau 5 - 43006 Tarragona

Tel. 977 553 707 - Fax 902 877 365

arola@arolaeditors.com

Gràfiques Arrels:

Polígon Francolí, parcel·la 3, nau 5 - 43006 Tarragona

Tel. 977 547 611 - Fax 902 877 365

arrels@grafiquesarrels.com

AMB EL SUPORT DE
Departament de Filologia Catalana de la URV
Universitat de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

Taula de continguts

VI. SOCIOLINGÜÍSTICA I PRAGMÀTICA

7

VI. LINGÜÍSTICA SINCRÒNICA

83

VII. LITERATURA I TRADUCCIÓ

129

VIII. LITERATURA ORAL I FRASEOLOGIA

249

IX. PERSONAL

297

ÍNDEX SISTEMÀTIC

311

VI. Sociolingüística i pragmàtica

Monges, frares, mestres, bisbes i capellans: l'avantguarda de la subordinació i l'eradicació d'una llengua —i del seu capgirament?

JOAN A. ARGENTER

Institut d'Estudis Catalans

1. Objectiu, mètode etnogràfic, fonts i contrapunt metodològic

Aquest article té com a objectiu mostrar el paper que han tingut la institució escolar i els seus agents en el procés de la subordinació i de l'eradicació de la llengua d'una minoria —i de la minoria mateixa—: el català de l'Alguer. És, doncs, un treball sobre la substitució lingüística.¹

El treball es basa en projectes que fan ús de mètodes habituals en l'etnografia lingüística.

L'etnografia es caracteritza pels mètodes qualitatiu, per l'intent de desentranyar la racionalitat interna que guia les pràctiques i creences d'una comunitat i per atorgar un paper crucial a la veu dels parlants inserits en un determinat context sociocultural i immersos en un determinat procés sociolingüístic. La substitució lingüística admet altres alternatives d'anàlisi, però no sempre els parlants hi fan cap paper actiu. Poden ser estadísticament més representatives, però solen establir correlacions directes entre dades macrosocials i els fenòmens resultants d'un contacte de llengües abassegadorament asimètric. Aquestes correlacions s'interpreten erròniament com a causa immediata —i, doncs, com a explicació— de la deriva sociolingüística. O bé, des d'una orientació historiogràfica, s'atribueix un pes desproporcionat a polítiques institucionals i a la documentació jurídica. L'etnografia cerca, en el desplaçament d'una llengua per una altra, l'articulació entre processos sociopolítics i socioculturals de llarg abast i els seus efectes sobre les formes i les funcions d'una llengua, i també sobre les pràctiques comunicatives emergents entre els parlants.

---

1. Aquest treball es basa en recerca finançada pel Ministeri d'Economia i Competitivitat del Regne d'Espanya (codi de referència: FFI2009-14449-C02-01) i també per l'Institut d'Estudis Catalans (PP2008-S0401). Agraïco la informació i els suggeriments de Pere Lluís Alva, August Bover, Joan Peytavi i Joan Veny. I als meus consultors algueresos llur acolliment, contribució i paciència. Cal que el lector eximeixi d'error tothom que no sigui l'autor.

Aquí ens centrem en un factor alhora institucional i ideològic i en el rol que hi fan aquells col·lectius que s'hi associen —concretament, la institució escolar en les seves diverses versions i els seus agents: ordes religiosos i mestres civils. La investigació d'aquest factor és incompleta i potser esbiaixada, com ho és la memòria, ja que ens basem en les manifestacions —el record autobiogràfic— d'individus que en van patir els efectes.

Evidentment, no es pot passar per ull el fet que aquells agents eren executors terminals d'instruccions administratives i polítiques nacionals emanades de més amunt. L'estudi d'Iglésias (1998) és exemplar a l'hora de desvelar la política empresa per l'Antic Règim i també per la República a França d'ençà del segle XVII envers la llengua de la Catalunya del Nord. L'execució d'aquesta política fou manifestament encomanada, primer, a ordes religiosos —jesuïtes, benedictines— i a l'aparell administratiu laic més tard. Calia difondre el francès arreu de l'Hexàgon i eradicar-ne les altres llengües i parlars. Es tractava, en fi, de construir la nació francesa des de l'Estat constituït.

2. *L'Alguer, avui*

La dècada dels seixanta (Pueyo 1996) fou el llindar a partir del qual l'alguerès va encaminar-se cap a un decandiment lingüístic irreversible, malgrat la resistència cultural (Caria 1990). Un munt de factors objectius hi confluïren. Avui la situació objectiva del català de l'Alguer i la percepció subjectiva de parlants actius, parlants passius o no-parlants del català, i també la de molts activistes culturals és reconegudament crítica, com ho és la d'estudiosos (Chessa 2014, Chessa & Simon 2014, Simon 2014), per bé que també hi troben racons d'esperança (Simon 2013) i projectes de futur (Caria 2006). Entre els activistes culturals, n'hi ha que han escrit honestament i dolorosament llibres amb el terme «extinció» en el títol (Sari 2013), per bé que amb fermes conviccions lingüístiques —a més del significatiu cas de Rafael Caria, que va fer palès el seu sentiment tràgic de la llengua en vers i en prosa.²

Ni les dades conegudes a través d'enquestes fiables (Querol i altres 2007) ni les dades dels contextos regional, nacional i mundial conviden a l'optimisme, malgrat el tocatardà desenvolupament de legislació positiva envers les minories d'Itàlia (1999) i envers, específicament, el patrimoni lingüístic i cultural de Sardenya, inclosa l'Alguer, (1997) —legislació que, segons Dal Negro (2005), podia respondre més aviat a un oportunisme polític que no pas a una planificació efectiva. O potser sí: la llei regional no és una llei de promoció de l'ús de la llengua, sinó de preservació del patrimoni lingüístic i cultural —conjunció que ha estat poc propícia a una veritable recuperació del sard i del català de l'Alguer (Portas 2012).

3. *L'Alguer: una aproximació etnogràfica. La generació de postguerra*

La substitució del català de l'Alguer s'inicia o es reforça molt probablement —com en tants altres casos del mateix fenomen— després de la Segona Guerra Mundial. L'exaltació nacionalista que la circumstància comporta, la mobilització militar en ella mateixa,³ l'ocupació, la

2. «No m'il·lusion / que parlarem encara / per prou temps / la llengua dels meus avis / amb la qual / petitet / he començat a conèixer / los cicles de la vida» (Caria 1986: 63, «La llengua dels meus avis»).

3. La francesització política i cultural i l'abandonament del català en favor del francès a la Catalunya del Nord rebé una empena decisiva arran de la Gran Guerra i sobretot arran de la Segona Guerra Mundial (Berjoan 2012; Peytaví, en premsa), és a dir, després d'un període d'exaltació dels valors nacionals i de mobilització militar del jovent.

recuperació de les llibertats democràtiques i la (re)construcció de l'Estat, la posterior difusió de l'ensenyament obligatori i la ubiqüitat d'uns mitjans de difusió controlats per l'Estat o que vehiculen, en qualsevol cas, la ideologia dominant, i també, com arreu, la influència nord-americana posterior a la guerra, amb l'accelerada uniformització cultural que hi és inherent, faciliten la precipitació d'una inèrcia que havia començat poc temps abans en les classes benestants.

Membres de la generació de postguerra a l'Alguer remarquen aquesta associació entre la visió de la llengua italiana com a mitjà d'expressió de les llibertats recobrades i del nou ordre constitucional en detriment de la llengua local:⁴

Perquè els meus pares entre ells parlaven an alguerés, ma a nosaltros mos parlaven en italià. [...] *El meu pare era mestre d'escola i vivim l'època pràcticament de quan s'escomença, a dins de la democràcia, a individuar la llengua italiana com a una llengua de emantxipació i això és un sentiment molt difús a dins de tota l'escola pública italiana.* [PARLANT_013_H63]

Altres membres de la mateixa generació emfasitzen el caràcter estigmatitzat de l'alguerès, alhora que remarquen la influència de l'escola com a factor d'eradicació de la llengua:

l'alguerès era considerada *una llengua proba, una llengua de probes*. Per tant lo primer pas per enriquir o per trende esparàncies de millorament era parlar amb els fills en italià. *Després hi era l'escola on era absolutament vietat parlar en alguerès. Los mestres teniven la disposicions de no fer parlar a la gent en dialecte. Teniva de ésser feta fores.* [PARLANT_014_H62]

Les circumstàncies hi ajudaven, però la llengua *teniva de ésser feta fores* i l'escola n'havia de ser l'executora. Un altre membre d'aquesta generació fa una declaració sorprenent en presentar la família com un cas de lleialtat i normalitat lingüística:

la mare [...] ha tengut sempre claríssim que la llengua de casa tenia de ésser l'alguerés i quan ió... ió he freqüentat classes com a tots... tots... a l'institut, que era un institut privat de *un col·legi de monges, i al primer col·loqui entre la mare i la mestra, la primera... hi ha dit que era millor que no parlessi als fills en alguerés perquè, si no, no s'aprenia bé l'italià i quan[t] ha tornat a casa el pare li ha demanat: «què passa? Què t'han dit les monges?» «Ai que no tenim de parlar més als fills amb alguerés perquè si no malament per l'italià...» «i tu que li has dit?» «Que faci la monja que ió faré la mare». I això... no és estat un, un, un... diem... com podem diure? Una... una... una tria de identitat, és que era normalíssim que a casa se parlessi... [PARLANT_012_H66]*

Aquest episodi no s'aparta gaire de les declaracions anteriors. El relleu que l'entrevistat dóna al fet que a casa seva es parlés alguerès amb tota naturalitat és una mostra indirecta de la consciència —potser adquirida més tardanament— que el procés de substitució era ja en curs a la seva infantesa i l'evoca. Noteu, però, l'atribució de responsabilitat a «les monges», un orde dedicat a l'ensenyament dels minyons, en allò que afecta l'intent d'eradicació de la llengua, i la resistència familiar, si més no en la memòria del nostre consultor tants d'anys més tard.

De vegades, en narrar aquella situació de trànsit lingüístic que es vivia i, si bé abundant en la desqualificació de l'argumentari oficial, afloren posicions relativament ambigües i elitistes, que favoregen l'ús de la llengua, però potser ja en àmbits restringits i avaluen negativament l'aprenentatge de l'italià de parlants nadius de la llengua local:

Això és la demostració que [los minyons] no pativen amb... seguint a parlar la llengua algueresa *en família o als àmbits familiars* i a aprendre l'italià; probablement *han patit més* aquelles que no

4. Entre claudàtors s'indica la referència al parlant, amb un codi numèric convencional i un codi que n'indica el sexe (H/D) i l'edat en el moment de l'entrevista. La cursiva marca els fragments més pertinents en relació amb el sexemplifica o es debat.

tenguent pares que eren en grau de trasferir-li una bona llengua italiana *se són trobats en doble dificultat perquè de fet hi han tallat la llengua materna, per les sol·licitacions que venien de fores de no transmetre-la als fills i han transmes una llengua italiana dolentíssima* perquè no la dominaven i no eren en grau per això de la trasferir-la nel·la forma correcta, amb totes aquelles coses... bestialitats i estropios que hi ha quan(t) u parla una llengua que no domina. [PARLANT_013_H63]

Hi és subjacent, per comparació, i hi és contradit, l'argument difós des de l'escola sobre els efectes perniciosos del coneixement inicial del parlar local. Hi apunta l'acceptació d'una restricció a l'àmbit familiar. Alhora s'hi escola una qüestió que serà cabdal, no solament en relació amb l'italià, sinó més tard també amb l'alguerès: la de la competència i fluïdesa dels progenitors en la llengua que es transmet o es deixa de transmetre i, en conseqüència, també la qüestió sobre què cal entendre com a «parlant legítim» d'una llengua en un determinat context.⁵

Més jove, però pròxim a aquesta generació, recollim el testimoni de qui ha passat pel mateix procés de ruptura de la transmissió familiar i la inducció atribuïda al sistema escolar en un context en què la llengua dominant ha adquirit ja un valor social de prestigi a escala local:

Sí, doncs, els meus pares eren algueresos, parlaven alguerès entre ells, però nel·la meua família hi ha hagut una particularitat molt generalitzada *als anys cinquanta a l'Alguer, nel·l immediat postguerra, quan els pares que parlaven entre ells en alguerès han començat a parlar italià als fills, perquè les escoles dieven que no era... no era una operació culturalment vàlida aquella de parlar als fills en alguerès; i a més, com passa... com ha passat una mica a tot arreu, parlar italià era més fi, era més elegant... aquesta era la tendència de l'època i així els meus pares han començat a parlar-me italià.* [PARLANT_020_H59]

En tots aquests casos es tracta de persones exposades a l'alguerès en l'àmbit familiar, singularment en la comunicació entre els progenitors, bé que aquests han estat agents actius o induïts de la ruptura de la transmissió lingüística. I en tots aquests casos es tracta de persones que recuperaven la llengua al carrer en la interacció amb els companys de colla amb els quals jugaven (Argenter 2012, 2013).

4. Vergonya, mimesi, timidesa i filtre

En les generacions posteriors, encara ens trobem amb individus que han viscut en primera persona els fets i amb d'altres que ja simplement narren la narració que han escoltat dels pares, de quan aquests eren infants o joves. Entre els primers, hi ha qui, parlant nadiu d'alguerès, caracteritza la situació en termes de *vergonya* —com és habitual en altres casos, l'occità per exemple— i d'una consegüent *mimesi* social:

... *l'escola, ió me record, l'escola era realment el lloc on ió més vergonya tenia de dir fins i tot una paraula en alguerès, perquè... no sé, en aquella edat el model que es té és de la gent que està millor que tu, no de la gent que està pitjor que tu o com tu, no!? Es tendeix a elevar-se, no!?, d'alguna manera. I per tant el meu model era la gent que només parlava italià: no sé, fills de metges, d'advocats, de, de... d'enginyers, o coses així, o sigui gent... de bancaris, o sigui gent que estava millor que nosaltres [...] la nostra era una família normal diguéssim, proletària, no sé com dir-ho, mai no ens ha mancat res, però... una família de condició normal com altres, potser un poc millor que altres, però no tant... normal...* [PARLANT_018_H43]

5. Chessa (2014) posa de manifest com el domini relatiu de la llengua recessiva influeix en la ruptura de la transmissió lingüística: és un factor necessari, però no suficient del «cercle viciós» de la substitució lingüística.

Vergonya i emulació que es converteixen en *timidesa* lingüística — caracterització espontània i encertada— en descriure el comportament de minyons catalanoparlants familiars, com ell mateix, en l'àmbit escolar, sobretot a primària, però també al *Liceo Classico*:

Sí que hi havia bastant de, de... minyons que... i minyones que parlaven alguerès, però també ells, ió notava això que ... tenien com una mena de... no sé com dir-ho, de, de... de timidesa o de... no acabaven de ser naturals... entre ells, si ningú els veia, sí. Però, després, amb els altres, intentaven fer veure: «eh, ió també sé parlar italià!». No sé, aquesta és la impressió que m'ha quedat a la memòria. [PARLANT_018_H43]

Encara una persona quasi deu anys més jove ens relata una experiència similar, potser un dels últims parlants nadius de l'alguerès. La intervenció de les monges li altera la biografia lingüística:

quan he entrat a la costura era pot ésser u dels últims minyons que dominava més l'alguerès que no l'italià i per això les monges han trucat la mama, la meva mare, i li han aconsellat de prohibir als adults, als grans, de parlar-me en alguerès, perquè entre els minyons, les criatures, ió era aquell que parlava una mica més l'alguerès i però allò ha una mica canviat lo meu recurs lingüístic perquè des d'aquell moment ió he vivit en una dimensió quasi totalment italianoparlant perquè amb els meus coetanis era normal parlar en italià i, per exemple, durant totes les escoles elementars no trobaves ningun minyó, ninguna criatura, amb qui parlar en alguerès. [PARLANT 021_H31]

Un darrer testimoniatge d'aquesta política d'eradicació de la llengua local vehiculada sobretot per mestres d'escola, l'obtenim del PARLANT 016_H30, el qual pertany a la mateixa generació de parlants nadius que el testimoni anterior. Significativament, ens ofereix una nova visió vital del procés biogràfic de ruptura de la transmissió lingüística, substanciada en la noció de *filtre* entre generacions:

Sí, però, amb nosaltres, amb els petits hi havia com un filtre, com una autocensura (no vull dir censura en el sentit, no?!...) però ell va créixer en una època de la història, de la cultura italiana en què Itàlia s'estava italianitzant i aleshores el meu pare, per exemple, em contava que les mestres d'escola li, li ... era prohibit parlar l'alguerès a l'escola perquè es pensaven que podria crear dificultats nel·l aprenentatge de l'italià i... doncs, al carrer sí que el parlaven, però des d'un punt de vista educatiu es privilegiava la llengua italiana [...] perquè la mentalitat era que «si parlo en alguerès amb el minyó potser podria fer confusió i barrejar i tenir problemes amb l'aprenentatge de l'italià», que de fet és un fals problema [...] però és una percepció comuna. [PARLANT 016_H30]

Observem, doncs, el rol determinant de monges i mestres a l'hora de propagar simultàniament la ideologia dominant i els prejudicis lingüístics que havien de fer de dic de contenció de la reproducció del parlar local, prèviament estigmatitzat. L'argument és reiterat i ubic a l'Alguer, i no és pas insòlit en altres processos de substitució lingüística (Querol 1989: 127-128; Montoya 1995: 174-175).

L'objectiu de l'escola és certament de reproduir l'ordre establert i de difondre la «llengua nacional» en la versió normativa. Aquest objectiu no hauria de comportar necessàriament l'eradicació d'altres llengües autòctones. Cal concloure, doncs, que de fet —el cas francès n'és un exemple palmari i explícit— reproduir l'ordre establert demanava no solament l'accés a la «llengua nacional» i la identificació amb aquesta llengua, sinó la desaparició de tota altra manifestació lingüística, i el camí més directe per a aconseguir-ho era el menyspreu de la llengua i la humiliació dels parlants. La participació de la família n'era un element clau, i d'aquí la inculpció «invisible» dels pares i altres parents. L'eradicació de la llengua pren l'aire d'un afer familiar.

5. La irrupció de l'italià en les pràctiques comunicatives multilingües locals

Però a l'Alguer no solament vivien algueresos catalanoparlants «històrics», sinó també sards catalanoparlants familiars —antics «neoparlants» i els seus descendents— i també «neoparlants» més recents.⁶ La relació entre algueresos tradicionals i les diverses onades migratòries de sards ha estat prou fluida, ha implicat el doble procés d'introducció del sard a l'Alguer i d'aprenentatge espontani del català pels sards en un context natural, i no ha creat clivelles socials infranquejables.⁷ Llevat d'alguns contextos jocosos, els sards algueresos són reconeguts com a parlants legítims per la gent d'origen local. No solament es donava la convergència amb la llengua local, sinó també la divergència, sense que causés problemes de comunicació, segons narra el PARLANT 021_H31 —i no és l'únic.

ió he conegut un període on los que venien de fores de l'Alguer no tenien ja més necessitat d'integrar-se utilitzant l'alguerès a l'Alguer però tenien una tal confiança en la pròpia llengua d'origen, lo sard, que continuaven parlant en sard també amb els algueresos que utilitzaven l'alguerès i no se utilitzava l'italià com a llengua franca. [PARLANT 021_H31]

En quina mesura aquest comportament històric ha estat afectat per les noves condicions sociopolítiques i per la política educativa de l'Estat Nació ressorgit? En quina mesura la reciprocitat entre algueresos de distinta provinença ha estat alterada o fosa dins el nou context? En aquest respecte és pertinent reproduir el testimoniatge de PARLANT 020_H59:

l'anar a escola... l'italià... l'italià ha pràcticament tancat aquesta forma de, de, de... travasament lingüístic del sard que passava a l'alguerès; el sard en aquell punt no tenia més menester de passar a l'alguerès perquè passava a l'italià i l'alguerès que abans aprenia el sard tampoc tenia menester de aprendre el sard perquè passava... i tot passava... i passa a través de l'italià. [PARLANT 020_H59]

La llarga mà de l'estat nació, la intrusió sense precedents de l'italià a l'illa, la percepció de la llengua nacional com a «llengua d'emancipació» i l'estigmatització de les llengües locals en el discurs dominant, la difusió dels mitjans de comunicació i, encara, la contínua política educativa d'exclusió del català i del sard del currículum oficial, han alterat les pràctiques verbals multilingües i recíproques entre la població local.⁸ L'italià com a «llengua neutral»: la «llengua d'enlloc» finalment els ha pres el lloc, després que monges, frares i mestres li haguessin aplanat el camí.

---

6. Per al concepte de *neoparlant*, vegeu la introducció de O'Rourke; Pujolar; Ramallo (2015) al monogràfic *IJSL* 23. El terme és al capdavant una etiqueta que abraça situacions i trajectòries lingüístiques ben diverses. Hom pretén qüestionar el concepte assumit de «parlant nadiu» com a referent de la recerca lingüística i promoure un debat sobre la «legitimació del parlant». Vist així, té un sentit que no té com a categoria descriptiva.

7. L'Alguer ha estat l'única comunitat catalanoparlant que, en el període 1861-1921, incrementava la seva base demogràfica i el percentatge de parlants, fins a arribar en aquest darrer any al 99,64%, segurament el més elevat de l'àrea catalanoparlant (Pueyo 1996: 77-78).

8. I, de fet, hi ha un testimoni que presenta la intrusió de l'italià en una família on el multilingüisme era habitual (sard logudorès, sassarès, alguerès) com una manera de «simplificar» tanta diversitat lingüística familiar, malgrat que inicialment la introducció de l'italià la incrementa. L'italià és, doncs, percebut efectivament com una llengua d'enlloc, una llengua que no incrementa la diversitat per ella mateixa, sinó que la neutralitza (Argenter 2013).

6. El paper dels eclesiàstics

La influència del món eclesiàstic en l'arena lingüística i cultural alguerera és innegable, per bé que no sempre ni tothom hagi seguit les mateixes pautes. Ens limitem a una síntesi i a mostres del testimoniatge que hem pogut arreplegar personalment.

L'actitud de l'Església a l'Alguer ha estat històricament positiva envers la llengua i la tradició alguerera (Caria 1990: 19), sobretot quant al clergat secular, en general format per gent del país. No obstant això, els ordes monacals de la Mercè i de Sant Francesc (almenys fins a la segona meitat del segle XIX) no han estat hostils a la llengua local, per bé que no l'hagin promoguda.

Si més tard (s. XX) els membres dels ordes eclesials, especialment els abocats a l'ensenyament dels minyons i minyones i especialment les monges de diversos ordes i centres escolars, han estat al servei de l'eradicació de la llengua del poble, l'actitud i l'activitat del clergat secular ha adoptat un altre caire, favorable al conreu de l'alguerès i a la tradició local i hi ha exercit un rol actiu. I el mateix es pot dir d'alguns mestres d'escola. Això ens permetria de veure'ls com a factors d'un intent de capgirament de la precària situació sociolingüística local, amb independència dels resultats. Certament, llur obra s'adreça al folklore —orientació que serà superada més tard per altres moviments cívics—, però també a la pastoral, la litúrgia i l'escolarització d'adults.

Se m'excusarà la referència a dades ben conegudes. Ultra l'obra poètica, Francesc Manunta va arreplegar i editar el cançoner líric tradicional (Manunta 1988-1991); Josep Sanna va redactar el *Diccionari català de l'Alguer* (Sanna 1988); Antoni Nughes ha realitzat estudis erudits, ha tingut cura de l'edició de l'obra de Joan Palomba (1996) i ha estat l'ànima de la publicació *L'Alguer. Periòdic de Cultura i Informació*. Els mossens Josep Sanna, Joan Peana i Antoni Nughes, juntament amb altres seglars, fundaren en 1982 l'«Escola de Alguerés Pasqual Scanu» per a adults —el nom de la qual rememora qui fou mestre d'escola i escriptor alguerès, i estudiós de la cultura popular de l'Alguer. Manunta fou també cofundador i president d'Òmnium Cultural de l'Alguer —per esmentar solament algunes de les mesures en favor del català de l'Alguer d'aquest clergat secular i sense entrar en derives posteriors.

En l'àmbit de la pastoral i la litúrgia, hom va aconseguir el permís de les autoritats eclesiàstiques per a celebrar la missa en alguerès, una primera per Sanna i una segona per Manunta i, més tard, Nughes. Hem recollit el testimoni d'aquest darrer, que no deixa de ser curiós, per tal com desplega un argumentari la font d'autoritat del qual —si més no la font adduïda— és, en últim extrem, la conferència episcopal espanyola. Com en una mena de significatiu zoom canònic, el focus s'acosta als bisbes catalans i se n'allunya per a reforçar un argument pastoral —i potser una reserva personal:

quan ha arribat l'altre bisbe que ha fet un... com podem diure? [...] ell ha fet aquest... aquest sil·logisme dient als bisbes: «la conferència episcopal espanyola ha donat als bisbes catalans la possibilitat de fer missa en català». Que és aquesta la... no ve directa dels catalans, no ve directa dels bisbes catalans...

Fos com fos, les autoritats eclesiàstiques no ho devien posar fàcil. La cadena de comandament era clara:

del protxés jurídic... i ell ha dit: «com que l'han dat»... la conferència eclesiàstica espanyola ha donat permís de missa en català per les terres de llengua catalana, la mia diòtxesi és també terra de llengua catalana i iò faç aplicació d'aquest permís a la mia diòtxesi. I trob que era un acte de coratge. Perquè...

Però, això, ara que m'has explicat això, era una decisió del bisbe?

Del bisbe.

Havia de ser una decisió de la conferència episcopal italiana?

Sí, també, també, però ell ha dit: com prioritàriament la competència és del bisbe i *hi ha estat un restringiment de part de les congregacions romanes de, de, de... donar l'autoritat sol a les conferències episcopals nacionals*, ió, com que el concili posa a cap de l'iglésia local al bisbe local, faç aplicació d'aquella...

Tot seguit, Nughes aporta un argument d'autoritat —no és l'únic— quant a la tria lingüística per a les funcions litúrgiques:

però ell m'ha dit immediatament: *«fes algunes correccions», de manera que se pugui diure que estàs fent una missa per a l'Alguer, no podem fer una transferència absoluta del text així com és per les terres catalanes per l'Alguer, s'han de fer unes petites adaptacions, cosa que ió he fet i que era el que pensava també, no és perquè me l'ha dit el bisbe...*

No és la meva intenció analitzar ni jutjar aquí aquest aspecte controvertit, que toca no solament l'àmbit de la pastoral, sinó el de les ideologies lingüístiques i de la política local. Solament aporto el testimoni que m'ha estat lliurat i que cal considerar una més —i rellevant per l'àmbit social que abraça— de les implicacions del clergat secular en favor de la funcionalitat de l'alguerès.

Hi ha indicis que aquesta tradició vinculada a la terra, a la llengua i a la cultura no era un fet estructural, sinó contingent, lligat a la personalitat i a l'actitud dels actors implicats, la qual cosa pot restringir-ne la continuïtat. No és una bona notícia, però tampoc el capgirament de la substitució lingüística no era a les seves mans. Hi ha altres instàncies administratives i cíviques que s'hi han implicat amb major o menor efectivitat i hi ha la societat algueresa en el seu conjunt, els membres de la qual són els únics que realment podrien aturar i revertir una pèrdua que, si s'acomplís, els llevaria la seva reivindicada identitat de «sards catalanoparlants».

Referències bibliogràfiques

- ARGENTER, Joan A. (2012, inèdit): «New speakers, old codes, new codes: language shift and revitalization in Alghero», 2012 American Anthropological Association Meeting, San Francisco, CA.
- ARGENTER, Joan A. (2013): «Intergenerational permeability and cleavages: from parents as agents of language shift to grandparents as a source of knowledge. Catalan: a heritage language in Alghero, Sardinia», dins Mary Jane NORRIS, i altres (ed.), *Endangered Languages beyond Boundaries: Community Connections, Collaborative Approaches, and Cross-Disciplinary Research / Langues en péril au-delà des frontières: Connexions communautaires, approches collaboratives, et recherche interdisciplinaire*, Bath, Foundation for Endangered Languages, pp. 150–156.
- ARGENTER, Joan A. (ed.) (2014): *Enclavaments lingüístics i comunitats locals. El català a Sardenya, al Carxe i entre els gitans catalans de França*, Barcelona, Càtedra UNESCO de Diversitat Lingüística i Cultural / Institut d'Estudis Catalans.
- BERJOAN, Nicolas (2012): *L'identité du Roussillon, penser un pays catalan à l'âge des nations (1780–2000)*, Perpinyà, Trabucaire.
- CARIA, Rafael (1986): *Só tornat a Sant Julià, l'Alguer*, La Celere.
- CARIA, Rafael (1990): *L'Alguer, llengua i societat. La minoria catalana entre passat i futur*, Sàsser-Càller, EDES – Editorial Democràtica Sarda.
- CARIA, Rafael (2006): «El català de l'Alguer: Apunts per a un llibre blanc», *Revista de Llengua i Dret*, núm. 46, pp. 29–102.
- CHESSA, Enrico (2007): *Enquesta sobre els usos lingüístics a l'Alguer 2004. Llengua i societat a l'Alguer en els inicis del segle XXI*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Secretaria de Política Lingüística.
- CHESSA, Enrico (2014): «Bilingüïtzació, transmissió intergeneracional i grau de vitalitat del català de l'Alguer», dins Joan A. ARGENTER (ed.) (2014), pp. 31–69.
- CHESSA, Enrico; SIMON, Sophia (2014): «Alguerès: “la llengua del cor”. Italià: “la lingua che conta”. Lleialtat lingüística i actituds políticament correctes a l'Alguer», dins Joan A. Argenter (ed.) (2014), pp. 71–101.
- DAL NEGRO, Silvia (2005): «Minority languages between nationalism and new localism: the case of Italy», *International Journal of the Sociology of Language*, núm. 174, pp. 113–124.
- IGLÉSIAS, Narcís (1998): *La llengua del Rosselló, qüestió d'Estat*, Vic, Eumo Editorial.
- MANUNTA, Francesc (1988–1991): *Cançons i líriques religioses de l'Alguer catalana*, 3 vols., l'Alguer, La Celere.
- MONTOYA, Brauli (1995): *Alacant: la llengua interrompuda*, València, Denes.
- O'ROURKE, Bernadette; JOAN PUJOLAR; FERNANDO RAMALLO (2015): «New speakers of minority languages: the challenging opportunity – Foreword». *International Journal of the Sociology of Language*, núm. 231 (2015), pp. 1–20.
- PALOMBA, Joan (1996): *Tradizioni, Usi e Costumi di Alghero. Pàgines de literatura algherese*, edició a cura d'Antoni Nughes, l'Alguer, Edicions Sol.

- PEYTAVÍ, Joan (en premsa): *La llengua catalana en el nord de Catalunya a l'inici del segle XXI*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- PORTAS, Giuliana (1912): *Política lingüística i renovament pedagògic a Catalunya i a Sardenya*, Dolianova, Grafica del Parteolla.
- PUEYO, Miquel (1996): *Tres escoles per als catalans. Minorització lingüística i implantació escolar a Itàlia, França i Espanya*, Lleida, Pagès Editors.
- QUEROL, Ernest (1989): «El procés de substitució lingüística: la comarca dels Ports com a exemple», *Miscel·lània* 89, València, Generalitat Valenciana, pp. 87–196.
- QUEROL, Ernest (coord.), i altres (2007): *Llengua i societat als territoris de parla catalana als inicis del segle XXI*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Secretaria de Política Lingüística.
- SANNA, Josep (1988): *Diccionari català de l'Alguer*, Barcelona, Fundació del II Congrés de la Llengua Catalana.
- SARI, Guido (2013): *El català de l'Alguer: una llengua en risc d'extinció*, Barcelona, La Busca Edicions.
- SIMON, Sophia (2013): «Parole che dicono tutta una frase». Fachtermini im Handwerk und sektorenspezifische Kommunikation als Domänen der Spracherhaltung in L'Alguer (Sardinien), dins Ulrich HOINKES (ed.), *Die kleineren Sprachen in der Romania. Verbreitung, Nutzung und Ausbau*, Frankfurt del Main, Peter Lang, pp. 207–234.
- SIMON, Sophia (2014): *Identità linguistica e culturale degli algheresi. Un approccio biografico-linguistico*, tesi doctoral, Romanisches Seminar, Universitat de Zurich.

Canvis en els ecosistemes de les llengües mitjanes: nous fets a la recerca de nous conceptes¹

ALBERT BASTARDAS I BOADA

Universitat de Barcelona

1. Introducció

L'evolució de la societat-món cap a la constitució d'unitats político-econòmiques superiors de gran escala, l'augment del grau d'interdependència tecnoeconòmica i comunicativa entre els distints països i el creixement del moviment de les poblacions constitueixen macrofactors de primer ordre que poden desorganitzar els equilibris ecolingüístics vigents fins ara. Els éssers humans contemporanis s'han d'anar adaptant a un context distint en què les fronteres societàries clàssiques entren en crisi, fet que obliga a la creació de noves representacions, l'adquisició de noves competències i la pràctica de nous comportaments socials (v. Martí i Mestres 2002). En el cas de les comunitats lingüístiques mitjanes —amb estat propi o integrades en estats amb altres grups lingüístics distints—, aquesta nova situació les porta a processos força generalitzats de bilingüïtzació o plurilingüïtzació, que poden demanar aleshores nous principis d'organització glotopolítica capaços de conciliar el manteniment i desenvolupament de les llengües pròpies i la comunicació entre nacions. En el(s) cas(os) català(ans), la situació es complexifica per la presència d'importants conjunts de població d'origen al·lòcton, fet que demana encara més un repensament dels principis teòrics i pràctics de l'organització de les societats actuals.

2. L'augment de la interdependència i el contacte

L'organització verbal de l'espècie humana respon a les vicissituds històriques que, adaptativament, han produït l'escenari actual de diversitat lingüística en la seva diàspora pel planeta. Igual com el que ocorre en el pla biològic —però amb les singularitats pròpies d'un altre nivell de

---

1. Text basat en la intervenció en la ponència marc sobre «Fronteres i moviments socials» del IV Congrés Català/Internacional de Sociologia (Perpinyà, abril 2013).

realitat—, el que veiem lingüísticament avui només recull una part de les produccions lingüístiques humanes, les que evolutivament han arribat fins als nostres dies. Cal partir, per tant, de la característica canviant dels codis que els humans usem per comunicar-nos, sia perquè els fem evolucionar contínuament, sia perquè n'abandonem l'ús i, doncs, els condemnem a l'extinció.

Un dels elements que en les últimes etapes històriques ha participat amb força en la desaparició dels codis lingüístics humans ha estat la constitució de l'estat-nació modern que aspirava a una unificació cultural dels seus ciutadans i adoptava polítiques destinades a produir aquests efectes (v. Balibar i Laporte 1974, Lodge 1993). Això és el que ha causat que allà on abans hi havia un contínuum geolingüístic gradual entre català i occità avui hi trobem més aviat un canvi abrupte entre català o castellà (espanyol) i francès. Les fronteres de sobirania política dels estats oficialment unilingües i sense reconeixement oficial de la diversitat lingüística interna esdevenen sovint, doncs, fronteres mentals i lingüístiques.

Aquest estat de coses es va veient modificat per l'eixamplament de les fronteres dels grups humans propiciat pels avenços tecnològics i per l'evolució cap a una economia transnacional, fet que els fa moure cap a noves estructuracions, com ara la Unió Europea o bé el Mercosur/Mercosul. En estendre's molt més enllà les àrees habituals de comunicació i (inter)relació i en associar-se en entitats supraestats més grans, les poblacions poden iniciar canvis en les seves representacions socioculturals i identitàries que les poden portar a evolucions fins aleshores no previstes (Bastardas 2007). Per exemple, l'actual expansió de l'anglès com a llengua més habitual d'intercomunicació, que excita el desig dels progenitors i dels poders públics respecte de la competència dels fills en aquesta llengua, no era un fet que haguéssim pogut preveure fa, diguem, cent anys. La consciència planetària actual que, tot i que de manera incipient, va entrant en les ments dels ciutadans més informats, trenca també amb les representacions de tipus més local que han estat les predominants des de fa uns quants segles. Quines conseqüències poden dur aquests canvis per a la continuïtat dels espais sociolingüístics tal com avui els coneixem?

3. La sostenibilitat lingüística de les llengües de demografia mitjana

Determinats segments de les societats europees, per exemple, en veure aquesta evolució cap a la necessitat d'haver de saber no només la llengua oficial i prevalent de l'estat, sinó també d'altres de més globals —i, especialment, com hem dit, l'anglès—, han manifestat la seva preocupació perquè aquest fet no posi en perill l'estabilitat i continuïtat de la distribució lingüística tal com ara la coneixem. Fins i tot països com França han expressat el seu neguit i ara mateix tenen un debat important sobre l'ús de l'anglès en els àmbits universitaris.

Si la por del poliglòtisme —o concretament de l'anglès— és alta en cultures de molts milions de persones i amb llengües de gran pes cultural i històric, podem pensar què és el que pot passar en grups humans amb menys parlants i amb menys poder històric. Per exemple, les comunitats lingüístiques europees al voltant d'entre un i deu milions de persones, com ara els suecs, els danesos, els eslovens, els finesos, les comunitats bàltiques o... la catalana. En aquests casos és on es dona el grau habitualment més alt de poliglòtisme, ja que són comunitats que, per la seva mida, saben i tenen clar que han de dominar més llengües que no pas la seva pròpia si han de competir en els mercats mundials. Què és el que està produint l'avenç sobretot de l'anglès en aquests conjunts humans?

El que la recerca sobre les que hem anomenat *llengües mitjanes* mostra (Vila 2012, Soler-Carbonell 2012) és que aquestes comunitats, tot i el seu poliglòtisme, mantenen una alta

vitalitat per a les seves llengües, i usen l'anglès o altres idiomes bàsicament en funcions auxiliars i complementàries —com ara llegir els articles científics o la bibliografia universitària— i *exterior*s —en les relacions comercials i els *media* internacionals, etc. Un resultat que també es veu és l'afebliment de l'aprenentatge tradicional de les llengües dels grups veïns en benefici de l'ús de l'anglès com a idioma d'intercomunicació. És a dir, el manteniment del codi propi no sembla pas per ara perillar intergeneracionalment, ja que s'hi manté una lleialtat generalitzada com a idioma d'identificació i d'ús intern habitual i en cap cas no s'hi associen significats negatius i estigmatitzants, que són els que habitualment porten a l'abandonament de les llengües pròpies en els casos de substitució lingüística (v. Bastardas 1996).

Aquests resultats, doncs, de moment no permeten pas predir un abandonament generalitzat de les llengües no globals, sinó que dibuixen una possibilitat d'organització lingüística sostenible en la mesura que s'apliqui el principi que hem anomenat de *subsidiarietat lingüística*. És a dir, tot allò que pugui fer una llengua *local* no ha de ser fet per una llengua més *global* (Bastardas 2005). En aquesta distribució funcional basada en l'ús *per defecte* dels idiomes propis de cada conjunt humà acompanyada d'una políglotització dels individus que permeti la comunicació entre nacions de les diverses comunitats, podríem potser trobar-hi la clau de la sostenibilitat de la diversitat lingüística humana (Bastardas 2002b).

4. El(s) cas(os) català(ans)

La comunitat lingüística catalana no és, com ja hem insinuat, cap comunitat *petita*, sinó que certament entra perfectament en la categoria de *llengua mitjana* que hem establert. Integrada fins ara en un estat en el qual no és majoritària, però dotada d'un grau no negligible —tot i que, com hem anat veient, insuficient— d'autogovern subestatal, s'ha d'enfrontar ara no només a la integració dels grans corrents migratoris del s. xx, sinó als fortíssims del s. xxi, alhora que viu el procés general de globalització tecnoeconòmica, i ara, enmig d'una greu crisi econòmica. Alhora, és una comunitat fragmentada des del punt de vista polític i administratiu i no pas homogènia des del punt de vista de les representacions i emocions identitàries de les seves poblacions.

Ja es veu, per tant, que la situació és certament problemàtica i intricada, ja que cal donar solució a fets que sovint col·lideixen entre ells i són difícils de conciliar, i sobretot, a més, per les discrepàncies que en matèria de repartiment del poder polític es produeixen respecte dels òrgans centrals de l'Estat espanyol, i dels principis constitucionals vigents en matèria lingüística (v. Bastardas i Boix 1994).

A diferència de les altres comunitats lingüístiques europees de talla semblant, la catalana sí que presenta fenòmens de substitució del seu idioma per un altre. Sectors ara ja majoritaris de la Catalunya Nord, integrada primerencament en l'Estat francès, i capes importants de les classes altes barcelonines i segments extensos de classe alta i després mitjana de València i ara també de Palma, per exemple, han adoptat un altre codi —amb més poder polític i demogràfic— fins i tot en els seus usos familiars i socials intragrups quotidians. Això comporta el cessament de la transmissió intergeneracional *natural* de la llengua, i, per tant, si el procés no s'atura o no es recupera, la condemna a l'extinció (v. Montoya 1996). No és, doncs, un simple procés de bilingüïtzació o plurilingüïtzació que faci que les persones tinguin més competències lingüístiques que puguin ser usades en les funcions que siguin necessàries, sinó de reemplaçament total de la llengua comunitària per una altra d'exògena.

Aquest, com hem dit, és un procés no habitual en la gran majoria de llengües europees semblants i, per tant, no ha de ser atribuït a una suposada característica de *llengua petita* del català, sinó al fet que els seus parlants han viscut en situacions polítiques de subordinació que els han impedit d'autogovernar-se lliurement i, al contrari, els han imposat condicions negatives que desafavorien el manteniment del codi propi. El pla polític, mesclat amb els altres plans econòmic, demogràfic i ideològic, ha produït, doncs, situacions distintes a cada un dels grans territoris històricament catalanoparlants, caracteritzades per distints graus de consciència nacional i diferents jerarquies en les representacions identitàries, que s'han traslladat també al pla dels usos lingüístics.

En l'actualitat, i sobretot a Catalunya, s'hi ha sobreposat l'arribada de nous grans contingents de poblacions, alguns ja també hispanòfons d'origen, que han contribuït a afaïonar una situació encara més complexa de gestionar (v. Vila et al., 2006). La majoria —si bé no la totalitat, ja que depèn dels seus contextos socials i de les seves actituds— d'aquest milió i mig de persones tendeix a usar el castellà i no pas el català com a llengua de relació amb la població receptora, perquè ja tenen una varietat d'aquest idioma com a habitual o hi aposten per tal com el perceben com la llengua l'aprenentatge de la qual els donarà més extensió comunicativa. I com que la totalitat de la població que els acull la sap, no presenta, doncs, cap problema de comunicació quotidiana. Al contrari, els ho facilita. És aquest un exemple clar dels efectes que en un món global poden provocar sinèrgicament la unió de les grans llengües amb el desplaçament de poblacions, les quals, si més no en les primeres generacions, podrien apostar per l'ús, per exemple, del castellà o de l'anglès per relacionar-se amb les poblacions que les reben, en especial si aquestes estan prou bilingüïtzades, com ocorre en el cas català.

És clar, per tant, que el desafiament rau en la bilingüïtzació suficient de les segones i posteriors generacions en l'idioma de la comunitat receptora, en aquest cas el català, si es vol que aquesta llengua pugui tenir preeminència en els usos quotidians de les poblacions en la vida quotidiana, i, per tant, en la continuïtat intergeneracional (v. Bastardas 2002a). Aquí el sistema educatiu hi té un paper de primer ordre, ja que és la institució cabdal que, no sense dificultats, pot aconseguir de desenvolupar les competències en català sobretot en el cas dels individus que no hi tenen contacte social habitual a causa de la segregació residencial de les poblacions. Les polítiques i les pràctiques lingüístiques a l'educació han de ser, doncs, seguides atentament i millorades respecte dels resultats actuals per tal que aconseguixin un domini fluid del català i en promoguin l'ús en el màxim de funcions (v. Bastardas 1991). Les interferències del govern central espanyol certament no ajuden en aquest procés.

El procés general de globalització i el d'integració europea conviuen amb aquests objectius *interns* de la comunitat lingüística catalana i complexifiquen la situació, ja que el sistema educatiu també ha de donar resposta als nous marcs tecnoeconòmics, tal com ho fa en els altres casos de comunitats lingüístiques mitjanes del nostre continent. Aquests col·lectius saben que necessiten poliglòtitzar-se per tal de navegar en el món contemporani i, en general, tots procuren que el màxim de ciutadans pugui tenir un bon domini de l'anglès i també d'altres llengües importants, fet que també ha de plantejar-se el conjunt catalanoparlant (Vila 2012). Som, doncs, davant d'uns reptes extraordinaris ja que, com a societats, hem de respondre a la integració i a la cohesió socials amb el català com a llengua habitual de comunicació entre les poblacions residents i, alhora, hem de capacitar-les de manera efectiva per a un món cada vegada més interdependent i connectat (v. Vila et alii 2006). El fet que determinats sectors interns amb una ideologia menys procliu al reconeixement nacional català, també sovint amb la

col·laboració del govern central espanyol, s'oposin a l'assoliment de més poder polític i a un ús prevalent del català complica més la situació i en dificulta el desenvolupament.

No és, doncs, gens estrany que en la societat catalana hagin aparegut amb força moviments socials en favor d'un canvi de fronteres que permetés la creació d'un estat propi, que fes possible, entre altres objectius, aconseguir una situació sociolingüística més normal comparada amb la resta de grups nacionals i lingüístics europeus de mida similar. La majoria d'aquests grups europeus no presenten, a més, una situació tan complicada des del punt de vista dels desplaçaments migratoris i, per tant, de la diversitat de la societat, cosa que encara jugaria més a favor de disposar de polítiques i representacions cognitives pròpies que facilitessin la cohesió harmònica i fraterna de les poblacions (v. Boix-Fuster 2012).

La tasca no és, doncs, pas fàcil i convindria la contribució rigorosa i imaginativa de les distintes ciències psicosocioculturals, tant en el pla de la comprensió dinàmica dels processos en curs com en el pla propositiu. Cal la recerca i la formulació de nous principis i discursos que permetin una gestió respectuosa de la diversitat lingüística de la humanitat, que pugui conciliar alhora el desenvolupament normal de les llengües territorials històriques, la integració sociolingüística de les migracions i la comunicació entre els distints grups humans.

Referències bibliogràfiques

- BALIBAR, Renée; Dominique LAPORTE (1974): *Le français national*, París, Hachette.
- BASTARDAS I BOADA, Albert (1991): «Comportament lingüístic i canvi social», dins Joan MARTÍ I CASTELL (ed.), *Processos de normalització lingüística: l'extensió de l'ús social i la normativització*, Barcelona, Columna, pp. 41–63.
- BASTARDAS I BOADA, Albert (1996): *Ecologia de les llengües. Medi, contacte i dinàmica sociolingüística*, Barcelona, Proa.
- BASTARDAS I BOADA, Albert (2002a): «Llengua i noves migracions: les experiències canadenques i la situació a Catalunya», *Revista de Llengua i Dret*, núm. 37, pp. 153–190.
- BASTARDAS I BOADA, Albert (2002b): «Política lingüística mundial a l'era de la globalització: diversitat i intercomunicació des de la perspectiva de la complexitat» / «World language policy in the era of globalization: Diversity and intercommunication from the perspective of complexity», *Noves SL. Revista de sociolingüística*, núm. 2 (estiu) (en línia: <http://www.gencat.cat/llengua/noves/noves/hm02estiu/metodologia/bastardas1_9.htm>).
- BASTARDAS I BOADA, Albert (2005): *Cap a una sostenibilitat lingüística*, Barcelona, Angle Editorial / Centre d'Estudis de Temes Contemporanis (Generalitat de Catalunya).
- BASTARDAS I BOADA, Albert (2007): *Les polítiques de la llengua i la identitat a l'era «glocal»*, Barcelona, Institut d'Estudis Autònoms. (Versió actualitzada en anglès (2012): *Language and identity policies in the «glocal» age: New processes, effects and principles of organization*, Barcelona, Institut d'Estudis Autònoms).
- BASTARDAS I BOADA, Albert; Emili BOIX-FUSTER (eds.) (1994): *¿Un estado, una lengua? La organización política de la diversidad lingüística*, Barcelona, Octaedro.
- BOIX-FUSTER, Emili (2012): *Cinisme contra civisme: llengües per viure i conviure*, Barcelona, Departament de Benestar Social i Família (Generalitat de Catalunya).
- LODGE, R. Anthony (1993): *French: from dialect to standard*, Londres, Routledge.

- MARTÍ I CASTELL, Joan; Josep M. MESTRES I SERRA (eds.) (2002): *Les llengües i les cultures en el procés de globalització de la societat de la informació*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- MONTOYA, Brauli (1996): *Alacant: la llengua interrompuda*, València, Denes Editorial.
- SOLER-CARBONELL, Josep (2012): «Els reptes de les llengües mitjanes a Catalunya i Estònia en l'era *glocal*. Una perspectiva comparada de les ideologies lingüístiques dels seus parlants», *Revista de Llengua i Dret*, núm. 57, pp. 207–248.
- VILA I MORENO, F. Xavier; Emili BOIX-FUSTER; Núria ALTURO I MONNÉ (eds.) (2006): *Integrar des de la fragilitat?: societats plurilingües davant els reptes de les immigracions multilingües: Suïssa, Brussel·les, Luxemburg, Quebec i Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- VILA I MORENO, F. Xavier (ed.) (2012): *Survival and Development of Language Communities. Prospects and Challenges*, Bristol, Multilingual Matters.

«Com és la independència de Catalunya»: símils i conceptualització de la realitat

MARIA JOSEP CUENCA

Universitat de València / Institut d'Estudis Catalans

Joan Martí i Castell, mestre, company i amic, és un referent per a la llengua catalana. He tingut l'honor de compartir amb ell temps i responsabilitats al si la Secció Filològica de l'IEC i, amb aquest breu article, voldria retre homenatge a un dels tants aspectes en què destaca la seua figura: la fidelitat a la llengua i al país. Heus ací unes breus ratlles que relacionen llengua i realitat mirant com conceptualitzen els parlants la idea de la independència de Catalunya mitjançant l'ús de símils.

1. Introducció

Els símils, construccions poc tractades des de la lingüística, obren un ampli ventall de possibilitats descriptives i argumentatives que sovint sorprenen si fem una recerca d'exemples reals. D'antuvi, veiem que la seua aparició es vincula al discurs d'opinió i a gèneres com les entrevistes, les notícies, les cartes al director, els comentaris de notícies, els blogs o els tuits.

En aquest article, definim breument què és un símil i il·lustrem com funciona amb exemples reals. A tal fi, hem fet una cerca d'exemples reals utilitzant l'eina WebCorp, creada i mantinguda per la Research and Development Unit for English Studies de la Birmingham City University (<<http://www.webcorp.org.uk/live/search.jsp>>), i el cercador de Google. N'hem recollit més de 50 exemples, dels quals hem seleccionat 44 que inclouen la seqüència «independència és com X» (o alguna variant) referida a la independència de Catalunya respecte a Espanya.

2. El símil, entre la comparació i la metàfora

Com hem desenvolupat en Cuenca (2015), un símil és una construcció de caràcter analògic («A és com B») que manifesta una conceptualització particular de la realitat i un posicionament avaluatiu.¹ Partim d'un exemple:

- (1) El problema és que molts es pensen que això de la independència és com el xarop de la tos, que te'l prens i ja està.

L'exemple (1) inclou una analogia entre la independència i el xarop de la tos, dos conceptes sense relació aparent. *La independència* és el domini meta o *comparandum*, és a dir, l'entitat que es descriu, el segon element (el xarop de la tos) representa el domini origen o *comparatum*. A aquests dos elements nuclears i necessaris en el símil, relacionats amb el comparatiu *com*, s'hi suma sovint l'elaboració o *tertium comparationis*. Gràficament:

la independència	és com	el xarop de la tos	que te'l prens i ja està
A (<i>comparandum</i> o domini meta)	còpula + marcadador	B (<i>comparatum</i> o domini origen)	E (elaboració o <i>tertium comparationis</i>)

L'elaboració és la propietat que relaciona les dues entitats comparades: «que te'l prens i ja està». Sense elaboració no seria clara quina és la relació entre un procés polític i una medicina. De fet, sense l'elaboració, el símil es fa sovint difícil d'interpretar o admet múltiples interpretacions. Si algú ens diu «la independència és com el xarop de la tos», podem no saber què es vol dir o imaginar diferents projeccions: fàcil d'aconseguir, poc eficaç, guaridora...

En general, però, quan un símil s'usa sense elaboració (7 de 44 casos), s'entén que el context previ o el coneixement compartit activa una interpretació clara, com en el cas de (2), on s'apunta al fet que alguns entenen el procés d'independència com a fàcil, o de (3), on es descriu la independència com un joc d'estratègia.

- (2) Potser sí que hi ha un independentisme naïf i de sofà que es pensa que la independència és com demanar una pizza.

- (3) El procés d'independència és com una partida d'escacs.

Així doncs, un símil és formalment una comparació («A és com B») (Gentner & Bowdle 2001, Glucksberg 2001, Roncero et al. 2006: 74), però es diferencia d'una comparació literal, com ara «El teu germà és (tan ros) com tu», perquè relaciona dos dominis cognitius diferents. En aquest sentit, s'aproxima a la metàfora i, de fet, sovint símil i metàfora han estat considerats pures variants formals diferenciables per la presència o l'absència del marcant de comparació *com* (e.g., Tversky 1977, Ortony 1979, Gentner 1983, 1989, Miller 1993, Gentner i Markman 1997, Roncero et alii 2006).²

Tanmateix, ni el símil és una comparació literal ni una metàfora és un símil amb un marcador de comparació implícit. Un símil és una comparació no literal que descriu un concepte relacionant-lo amb un altre d'incompatible o difícilment relacionable, cosa que fa que

1. Sobre el símil com a construcció tripartida, vegeu Aisenman (1999: 49), Formilhague (1995: 73-74) o Pierini (2007: 23).

2. Vegeu Romano (en premsa) per a una revisió en profunditat de les semblances i diferències entre símil i metàfora.

sigui interpretat en sentit figurat: «the compared entities must somehow be, or be construed as being, fundamentally unlike each other, and therefore unlikely to be compared» (Israel *et alii* 2004: 125). Per això expressa una analogia més marcada i impactant que una metàfora i amb més freqüència demana informació addicional que concrete el sentit de l'analogia. A més, el símil expressa una asserció de semblança però pressuposa un grau de dissimilaritat major que la comparació:

Distinctively, a simile asserts similarity but presupposes dissimilarity: the two entities are dissimilar in most respects but similar in one (or eventually more) that is not conventionally related to A but is presented as salient in B [...]. As a result, an elaboration, corresponding to a *tertium comparationis* or implying it, is generally needed or expected. (Cuenca 2015: 154)

La diferència entre símil i metàfora no és només conceptual, sinó també discursiva.³ Per exemple, si llegim o sentim «La independència és com el pa nostre de cada dia», podem tenir força dubtes sobre què vol dir l'autor exactament. Però la incògnita desapareix considerant el context del símil i l'elaboració. Aquest exemple apareix en una carta al director de Josep M. Loste, «És prioritari de totes totes».

- (4) Encara que el —nou i flamant— dirigent de Podem a Barcelona, Marc Bertomeu, digui que el debat sobre la independència no és prioritari, al meu entendre, sí que ho és. A hores d'ara la independència és prioritària a Catalunya perquè és, eminentment, una qüestió social.

La independència és com el pa nostre de cada dia; és a dir, la via per intentar solucionar, no d'una manera màgica, els greus desequilibris i desigualtats socials que patim actualment a casa nostra. Fa la sensació que els senyors de Podem vulguin que es parli, que es debati de tot, però no de la independència. La independència no són només les banderes, sinó que és, que implica, sobretot, veure com ens guanyem les garrofes amb més justícia social; és a dir, voler i poder construir un país millor: més just, més net i més democràtic. (<<http://www.tottarragona.cat/ca/opinio/18227-es-prioritari-de-totes-totes.html>, 04/01/2015>)

El context aclareix el sentit de l'analogia: la independència és necessària si es vol justícia social i, doncs, un tema prioritari, contràriament a l'opinió de Bertomeu. Comprovem, doncs, la importància de l'elaboració, marcada amb cursiva (v. Roncero *et alii* 2006, Moder 2008, 2012, Cuenca 2015) i el paper decisiu del context en la interpretació del símil.

En resum, un símil és una construcció lingüística que expressa un procés analògic figurat entre dues entitats procedents de dominis conceptuals diferents i generalment considerades com a no relacionables. Formalment, relaciona dues entitats mitjançant l'ús d'un marcador de comparació (en el nostre cas *com*) i sol tenir una extensió, l'elaboració, que pot adoptar diferents configuracions estructurals, entre les quals destaca la d'aposiició o subordinada.

3. Com és la independència

Com hem apuntat, el símil té un comportament conceptual, funcional i discursiu propi que el fa molt adient al discurs de caràcter argumentatiu. Té una força apel·lativa i de síntesi derivada

3. Vegeu, especialment, Bernárdez (2009) i també Black (1979), Glucksberg & Keysar (1990), Addison (1993), Aisenman (1999), Chiappe & Kennedy (2000), Israel *et alii* (2004), Glucksberg & Haught (2006), Utsumi (2007), Dancygier & Sweetser (2014).

del fet de presentar una realitat d'una manera alternativa o nova. El símil és alhora descriptiu i avaluatiu: descriu un concepte en termes d'un altre i vehicula el punt de vista d'un subjecte, siga el de l'enunciació, que modalitza així el seu discurs, o un subjecte atribuït (enunciador d'un discurs citat). Per això capta l'atenció del receptor i tendeix a tenir una posició prominent en el text, sovint com a titular d'una notícia o entrevista (Cuenca 2015). En aquest apartat, presentem els exemples identificats segons el tipus de conceptualització que s'ha fet del concepte d'independència.

Segons la nostra mostra, la independència s'entén principalment com una acció, una activitat o una relació conflictiva. L'analogia es pot presentar des d'un punt de vista positiu o negatiu, en aquest cas sovint atribuït a un altre enunciadore. A continuació analitzem les diferents projeccions entre dos dominis conceptuals que activa el símil.

Alguns símils conceptualitzen la independència com una activitat, una pràctica. Sovint la independència es presenta com una acció que s'avalua segons diversos graus de dificultat. En alguns casos es considera difícil o relativament difícil i en altres, directament impossible i frustrant:

- (6) la Independència és com una escala, on el graó més gran i difícil és el primer.
- (7) em quedo amb les paraules del company Huguet: «hi ha qui ens vol fer veure que la lluita per la independència és com una cursa de 100 metres lllisos, que es guanya individualment i amb molta sort.
- (8) Tot això del procés, del referèndum sobre la independència és com quan un nen té 18 anys i es vol comprar un cotxe. Ni puto cas.

Des d'un punt de vista irònic o crític, hi ha qui puntualitza que alguns creuen que és fàcil, però no ho és.

- (9) Et penses que declarar la independència és com anar a comprar pa? Pim pam, independents i vinga, a viure la vida.

També és crític el punt de vista de qui creu que el debat sobre la independència és un objecte de distracció respecte als problemes reals de la societat catalana, una manera de distreure.

- (10) Tinc por que tot això de la independència no sigui una manera de no parlar de l'essencial. Es pot dir la crisi, però és una estafa general brutal. I ens tenen entretinguts amb la independència, que és com un xupa-xup.

En general, però, l'analogia es planteja de manera positiva, com una actuació estratègica i que cal fer conjuntament.

- (11) La independència és una negociació de saló i una qüestió d'aritmètica electoral.
- (12) a. l'activista social Gabriela Serra ha explicat que assolir la independència és com construir un castell i, seguint amb el paral·lelisme, ha assegurat que el que preocupa la candidatura no és tant l'enxaneta com les pinyes, perquè «caldrà aguantar molt».

b. El procés del país cap a la independència és com un riu que s'alimenta d'uns quants afluents que li van abocant els corrents d'aigua.

Igualment, es destaca que la independència s'entén com un fet important, inevitable, una lluita o un procés que demana sacrificis, però que compensa.

(13) Ignorem si aquesta composició tindrà algun paper destacat en l'autodeterminació de Catalunya, però ens quedem amb la idea que la independència és com la llibertat que cantava Jarcha: «Si no la hay, sin duda la habrá.»

(14) La independència és com anar al dentista a que [sic] t'arrenqui una dent corcada (pot fer por i mal en un moment puntual, però et cura).

En altres casos, es veu el procés com una oportunitat que passa ràpid, fugissera, cosa que reforça la línia argumentativa que és subjacent a l'eslògan «ara és l'hora».

(15) La Independència és com un tren que si bades et passarà per sobre!

(16) Terricabras: «El procés cap a la independència és com l'entusiasme sexual, no dura hores i hores.»

Cal destacar que el símil de (16) forma part de les analogies amb el sexe, molt freqüents en general.

En els exemples anteriors, procedents sobretot de partidaris de la independència, els símls manifesten preocupació bàsicament, però també trobem exemples que expressen reticència o fins i tot dissidència. La dissidència total és poc freqüent en els exemples trobats, però apareix quan el símil s'atribueix a altres persones, com en el cas la notícia que reproduïm parcialment en (17). El titular compara la declaració sobiranista amb la pena de mort:

(17) PP català: *la declaració sobiranista és com la pena de mort*

La declaració de sobirania que s'ha de debatre al Parlament de Catalunya el proper 23 de gener ha agradat tan poc al PPC i a C's que els primers l'han comparada amb la pena de mort. En el text que han entrat els populars per demanar a la Mesa que reconsideri l'admissió a tràmit de les quatre declaracions de sobirania registrades —de CiU/ERC, ICV-EUiA, PSC i CUP— consideren que «un cas extrem seria el d'admissió a tràmit d'una proposta de resolució que demanés a la Cambra un pronunciament a favor de la pena de mort que, com és a bastament sabut a la Mesa, va ser abolida per la Constitució», en comparació amb la declaració.

L'exemple anterior ens situa en una altra de les perspectives analògiques destacades, la del conflicte. La independència es conceptualitza com una relació conflictiva entre Catalunya i Espanya, ara personificats i convertits en protagonistes d'una relació de parella que no va bé. Els exemples següents són ben eloqüents:

(18) la independència és com la violència de gènere.

(19) a. La independència es com el divorci, amb que [sic] el vulgui un n'hi ha prou.

b. La independència és com un divorci: primer es pren la decisió i després es baralla per la casa, el cotxe i el gos.

c. I és que pel candidat d'ERC, la independència és com un divorci, i així ho ha deixat ben clar, «nosaltres ens volem divorciar».

d. Puigcercós: «El nostre procés cap a la independència és com divorciar-se del típic mascle ibèric.»

e. Aquest procés d'independència és com demanar i pactar amb el teu maltractador el divorci per assolir que no et pegui més, que no et robi més, que no et castigui més, que puguis sortir sol/a, que no hakis d'estar passant gana quan tota la seva família es fot el teu menjar davant dels teus morros i tu fent de minyona... ah donant gràcies per venir no sigui que s'emprenyi el teu amo... vull dir marit... i foti una altra hòstia...

Els exemples de (19) palesen que una mateixa analogia es pot establir en termes força diferents: només depèn d'una de les parts, es declara i després es determinen els termes de la separació o, al contrari, és un procés penós, que implica violència i patiment. En general, però, s'activa el marc conceptual de la violència de gènere: Catalunya representa la dona maltractada i Espanya, el maltractador.

El conflicte també es pot veure en clau bèl·lica (una lluita, una guerra) o simplement jeràrquica: són uns els que el pateixen i uns altres els que prenen les decisions i se'n beneficien.

(20) La independència és com la dignitat, no es pot demanar, sols es pot lluitar per ella.

(21) La independència és com les guerres: els soldats les pateixen, empenyen, maten i moren però al final qui signa la victòria o la derrota són uns generals que no han patit, ni empenyat [*sic*], ni matat, ni mort.

(22) ...sembla que consideri que això de la Generalitat és com portar una botiga i que la independència és com canviar de negoci, els botiguers no hi pinten res en el procés de secessió.

La limitació d'espai d'aquest article no ens permet comentar ulteriorment aquest i altres exemples. No ens podem estar, però, d'acabar amb una síntesi dels símls trobats.

La independència de Catalunya respecte a Espanya és com... un riu, un tren, una escola, un xupa-xup o el pare Noel, el xarop de la tos, el gaspatxo, la carn a la brasa, el sushi o el pa (nostre de cada dia). És com les guerres o les hemorroides, com una partida d'escacs o una negociació de saló i una qüestió d'aritmètica electoral. És com la Sagrada Família, «quan vam néixer ja deien que quedava poc però no sabem si morirem abans de que [*sic*] finalitzi». És com construir un castell (el que importa són les pinyes), demanar una pizza, aprendre a anar en bicicleta, canviar de negoci. I també és com anar al dentista que t'arrenqui una dent corcada. És com dir que tens gana però renunciis a menjar o com quan un nen té 18 anys i es vol comprar un cotxe. Com un salt al buit o com saltar un precipici i superar-lo. És com la violència de gènere, el matrimoni, el divorci, divorciar-se del típic mascle ibèric, demanar i pactar amb el teu maltractador el divorci, i com «quan ets jove i una nòvia et diu, reiterades vegades o no, que no vol continuar amb tu». És com la llunyana amada, l'entusiasme sexual, la trempera, la felicitat, la dignitat, la llibertat. És, en fi, com tenir fills o «com les embarassades: o n'estan o no n'estan, és a dir, o la vols o vols la Dependència, no hi ha terme mig».

Referències bibliogràfiques

- ADDISON, C. (1993): «From literal to figurative: An introduction to the study of simile», *College English*, núm 55 (4), pp. 402–419.
- AISENMAN, R. A. (1999): «Structure mapping and simile-metaphor preference», *Metaphor and Symbolic Activity*, núm 14 (1), pp. 45–51.
- BERNÁRDEZ, E. (2009): «Comparaciones explícitas con *wie* en *Der Mann ohne Eigenschaften*, de Robert Musil. Una aproximación cognitiva», *Revista de Filología Alemana*, anejo I, pp. 57–72. En línia: <<http://revistas.ucm.es/index.php/RFAL/article/view/RFAL0909220057A>>. Consulta: 2.7.2012.
- BLACK, M. (1979): «More about metaphor», dins A. Ortony (ed.), *Metaphor and Thought*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 19–43.
- CHIAPPE, D.; J. KENNEDY (2000): «Are metaphors elliptical similes?», *Journal of Psycholinguistic Research*, núm. 29 (4), pp. 371–398.
- CUENCA, M. J. (2015): «Beyond compare: Similes in interaction», *Review of Cognitive Linguistics*, núm. 13 (1), pp. 140–166.
- DANCYGIER, B.; E. SWEETSER (2014): «Grammatical constructions and figurative meaning», dins *Figurative Language*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 127–161.
- FROMILHAGUE, C. (1995): *Les figures de style*, París, Nathan.
- GENTNER, D. (1983): «Structure-mapping: a theoretical framework for analogy», *Cognitive Science*, núm. 7, pp. 155–170.
- GENTNER, D. (1989): «The mechanisms of analogical learning», dins S. VOSNIADOU i A. ORTONY (eds.), *Similarity and Analogical Reasoning*, Cambridge, MA, Cambridge University Press, pp. 199–241.
- GENTNER, D.; B. F. BOWDLE (2001): «Convention, form, and figurative language processing», *Metaphor and Symbol*, núm. 16 (3/4), pp. 223–247.
- GENTNER, D.; A. B. MARKMAN (1997): «Structure mapping in analogy and similarity», *American Psychologist*, núm. 52 (1), pp. 45–56.
- GLUCKSBERG, S. (2001): *Understanding Figurative Language: From Metaphor to Idioms*, Nova York, Oxford University Press.
- GLUCKSBERG, S.; C. HAUGHT (2006): «On the relation between metaphor and simile: When comparison fails», *Mind & Language*, núm. 21 (3), pp. 360–378.
- GLUCKSBERG, S.; B. KEYSAR (1990): «Understanding metaphorical comparisons: Beyond similarity», *Psychological Review*, núm. 97, pp. 3–18.
- ISRAEL, M.; J. RIDDLE HARDING; V. TOBIN (2004): «On simile», dins M. ACHARD i KEMMER, S. (eds.) *Language Culture, and Mind*, CSLI Publications, pp. 123–135.
- MILLER, G. A. (1993): «Images and Models, Similes and Metaphors», dins A. ORTONY (ed.), *Metaphor and Thought*, 2a edició, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 357–400.
- MODER, C. L. (2008): «It's like making a soup: metaphors and similes in spoken news discourse», dins A. TYLER, Y. KIM i A. TAKADA (eds.), *Language in the Context of Use*:

- Discourse and Cognitive Approaches to Language*, Berlín, Mouton de Gruyter, pp. 301–320.
- MODER, C. L. (2012): «Two puzzle pieces: Fitting discourse context and constructions into cognitive metaphor theory», dins B. DANCYGIER, J. SANDERS i L. VANDELANOTTE (eds.), *Textual Choices in Discourse: A View from Cognitive Linguistics*, Amsterdam/Filadèlfia, John Benjamins, pp. 157–183.
- ORTONY, A. (1993): «The Role of Similarity in Similes and Metaphors», dins A. ORTONY (ed.), *Metaphor and Thought*, 2a edició, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 342–356.
- PIERINI, P. (2007): «Simile in English: From description to translation», *CÍRCULO de Lingüística Aplicada a la Comunicación (clac)*, núm. 29, pp. 21-43, Universidad Complutense de Madrid. <<http://www.ucm.es/info/circulo/no29/pierini.pdf>>.
- ROMANO, M. (en premsa): «Are similes and metaphors interchangeable? A case study in opinion discourse», *Review of Cognitive Linguistics*.
- RONCERO, C.; J. KENNEDY; R. SMYTH (2006): «Similes on the Internet have explanations», *Psychonomic Bulletin & Review*, núm. 13 (1), pp. 74–77.
- TVERSKY, A. (1977): «Features of similarity», *Psychological Review*, núm. 84, pp. 327–352.
- UTSUMI, A. (2007): «Interpretative diversity explains metaphor-simile distinction», *Metaphor and Symbol*, núm. 22 (4), pp. 291–312.

L'espai comunicatiu en català: del món local al món global

JOSEP GIFREU

Universitat Pompeu Fabra / Institut d'Estudis Catalans

*Presentació*¹

És un gran honor per a mi tenir l'oportunitat d'aquesta tribuna per reflexionar en veu alta, davant d'una audiència tan qualificada i amb tan alt grau de complicitat, sobre l'estat actual d'un espai de comunicació singular, el propi d'una llengua i cultura que en tots els fòrums del món s'etiqueta com *l'espai del català*. Ben plantats al mig de la segona dècada del s. XXI, confesso per endavant una convicció: o bé aconseguim (plegats) de situar en el mapa general de l'era digital un espai cultural de creació i de comunicació en català que pugui aspirar a ser conegut i reconegut com *l'espai del català*, o bé serem bandejats (plegats) de la història cultural en cosa de pocs anys.

Em fa il·lusió de ser invitat a la Universitat d'Alacant perquè, a part de trobar-hi alguns col·legues i amics de fa anys, la veig com una universitat de frontera, especialment motivada per abordar els grans problemes de les fronteres —culturals, lingüístiques, polítiques— que ens planteja el món actual. Em sembla una universitat especialment ocupada i preocupada, des del punt de vista de la llengua i la cultura, en l'estudi i la reflexió sobre els candents problemes de contacte i de conflicte entre llengües, i especialment entre la llengua catalana i l'espanyola. Sé que ha estat pionera en algunes línies de treball, en aquest sentit, com va ser, per exemple, la creació d'InterNOSTRUM, el primer traductor automàtic castellà-català.

El meu interès per participar en aquesta jornada és la vigència i actualitat de la problemàtica que s'hi vol abordar, amb dues taules rodones amb professionals i experts de la comunicació i dels mitjans al País Valencià, interessats especialment en la presència de la llengua en els vells i nous mitjans de comunicació valencians.

---

1. Text de la conferència inaugural de la «I Jornada sobre l'àmbit comunicatiu en català al País Valencià», organitzada pel Departament de Filologia Catalana i el Departament de Comunicació i Psicologia Social de la Universitat d'Alacant el 29 de gener de 2015.

L'accés i progressió del català en l'ecosistema valencià de comunicació ha estat també, de fa anys, una de les meves preocupacions com a ciutadà de l'espai del català i com a investigador acadèmic.

1. Un espai de comunicació del català fracturat i desarticulat

Em permetran que recordi breument una recerca que vaig promoure fa 25 anys des de la Universitat Autònoma de Barcelona. Em proposava de conèixer amb dades objectives i d'avaluar a partir de l'opinió d'experts locals qualificats les perspectives de construcció i consolidació d'un espai d'intercomunicació en català als diferents països de la llengua. Intervingueren en el procés de discussió equips de Catalunya, del País Valencià, de les Balears, de la Catalunya Nord i també dos representants d'Andorra, un de la Franja de Ponent i un de l'Alguer.

Lequip del País Valencià va ser integrat per aquests membres: Manuel Alcaraz, Enrique Cerdán Tato (tots dos d'Alacant i relacionats amb aquesta Universitat), Eliseu Climent, Joan Francesc Mira, Vicent Pitarch, Miquel Àngel Villena i Rafael Xambó, coordinats pels periodistes Salvador Enguix i Nel·lo Pellicer. Un resum d'aquell treball interterritorial fou publicat per la Generalitat de Catalunya amb el títol de *Construir l'espai català de comunicació* (1991).

Les reflexions dels membres de l'equip valencià són encara d'un interès evident. Permettin-me de citar algunes intervencions textuais.

Manuel Alcaraz:

La creació d'una agència pública de notícies en l'àmbit dels Països Catalans, la regulació sobre televisions locals, l'exigència, almenys a les comarques valenciano-parlants de programació en català, la intervenció pública en l'afavoriment de creació de mitjans en català, açò és una demanda antiga. El compliment absolut de la Llei de Creació de RTVV, que és una bona llei, però el que passa és que no està complint les polítiques de coordinació, d'intercanvi o coproducció entre Televisió Valenciana i TV3.

Joan Francesc Mira:

A les instàncies polítiques, les demandes que s'haurien de fer són, bàsicament, que se prengueren *en serio* l'existència real del País Valencià i que li donaren un sentit, no únicament testimonial, com és l'existència del Canal 9 de ràdio.

Vicent Pitarch:

Per a què es pugui establir un àmbit públic i social de comunicació ha d'haver-hi un vehicle, ha d'haver-hi això que hom diu un llenguatge estàndard [...]. Un mateix registre que vehicle aquella comunicació dins de tot el marc nacional.

Enrique Cerdán Tato:

Catalunya, València i la resta de territoris de parla catalana deuen redefinir les seues unions culturals, no polítiques, que seran de segon ordre. En un primer pas hem d'entendre que culturalment sí que existeixen uns Països Catalans, de llengua i cultura comunes.

(Parèntesi: deixin-me fer aquí un recordatori especial per a la persona, trajectòria i exemplaritat, d'Enrique, sovint nomenat *el Tato*, que moria als 83 anys a finals del 2013. Escriptor, periodista (fou un dels fundadors de la Unió de Periodistes Valencians), cronista d'Alacant (fins a la pujada del PP a l'alcaldia), fou també professor honorari d'aquesta Universitat. Arrelat sentimentalment a Alacant, Enrique viatjà físicament i en esperit per bona part del món: po-

dria ser el prototip de l'intel·lectual i activista que fa de la seva vida un viatge continu d'anada i tornada dels món local al món global. Tanco parèntesi.)

Òbviament, el debat i les propostes d'aquell grup foren molt més àmplies i riques. Però, només amb aquestes quatre citacions, ja ens podem adonar de quins eren llavors els grans temes suscitats des de València. En destaco aquests quatre:

- refer les «unions culturals» (Cerdán Tato) entre Catalunya, València i la resta de territoris de parla catalana;
- emprendre des del poder polític valencià accions decidides de reconstrucció cultural i lingüística del País Valencià (Mira);
- acordar polítiques de coordinació, d'intercanvi i de coproducció, entre RTVV i TV3 (Alcaraz);
- aconseguir l'articulació i la difusió d'una llengua estàndard per a tot l'espai del català (Pitarch).

Han passat 25 anys des de llavors i durant aquesta generació ha passat molta aigua sota els ponts —com diríem al meu poble— i han aparegut multitud de notícies en portada —com precisarien els col·legues periodistes. Han canviat moltes coses, i el mapa dels vuitanta que cartografiava el desplegament dels poders autonòmics del País Valencià, de Catalunya o de les Balears, dins l'Estat espanyol, és ja obsolet.

Situats en la cruïlla del 2014-2015, hi ha sobretot dues realitats noves que obliguen o obligaran a canviar substancialment les perspectives i expectatives de futur.

Una és d'ordre polític: em refereixo en primer lloc al *procés català*, és a dir, el procés vers l'autodeterminació del Principat de Catalunya i la possible independència com a nou estat d'Europa; i també a les pròximes eleccions locals i autonòmiques del 24-M que poden canviar substancialment el mapa polític intern del País Valencià, de les Balears i de l'Aragó.

L'altra és d'ordre tecnològic i cultural: l'adveniment i expansió de l'era digital i global en xarxa. A la segona m'hi referiré més endavant.

Mirem una mica enrere. Què s'ha fet fins avui des dels governs autonòmics per enfortir els vincles i relacions culturals i lingüístiques —les «unions culturals» de què parlava Enrique Cerdán— entre els territoris històrics del català? La resposta no pot ser més negativa. En els millors moments, les relacions han estat de cortesia i de col·laboració esporàdica i circumstancial. En els pitjors, com durant els governs del PP a València i a Palma, han estat de declarada bel·ligerància. No cal que m'hi estengui.

Amb això, no voldria menystenir, sinó tot el contrari, les bones relacions que sempre han existit entre organitzacions i entitats civils per fer possibles accions conjuntes a favor de la llengua i la cultura comunes. En l'àmbit universitari, l'Institut Joan Lluís Vives, agrupant totes les universitats de l'àmbit lingüístic, marca el camí de la col·laboració; en l'àmbit cívic, també ho ha fet la Federació Lull, que agrupa les tres associacions Acció Cultural del PV, Òmnium Cultural de Catalunya i l'Obra Cultural Balear de les Illes, i en l'àmbit escolar, Escola Valenciana, el *moviment verd* a les Balears i Som Escola a Catalunya s'han donat suport mutu.

No entraré a valorar el que demanava Mira, és a dir, que el País Valencià fos «pres en serio» per les autoritats i per qui ostenta el poder. Aquest any polític pot ser especialment important per replantejar què vol ser el País Valencià, no sols pel que fa a les noves majories polítiques, sinó també amb relació al seu espai cultural i amb relació a l'Estat espanyol i a Europa.

Els altres dos aspectes que he recollit dels treballs del grup valencià de reflexió sobre l'espai català de comunicació plantegen dues qüestions centrals en el desplegament d'un possible espai del català en els mitjans de comunicació, que en part abordaré a continuació.

Ara bé, no els sembla senzillament grotesc parlar ara i aquí del que Manuel Alcaraz, i tants altres, propugnàvem llavors, sobre la necessitat d'una estreta coordinació i col·laboració entre la RTVV i la CCMA? Llavors semblava lògic i necessari, perquè es tractava de les dues corporacions públiques de comunicació més importants que mai havíem tingut en la nostra història cultural i comunicativa.

Podria dir, amb un cert grau de cinisme —si no fos que fereix l'ànim només de dir-ho— que des de Catalunya i des de la CCMA vam perdre l'interlocutor. El possible interlocutor de la CCMA va desaparèixer del mapa a finals de 2013! Tot el que va quedar fou... una pantalla fosa en negre!

Crec, i ho he escrit, que el tancament de la RTVV, malgrat les deficiències i contradiccions de les opcions imposades pel govern del PP, denunciades en primer lloc per molts sectors valencians, ha estat una de les agressions contemporànies més greus contra la llengua i la cultura de l'espai del català. M'agradaria afegir que la persecució de la recepció de TV3 al País Valencià seria l'altra agressió en importància històrica.

Per això em sembla evident que una de les primeres prioritats de reconstrucció de la identitat i dignitat del País Valencià passa per la recuperació d'uns mitjans de comunicació audiovisual públics i en valencià. És la via impulsada per les universitats valencianes en constituir l'abril de 2014 una comissió per avaluar l'impacte de la desaparició de l'ens públic sobre el sistema educatiu, universitari o no. És la via sobretot de la ILP endegada amb aquesta finalitat, avalada per 90.000 signatures i presa en consideració a les Corts Valencianes el desembre passat. Un paràgraf del text de la ILP expressa amb claredat la situació actual:

Paradoxalment, mentre en els últims anys s'han multiplicat les iniciatives comunicatives en castellà, les emissions en valencià s'han reduït o fins i tot, com és el cas de les de RTVV, que durant més de vint anys ha estat el mitjà públic de ràdio i televisió autonòmica, han desaparegut. D'una altra part, els mecanismes de reciprocitat d'emissions autonòmiques previstos legalment entre diferents territoris amb llengua compartida no han donat una solució satisfactòria i la previsió de convenis de col·laboració entre les comunitats autònomes s'ha mostrat absolutament ineficaç per a garantir l'intercanvi de programes al si de la comunitat lingüística.

Em sembla indiscutible que avui, com fa 25 anys, una cosa continua sent clara: que sense un servei públic potent de l'audiovisual en cada regió del català, la batalla per una certa normalització de la llengua i la cultura està perduda. I encara una altra: que sense el poder sobre l'audiovisual —és a dir, sense una àmplia capacitat de producció, difusió i traducció dels gèneres de l'audiovisual—, la batalla també està perduda.

En resum, d'aquesta primera part de les meves consideracions, en destacaria tres conclusions.

Primera. Tenim un mapa de la comunicació de l'espai del català fracturat, desarticulat i desequilibrat. La fractura de les relacions institucionals en matèria de comunicació i cultura entre Catalunya i el País Valencià és una de les herències més preocupants de l'etapa autonòmica.

Segona. La salut del català en els grans mitjans tradicionals —premsa diària, ràdio i televisió— és molt precària si tenim en compte el conjunt del mapa: mentre a Catalunya el català ha aconseguit de ser, si no hegemònic, almenys competitiu en ràdio i premsa diària d'informació general, no és així ni al País Valencià ni a les Balears. I la televisió «normalitzada» continua sent, amb una sola excepció, la televisió en espanyol. L'excepció és TV3 i els canals de la CCMA, però només per a Catalunya. La gran paradoxa és que avui, a 40 anys de la transició, allò que uneix a la gran majoria dels catalanoparlants de l'Estat espanyol és la... televisió espanyola i en espanyol.

Tercera. Tot i aquesta realitat contradictòria del mapa comunicatiu tradicional del català en el seu conjunt, cal afegir tot seguit una nova perspectiva que trastoca el mapa: és la irrupció d'Internet i de l'era digital, i el seu impacte en les dinàmiques dels usos lingüístics i comunicatius.

2. Un espai sota l'impacte de la revolució digital

És ja un lloc comú dir que assistim a una autèntica revolució cultural provocada per la revolució tecnològica de la nova era digital. La nova *societat-xarxa*, definida així per Manuel Castells fa ja uns vint anys, alimenta l'abisme cultural entre generacions, classes socials i territoris.

L'impacte de la revolució digital en l'àmbit específicament cultural i comunicatiu pot interpretar-se en dos sentits fonamentals:

- en relació amb les condicions de producció, difusió i consum de la cultura com a esfera separada, o
- en relació amb les condicions de preservació i desplegament de la diferència cultural, és a dir, de les cultures o comunitats culturals diferenciades.

Aquí m'interessa explorar òbviament la segona dimensió: com la nova societat digital en xarxa amenaça o reforça la producció de la diferència cultural i la preservació del que Mira ha anomenat *la nació cultural*.

És des d'aquesta segona perspectiva que em proposo de centrar l'atenció sobre dues revolucions específiques: la revolució derivada de l'impacte sobre els mitjans de comunicació i la revolució derivada de l'impacte sobre les llengües.

2.1 L'IMPACTE SOBRE ELS MITJANS DE COMUNICACIÓ I L'ECOSISTEMA COMUNICATIU

Seria il·lús resumir aquí amb quatre mots l'explicació general de l'impacte de l'era digital sobre els diversos àmbits de la comunicació, que considero prou conegut. Em limitaré a posar en relleu algunes de les paradoxes que la transició al «tot digital» planteja.

1. Paradoxa de la desterritorialització. Mentre les TIC fomenten permanentment la deslocalització de serveis i ofertes d'informació i comunicació, els usuaris valoren cada dia més la informació de proximitat, el coneixement de l'entorn viscut, de les tradicions i costums locals, del contacte i acció de grup, etc. El nous mitjans socials en xarxa fomenten la cohesió i la vertebració local gràcies a la facilitat d'interacció comunicativa. Fins i tot els grans conflictes o les grans mobilitzacions de l'agenda mundial basen la seva força en les accions organitzades a escala local.

2. Paradoxa de l'editor. En la fase anterior, la funció de l'editor en la indústria del llibre, en la premsa o en ràdio i televisió, era exercida per un nucli molt reduït de confiança de l'amo o de l'empresa. Els textos, els programes, les opinions, les creacions, tot estava subjecte a la decisió de la corresponent autoritat editorial, que era el *gatekeeper* final abans de la publicació. Ara, sobretot a partir de l'Internet 2.0, cada usuari pot assumir la potestat —i òbviament la responsabilitat— de ser editor dels textos, imatges o creacions que vulgui fer públics a través de les xarxes. Des del punt de vista específic del periodisme, això no treu que davant la multiplicació d'editors, és a dir, de *gatekeepers*, la clau continuï estant en la credibilitat de la font. En tot cas, la xarxa ha democratitzat el poder d'edició i de publicació: qualsevol institució i qualsevol internauta poden tenir el seu espai d'edició i publicar-hi el que vulguin (portals web, blogs, xarxes socials...). Així, des de l'esfera privada dels particulars s'expandeix l'esfera pública *ad infinitum*.

3. Paradoxa de l'espectador. És cert que no hi ha teatre sense espectadors. Com no hi ha cinema, no hi ha televisió, sense espectadors. Com ha examinat Jacques Rancière per a l'espectador del teatre, les fórmules antagòniques per situar l'estatut de l'espectador es redueixen a dues: la distància crítica defensada per Bertold Brecht o, al contrari, la plena implicació sospinguda per Antonin Artaud. Però una i altra parteixen d'una dissociació: la de passiu/actiu, la de mirar/actuar. La qüestió que planteja Rancière és molt pertinent: no és —diu— el fet de mirar allò que fa passius els espectadors, sinó l'estructura de la dominació. Mirar no és una activitat passiva... però és cert que els mitjans massius requereixen la separació entre escriptor/lector, entre actor/espectador, entre locutor/oient. La fórmula dels *mass media* se sustenta en estructures discursives de dominació. Per contra, la comunicació-xarxa proporciona el lloc i l'estructura on l'espectador es transforma en el seu contrari, en actor; on el receptor passa a ser emissor, etc.

2.2 L'IMPACTE SOBRE LES LLENGÜES I L'ECOSISTEMA LINGÜÍSTIC

La irrupció d'Internet i de l'era digital ha fet humà el mite de Babel. L'ha convertit en la condició humana de viure i conuiu. Des dels noranta, el mite habita entre nosaltres i transporta, com al film *Alien*, la llavor de les contradiccions del nou món global.

El nucli dur del mite és la llengua i les llengües. I la torre que s'alça desafiant el cel és Internet.

La xarxa representa un nou i grandios desafiament a totes les llengües i cultures del món. Cada comunitat de llengua i cultura es veu obligada a fer el salt al ciberespai i a prendre posicions en el nou mapa de la colonització digital.

Les llengües, però, continuen sent aquest «bé hipercol·lectiu» de què parlava el sociòleg neerlandès de les llengües Abram de Swaan. Afirmava aquest sociòleg: com més parlants té una llengua, més valor representa per a cada un dels parlants. El model «gravitacional» de les llengües proposat per De Swaan (*Words of the World*) contempla quatre nivells de gravitació segons el valor social que la llengua té per als seus parlants: així, identifica llengües «hipercentrals» (l'anglès), «supercentrals» (dotze, inclòs l'anglès, el francès i l'espanyol), llengües «centrals» (un centenar) i llengües «perifèriques» (el 98% de la resta de llengües).

Pregunta obligada: la llengua de Ramon Llull, d'Àusias March, de Jacint Verdaguer o de Pompeu Fabra, és a dir, la llengua de la «catalanofonia» (Pradilla) que parla o entén un conjunt de 10 milions d'europes, està destinada a la dissolució «perifèrica» com a llengua de cultura i de comunicació?

El repte per al català és evident. Internet representa un greu perill per a les llengües i cultures minoritàries o minoritzades: la competència i la concentració de recursos en les llengües «supercentrals» anirà a més.

Però Internet també representa una nova oportunitat de salvar els mots i les identitats menors. De fet, la comunitat catalana ha aconseguit fites ja molt significatives en els quinze anys en què s'ha anat constituint la «comunitat catalana d'Internet». Faré menció més endavant d'algunes d'aquestes fites, però avanço ja la singularitat més important aconseguida: el reconeixement mundial del domini *.cat*, que entenc d'alguna manera com la victòria de Joan Fuster en l'era d'Internet.

En efecte, el domini *.cat* fa realitat al ciberespai la idea seminal de Joan Fuster d'una unitat en la diversitat, expressada amb la denominació de Països Catalans. Perquè *.cat* és un domini estrictament cultural i de llengua, no pas d'estat.

Ara bé, serà suficient? Podem pensar un futur per al català exclusivament sustentat pels «voluntaris de la llengua»?

No. Com sabem prou bé, una llengua i una cultura sense estat propi no té veu ni nom en els fóruns de l'alta representació. En els processos de la globalització cultural, afavorits precisament per la xarxa i les noves plataformes multinacionals, els estats no desapareixen. Els estats es transformen per esdevenir interlocutors interessats i eficients en el nou mapa de les negociacions i transaccions de la globalització.

Com passa en l'economia, també en el camp lingüístic i cultural, els estats actuen com a «prínceps», és a dir, com a valedors principals davant tercers de la comunitat de llengua i cultura que tenen com a pròpia. Quin estat fa de «príncep» de la llengua i cultura catalanes? Andorra?

No solament no tenim un estat disposat a ser el defensor i l'interlocutor de la llengua i la identitat cultural de l'espai del català en el món. Ben al contrari: tenim uns estats veïns bel·ligerants contra la vertebració de la nació cultural catalana en el seu territori històric. Especialment, l'Estat espanyol. Ara bé, fins on podrà el «nostre» Estat intervenir per impedir la normalització de la llengua i la cultura al ciberespai?

És indiscutible que el ciberespai ens ofereix una nova oportunitat històrica de desbordar i contrarestar les constriccions i les mesures lingüicides dels estats. Moltes iniciatives demostren les potencialitats d'aquest nou entorn digital en xarxa: des de TV3 a la carta o Catalunya Ràdio, amb connexió arreu del món, fins a Viquipèdia, amb uns 450.000 articles; des de les experiències dels diaris digitals pioners, com *Vilaweb* o *Nació Digital*, fins a les versions actuals de diaris de pagament o noves experiències com *La Veu del País Valencià*; des de la rica i variada «catòsfera» de blogs de tot ordre fins a la disponibilitat de versions operatives en català de les xarxes mundials com Facebook o Twitter.

3. Quin model d'espai de comunicació per al català en l'era digital?

El títol suggerit per a aquesta conferència reclama pensar l'espai comunicatiu en català «del món local al món global». Local i global són avui escenaris mútuament contaminats... no sols en el camp econòmic o cultural o polític. També en les experiències de la intimitat, de l'amor, de la sexualitat o de les creences religioses o del compromís ètic. La nostra personalitat i els nostres comportaments vénen conformats tant per les experiències més pròximes —la família, el grup d'amics, l'escola, la parella, el barri— com per les més distants en l'espai i en el temps.

En relació amb aquesta dialèctica, sovint conflictiva, entre local i global a la qual tant les comunicacions com les llengües i cultures estan sotmeses, m'agradaria argumentar tres reflexions.

3.1 PRIMERA: INTERNET NO TÉ FRONTERES, PERÒ N'ALÇA DE NOVES

És un tòpic i una virtut: Internet no té fronteres. O, millor dit, elimina les fronteres administratives i polítiques convencionals.

Però Internet n'ergeix de noves. Per exemple, els codis d'accés o les tarifes d'accés a determinats continguts. Per exemple, l'ús d'unes determinades llengües en les ofertes de continguts o serveis.

Tinc la impressió que les llengües es van convertint en les fronteres més altes i determinants per al lliure accés a la xarxa. En realitat, en l'aparent xivarri general de la xarxa, algunes llengües i algunes cultures imposen els seus territoris i les seves fronteres en forma de dominis

i camps de força. Però, igualment és cert que les comunitats culturals amb certa capacitat de mobilització i d'iniciativa poden colonitzar un espai propi al ciberespai. Les fronteres a Internet són encara mòbils i les zones per colonitzar no tenen límits precisos.

3.2 SEGONA: EL TERRITORI ENCARA DISCRIMINA

Des del punt de vista tecnològic, la distinció determinant en el camp dels mitjans de comunicació de massa és el caràcter *analògic o digital* dels continguts textuais (escrits, orals, audiovisuals, hipertextuals), emesos i difosos, que els situa o no en l'univers del ciberespai.

Ara bé, des del punt de vista de les polítiques de comunicació i llengua, el tret discriminador i habilitant és encara el *territori* en la mesura que la sobirania sobre determinades àrees competencials, com les identitàries, correspon als estats.

I el sistema tradicional de mitjans, sotmès a les concessions de l'espectre radioelèctric o bé a les polítiques de foment, continua àmpliament subsidiari de la regulació dels mercats.

Per exemple, les decisions i polítiques preses per cada corporació de les tres comunitats autònomes —CCMA a Catalunya, RTVV al País Valencià i IB3 a les Illes— han determinat l'evolució de l'ecosistema de l'audiovisual en cada territori i el grau d'incidència del sector públic en la recuperació —o no— de la llengua i la cultura catalanes en l'espai públic.

3.3 I TERCERA: EN EL NOU ESPAI DIGITAL DE COMUNICACIÓ, EL CATALÀ NECESSITA ASSEGURAR UN MODEL D'ÈXIT EN TOTS ELS ÀMBITS

La llengua catalana ha d'assegurar en el nou entorn digital un model de comunicació d'èxit en cada un dels quatre àmbits d'acció i d'interacció principals, que són:

- Àmbit local: àmbit d'acció i d'interacció definit pels itineraris de vida i de relació física, amb nuclis bàsics de convivència com la família, l'escola, l'espai, l'esport, la festa o les eleccions municipals. És l'àmbit de la proximitat.
- Àmbit regional/nacional: àmbit definit pel principi de comunitat nacional, amb vincles de lleialtat normalment suportats per una llengua i una cultura pròpies i diferenciades. És l'àmbit de la *nació cultural*.
- Àmbit supraestatal: àmbit del reconeixement del dret a la diferència, on la protecció de l'estat situa la llengua en igualtat de drets i deures en el concert de les llengües, cultures i instruments mediàtics sancionats a escala europea o mundial. És l'àmbit definit per l'estat protector de la diferència cultural.
- Àmbit relacional (*wiki*): àmbit específic de les relacions lliures en xarxa, on els usos de la llengua depenen de la lleialtat lingüística dels usuaris (individus, col·lectius o entitats) i de l'eficàcia de la llengua com a eina de comunicació en cada context.

Si continuem amb l'exemple del model de llengua que cal usar en cada àmbit, veurem que cada nivell permet un plantejament específic, que fa conciliables la variació i la unitat de la llengua. Mentre una ràdio local, per exemple, ha d'incorporar el llenguatge oral, la fonètica i les expressions col·loquials del poble o ciutat on s'adreça, un informatiu d'una TV nacional ha de procurar d'acostar-se al «grau zero» de l'estàndard general a fi que sigui comprensible per a la gran majoria de la població i també a escala internacional per a qualsevol membre de la «diàspora catalana». En canvi, en l'àmbit relacional, sobretot en els *social media* o xarxes socials, els usos de la llengua poden ser molt més permissius, col·loquials o informals.

La gran producció durant aquests anys de «llibres d'estil» de mitjans —jo n'he catalogat una vintena— parla molt a favor del grau de maduració de lingüistes, periodistes i professionals

de la doble exigència en la consideració de la llengua com a principal instrument de creació i de comunicació. Em refereixo a la doble exigència de respecte a la norma i d'adaptació a les necessitats de variació segons els propòsits i els contextos de la comunicació.

4. Conclusió i coda final

La qüestió final que no m'estaré de plantejar queda formulada així: «procés» o «processos» de normalització del català als mitjans?

Com hem vist, no podem deixar de pensar i de parlar de «processos» de normalització, en plural, perquè en realitat es tracta de processos molt diversos, sovint contradictoris, almenys pel que fa a la progressió de la llengua en els mitjans. I tant des d'un punt de vista territorial (a cada un dels territoris), com sectorial (a cada un dels sectors mediàtics), com funcional (per a cada funció o servei).

I, tanmateix, l'ús del singular —és a dir, «el procés» de normalització— és no sols pertinent, sinó obligat almenys per dues raons: perquè la major part del territori forma part de l'Estat espanyol i està sotmès a un mateix estatus de la llengua, i també perquè tots —tots els territoris i tots els ciutadans— ens trobem immersos en la xarxa del «tot digital».

M'agradaria acabar proposant *cinc línies estratègiques* per avançar del món local al món global... i poder tornar «a casa» amb la confiança de tenir consolidat el barri del català en la ciutat digital.

1. Defensar la pròpia frontera al ciberespai, és a dir, defensar la llengua catalana com a identificador del «veïnatge del català» en la Babel digital global. I defensar-la vol dir aplicar-hi recursos polítics, econòmics, culturals i cívics. L'actual identificador que permet el *.cat* és ja l'embrió d'aquesta línia general d'acció i mobilització al ciberespai.

2. Promoure totes les vies i modalitats d'accés i d'intercanvi dels mitjans i serveis de comunicació i cultura entre tots els territoris històrics de l'espai del català, i molt especialment en ràdio i televisió.

3. Potenciar l'accés de la societat civil organitzada de l'espai del català a l'exercici efectiu del nou poder de publicació i de comunicació que permet l'entorn 2.0. La lleialtat lingüística i el savi ús de les noves potencialitats de les eines i xarxes digitals han d'assegurar en el futur la màxima normalització social.

4. Disposar de potents nuclis mediàtics, públics i privats, que assegurin la producció i circulació de continguts en català —textuals, audiovisuals, multimèdia, interactius—, capaços de competir en la cadena de valor amb els d'altres llengües i cultures a les diverses plataformes digitals.

5. Disposar almenys d'un estat que permeti al català de ser reconegut com a llengua de comunicació i cultura amb les mateixes prerrogatives que les altres llengües oficials d'Europa. I d'un estat que garanteixi la protecció i promoció d'un espai català de comunicació i cultura, unitari i divers, capaç de fer-se respectar entre els espais de llengua i cultura que volen tenir veu i imatge pròpies en el món del segle XXI.

Multilingüisme i multiescalaritat de les llengües. Un peix que es mossega la cua¹

JOSEP M. NADAL

Universitat de Girona i/Institut d'Estudis Catalans

Ja fa temps que hi donem voltes; de vegades, obsessivament. Com s'expliquen aquells objectes que estan formats per un conjunt d'individus que percebem, o així ens ho sembla, com un tot? En el nostre cas ens ha interessat aquesta qüestió perquè ens hem dedicat a l'estudi de la història de les llengües i aquestes són parlades per un conjunt de persones la llengua de les quals és personal i única (l'idiòlecte) i conviu amb la d'altres individus, també personal i única, i totes juntes acaben esdevenint per als parlants *una (única) llengua compartida*. I per què aquesta llengua ens fa l'efecte que ho és tot, és a dir, ens sembla que tot el que hi ha sota (o dins) de la llengua (idiòlectes o dialectes de tota mena) és irrellevant? Tot això ens sorprèn perquè a la fi el que tothom continua parlant és la seva llengua individual i no pas *la llengua*. Crec que Saussure (1990: 263) ja es referia a aquesta qüestió en aquest fragment del *Curs de Lingüística General* [1916]:

la noció de dialecte natural és en un principi incompatible amb la de regió més o menys extensa. Una de dues: o bé definim un dialecte per la totalitat de les seves característiques, i aleshores ens hem de fixar en un punt del mapa i limitar-nos a parlar d'una sola localitat; perquè si ens

---

1. Dedico aquest treball a Joan Martí, amic. De vegades passen coses extraordinàries. Fa uns sis mesos jo era a l'hospital, a l'UCI. D'aquells tres dies només recordo, i molt bé, una cosa. Res més. Era de nit i el mal de cap no em deixava dormir. Vaig repenjar-me damunt la barana de ferro buscant una mica de fred metàl·lic. No sé per què em va venir a la memòria que havia de fer un escrit per als 70 anys d'en Joan. I vaig començar a cercar el tema. Podien ser les discrepàncies de quan érem molt joves i jo havia signat allò que ara en diem *l'article dels Marges*: més d'una vegada vam haver de discutir en públic. Podien ser les angoixes de quan, una mica més grans, vam ser rectors d'universitat: ell, el primer de la Rovira i Virgili, i jo, el primer de la de Girona. O podien ser les discrepàncies dels darrers anys a l'Institut d'Estudis Catalans. Que ningú no es pensi que la meua relació amb en Joan ha estat una baralla permanent. No, ni de bon tros. Però hem discrepat amicalment moltes vegades. I això ens ha fet amics. Aquella nit, a l'hospital, vaig triar el tema de l'article que faria per a en Joan: una reflexió, 30 anys després, de l'article d'*Els Marges* «Una nació sense estat, un poble sense llengua?». Són coses inexplicables. Encara avui recordo de memòria cada frase de l'article que volia escriure. Amb tots els punts i les comes. Com pot ser que passin aquestes coses? A la fi, però, i tampoc no sé per què, he triat un tema ben diferent.

n'allunyem ja no trobarem les mateixes particularitats; o bé definim el dialecte per un de sol dels seus trets característics; aleshores, és clar, obtenim una superfície, la que recobreix l'àrea de propagació del fet en qüestió, però gairebé no cal dir que es tracta d'un procediment artificial, i que els límits així dibuixats no corresponen a cap realitat dialectal.

Ara, tornem a donar-hi voltes.

1. Fa pocs dies llegia un treball sobre la mort de les llengües que acabava així:

Però, pel que afecta una teoria integracional de la llengua, els conceptes de diversitat lingüística i de desaparició/mort de llengües no hi tenen cap paper a jugar. La llengua, per als integracionistes, és *per se* diversa i ho és inevitablement des del moment que la comunicació lingüística de primer ordre implica la creació constant de signes contextualitzats i no el desplegament d'un inventari preexistent de signes invariants (el codi fix). La noció de diversitat lingüística de primer ordre, en conseqüència, només equival a un truisme banal. I a més, les llengües no poden desaparèixer o morir perquè des d'un punt de vista ontològic les entitats d'aquesta mena no existeixen. Significa això que hem d'abandonar qualsevol discussió sobre la diversitat lingüística i sobre la desaparició/mort de llengües? No, no necessàriament. No, com a mínim, en el discurs del carrer en el qual pot tenir tot el sentit comunicatiu parlar en aquests termes. Allò que és important, però, és que prenguem consciència de la natura metalingüística d'aquests conceptes. Com a tals, són conceptes que ells mateixos necessiten ser explicats més que no pas aquells altres que poden utilitzar-se com a base teòrica per explicar fenòmens lingüístics actuals. És la incapacitat d'adonar-se d'aquest punt allò que duu la lingüística ortodoxa a teoritzar sobre aquestes coses (Orman 2013: 10).

Aquestes conclusions es fonamenten en la idea que les llengües no existeixen i, doncs, que no té cap sentit parlar de llengües compartides (públiques) ni de la mort de llengües i, per tant, qüestionen clarament que la lingüística pugui ocupar-se del *benestar lingüístic* perquè els sentiments lingüístics tampoc no poden ser objecte de consideració. Amb tot, l'autor admet que la qüestió seria diferent si es tractés d'un discurs del carrer, per dir-ho d'alguna manera.

Les idees d'Orman s'emmarquen en la teoria integracionista iniciada per Roy Harris l'any 1981 amb el famós llibre sobre la llengua com a mite (Harris 1981). El mateix Harris, en un article recent (Harris 2010: 2), resumia així el fonament del seu pensament:

Els dos components principals del mite de la llengua a Occident —la fal·làcia de la telementació (connexió mental) i la fal·làcia del codi fix— són aspectes del mite de la invariància semàntica. La telementació garanteix la invariància semàntica entre el parlant i l'oïdor i el codi fix garanteix la invariància semàntica entre tots els membres d'una comunitat lingüística.

Des d'aquest punt de vista, el signe lingüístic no pot considerar-se com una entitat abstracta estable a disposició dels parlants, sinó que inevitablement sempre és el producte d'un acte creatiu puntual i condicionat contextualment (Orman 2013: 2). En aquest sentit, cada parlant estableix en cada acte comunicatiu un lligam específic entre una paraula i el seu contingut i l'oïdor refà el procés, també d'una manera singular, que mai no coincideix exactament amb el del parlant. Si això fos així, caldria rebutjar, perquè seria una reïficació inacceptable, la consideració de les llengües com un contenidor de coneixement que és compartit per tots els membres de la comunitat (Orman 2013: 8). I és que per als integracionistes tot el coneixement requereix una contextualització feta per un subjecte-coneixedor individual en una situació determinada (Orman 2013: 8) i, per això, el temps hi juga un paper fonamental, canviant-ho tot permanentment (Harris 2013: 8). En conseqüència, per als integracionistes, la diversitat lingüística és sincrònicament i diacrònicament absoluta i qualsevol generalització que intenti anar d'aquesta diversitat cap a una generalització en la qual el temps i l'espai no siguin variables fonamentals (és a dir,

cap a un dialecte o cap a una llengua compartits) deixa d'explicar el funcionament fonamental de la comunicació:

Els mites del llenguatge són, en les seves versions més sofisticades, intents filosòfics de fer front a la llengua *sub specie aeternitatis*, d'ignorar el fet que en totes les comunitats lingüístiques els parlants inevitablement viuen, moren i canvien. En resum, són intents d'excloure el temps de l'estructura del sistema lingüístic per tal de fer possible que una veritat eterna s'expressi amb el vehicle transitori de les paraules. Aquesta exclusió és la base teòrica del concepte saussurià d'un sistema lingüístic sincrònic, que Chomsky va convertir en la base de la seva gramàtica generativa (Harris 2010: 8).

Les idees integracionistes m'han fet pensar en Jorge Luis Borges, especialment en el protagonista del conte *Funes, el memorioso* (Borges 1955 [1944]) i en els mapes desmesurats del conte *Del rigor en la ciencia*. Em referiré a *Funes* citant-ne petits fragments i més endavant reproduiré sencer *Del rigor en la ciencia*.

Funes tenia una malaltia que li impedia generalitzar. Els detalls donaven un caràcter únic a cada objecte que, així, adquiria una comprensió absoluta i, per tant, prenien una significació que, de vegades, ens pot semblar excessiva i irrellevant. En tot cas, impedièn qualsevol generalització. El seu, doncs, havia de ser un llenguatge sense noms comuns. Ho explica clarament el mateix Borges (2003 [1942]: 123–133):

Locke, en el siglo XVII, postuló (y reprobó) un idioma imposible en el que cada cosa individual, cada piedra, cada pájaro y cada rama tuviera un nombre propio; Funes proyectó alguna vez un idioma análogo, pero lo desechó por parecerle demasiado general, demasiado ambiguo. En efecto, Funes no sólo recordaba cada hoja de cada árbol de cada monte, sino cada una de las veces que la había percibido o imaginado. Resolvió reducir cada una de sus jornadas pretéritas a unos setenta mil recuerdos, que definiría luego por cifras. Lo disuadieron dos consideraciones: la conciencia de que la tarea era interminable, la conciencia de que era inútil. Pensó que en la hora de la muerte no habría acabado aún de clasificar todos los recuerdos de la niñez. Los dos proyectos que he indicado (un vocabulario infinito para la serie natural de los números, un inútil catálogo mental de todas las imágenes del recuerdo) son insensatos, pero revelan cierta balbuciente grandeza. Nos dejan vislumbrar o inferir el vertiginoso mundo de Funes. Éste, no lo olvidemos, era casi incapaz de ideas generales, platónicas. No sólo le costaba comprender que el símbolo genérico perro abarcara tantos individuos dispares de diversos tamaños y diversa forma; le molestaba que el perro de las tres y catorce (visto de perfil) tuviera el mismo nombre que el perro de las tres y cuarto (visto de frente). Su propia cara en el espejo, sus propias manos, lo sorprendían cada vez. Refiere Swift que el emperador de Lilliput discernía el movimiento del minutero; Funes discernía continuamente los tranquilos avances de la corrupción, de las caries, de la fatiga. Notaba los progresos de la muerte, de la humedad. Era el solitario y lúcido espectador de un mundo multiforme, instantáneo y casi intolerablemente preciso.

La llengua que Funes necessitava per referir-se al seu món era una llengua impossible. O, en tot cas, no hi ha una llengua que pugui ser el mirall d'un món inabastable com el de Funes, en el qual no només cada objecte ja necessitava un nom, sinó que, a més, el pas del temps feia que cada nom (mot), que estava lligat a un context i a un temps determinat, deixés de tenir cap utilitat un cop usat perquè l'objecte a què feia referència ja era un altre. Si el món era divers, multiforme, instantani i ple de detalls, la llengua amb la qual podia fer-s'hi referència era una impossibilitat. Repetint les paraules de Borges, Funes era

casi incapaz de ideas generales, platónicas. No sólo le costaba comprender que el símbolo genérico perro abarcaba tantos individuos dispares de diversos tamaños y diversa forma; le molestaba

ba que el perro de las tres catorce (visto de perfil) tuviese el mismo nombre que el perro de las tres y cuarto (visto de frente).

Borges fa referència a la mateixa qüestió en el conte *De rigor en la ciencia* (1954: 131-132). El conte diu així:

En aquel Imperio, el Arte de la Cartografía logró tal Perfección que el Mapa de una sola Provincia ocupaba toda una Ciudad, y el Mapa del Imperio, toda una Provincia. Con el tiempo, estos Mapas Desmesurados no satisficieron y los Colegios de Cartógrafos levantaron un Mapa del Imperio, que tenía el Tamaño del Imperio y coincidía puntualmente con él. Menos Adictas al Estudio de la Cartografía, las Generaciones Sigüientes entendieron que ese dilatado Mapa era Inútil y no sin Impiedad lo entregaron a las Inclemencias del Sol y los Inviernos. En los Desiertos del Oeste perduran despedazadas Ruinas del Mapa, habitadas por Animales y por Mendigos; en todo el País no hay otra reliquia de las Disciplinas Geográficas (Suárez Miranda: *Viajes de varones prudentes*, libro cuarto, cap. XLV, Lérida, 1658).

En aquest mapa, si algú de vosaltres posés el dit gros de la mà dreta tocant l'aigua de la mar Roja, a la banda egípcia africana, el dit petit, estirant la mà cap a occident, no arribaria ni a poder tocar la sorra seca de les platges dels faraons. Això és així perquè aquest mapa era tan gran com l'espai que representava i a un pam de la mar la sorra encara és molla. O, en tot cas, força humida.

2. Aquesta manera de veure les coses és completament diferent de la que ha predominat en el món de la lingüística des de la publicació pòstuma del *Cours de Linguistique générale* [1916], de Ferdinand de Saussure. Com ja se sap, Saussure feia una distinció clara entre la *langue* i la *parole*. Aquella representava un sistema lingüístic estable, sincrònic i compartit per tota una comunitat lingüística. Aquesta, en canvi, representava l'actualització concreta i, doncs, momentània i sempre canviant, de la *langue*.

El mapa sense mesura de Borges es transforma en Saussure en un mapa d'una escala gràficament més gran on *todo es pequeño, cercano y accesible* perquè *puedo con una mirada abarcar cualquier desierto*. Ara, l'escala és tota una altra, com reflecteix aquest poema esplèndid de la premi Nobel de Literatura de l'any 1996 Wislawa Szymborska (2014: 42–45):

MAPA

Plano como la mesa
sobre la que se extiende.
Bajo él nada se mueve
ni busca una salida.
Sobre él mi humano aliento
no crea remolinos de aire
y deja en paz
toda su superficie.
Sus llanuras y valles siempre son verdes,
sus mesetas y montes, amarillos y ocre,
y los mares y océanos de un azul amigable
en sus desgarradas orillas.
Aquí todo es pequeño, cercano y accesible.
Puedo con el filo de una uña aplastar los volcanes,
acariciar los polos sin gruesos guantes;
puedo con una mirada
abarcas cualquier desierto

junto a un río que está justo ahí al lado.
 Las selvas están marcadas con algunos arbolitos
 entre los que sería difícil perderse.
 Al este y al oeste,
 sobre y bajo el ecuador,
 un espacio sembrado de un silencio absoluto
 y en cada oscura semilla
 hay gente viviendo tan tranquila.
 Fosas comunes y ruinas inesperadas,
 de eso nada en esta imagen.
 Las fronteras de los países son apenas visibles,
 como si dudaran si ser o no ser.
 Me gustan los mapas porque mienten.
 Porque no dejan paso a la cruda verdad.
 Porque magnánimos y con humor bonachón
 me despliegan en la mesa un mundo
 no de este mundo.

En aquest altre mapa, seria possible que mentre el vostre dit gros es remullava a la mar Roja egípcia, el petit ho fes a l'oceà Atlàntic del Sàhara Occidental. Ara, l'escala gràfica és més gran, però la realitat representada es fa més petita.

3. Si volem parlar de les llengües, aquestes dues maneres d'entendre un mapa ens duen a dos models radicalment oposats: un, centrat en la llengua individual, presonera del context, que només és utilitzable en la comunicació cara a cara; l'altre, centrat en la llengua pública, sempre descontextualitzada. Aquella és natural perquè la primera versió és permanentment canviant i «de forma mimètica aprenem de la dida sense observar cap mena de regla» (Alighieri 1995 [inici del segle XIV]: 55); aquesta, en canvi, és artificial, construïda i estable i s'aprèn a través d'un procés conscient, tot sovint escolar, «amb molt de temps i constància en l'estudi» (Alighieri 1995 [inici del segle XIV]: 55):

lectes singulars i inestables de l'integracionisme	
	
la <i>langue</i> de De Saussure	

Però una llengua no és en realitat ni una cosa ni l'altra. D'una banda, una llengua sense idiolectes, que és l'espai del canvi i de la variació, és una llengua morta, com el llatí actual (totalment estable). Però, d'altra banda, un conjunt d'idiolectes, on no n'hi ha cap d'identificat, no pot esdevenir una llengua si no disposa d'un mecanisme que els permeti integrar-se en una escala superior en la qual augmenti l'estabilitat i disminueixi la variació. Es tracta, doncs, d'un problema d'escalas on la successió de nivells redueix el nombre d'entitats, les fa d'una magnitud

superior i, per tant, més persistents. El mateix que passa en l'evolució que va de les cèl·lules a les civilitzacions (Coen 2013: 21_44). Les llengües individuals (o, si voleu, seguint la terminologia integracionista, cada ús de la llengua individual) s'integren en uns conjunts, que podem anomenar *llengües de grup* (sovint els hem anomenat *subdialectes*), que poden ser el producte de moltes menes d'espais d'interacció no excloents: la família, el poble, el mercat, el bisbat, la regió, etc. Així mateix, aquestes llengües de grup, en funció dels espais d'interacció, poden integrar-se en entitats d'una escala superior (els dialectes), fins a arribar, però no necessàriament, a esdevenir una llengua en el sentit més clàssic del mot —el sentit més popular— on el procés d'integració s'acaba. La interacció, doncs, és allò que produeix l'acostament necessari per originar un conjunt de lectures que s'assemblen, que tenen *un aire de família*.

Si els individus i els conjunts d'individus es van integrant en unitats d'escala superiors, una llengua seria un conjunt de lectures (idiolectes o dialectes) organitzats d'una manera multiescalar en un sistema d'unitats d'un ordre cada vegada més gran, més artificial i més estable. Aquesta multiescalaritat seria representada pel camí que va, utilitzant la terminologia tradicional, dels idiolectes als dialectes (amb un grau alt d'escalaritat interna) i a la llengua. És evident que quan aquesta integració es produeix d'una manera natural, mai no origina individualitats, en el sentit de García Leal (2013: 131–151), plenament utilitzables. Dit d'una manera més simple: no hi ha cap parlant que pugui alliberar-se totalment del seu idiolecte i utilitzar un nivell de llengua col·lectiu. En aquest sentit, col·lectiu equivaldria a «conjunt d'idiolectes amb un aire de família» adquirit a partir de la interacció. Ja podeu veure que la magnitud de cada llengua està condicionada per la interacció i, doncs, per l'espai que la fa possible i pot formar part d'una unitat d'una magnitud superior. Un mercat medieval, per exemple, és un espai d'interacció que origina una llengua (un conjunt d'idiolectes amb un aire de família de nivell 2) d'un ordre petit, però més gran que el de la llengua de la família (de nivell 1), que ja és més gran que la llengua individual (de nivell 0). Un bisbat, seguint aquesta lògica, seria un espai d'interacció que podria incloure uns quants dialectes de nivell 2 i crear una entitat de nivell 3. I així successivament.

En aquesta situació, les llengües, siguin del nivell que siguin, només poden ser abstraccions. Per això són entitats que mai no són idèntiques a cap de les parts que les componen. Però en la història de les llengües l'escriptura hi ha introduït una situació completament nova. Podríem dir que hi ha un abans i un després de l'escriptura. Abans, com ja hem dit, la llengua mai no podia ser més que això: una abstracció, tot i que la interacció era possible perquè en els espais de relació els individus del grup havien adquirit i compartien un gran inventari de convencions comunicatives —gestos, elements lingüístics, i una certa lògica— que els permetien comunicar-se amb èxit utilitzant entitats que, tot i que eren diferents, compartien «un aire de família» (Tomassello 2014: 98). Amb l'escriptura, però, els lingüistes han estat capaços de construir un artefacte que tothom pot utilitzar, inicialment en el registre escrit però més tard també en alguns registres orals formals. Per això ha passat a ser percebut com la llengua compartida per tots els parlants. Aquesta compartició és una conseqüència de l'homogeneïtzació grupal que comporta una cultura que implica una ment col·lectiva (Lotman 2014). Fixem-nos que ara la unitat construïda sí que pot utilitzar-se en la comunicació. Dient-ho ràpidament, ara la llengua és també un idiolecte. Un tot que també pot ser utilitzat com una part.

No cal insistir que la multiescalaritat possibilita processos de distint recorregut i, per tant, origina llengües de menes també molt diferents en funció del punt d'arribada. En aquest sentit, una societat tendeix a ser, per definició, plurilingüe, encara que la pluralitat sigui només dialectal. Però aquesta variació ja és representada socialment. Pier Paolo Passolini es va referir a aquest multilingüisme dialectal en els versos següents de *La religione del mio tempo* (1961):²

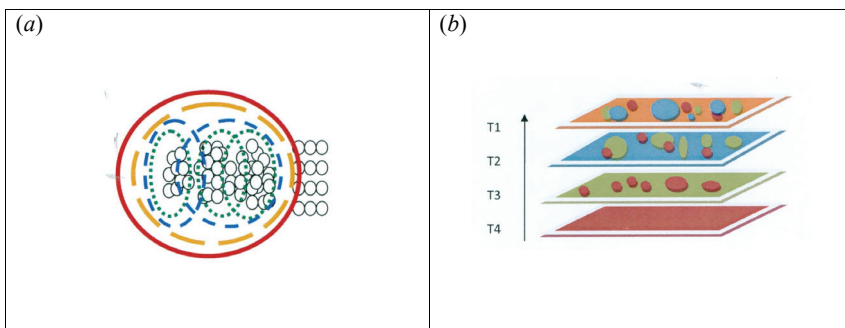
2. Els cita Giovanni Agresti en un article precíós (en premsa: 1).

Sono infiniti i dialetti, i gerghi,
 le pronunce, perché è infinita la forma della vita:
 non bisogna tacerli, bisogna possederli:
 ma voi non li volete
 perché non volete la storia, superbi
 monopolisti della morte.

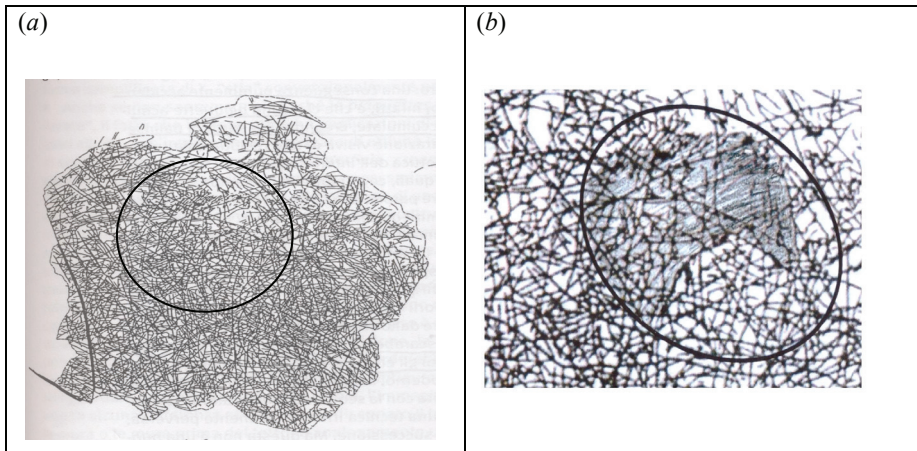
El camí que va dels objectes primaris, naturals i individuals (els lectes) a l'objecte secundari, construït i col·lectiu (la llengua) és, també, un camí cap a l'abstracció. Per això ha calgut capgirar la història i presentar la llengua com si fos el punt de partida i, així, amagar-ne la contingència. Però els fets són els fets. I tots ens duen a considerar que l'adquisició dels lectes, és a dir, l'aprenentatge de la llengua a partir dels pares, tendeix a introduir canvis graduals i, doncs, fragmentació. En canvi, la llengua escrita, que és una construcció, tendeix a no canviar. I quan ho fa és perquè algú ha pres la decisió d'introduir el canvi (generalment amb l'objectiu d'evitar una separació massa gran entre els lectes i la llengua). Aquesta distinció, que es basa en l'oposició entre evolució i revolució, permet d'explicar la història lingüística com una alternança entre moments de canvi gradual i moments de canvi sobtat. Aquells no permeten introduir talls en la història lingüística i aquests, en canvi, sí. No tenir en compte això ha fet molt difícil, per exemple, explicar el pas del llatí a les llengües romàniques.

Voldria destacar, finalment, que «tots els nivells dialectals que han interactuat i totes les relacions, siguin del nivell que siguin, que s'han produït al llarg del temps i dels espais són presents en la llengua final» (Bachtin, Vygotsky). Tenim la tendència a veure la llengua des d'una perspectiva bidimensional. Aquest fet és una conseqüència de la idea saussuriana que la llengua és un sistema que té una realitat sincrònica que cancel·la els sistemes anteriors. En aquest sentit, cada estadi sincrònic té una realitat autosuficient. De fet, en el Saussure canònic, que moltes vegades només és el producte de la interpretació que en van proposar, des de bon començament, els seus editors, els fets històrics eren fets que no formaven part del sistema. Però no podem perdre de vista que els parlants de *la* llengua, en primer lloc, tenen a la seva disposició, i normalment és el que usen en funció de cada context, tots els dialectes que a través de la interacció s'han anat integrant en el sistema multiescalar que és la llengua (*a*) i, en segon lloc, que tots aquests dialectes, o fins i tot *la* llengua, contenen elements dels estadis anteriors, que solen reflectir-se en la toponímia, l'antroponímia, les frases fetes, els refranys, les cançons populars, etc. (*b*).

No és fàcil explicar de quina manera la història es fa present en la llengua. Potser es tracta d'introduir una dimensió tridimensional al sistema multiescalar en el qual el temps, a més de

l'espai, s'inclou en la complexitat de la llengua. M'hi ha fet pensar un estudi de Roy Harris sobre l'origen de l'escriptura. Harris (1988: 93) estudia uns dibuixos prehistòrics pintats en unes *plaquettes* trobades a les coves de Gönnersdorf, situades a la riba del Rin, entre Coblença i Bonn. Fa referència, concretament, a una *plaquette* (a) que sembla haver estat utilitzada en contextos domèstics. Aquestes *plaquettes*, que havien estat gravades amb un punxó, quan ja s'havien fet servir eren reutilitzades, gravant-hi a sobre un dibuix nou. El que és interessant d'aquesta reutilització és que, a la fi, es produeix una superposició acumulativa de traços, una mica com un palimpsest, alguns dels quals queden esborrats i d'altres, en canvi, són recuperables (b).

Podríem considerar la llengua com un sistema de dialectes organitzats d'una manera multiescalar, en cadascun dels quals es recull la història del grup que l'ha construït —les formes de vida i les interaccions—, i que, de vegades, acaben convergint en un dialecte estable que només està sotmès a l'evolució artificial (és el canvi per revolució), que és aquell al qual atorguem el privilegi de ser una entitat comptable i nomenable i, doncs, el fem *la* llengua de veritat? Si això fos així, l'isomorfisme entre el tot (la llengua estàndard) i el dialecte en què es materialitza tancaria el cercle. Com un peix que es mossega la cua.

Referències bibliogràfiques

- AGRESTI, Giovanni (en premsa): «Actualité des racines. Pour une linguistique du développement social»
- ALIGHIERI, Dante (1995): *De Vulgari Eloquentia*, edició bilingüe, versió catalana de Pep Gómez Pallarès, Vic, Eumo Editorial / Universitat de Girona.
- BRUNER, J. (2004 [1986]): *Actual Minds. Possible Worlds*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1986. Traducció castellana: *Realidad mental y mundos posibles*, Barcelona, Gedisa.
- BORGES, Jorge Luis (2003), «Funes el memorioso», dins *Ficciones*, Barcelona, Destino.
- BORGES, Jorge Luis (1954): «Del rigor de la ciencia», dins *Historia universal de la infamia*, Buenos Aires, Emecé, p. 131-132.
- COEN, Enrico, 2013, *De las células a las civilizaciones*, Barcelona, Crítica.
- HARRIS, Roy (1981): *The Language Myth*, Londres, Duckworth.
- HARRIS, Roy (1988): *L'origine della scrittura*, Roma, Stampa Alternativa & Graffiti.
- HARRIS, Roy (2010): «Language Myths, East and West», *Integrationist Notes and Papers*, núm. 26.
- LOTMAN, Jurij M. (2014): *La mente come mente collettiva e i problemi della intelligenza artificiale*, Rimini, Guaraldi.
- ORMAN, Jon (2013): «Linguistic diversity and language loss: a view from integrational linguistics», *Language Sciences*, núm. 40.
- SAUSSURE, Ferdinand de (1990 [1916]): *Curs de lingüística general*, Barcelona, Edicions 62.
- SZYMBORSKA, Wislawa (2014): *Hasta aquí*, edició bilingüe, traducció d'Abel Murcia i Gerardo Beltrán, Madrid, Bartleby Editores.
- TOMASELLO, M. (2014): *A Natural History of Human Thinking*, Cambridge, Massachusetts / Londres: Harvard University.

Un Projecte Lingüístic de Centre per a l'escola valenciana

VICENT PASCUAL I GRANELL

Institut d'Estudis Catalans

Introducció

En el nou ordre sociolingüístic mundial i en el nou context que aquest ordre configura pel que fa a l'ensenyament-aprenentatge de llengües, el *model d'educació plurilingüe i intercultural* proposat per a l'escola valenciana (Pascual 2013: 154) exigeix un canvi de plantejament pel que fa a la planificació lingüística educativa en els centres educatius.

Aquesta planificació haurà d'afrontar reptes d'una gran magnitud: la *diversitat i complexitat dels objectius* que ha d'aconseguir; la *diversitat i desigualtat* dels alumnes i de les llengües, la *limitació* de temps i recursos, i la *inadequació* inicial de les competències del professorat i dels materials curriculars disponibles.

Davant aquests reptes, la resposta d'un centre ha de ser clara: pel que fa a la complexitat dels objectius, la resposta ha de ser *l'excel·lència* en els resultats, perquè la teoria i pràctica de l'educació plurilingüe ens proporciona a hores d'ara eines per a aconseguir-ho; pel que fa als alumnes vulnerables, la paraula clau és *inclusió*, que implica garantir a *tots i cadascun* dels alumnes l'assoliment de l'excel·lència en el seu rendiment lingüístic i acadèmic, i en la seua integració social; pel que fa a la llengua minoritzada, el *valencià*, la resposta és un *marc additiu*, que implica la seua incorporació des de l'inici de l'itinerari educatiu, l'ús majoritari com a llengua d'instrucció i la normalització del seu ús social i institucional en el centre (Pascual 2013: 154); i pel que fa a les limitacions i inadequacions inicials, la resposta ha de ser la *innovació*, l'obertura a noves maneres de fer, de pensar i d'organitzar l'educació lingüística.

Aquest model de planificació lingüística de centre és el que intentarem articular a grans trets en la nostra aportació.

El Projecte Lingüístic de Centre com a eina de microplanificació lingüística

D'entrada cal assumir que tots els centres apliquen una política lingüística educativa, sia explícita, concretada en un projecte assumit per tothom, sia implícita, però fàcilment deduïble de les decisions que s'hi han pres o no s'hi han pres pel que fa a l'ensenyament i ús de les llengües.

Ara bé, una planificació lingüística democràtica ha de fer explícites les decisions que adopta: sobre els objectius que pretén, sobre els elements que la configuren, i sobre els processos de planificació, aplicació i avaluació. Aquestes decisions, que han de ser el resultat del debat i el consens dins la comunitat educativa, constitueixen el Projecte Lingüístic de Centre (d'ara en avant, PLC). I en aquest PLC, tot i que són moltes i diverses les llengües que cal tenir en compte, el fet de ser la llengua pròpia del país (Estatut d'Autonomia, 2006, Article 6é) i el seu estatus de llengua minoritzada, converteixen el valencià a casa nostra en el nucli central de la planificació.

Si ens atenim a l'esquema clàssic, la planificació lingüística d'una llengua minoritzada que vol normalitzar-se exigeix una sèrie de decisions pel que fa a la *planificació formal*, la *planificació funcional* i la *planificació de l'adquisició*, que es prenen a nivell institucional (global). El paper del sistema educatiu, i especialment dels centres escolars, s'hi redueix a l'aplicació (local) de manera disciplinada de les decisions preses en l'àmbit institucional i solament pel que fa a l'adquisició.

A parer nostre, però, aquest plantejament és inadequat i la seua aplicació ha portat a un empobriment teòric i pràctic pel que fa a la funcionalitat i eficàcia dels PLC. D'una banda, els centres educatius no cal que siguin només la corretja de transmissió de les decisions preses en el *marc institucional*; de l'altra, no solament són competents en l'àmbit de l'adquisició, sinó també (i ací coincidim amb Corson 1999: 34) en el *formal* i *funcional*, i, d'acord amb Baldauf (2006), en el del *prestigi*.

Des de la centralitat del valencià, doncs, l'elaboració del PLC en el nostra sistema educatiu exigeix decisions i concrecions en cadascun d'aquests àmbits:

a) En el de la *planificació formal*:

- Selecció, com a varietat formal pròpia de l'ensenyament, del valencià estàndard, convergent amb els diversos estàndards territorials del català.
- Partida sempre del valencià de l'entorn a l'inici de l'escolaritat, i transició gradual cap a l'estàndard oral i escrit, i d'aquest al llenguatge literari, científic i tècnic. A més a més, incorporació posterior d'altres estàndards territorials, especialment en escolta i lectura.
- Aprofitament didàctic dels registres col·loquials, de l'argot juvenil i de determinats usos lingüístics en la comunicació per mòbil o en les xarxes socials.

b) En el de la *planificació funcional*:

- Establiment de l'ús dominant del valencià en l'activitat acadèmica.
- Establiment de l'ús dominant del valencià en els usos administratius i institucionals.
- Promoció de l'ús normalitzat en la interacció social en el centre i en les relacions amb l'entorn.

c) En el de la *planificació de l'adquisició*:

- Establiment d'un model lingüístic educatiu de centre amb el valencià com a nucli organitzador: incorporació del valencià sempre des de l'inici de l'escolaritat i ús vehicular majoritari per a tots els alumnes (mínim 50%).
- Adopció d'un ensenyament del valencià per a la normalització per a tots els alumnes: a) que els familiaritze amb els referents culturals valencians tradicionals i moderns; b) que promoga l'estima del valencià, la valoració de les seues possibilitats expressives i la seua utilitat com a llengua de comunicació i cultura, i c) que proporcione motivació per a aprendre'l, habilitat i voluntat per a usar-lo oralment i per escrit, i qualitat en l'ús.

d) En el de la *planificació del prestigi*:

- Desactivació d'ideologies familiars (el valencià no és útil, no serveix per al treball acadèmic, entrebanca l'aprenentatge de llengües més importants...) i actituds (complex d'inferioritat, autoodi...).
- Anàlisi de la igualtat de les llengües, del llegat lingüístic i cultural que aporta el valencià, de com facilita l'apropiació d'altres llengües, de la seua importància en la cohesió social i la convivència ciutadana.
- Presa de consciència de normes d'ús incongruents derivades de la situació de minorització del valencià que comporten canviar el valencià pel castellà o barrejar les dues llengües en la interacció social (*interposició, cortesia, hibridació...*).
- Sensibilització de les famílies pel que fa a la idoneïtat dels programes d'educació plurilingüe i intercultural de valencianització màxima.

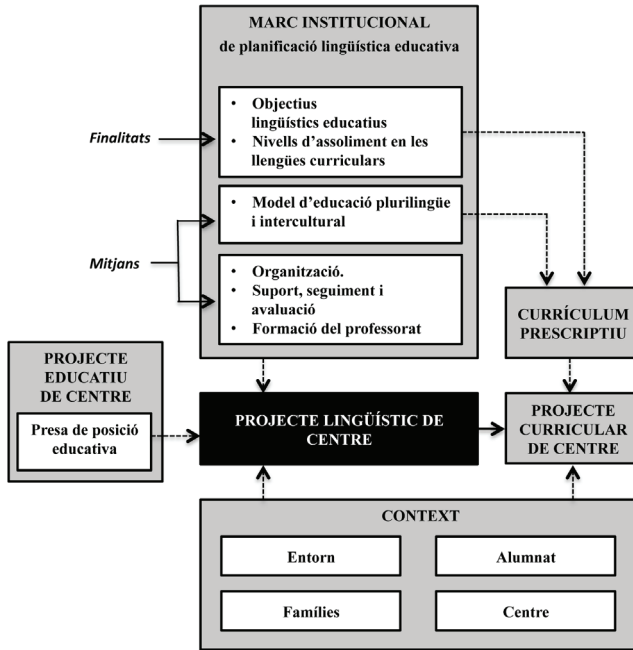
Les decisions sobre aquests temes configuraran el nucli del PLC.

El Projecte Lingüístic de Centre dins el marc de l'educació plurilingüe i intercultural

El PLC, dins el marc de l'educació plurilingüe i intercultural, doncs, és el *conjunt de decisions consensuades i vinculants que pren l'equip de professores i professors del centre, amb la participació de la comunitat educativa, per a organitzar l'ensenyament i l'ús vehicular de les llengües curriculars i no curriculars, i normalitzar l'ús social i institucional del valencià*.

El PLC és, doncs, l'instrument mitjançant el qual la *presa de posició educativa* del Projecte Educatiu de Centre i la planificació lingüística educativa del *marc institucional* (global), es transformen i concreten en la planificació lingüística educativa del centre (local). Podem visualitzar aquesta complexa xarxa d'influències a la figura 1.

Figura 1: PLC en el centre de la planificació lingüística i educativa

El primer element que cal tenir en compte és la *presa de posició educativa* consensuada entre el centre i les famílies. Quines metes es pretenen, quins valors es busquen, quina és la millor manera d'aconseguir-los... Un bon instrument per a començar la reflexió pot ser el document d'Escola Valenciana, *L'escola que volem*, on figuren les característiques que ha de tenir una escola del segle XXI i sobre les quals cada centre pot reflexionar i posar l'èmfasi sobre aquelles que conciten un consens més elevat: *plurilingüe i pluricultural, arrelada en la nostra llengua i cultura, única, pública, gratuïta i laica, inclusiva i respectuosa amb els drets humans, democràtica, oberta i participativa, crítica, creativa i innovadora, compromesa amb l'entorn local i global i centrada en valors humans*.

Tot seguit cal atendre les exigències del *marc institucional*. En relació amb el PLC, aquest marc institucional hauria d'establir:

- Els *objectius* de l'educació plurilingüe i intercultural (concretats, amb referència al domini de les llengües curriculars, pel grau d'assoliment en cadascuna d'acord amb els *nivells comuns de referència* del Consell d'Europa).
- Els *mitjans* necessaris per a aconseguir-los: el model d'educació plurilingüe i intercultural; l'organització dels alumnes, del professorat i de l'ensenyament; un sistema de suport, seguiment i avaluació, i una xarxa de formació continuada del professorat.

A partir dels objectius, els nivells d'assoliment i la configuració del model d'educació plurilingüe i intercultural, l'administració educativa proposarà el *currículum prescriptiu*, que hauria d'incloure un currículum integrat de les llengües curriculars (amb el valencià com a L1

i com a L2) i el tractament del llenguatge acadèmic incorporat al currículum de les àrees no lingüístiques.

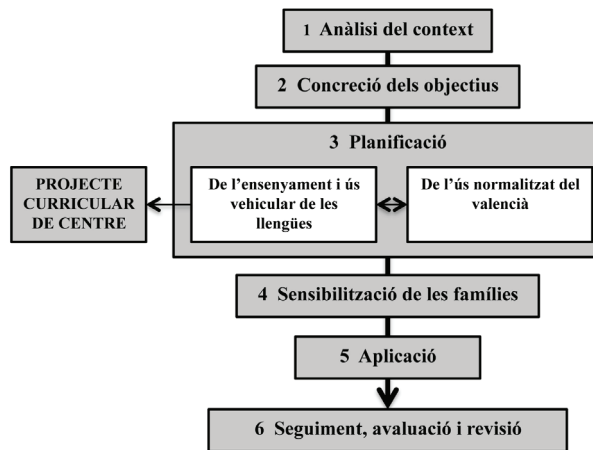
Aquest marc hauria de ser prou flexible perquè cada centre poguera planificar, aplicar i avaluar els PLC des de la seua autonomia, i alhora prou exigent perquè cap centre tinguera la possibilitat d'obviar la consecució de cap dels objectius com sol passar amb els corresponents al valencià en determinats tipus de centres.

La influència màxima, però, per a l'elaboració del PLC, ha de provenir de les exigències del *context* extern i intern del centre. Concretament, les relacionades amb l'entorn *sociolingüístic* (ús oral i escrit del valencià, i de les altres llengües); les *famílies* (llengua o llengües de la llar, nivell sociocultural, actituds envers l'ensenyament i ús vehicular del valencià...); els *alumnes* (competències comunicatives, experiències culturals, domini del llenguatge acadèmic, actituds envers el valencià...), i el *centre* mateix (competències i actituds del professorat i personal auxiliar, nivell de l'educació lingüística en el centre, tradició en innovació educativa...).

Estructura i procés en el Projecte Lingüístic de Centre

Tenint en compte totes aquestes influències, proposem el model següent d'estructura i procés de planificació, aplicació i avaluació del PLC:

Figura 2: El Projecte Lingüístic de Centre

A) L'ANÀLISI DEL CONTEXT

En totes les propostes de projectes de centre hi figura l'*anàlisi del context*, generalment molt minuciosa i detallada; tanmateix, dels resultats d'aquestes anàlisis no solen derivar-se implicacions directes per a la planificació posterior. Per a nosaltres, per contra, l'anàlisi dels elements que configuren el context ha de ser el punt de partida per a totes les decisions posteriors tant curriculars, com organitzatives o normalitzadores.

Aquest fet atorga una gran rellevància a la recollida de dades sobre el context extern i intern del centre. Pel fet de desenvolupar-hi la seua tasca professional, l'equip docent pot pensar

que la seua intuïció i l'observació diària són suficients per a concretar la informació sobre tots els aspectes esmentats més amunt. És millor assegurar-se, tanmateix, que les dades siguen recollides de manera més rigorosa: mitjançant la interrogació directa als agents implicats i mitjançant els instruments tècnics adequats (entrevistes, proves, estadístiques...). Només així es pot estar segur de tenir un perfil fiable del centre.

B) LA CONCRECIÓ DELS OBJECTIUS

A partir de la presa de posició educativa del centre, de les prescripcions del marc institucional i de les exigències del context, el PLC ha de concretar els objectius tenint en compte els aspectes següents:

- L'adquisició per part de tots els alumnes i les alumnes d'una competència plurilingüe en les llengües d'escolarització, el domini adequat del llenguatge acadèmic propi de les àrees no lingüístiques i la capacitat de conviure en una societat multilingüe i multicultural.
- La potenciació de la nostra llengua i cultura tot convertint-la en el nucli organitzador del projecte plurilingüe, i la normalització de l'ús social, administratiu i acadèmic del valencià en el centre.
- La millora constant del coneixement, l'ús i la qualitat del valencià de cada alumne, dins el marc dels diferents estàndards convergents de cada territori.
- La presència en l'activitat del centre de les llengües i cultures no curriculars.
- La incorporació de l'alfabetisme crític i les TIC.
- El desenvolupament de la potencialitat màxima de *tots i cada un* dels alumnes pel que fa al rendiment lingüístic i acadèmic, independentment de la procedència geogràfica, del nivell sociocultural de les famílies, de les competències comunicatives i experiències culturals amb què arriben al centre, i de les seues aptituds i estil d'aprenentatge.
- La integració de tots els alumnes, amb la seua diversitat lingüística i cultural, en un grup cohesionat al voltant del valencià com a llengua de tots.

Però també ha de concretar-ne en altres àmbits:

- En el desenvolupament professional del professorat.
- En la satisfacció de les necessitats i expectatives de les famílies pel que fa a l'educació lingüística dels seus fills.
- En la influència educativa i de normalització del valencià sobre l'entorn.

La consecució òptima de tots els objectius, especialment els referits a la competència plurilingüe dels alumnes i la normalització del valencià, exigirà una planificació acuradíssima tant de l'ensenyament i ús vehicular de les llengües, com de la promoció del ús de la nostra llengua en el centre.

C) LA PLANIFICACIÓ

Una planificació eficaç ha de tenir algunes qualitats indispensables: permetre la consecució dels objectius, ser adequada a les exigències i limitacions del context, ser aplicable a partir dels mitjans i recursos disponibles, suscitar l'adhesió i el compromís de tots els agents implicats i ser vinculant. Això només és possible si la seua elaboració és participativa i democràtica, i si les perspectives i interessos de tothom són degudament escoltats i tinguts en compte.

Des d'aquesta perspectiva, la planificació del PLC comportarà la reflexió, el debat i la presa conjunta de decisions en els àmbits d'*ensenyament i ús vehicular de les llengües* i en el de *normalització de l'ús del valencià en el centre*. Tots dos són complementaris. La promoció de l'ús del valencià en la comunicació social i institucional d'un centre no solament compleix l'objectiu de normalitzar un àmbit institucional indispensable, sinó que a més a més aquest ús normalitzat projecta una imatge de major prestigi i valor d'ús pel que fa al valencià, crea més ocasions per a usar-lo, i proporciona una major motivació per a adquirir-ne els registres formals i fer-los servir.

Pel que fa a l'*ensenyament i ús vehicular de les llengües*, les decisions que s'han de prendre es refereixen a:

- + L'organització de la diversitat *dins de cada llengua*.
- + L'organització de la diversitat *de llengües*.
- + L'organització de la diversitat *de l'alumnat*.
- + El *tractament didàctic* de l'ensenyament i ús vehicular de les llengües.
- + El *suport* a l'ensenyament i ús de les llengües.
- + L'organització de les *relacions educatives amb l'entorn*.

Pel que fa a la *normalització de l'ús del valencià en el centre*, les decisions que s'han de prendre tenen a veure amb:

- + La normalització de l'*ús institucional* del valencià.
- + La promoció i normalització del seu *ús social i funcional*.
- + La normalització del seu *ús en la interacció a l'aula*.
- + L'augment de la motivació i la seguretat en l'*ús personal*.
- + La promoció del seu *ús en les relacions amb l'entorn*.

És a partir d'aquesta planificació que el centre haurà d'elaborar el Projecte Curricular de Centre (PCC).

És cert que, atesa la complexitat de l'educació lingüística que ha d'impartir un centre a hores d'ara, hi ha molts elements sobre els quals cal reflexionar i prendre una decisió i no poden ser abordats tots alhora de bon començament. El debat i reflexió han de ser continuats i progressius, i la gradualitat en la incorporació dels diversos aspectes hauria de venir indicada per les necessitats del centre. En cada moment, doncs, el PLC en què figuraran els criteris d'actuació debatuts i consensuats ha de ser un document senzill, redactat de manera clara i entenedora, de manera que, a més de concretar les intencions lingüístiques educatives del centre, es convertisca en una guia eficaç per a posar-les en pràctica.

D) LA SENSIBILITZACIÓ DE LES FAMÍLIES

No sempre som conscients de la importància de les experiències comunicatives familiars en l'èxit escolar dels alumnes i les alumnes. Qüestions com ara la freqüència i riquesa de les interaccions, les modalitats de comunicació familiar o les pràctiques lletrades són decisius per a configurar el codi restringit o elaborat amb què els alumnes arribaran a l'escola. També són decisives les actituds lingüístiques dels pares i les mares, especialment envers la llengua minoritzada. Certes actituds negatives es transmeten als fills i poden constituir una entrebanc a l'hora de consensuar i aplicar el PLC.

A l'inici, doncs, i després de manera continuada, ha d'haver-hi una sensibilització de les famílies, un diàleg obert per tal de conciliar expectatives, compartir informació rigorosa sobre educació plurilingüe i intercultural, donar seguretat als pares sobre el projecte que vol aplicar el centre i concretar-hi la seua participació en l'aplicació, seguiment i avaluació. Aquesta sen-

sibilització i la complicitat subsegüent que cal aconseguir és absolutament necessària si es vol conciliar la *planificació educativa* del centre amb la *planificació lingüística familiar*.

E) L'APLICACIÓ

En l'aplicació del PLC hi influeix una sèrie de factors referits tant als *recursos* disponibles com al *procés* que s'engega. Pel que fa als *recursos* són determinants, entre altres, la programació didàctica, la metodologia, la preparació del professorat, i l'organització i el clima del centre. Pel que fa al *procés*, són importants, també entre altres, la coordinació horitzontal i vertical del professorat, l'articulació d'estructures de suport a l'alumnat vulnerable, la tensió constant envers l'assoliment dels objectius, el seguiment sistemàtic dels progressos dels alumnes perquè cap es quede despenjat, i la participació i suport de les famílies.

Fins ara, l'aplicació del PLC ha suscitat poca atenció per part de l'administració educativa valenciana. És en aquesta fase, tanmateix, quan el PLC, de la mà dels docents, adquireix la seua plena funcionalitat i eficàcia. No són les instruccions ni els documents programàtics, sinó l'actuació del professorat, les seues actituds, el seu compromís, la rigor metodològica amb què actua i els recursos de què disposa allò que possibilita un canvi dins les classes i dins el centre.

F) L'AVALUACIÓ

El PLC no s'elabora d'una vegada per a sempre. És un projecte dinàmic que evoluciona constantment no solament per adequar-se als possibles canvis en el context local i global, sinó més encara per ajustar i millorar els seus plantejaments quan els resultats previstos no s'aconsegueixen.

L'avaluació del PLC ha de ser doble. D'una banda, el *seguiment* sistemàtic i continuat de la seua aplicació per tal de controlar que tots els elements planificats es tenen en compte i que el desenvolupament dels alumnes s'adequa a les previsions. Aquest seguiment permetria detectar disfuncions i ajustar l'actuació didàctica des del primer moment. D'altra banda, una *avaluació* periòdica del grau d'assoliment dels objectius previstos. Aquesta avaluació no hauria de limitar-se al mesurament global dels resultats. Cal analitzar aquests resultats i buscar-ne l'explicació en l'organització i funcionament tots i cadascun dels elements que configuren el PLC. Aquesta anàlisi, realitzada amb la participació de tota la comunitat educativa, permetrà descobrir-ne els punts febles i fer propostes de millora per a la totalitat o part del PLC.

Per a acabar

Una de les conclusions a què hem arribat és que el més important no és quin projecte d'educació plurilingüe hem planificat, sinó com l'apliquem, és a dir, *què passa realment a les aules i als centres*. Com hem vist, és la configuració de l'alumnat de l'aula, i les actituds, el compromís, la formació i els recursos disponibles del professorat allò que permet d'obtenir un ensenyament de qualitat. Ja és hora que l'administració educativa valenciana prenga consciència que la seua funció no és la de carregar d'orientacions, manaments i treball burocràtic als centres, sinó la d'establir-hi les condicions idònies i dotar-los dels mitjans humans i materials necessaris perquè allò que importa, l'educació dels alumnes, pugua desenvolupar-se en un clima de satisfacció, eficàcia i professionalitat.

Referències bibliogràfiques

- BALDAUF Jr, Richard B. (2006): "Rearticulating the Case for Micro Language Planning in a Language Ecology Context", *Current Issues in Language Planning*, núm. 7: 2, pp. 147-170.
- CORSON, David (1999): *Language Policy in Schools*, Nova York / Londres, Routledge.
- PASCUAL, V. (2013): «Un model d'educació plurilingüe i intercultural per al sistema educatiu valencià», dins Vicent PITARCH i Brauli MONTOYA (ed.), *Jornades de la Secció Filològica a València i Alcoi*, Barcelona/València/Alcoi, Institut d'Estudis Catalans.

Aproximació a les dades lingüístiques del Cens de població 2011 a Catalunya

MIQUEL ÀNGEL PRADILLA CARDONA

Universitat Rovira i Virgili – Institut d'Estudis Catalans

1. Introducció

Les dades demolingüístiques esdevenen imprescindibles en l'etapa d'avaluació de tot procés de planificació lingüística solvent. A Catalunya, les esmentades dades han arribat mitjançant censos i padrons, enquestes sociolingüístiques i enquestes generals amb informació sociolingüística. Aquest conjunt d'informacions ha permès orientar permanentment el rumb de la política lingüística. Així, l'etapa planificadora centrada essencialment en els coneixements lingüístics, ha pouat, sobretot, en una sèrie temporal de censos en l'anàlisi dels quals hi ha tingut un paper decisiu Modest Reixach (1985, 1990, 1997). També van ser d'especial utilitat les enquestes generals amb informació sociolingüística del Centro de Investigaciones Sociológicas i les de l'Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona (IERMB), que han proporcionat dades longitudinals que es remunten a l'actualitat. I, pel que fa a enquestes específicament sociolingüístiques, és d'obligada citació la primera enquesta patrocinada per la Generalitat de Catalunya, feta a la conurbació barcelonina l'any 1983 (DGPL, 1984).

La dècada dels noranta, amb l'horitzó normalitzador d'incidir en l'ús lingüístic, les informacions dels censos es van revelar com a insuficients. En aquest període, l'àrea barcelonina va ser objecte d'especial atenció des de la sèrie d'enquestes impulsades per l'IERMB (1990, 1995, 2000). La darrera etapa ens situa ja en el tombant del mil·lenni i centra la seua atenció en els usos interpersonals vinculats a la privacitat. La sèrie d'enquestes EUL (Enquesta d'Usos Lingüístics), que en la primera onada (2003-2004) es va realitzar arreu dels territoris de parla catalana (Querol, coord. 2007), a Catalunya ja porta tres edicions (2003, 2008 i 2013). Finalment, no volem deixar d'esmentar les dades aportades pel Baròmetre de la Comunicació i la Cultura (Fundació Audiències de la Comunicació i la Cultura). La Xarxa Cruscat de l'IEC en va fer una primera aproximació a partir de l'enquesta de 2011 (Pradilla, 2012).

Aquest article s'ocuparà d'avaluar sumàriament les dades lingüístiques que ens aporta el Cens de població de 2011 a Catalunya. Com és sabut, els censos es realitzen amb una periodicitat decennal i només ens aporten informacions sobre la *competència lingüística* de la població resident. A diferència dels censos clàssics, que efectuen una recollida exhaustiva de les dades de tota la població, la novetat del Cens de 2011 és que es tracta d'un model basat en registres administratius completat amb una enquesta per mostreig. La mostra efectiva ha estat de 622.070 persones, el 8,3% de la població (Sánchez i Pérez 2016).

2. *L'alteració demolingüística de l'ecosistema històric*

Avaluar les dades competencials que ens aporta el Cens de 2011 requereix fixar la nostra atenció en l'important creixement demogràfic que Catalunya ha experimentat des dels anys cinquanta del segle passat. L'extraordinària alteració demolingüística que han ocasionat els moviments poblacionals sobrevinguts ha tingut una incidència decisiva en l'evolució del nombre i el pes relatiu dels habitants coneixedors de la llengua catalana.

D'una manera forçosament genèrica, hom podria delimitar dos grans períodes migratoris. El primer, d'una gran transcendència en termes percentuals i absoluts, es va produir entre els anys 1950 i 1970 del segle xx. El segon, de més poca durada però especialment intens, es va iniciar els darrers anys del mil·lenni. Això no obstant, és important destacar algunes diferències rellevants entre tots dos fluxos de població. Mentre que el primer el van protagonitzar persones provinents de la resta de l'Estat, fonamentalment de llengua castellana, el segon incorporarà un volum important de persones nascudes a l'estranger, portadores d'un catàleg molt nombrós i variat de noves llengües. En la darrera dècada només un 12% de la població immigrada ha arribat de la resta de l'Estat. Tanmateix, un 33,1% dels nats a l'estranger procedeix d'Amèrica del Sud i majoritàriament són de llengua inicial castellana.

De qualsevol manera, el nou mil·lenni consolidarà un espai comunicatiu que deixarà enrere una estructura demolingüística dual —català i castellà— i mostrarà un mosaic de llengües —prop de tres-cents— d'extraordinària complexitat.

Una altra qüestió que és fonamental posar damunt la taula de bon començament són les circumstàncies sociopolítiques que han acompanyat la llengua catalana durant aquest període. Així, convé destacar que l'arribada de les migracions del segle passat va coincidir amb un període —la dictadura franquista— en què la proscripció del català anava de bracet de la imposició del castellà, la llengua de la majoria dels nouvinguts. Sense presència en el món institucional (administració, ensenyament i mitjans de comunicació), és raonable pensar que la integració lingüística dels nouvinguts havia de ser força deficitària. Contràriament, les migracions internacionals, arribades en els moments d'eufòria econòmica previs a la crisi que es desencadena pels volts de l'any 2008, ja s'instal·laran en un context sociopolític sensiblement diferent. La instauració de la democràcia un cop mort el dictador donarà pas a un període en què la llengua catalana anirà guanyant terreny en la vida pública. Així, de la mà d'una nova estructura de poder que atorgarà a la Generalitat de Catalunya la gestió de tot un seguit d'àmbits competencials, s'activarà un procés de rehabilitació de la llengua. Les noves migracions arriben, doncs, en un moment en què la llengua catalana ja mostra una millora substancial de la matriu valorativa (estatus i prestigi) i unes condicions d'aprenentatge més favorables.

Arribats en aquest punt, és important assenyalar que la incorporació del català a l'escola esdevindrà una fita cabdal en la posada en marxa del procés de normalització lingüística. La

incorporació de la llengua catalana es va fer d'una manera progressiva i a meitat dècada dels anys noranta del segle passat ja ocuparà la centralitat de la mà del model anomenat de *conjunció lingüística*. El paper del sistema educatiu en la bilingüització de la població que ha tingut l'oportunitat d'escolaritzar-se ha estat, doncs, determinant. En aquest sentit, els resultats competencials de la població de 33 i més anys l'any 2011, un segment que o bé no havia rebut ensenyament en català o havia estat incomplet, seran molt allisonadors. Com es veurà més endavant, l'habilitat de saber escriure la llengua catalana serà la que mostrarà més clarament la influència d'aquesta variable.

L'evolució de la població el decenni 2001-2011 ens ha proporcionat un increment d'1,2 milions de persones. El gros d'aquest increment, al voltant d'un milió, es va produir abans de l'any 2008 i s'ha degut, fonamentalment, a l'arribada d'un gran contingent de població atreta per un cicle econòmic favorable. El creixement natural, molt més modest, també canvia la tendència creixent a partir de 2008. A 2011 a Catalunya hi havia 7.519.842 persones censades, més d'un terç de les quals havien nascut fora de Catalunya (36,3%). D'aquestes, un 19,2% (26% el 2001) havia nascut a la resta de l'Estat i un 17,1% (6% el 2001) a l'estranger. La nova estructura poblacional descansa, doncs, en un creixement natural moderat i, sobretot, en una forta entrada de població d'origen estranger. Mentrestant, la població nascuda a la resta de l'Estat, arribada amb les migracions del segle passat i, per tant, fortament envellida, ha vist disminuir els seus efectius en unes 200.000 persones (Farré, Navarro i Rovira 2016).

Taula 1. Evolució de la població. Catalunya. Anys 1950–2013

Any	Població	Període	Creixement intercensal	
			Valors absoluts	Taxa anual per 1.000 habitants
1950	3.240.313			
1960	3.925.779	1951-1960	685.466	19,4
1970	5.122.567	1961-1970	1.196.788	27,0
1981	5.956.414	1971-1981	833.847	15,2
1991	6.059.494	1981-1991	103.080	1,7
2001	6.343.110	1991-2001	283.616	4,6
2011	7.519.843	2001-2011	1.176.733	17,2
2012	7.478.968	2012	-40.875	0,0
2013	7.438.696	2013	-40.272	-5,4

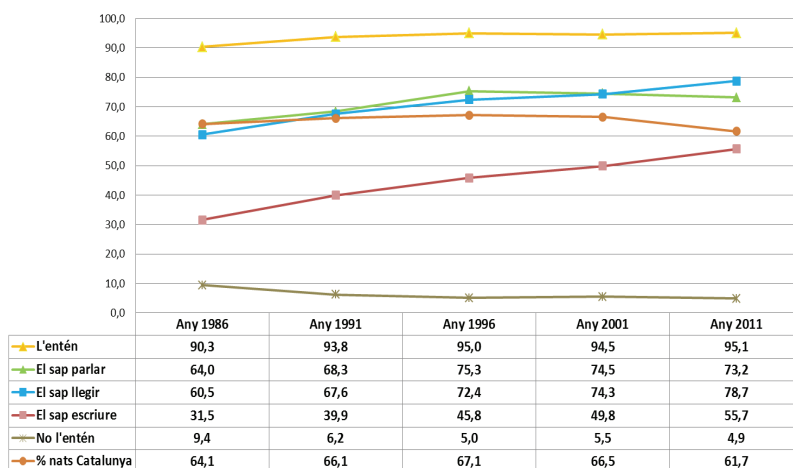
Font: Idescat. Censos de població (1950–2011) i Estimacions postcensals (2012 i 2013). (Farré, Navarro i Rovira 2016).

3. Les dades

Les dades lingüístiques del Cens de 2011 ens situen les habilitats lingüístiques de la població catalana de la manera que segueix: la capacitat d'entendre el català quasi bé s'universalitza (95,2%); gairebé una de cada quatre persones declara saber-lo parlar (73,2%); quatre de cada cinc persones manifesten saber-lo llegir (79,1%); i més de la meitat de la població es declara ca-

paç d'escriure'l (55,8%). Les competències productives (parlar i escriure) presenten, doncs, uns resultats més baixos que les actives (entendre i llegir), ja que estan sotmeses a uns requeriments d'aprenentatge més complexos. Les incompetències que se'n deriven -un quart de la població catalana declara no saber parlar català i quasi la meitat manifesta no saber-lo escriure- han de ser objecte d'una atenció especial en les accions previstes per la política i la planificació lingüística institucional.

Gràfic 1. Població de Catalunya de 2 i més anys segons percentatges de coneixements de català i de nats a Catalunya. 1986–2011

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'Idescat (Torres 2016)

Des d'una perspectiva diacrònica, les habilitats lectoescriptores són les que han experimentat increments més importants. En relació amb la competència oral, la sèrie de dades censals de què disposem (1986-2001) ens permet observar un augment de gairebé 10 punts, des del 64% de 1986 al 73,2% de 2011. Un augment que tindrà l'any 1996 el percentatge més important (75,3%). Quant a la competència escrita, l'increment ha estat espectacular, de més de 25 punts, un increment que contraposa l'exigu 31,5% de 1986 amb el 55,7% de 2011. En tots dos casos, la influència de l'escola ha estat important, però en la darrera habilitat ha estat decisiva (Torres 2016).

Pel que fa a l'habilitat de parlar la llengua, és important precisar que el lleuger descens percentual que s'observa des de 1996 va acompanyat d'un augment de parlants en xifres absolutes força important. La llengua catalana acollirà, doncs, més de 850.000 nous parlants. Lesmentada davallada percentual l'hem de vincular a la nova estructura poblacional en què ens instal·len les noves migracions. Es tracta d'una alteració demolingüística tan important que ha trasbalsat l'estructura poblacional de recepció. I tan recent que la població arribada encara no ha tingut un temps suficient per adoptar dinàmiques lingüístiques d'integració importants.

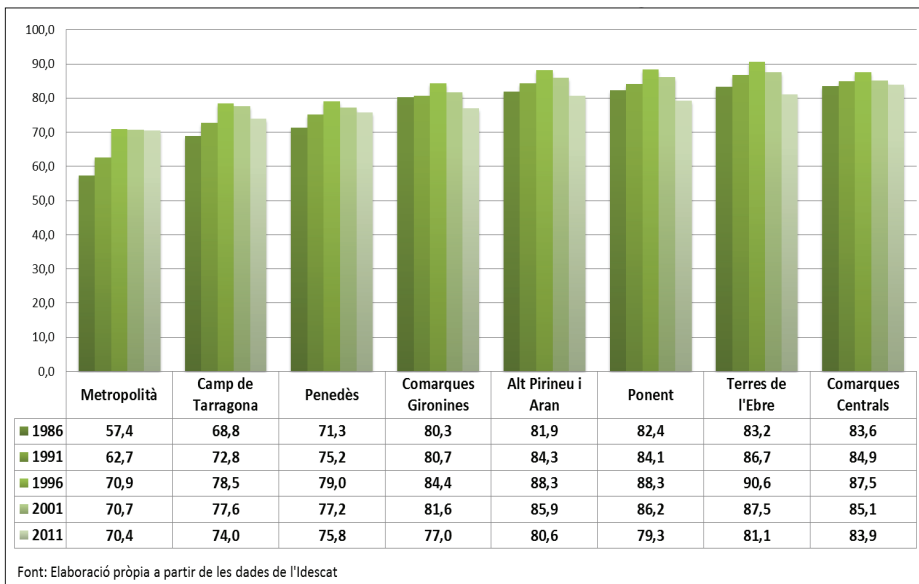
En el darrer decenni les diferents habilitats comunicatives explorades en els censos han experimentat increments molt destacats en xifres absolutes: hi ha 1.200.000 persones més que entenen el català, 747.000 que el saben parlar, 1.190.000 més que el saben llegir i 1.003.000

més que el saben escriure. Malgrat l'extraordinària alteració demolingüística referida, el context d'intervenció lingüística amb què ha estat acollida ha permès que una incorporació de població al·loglota tan massiva no haja suposat un entrebanc definitiu per a la viabilitat comunicativa de la llengua catalana en el seu ecosistema històric.

El territori s'ha mostrat com una variable significativa en la definició de les competències lingüístiques de la població. Això és degut al fet que les migracions abans esmentades s'hi han instal·lat d'una manera desequilibrada. Aquest desequilibri és especialment important en les migracions del segle passat, que van tenir en les conurbacions metropolitanes de Barcelona i Tarragona els grans centres d'acollida. Les més recents, en canvi, tot i que en nombres absoluts també concentren el gros dels efectius en aquest eix costaner, s'han escampat per bona part del territori, arribant a zones essencialment catalanòfones.

Llevat de la capacitat d'entendre la llengua, que presenta uns percentatges força elevats i homogenis, les diferències competencials estan força vinculades a la tipologia de nousvinguts i al seu grau d'integració lingüística. Així, les comarques que presenten uns índexs de competència oral més baixos —comarques del Tarragonès, Baix Penedès, Barcelonès i Alt Empordà—, són aquelles que a més d'aixoplugar una part substancial del contingent migratori castellanoparlant del segle passat també han estat receptores de les migracions internacionals multilingües del tombant del mil·lenni. Contràriament, els indicadors competencials més elevats els trobarem en bona part de les comarques interiors i de l'Ebre, que matisen les xifres en funció de la intensitat de l'arribada recent de nova població al·loglota.

Gràfic 2. Població de Catalunya de 2 i més anys segons capacitat de parlar català, per àmbits territorials. 1986–2011. Percentatges.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'Idescat (Torres 2016)

Si fem una mirada enrere, ens adonarem que les dades de la sèrie censal estableixen un punt d'inflexió l'any 1996. L'augment de la competència oral que caracteritza la dècada anterior és especialment rellevant en els territoris on es partia de xifres més baixes, això és, les àrees metropolitanes barcelonina i tarragonina, com s'ha dit receptores del gros de la immigració castellanoparlant del tercer quadrimestre del segle passat. A partir del 1996 els territoris que experimentaran una davallada competencial més substancial —les Terres l'Ebre, Ponent i les Comarques Gironines— seran els que en el seu moment es van mostrar més impermeables a aquestes migracions i, alhora, han acollit uns contingents importants de la migració internacional recent (Torres 2016).

El lloc de naixement dels residents a Catalunya ha esdevingut una variable determinant a l'hora d'avaluar els coneixements de llengua catalana. Així, entre els nats a Catalunya i els nats fora el domini de les diferents habilitats és diferent. Mentre que les xifres dels primers, excepte en la capacitat d'escriure (73,1%), tendeixen a la universalització —entendre (99,1%), parlar (90,8%) i llegir (90,5%)—, en les segon grup, llevat de la capacitat d'entendre, davallen considerablement. Entre els nats a l'estranger i els nats a la resta de l'Estat espanyol també hi ha diferències. De manera que, fora de l'habilitat escriptora, aquests presenten millors resultats que aquells.

Vinculat al lloc de naixement, el període d'arribada a Catalunya dels nats fora s'ha mostrat com una variable molt important. De manera general, els coneixements són superiors en els qui han arribat abans. Tanmateix quan analitzem els resultats del col·lectiu arribat abans de 1981, en ple franquisme, excepte en l'habilitat de comprensió ens adonem que són més baixos. Sorprenentment, el percentatge de persones d'aquest grup capaces de parlar català és semblant (i no sensiblement superior, com seria d'esperar) al de les persones arribades el nou mil·lenni abans de 2008. I pel que fa a la competència escrita és inferior. El context d'acolliment, en plena dictadura franquista, amb polítiques que proscrivien la presència pública de la llengua catalana, va impulsar una certa impermeabilització d'aquesta població a la llengua del territori que els acollia. D'altra banda, en aquests resultats també hi deuen haver tingut molt a veure variables com el nivell educatiu i socioeconòmic, l'edat, etc. (Vila i Sorolla 2016)

Taula 2. Nombre de persones residents a Catalunya l'any 2011 que sabien català en cadascuna de les quatre habilitats, segons el seu lloc de naixement

	L'entén	El sap parlar	El sap llegir	El sap escriure	TOTAL
Catalunya	4.717.142 99,1%	4.320.218 90,8%	4.307.584 90,5%	3.479.807 73,1%	4.758.717 100,0%
Resta de l'Estat espanyol	1.276.520 91,5%	591.332 42,4%	814.370 58,3%	271.504 19,5%	1.395.839 100,0%
Resta del Món	955.681 83,0%	433.934 37,7%	628.394 54,6%	317.907 27,6%	1.151.516 100,0%
TOTAL	6.949.344 95,1%	5.345.484 73,2%	5.750.348 78,7%	4.069.219 55,7%	7.306.072 100,0%

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'Idescat (Vila i Sorolla 2016)

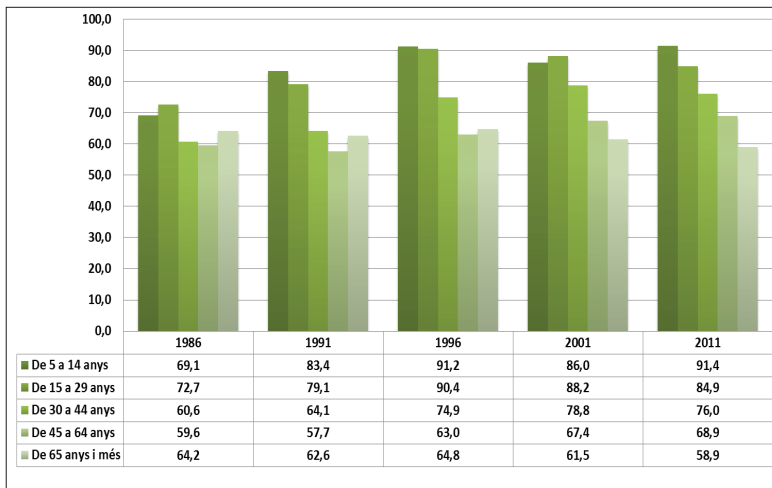
D'altra banda, l'origen nacional dels nouvinguts ha estat adduït com un factor important en la seua integració. A la llum de les dades del Cens de 2011 sembla que hi ha variables que hi deuen tenir més influència. Sens dubte, la semblança lingüística entre la llengua d'ori-

gen i el català facilita l'adquisició de les habilitats receptives (entendre i llegir), mentre que l'accés a les habilitats productives (parlar i escriure) vé més determinat per variables com el nivell sociocultural i socioeconòmic que per variables de tipus ideològic. Així, els col·lectius sud-americans —argentins, mexicans, uruguaians, veneçolans i xilens— i els europeus de base lingüística romànica —francesos, suïsos i belgues— o no —russos— són els que presenten més bons resultats de coneixement de la llengua. A l'extrem oposat hi trobem els xinesos, filipins, paquistanesos i gambians.

Des d'una perspectiva diacrònica, els coneixements de la població nascuda a Catalunya han anat augmentant fins a l'any 1996, moment en què es produeix una davallada percentual moderada. Pel que fa al grup de nats fora, entre els nascuts a la resta de l'Estat i els nascuts a l'estranger la dinàmica ha estat de signe diferent. Fins l'any 1996 aquests darrers, poc nombrosos percentualment i en general amb un temps considerable de residència a Catalunya, tenien uns coneixements de català superiors als nats a la resta de l'Estat espanyol. En canvi, a partir de 2001 la població nada a la resta de l'Estat superarà, encara que no de molt, les xifres de coneixement de la llengua d'una població estrangera que, com s'ha dit incrementarà d'una manera molt destacada la seua presència a Catalunya.

Com es desprèn del que s'ha dit fins ara, l'edat es mostra com una variable especialment rellevant a l'hora de condicionar el coneixement de la llengua. L'edat, en definitiva, es troba forta­ment vinculada a dos fets conjunturals que s'han mostrat extraordinàriament actius a l'hora d'interpretar la diversitat competencial de la població resident a Catalunya. Ens referim al pas pel sistema educatiu català i a l'arribada de població al·loglota en diferents períodes històrics.

Gràfic 3. Població de Catalunya de 5 i més anys segons capacitat de parlar català i edat. 1986–2011. Percentatges

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'Idescat (Torres 2016)

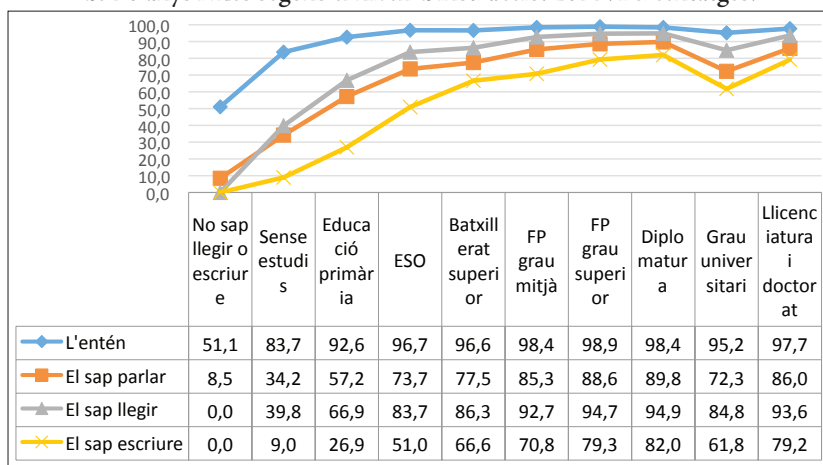
Com a norma general, s'observa que els coneixements de català són inversament proporcionals a l'edat dels residents. En els segments de població més joves, especialment el grup d'edat de 10 a 14 anys, les habilitats comunicatives es troben compactades a l'alça i presenten xifres

tendents a la universalització. A partir d'aquí, cada habilitat presentarà una casuística específica en el marc d'una disminució moderada de les xifres corresponents a les competències passives i més accentuada en les actives (Torres 2016).

Arribats en aquest punt convé destacar que dels quatre grups d'edat establerts —població infantil i jove (5-34 anys), població adulta jove (35-49 anys), població adulta gran (50-64 anys) i població gran (65 anys i més), els dos primers acullen un major nombre de persones que saben parlar català. El grup més jove és el més important quantitativament (2.608.077 persones), ja que absorbeix una part substancial de les migracions internacionals. Una de cada quatre persones (24,5%) d'aquest grup ha nascut a l'estranger (639.460 persones) i la meitat de la població procedent de fora de l'Estat no sap parlar català. Així i tot és el que acumula més persones que declaren saber parlar català (2.035.909). El grup d'adults joves és el següent en importància demogràfica (1.864.212 persones). Talment com el grup anterior, prop d'una quarta part de la població ha nascut a l'estranger (23,5%) i quasi 1,4 milions de persones declara saber parlar català. Els altres dos grups d'edat —població adulta gran i població gran— acullen poc més de 2,5 milions de persones i percentualment presenten les xifres més baixes de competència oral, especialment el grup de més edat, on hi ha un fort contingent de població nascuda a la resta de l'Estat provinent de les migracions del segle passat.

La vinculació de l'edat amb el lloc de naixement ens aporta informacions importants. Com s'ha dit, és una molt bona notícia constatar que llevat de l'habilitat escriptora la resta de competències tendeixen a la universalització entre els nats a Catalunya. En canvi, no passa el mateix amb la població vinguda de fora. En aquest col·lectiu d'al·loglots els resultats més baixos es donen en els grups de més edat, mentre que en els grups més joves els nats a la resta de l'Estat presenten millors resultats que els nats a l'estranger. El període d'arribada i el pas pel sistema educatiu estan fortament correlacionats amb l'edat i l'origen geogràfic. No en va el grup de població en edat escolar nascuda fora de Catalunya presenta unes xifres en les quatre habilitats raonablement positives, resultats que previsiblement milloraran amb l'increment dels anys de residència.

Gràfic 4. Coneixement del català de la població de Catalunya de 16 anys i més segons el nivell d'instrucció, 2011. Percentatges.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'Idescat (Querol 2016)

Finalment, farem referència a dues variables explicatives del nivell competencial dels residents a Catalunya força importants. Ens referim al nivell d'instrucció i els grups professionals, dos factors variables en el recorregut vital de les persones. Estan estretament relacionats entre ells ja que sol passar que a més nivell d'instrucció s'aconsegueix una feina més qualificada. Com veurem, la vinculació dels coneixements de llengua catalana a un bon nivell d'estudis i a la pertinença a grups professionals qualificats és una molt bona notícia per a la millora de la matriu valorativa de la llengua.

Dit curt, hom podria afirmar que a més nivell d'estudis s'hi associa una major competència en llengua catalana. El perfil tipus per la banda alta (d'estudis i coneixements de català) l'ocuparien les dones joves nascudes a Catalunya. D'altra banda, la competència elevada de català es correlaciona directament amb la qualificació del grup professional. El perfil tipus ara seria el dels ocupats/des joves a temps complet nats a Catalunya (Querol 2016).

Taula 3. Coneixement del català de la població de Catalunya de 16 anys i més segons l'activitat. Percentatges

Activitat	L'entén	El sap parlar	El sap llegir	El sap escriure	Proporció d'activitat en la cohort
Ocupat o temporal. absent	97,3	80,0	88,3	66,9	48,7
a temps complet	97,4	80,5	88,7	67,2	41,1
a temps parcial	96,8	77,1	86,0	65,0	7,7
Aturat que ha treballat abans	94,6	68,2	79,1	53,0	14,6
Aturat buscant la 1a feina	85,3	63,0	70,9	56,8	2,3
Amb invalidesa lab.perman.	93,1	61,5	70,1	33,4	1,7
Jubilat, prejub., pens. o rend.	92,3	60,2	66,6	28,6	22,5
Una altra situació	90,6	68,1	75,3	57,6	10,1

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'Idescat(Querol 2016)

Bibliografia de referència

DIRECCIÓ GENERAL DE POLÍTICA LINGÜÍSTICA (2012): *Informe de Política Lingüística 2012*. <<http://www20.gencat.cat/docs/Llengcat/Documents/InformePL/Arxius/IPL2012.pdf>>.

DIRECCIÓ GENERAL DE POLÍTICA LINGÜÍSTICA (2016) (en premsa): *El coneixement del català 2011. Mapa sociolingüístic de Catalunya: Anàlisi sociolingüística dels Cens de població de 2011* [en línia]. Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. (Biblioteca Tècnica de Política Lingüística, 16). <<http://llengua.gencat.cat/web/.content/documents/publicacions/btpl/arxius/16-analisi-Cens.pdf>>.

FARRÉ, Mireia; Montserrat NAVARRO; Cristina ROVIRA (2016) (en premsa): «Capítol 2. La població de Catalunya al segle XXI», dins DIRECCIÓ GENERAL DE POLÍTICA LINGÜÍSTICA (2016) (en premsa): *El coneixement del català 2011. Mapa sociolingüístic de*

- Catalunya: Anàlisi sociolingüística dels Cens de població de 2011* [en línia]. Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. (Biblioteca Tècnica de Política Lingüística, 16). <<http://llengua.gencat.cat/web/.content/documents/publicacions/btpl/arxius/16-analisi-Cens.pdf>>.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (2011): *Cens lingüístic 2011*, <<http://www.idescat.cat/cat/poblacio/catala/>>.
- PRADILLA, M.À. (2012): «Coneixements, usos i representacions socials de la llengua catalana el 2010 segons les dades del *Baròmetre de la comunicació i la cultura*. Primeres estimacions». *Estudis Romànics* [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans], vol. 34, p. 347-365.
- QUEROL, Ernest [coordinador]; Enrico CHessa; Natxo SOROLLA; Joaquim TORRES I PLA;; Joan-Albert VILLaverde, (2007): *Llengua i societat als territoris de llenguacatalana a l'inici del segle XXI*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- QUEROL, Ernest (2016) (en premsa): «Capítol 7. Llengua, nivell d'instrucció i grups professionals», dins DIRECCIÓ GENERAL DE POLÍTICA LINGÜÍSTICA (2016) (en premsa): *El coneixement del català 2011. Mapa sociolingüístic de Catalunya: Anàlisi sociolingüística dels Cens de població de 2011* [en línia]. Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. (Biblioteca Tècnica de Política Lingüística, 16). <<http://llengua.gencat.cat/web/.content/documents/publicacions/btpl/arxius/16-analisi-Cens.pdf>>.
- REIXACH, Modest (1990): *Difusió social del coneixement de la llengua catalana. Anàlisi de les dades lingüístiques del padró del 1986 de Catalunya, Illes Balears i País Valencià*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- SÁNCHEZ, Josep Anton; PÉREZ, Antoni (2016) (en premsa): «Capítol 1. El coneixement del català al Cens de població 2011: metodologia i tractament», dins DIRECCIÓ GENERAL DE POLÍTICA LINGÜÍSTICA (2016) (en premsa): *El coneixement del català 2011. Mapa sociolingüístic de Catalunya: Anàlisi sociolingüística dels Cens de població de 2011* [en línia]. Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. (Biblioteca Tècnica de Política Lingüística, 16). <<http://llengua.gencat.cat/web/.content/documents/publicacions/btpl/arxius/16-analisi-Cens.pdf>>.
- TORRES, Joaquim (2016) (en premsa): «Capítol 3. Evolució dels coneixements de català 1986-2011», dins DIRECCIÓ GENERAL DE POLÍTICA LINGÜÍSTICA (2016) (en premsa): *El coneixement del català 2011. Mapa sociolingüístic de Catalunya: Anàlisi sociolingüística dels Cens de població de 2011* [en línia]. Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. (Biblioteca Tècnica de Política Lingüística, 16). <<http://llengua.gencat.cat/web/.content/documents/publicacions/btpl/arxius/16-analisi-Cens.pdf>>.
- VILA, Francesc Xavier; SOROLLA, Natxo (2016) (en premsa): «Capítol 6. Llengua i origen geogràfic», dins DIRECCIÓ GENERAL DE POLÍTICA LINGÜÍSTICA (2016) (en premsa): *El coneixement del català 2011. Mapa sociolingüístic de Catalunya: Anàlisi sociolingüística dels Cens de població de 2011* [en línia]. Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. (Biblioteca Tècnica de Política Lingüística, 16). <<http://llengua.gencat.cat/web/.content/documents/publicacions/btpl/arxius/16-analisi-Cens.pdf>>.

Denotació i connotació en publicitat: els sabons líquids per a la higiene corporal

LÍDIA PONS I GRIERA

Universitat de Barcelona

1. Presentació

Des de la perspectiva del discurs, la publicitat és una activitat comunicativa singular per la presència que té en la nostra societat i, especialment, per la connexió directa amb l'economia i el mercat, de manera que ha esdevingut un dels factors més importants en l'estímul del comerç. Els seus vincles amb l'economia i la seva funció específica d'estímul i de promoció condicionen algunes de les característiques que fan que sigui un tipus de comunicació singular. Com he explicat amb més detall en treballs anteriors (Pons 2004, Pons 2005), la seva especificitat es manifesta per la naturalesa complexa de l'emissor, per la condició de consumidor implícita en el receptor, pel contingut singular del missatge i per la incidència del mitjà de difusió en la determinació de les unitats informatives que configuren cada anunci concret. En aquest treball em centro especialment en alguns aspectes relacionats amb la singularitat del missatge.

Si la comparem amb altres tipus de discurs, la publicitat es caracteritza pel contingut específic dels seus missatges. En essència, aquest contingut és el següent: un emissor comunica l'existència, les característiques o els beneficis d'un producte, material o no material —com serveis, actes o actituds—, i l'ofereix a un receptor. La finalitat d'aquest procés comunicatiu —que es materialitza de diferents maneres, una de les quals és l'anunci— consisteix, primerament, a informar sobre el producte que s'ofereix i, en segon lloc, a convèncer el receptor sobre els avantatges de l'oferta, per tal de provocar una reacció positiva que el condueixi al consum o a la pràctica del producte sobre el qual s'informa. De manera més ocasional, en alguns tipus de publicitat institucional o d'organitzacions humanitàries, l'objectiu pot consistir en l'eradicació d'un comportament; en aquests casos, es tracta de posar-ne de manifest els desavantatges per tal de propiciar una actitud en contra.

En general, es pot dir que l'especificitat del missatge publicitari condiciona l'estructura de qualsevol anunci, que necessàriament ha de constar de dues parts: una informativa —deno-

tativa—, que permet la identificació del producte, i una altra persuasiva —connotativa—, que ha de convèncer el receptor incitant-lo o seduint-lo.

Amb l'eclosió del consumisme, i dins la nostra cultura, trobem un mercat sobresaturat de tota mena de productes materials i no materials i també una oferta de productes de marques diferents, però de funcions i característiques idèntiques. En la majoria dels casos, i molt especialment en productes d'ús habitual —d'higiene, d'alimentació i de la llar, electrodomèstics, automòbils utilitaris, etc.—, el receptor-consumidor coneix la utilitat del producte, i també les diferents marques. Com a conseqüència, l'eficàcia de la publicitat en tant que activitat comunicativa es basa en l'efectivitat dels mecanismes de persuasió o de seducció inherents al missatge; són els mecanismes que fan que el receptor-consumidor, a l'hora de triar entre productes idèntics, es decanti per una marca o per una altra.

2. *Objectiu*

Peninou (1976: 110-123), diferenciant les formes de promoció dels productes, va establir una distinció, que ha esdevingut clàssica, entre «publicitat de presentació», que és la que descriu o presenta les qualitats objectives del producte, i «publicitat de qualificació», que és la que afegeix valors i emocions no inherents al producte.

El meu treball parteix d'aquesta distinció i se centra fonamentalment en l'anàlisi del lèxic que serveix per ponderar una gamma concreta de productes: el sabó líquid per a la higiene corporal. L'objectiu del treball consisteix a determinar la distància semàntica i conceptual que s'estableix entre les propietats objectives del producte —que serien fonamentals si la publicitat fos denotativa— i les qualitats que en destaquen els textos lingüístics de la publicitat audiovisual; una publicitat que, com es veurà, és connotativa, emocional, retòrica i, evidentment, competitiva. De manera subsidiària, es tracta també de: 1) veure alguns aspectes sobre el valor del lèxic a l'hora d'establir i concretar les sensacions que serveixen per a la promoció dels productes en la publicitat audiovisual, i 2) insinuar l'existència de graus de distància semàntica entre denotació i connotació en funció del producte.

3. *Els materials*

Els materials que analitzo formen part del corpus tractat en el projecte «Llengua i publicitat a televisió», del grup de recerca Llengua i Publicitat de la Universitat de Barcelona, i corresponen a publicitat emesa per Televisió de Catalunya els anys 1992, 1993 i 1994. La mostra consta fonamentalment de vuit anuncis de sabó líquid (exemples 1 a 8) per a la higiene corporal, que corresponen a sis marques diferents. De manera complementària, i com a punt de comparació, es tenen també en compte quatre anuncis més, tres de crema antiarrugues (exemples 9 a 11) i un de perfum (exemple 12), tots de marques diferents. Han estat seleccionats en funció del producte, perquè tant el sabó líquid com la crema cosmètica o el perfum pertanyen al grup de productes on predomina la descripció dels efectes sobre la incitació a la compra (Esteba Ramos 2010: 32). També s'han tingut en compte aquestes altres característiques: 1) des de la perspectiva de la imatge, en tots els exemples el producte es presenta o se n'exemplifica l'ús a través d'una figura femenina, jove o relativament jove; 2) des de la perspectiva de la veu, en tots els exemples hi ha veu en off, per bé que en alguns aquesta veu es combina amb la veu del personatge. La mostra seleccionada, que no té valor estadístic, serveix per il·lustrar algunes tendències sobre

la comunicació publicitària i sobre els coneixements implícits i explícits que intervenen en la construcció i en la interpretació del missatge publicitari. Llevat d'aquestes consideracions prèvies sobre la imatge i la veu, i tot i que em referiré ocasionalment a la imatge, l'anàlisi se centra de manera gairebé exclusiva en el text oral parlat, i no cantat, que forma cada anunci:

1. sabó líquid *Pantene Pro-V*

Personatge fem.: *T'agradaria tenir els cabells tan sans i lluents? Abans no els hi tenia pas, perquè amb tot el que els faig al final se'm van espatllar. Però vaig descobrir Pantene pro be, que combina un xampú i un condicionador amb la provitamina be, que penetra en els cabells i els nodreix profundament de l'arrel a les puntes # i els deixa tan sans que llueixen # com mai.*

Off home: *Nou Pantene pro be, la lluentor d'uns cabells sans.*

Personatge fem.: *Prova'l, # i ja ho veuràs.*

2. sabó líquid *Vidal-Sassoon*

Off home: *L'estilista busca la bellesa. # Tu també. # L'estilista busca la senzillesa. # Tu també. L'estilista comparteix les idees de Vidal Sassoon, l'home que va revolucionar el món de la perruqueria. Xampú i condicionador, tot en un.*

Personatge fem.: *Des de que confio en Vidal Sassoon els meus cabells són ben diferents, mai no els havia tingut tan lliures i brillants. I, faci el que faci, recuperen la seva forma. A més, tinc la garantia d'un gran estilista.*

Off home: *Vidal Sassoon, rentar i prou. La bellesa de la senzillesa.*

3. sabó líquid *Llongueras*

Off dona: *Aquest home fa més de trenta anys que és al cap de moltes dones. Aquest home és Llongueras. Ell sap que per tenir uns cabells bonics el millor sistema és aplicar el condicionador després del xampú. I, si necessites més atenció, una solució específica. Llongueras, els teus cabells en bones mans.*

4. sabó líquid *Timotei*

Off home: *El nou xampú i condicionador, tot en un. Timotei, amb llet d'ametlles, desfà fins i tot allò més embolicat i ho omple d'una riquesa tan delicada i cremosa que els teus cabells queden suaus, desembullats i plens de vida. Timotei, tot en un. Amb el millor de la natura. Timotei té cura dels teus cabells.*

5. sabó líquid *Timotei*

Off home: *Timotei, tot en un, amb llet d'ametlles, desfà fins i tot allò més embolicat i ho deixa suau i ple de vida. Nou Timotei, tot en un, amb llet d'ametlles.*

6. sabó líquid *Sanex*

Off home: *La hidratació aconseguirà # que els teus cabells siguin més bonics # i el teu cuir cabellut més sa. # Nou xampú Sanex amb hidratants. Cuir cabellut sa, cabells bonics.*

7. sabó líquid *Litamin*

Personatge fem.: *Abans, amb els gels de dutxa, la pell et quedava tibant; més que tibant, seca. Fins que vam descobrir Litamin.*

Off home: *Litamin és gel de dutxa i body milk en un sol producte. Compara'l. Litamin és més cremós; neteja i deixa la pell hidratada. Tot en un gest.*

Off dona: *Amb Litamin notes la diferència dia a dia. És # aquella sensació a la pell # tan tendra.*

Off home: *Gel de dutxa i body milk, tot en un. # Litamin, tendresa a la pell.*

8. sabó líquid *Litamin*

Off home: *Quin d'aquests gels et deixarà la pell neta i hidratada? Compara simplement la cremositat. Litamin, gel de dutxa i body milk, tot en un. Tendresa a la pell.*

9. crema antiarrugues *Sensilis*

Off home: *Guapa. # Molt més guapa. # Guapa. # Molt més guapa. # Per continuar sent guapa després de molts somriures. Superhidratant Sensilis. Actua des de l'interior de la teva pell. Li dona la màxima elasticitat # Superhidratant Sensilis.*

10. crema antiarrugues *Primia*

Off dona: *Hi ha un retorn cap a una nova primavera de la pell. Primia recuperant refà la pell afectada pel temps. Primia. Amb ceramites i anti-radicals lliures. Primia ofereix a la teva pell una nova primavera. Primia recuperant. El retorn.*

11. crema antiarrugues *Liposomal*

Off home: *Aquest # és el secret millor guardat # de les dones més atractives i intel·ligents.*

Off dona: *Liposomal. # Liposomal # és més que una crema antiarrugues.*

Off home: *Liposomal. El teu secret.*

12. perfum *Samsara de Guerlain*

Off home: *A les albors del tercer mil·lenni # una nova dona neix amb Guerlain. # Samsara de Guerlain.*

4. El sabó líquid

4.1 LÈXIC DENOTATIU

Una primera característica que cal destacar a propòsit dels elements lèxics que presento com a denotatius en els sabons líquids és la concreció, que es manifesta amb la insistència en la naturalesa objectiva del producte: 1) en forma d'etiquetes gramaticals que tenen estructura de sintagma nominal, molt sovint amb un nom concret com a nucli, per exemple: *xampú* o *gel*; 2) la presència més ocasional d'algun altre element morfològic, com el cas de *netejar* i *rentar*, verbs, i *neta*, adjectiu, amb una única ocurrència en el conjunt de tots els anuncis seleccionats, o d'una altra forma que presenta tres variants morfològiques diferents: *hidratant* i *hidratació*, substantius, i *hidratada*, adjectiu.

a) La primera diferència fonamental que recull el lèxic és la distinció entre dos tipus de sabons líquids per a l'ús corporal: el *xampú*, terme lèxic que apareix en els exs. 1, 2, 3, 4 i 6, i el *gel de dutxa*, que apareix en els exs. 7 i 8 —presentat també a 8 amb la forma més simple *gel*. En aquests anuncis els dos termes van associats, respectivament, a *cabells*, sempre en plural, i a *pell*,

sempre en singular. En els cas de 5 (versió simplificada de 4), però, no surt cap nom genèric —ni *xampú* ni *gel*—, ni tampoc *cabell* —per bé que la seqüència *desfà fins i tot allò més embolicat* permet deduir que s'aplica sobre el cabell. El terme *cabells* es reforça per dos procediments: 1) per repetició (tres ocurrences a 1, una ocurrencia a 2, dues ocurrences a 3, dues ocurrences a 4, dues ocurrences a 6); 2) per l'ús de termes del mateix camp conceptual: ex. 2 *perruqueria*, ex. 3 *cap*, ex. 6 *cuir cabellut*, amb dues ocurrences. El terme *pell* es reforça només per repetició: quatre ocurrences a 7 i dues ocurrences a 8. En el conjunt dels vuit anuncis els termes *xampú* i *gel de dutxa* —o per simplificació *gel*— funcionen per oposició, i, per tant, són excloents; d'aquesta manera esdevenen dues etiquetes lèxiques que diferencien un mateix producte, el sabó líquid, però destinat a dues parts del cos humà, els *cabells* i la *pell*; un cos humà que la publicitat, a través de la imatge, presenta com a femení i jove.

b) De manera subsidiària, un segon grup d'elements lèxics apareix vinculat a la primera distinció que acabo de comentar; són els termes: 1) *condicionador*, associat a *xampú*, que apareix a 1, 2, 3, 4 i, de manera implícita, en la forma *tot en un* de 5, versió abreujada de 4; 2) *body milk*, associat a *gel de dutxa*, que apareix a 7 i 8. Un aspecte que cal destacar sobre aquests dos termes associats, respectivament, a cada un dels termes principals és que designen realitats diferents de les que designa el terme principal, perquè, segons es dedueix del text lingüístic, són realitats que s'apliquen sobre el cos de manera combinada o de manera successiva: ex. 1: *combina un xampú i un condicionador*; ex. 2: *xampú i condicionador, tot en un*; ex. 3: *condicionador després del xampú*; ex. 4: *xampú i condicionador tot en un*; ex. 5: *tot en un*; ex. 7: *gel de dutxa i body milk en un sol producte*; exs. 7 i 8: *gel de dutxa i body milk tot en un*. El text lingüístic pondera l'avantatge de combinar dos productes *en un*, que s'apliquen sobre el cos de manera simultània; aquest cos, tot i que no hi ha cap element lèxic que ho indiqui, és, segons la imatge i la veu, exclusivament femení. Com que el receptor de publicitat no sol qüestionar-se els productes, ha assumit que hi ha dos tipus de sabó líquid destinat a dues parts diferents del cos, i, per tant, no es fa preguntes com: 1) I, si el gel de dutxa és per a la pell i el xampú només per als cabells, què passa quan el xampú toca la pell?; o 2) El sabó líquid per a homes, o per a nens, o per a vells, homes o dones, també distingeix entre xampú i gel de dutxa?; o 3) En cas que aquests altres col·lectius tinguin dos sabons líquids diferents, el seu xampú també porta condicionador?; o 4) El seu gel de dutxa porta o no porta *body milk*?; o 5) S'ho apliquen tot en un o un producte després de l'altre?

c) Un tercer element lèxic és *hidratant*. Aquest concepte es presenta des de tres perspectives morfològiques diferents: 1) com a terme que designa un producte diferenciat a 6, *xampú amb hidratants*; en aquest ex. el nom *hidratant* és paral·lel al *condicionador* dels exs. 1, 2, 3 i 4, de manera que, si ens centrem en els sabons *xampú* de la mostra que presento, *condicionador* i *hidratant* semblen termes excloents; 2) com a resultat del procés, *hidratació*, que s'aconsegueix amb l'aplicació d'un xampú, també a 6; 3) com a qualitat que té la pell, *pell hidratada* dels exs. 7 i 8, després de l'aplicació del *gel de dutxa*. Per tant, la capacitat d'hidratació és una propietat que poden compartir el *xampú* i el *gel de dutxa*, encara que vagin destinats a parts diferents del cos humà (si més no, al cos femení de les imatges).

d) Un quart concepte fonamental, que objectivament explica la propietat denotativa essencial del sabó líquid, té la forma de dos verbs, en relació de causa: *rentar* / efecte: *netejar*, i d'un adjectiu, *neta*, amb una única ocurrencia en cada cas: a 2: *rentar*; a 7: *neteja [...] la pell*; i a 8: *pell neta*. Es tracta d'uns elements lèxics amb valor hiperonímic que engloben la utilitat bàsica dels sabons 'xampú' i 'gel de dutxa'. En el conjunt dels vuit anuncis, aquests tres termes, que serien fonamentals en una publicitat de presentació, perquè expliquen la funció principal del producte, tenen poca presència.

e) A mig camí entre el lèxic denotatiu i el connotatiu tenim els noms dels ingredients químics, que s'esmenten perquè aporten al producte una valoració positiva; es tracta d'un tecnicisme: *provitamina be* (ex. 1), que reforça l'argumentació d'autoritat científica sobre el producte (Santamaría Pérez 2011: 93–96); o d'un ingredient de consens popular: *amb llet d'ametlles* (exs. 4 i 5, aquest darrer amb dues ocurrències), que apel·la a allò que Lomas (1996: 72) anomena la *competència cultural* del destinatari, i, per tant, també a les emocions (Ferraz Martínez 1995: 46; Díaz Rojo i Morant Marco 2010).

4.2 LÈXIC CONNOTATIU

Quan analitzem el tractament publicitari dels sabons líquids, una característica dels elements connotatius que cal destacar d'entrada és la dispersió. Aquesta dispersió es manifesta:

a) Amb l'acumulació de qualitats, sovint intensificades, que, no només són moltes i diferents, sinó que tant es poden dir del producte com de la part del cos humà on s'aplica. Aquesta acumulació, afegida a una voluntat de positivitzar el producte o els seus efectes, incideix sobre l'estructura gramatical del text, que sol presentar una gran diversitat de components gramaticals: 1) des del punt de vista morfològic, amb la combinació de diferents estructures; 2) des del punt de vista semàntic, amb la combinació, barreja indiscriminada —per exemple, 'sanitat' amb 'lluenter', 'llibertat' amb 'brillantor', 'estilisme' amb 'garantia', 'riquesa' amb 'delicadesa', 'suavitat' amb 'vitalitat'— i aplicació no diferenciada de formes lèxiques que tenen trets semàntics aparentment incompatibles, com concrets i abstractes, animats i inanimats, humans i no humans. De tota manera, aquesta barreja bigarrada, pel sol fet de tenir una forma lèxica, té com a funció precisar i incrementar un conjunt de sensacions imprecises que poden derivar de la imatge; es tracta de sensacions que es valoren com a:

1) trets positius, que resulten de l'aplicació del producte o que repercuteixen sobre el producte: 'sanitat', 'lluenter' ex. 1: *cabells tan sans i lluent / tan sans que llueixen com mai / lluentor d'uns cabells sans*; ex. 6: *cuir cabellut sa* (dues ocurrències); 'nutrició' ex. 1: *els nodreix profundament*; 'bellesa', 'senzillesa' ex. 2: *busca la bellesa / busca la senzillesa / la bellesa de la senzillesa*; 'estilisme', 'compartir', 'idea', 'garantia' ex. 2: *l'estilista busca la bellesa / l'estilista busca la senzillesa / l'estilista comparteix les idees... / garantia d'un gran estilista*; 'revolució' ex. 2: *va revolucionar el món*; 'confiança' ex. 2: *des de que confio en*; 'diferència' ex. 2: *cabells ... ben diferents*; ex. 7: *notes la diferència dia a dia*; 'llibertat', 'brillantor' ex. 2: *cabells ... tan lliures i brillants*; 'forma estable' ex. 2: *cabells que recuperen la seva forma* —en aquest cas, per exemple, el lèxic precisa el valor del cop de cap d'una noia que fa voleiar els cabells—; 'boniquesa' exs. 3 i 6 (dues ocurrències): *cabells bonics*; 'atenció' ex. 3: *més atenció*; ex. 4: *té cura dels teus cabells*; 'solució' ex. 3: *una solució específica*; 'expertesa' ex. 3: *cabells en bones mans*; 'novetat' ex. 4: *el nou xampú*; ex. 5: *nou Timotei*; ex. 6: *nou xampú Sanex*; 'riquesa', 'delicadesa' ex. 4: *una riquesa tan delicada*; 'cremositat' ex. 4: *riquesa [...] cremosa*; ex. 7: *més cremós*; ex. 8: *la cremositat*; 'suavitat', 'vitalitat' ex. 4: *cabells [...] suaus [...] i plens de vida*; ex. 5: *ho deixa suau i ple de vida*; 'natura' ex. 4: *el millor de la natura*; 'descobriments' ex. 7: *fins que vam descobrir*; 'tendresa' ex. 7: *sensació a la pell [...] tan tendra*; exs. 7 i 8: *tendresa a la pell*;

2) trets negatius; són propietats anteriors a l'aplicació del producte: 'espatllar' ex. 1: *al final se'm van espatllar*; 'embolic' exs. 4 i 5: *desfà fins i tot allò més embolicat*; ex. 4: *queden desembollats*; 'tibantor', 'sequedat' ex. 7: *la pell et quedava tibant / més que tibant, seca*.

b) Amb la profusió d'intensificadors de les qualitats (Ferraz Martínez 1995: 41-42): ex. 1: *profundament, com mai*; exs. 1 i 7: *tan*; exs. 2, 4, 5 (dues ocurrències), 7 i 8: *tot en un*; ex. 2: *ben*,

tan, gran; exs. 4 i 5: tot allò més; ex. 4: el millor; exs. 6 (dues ocurrences) i 7: més; ex. 7: en un sol producte; ex. 7: tot un gest.

c) Amb el recurs a procediments retòrics, com:

1) la comparació: 'abans / ara' ex. 1: *abans no els hi tenia pas*; ex. 2.: *mai no els havia tingut*; ex. 7: *abans [...] la pell em quedava tibant*; ex. 7: *fins que vam descobrir*; ex. 7: *notes la diferència dia a dia*; 'les altres marques' ex. 1: *amb tot el que els faig al final se'm van espatllar*; ex. 7: *abans, amb els gels de dutxa*; ex. 7: *compara'l*; ex. 8: *quin d'aquests gels...?*; ex. 8: *compara simplement...*; 'ell, com tu' ex. 2: *l'estilista busca la bellesa [...] tu també / l'estilista busca la senzillesa [...] tu també*;

2) l'argumentació basada en l'autoritat (Robles Ávila 2007: 94–96): ex. 2: *l'estilista comparteix les idees de [...] l'home que va revolucionar el món de la perruqueria*; ex. 2: *la garantia d'un gran estilista*; ex. 3: *fa més de trenta anys que és al cap de moltes dones*.

5. La crema antiarrugues

5.1 LÈXIC DENOTATIU

a) Els elements lèxics bàsics amb valor denotatiu són quatre: *dóna elasticitat* [a la pell] (ex. 9), *refà la pell* [afectada pel temps] (ex. 10), *recuperant* (ex. 10, amb dues ocurrences), *crema antiarrugues* (ex. 11). Quan els comparem amb els elements lèxics denotatius dels sabons líquids, trobem que aquests quatre trets estableixen una relació jeràrquica inclusiva a partir de *crema antiarrugues*: una *crema antiarrugues* ho és perquè *refà la pell*, és a dir, és *recuperant*, i *refà la pell* perquè li *dóna elasticitat*. D'altra banda, cal destacar que es tendeix a evitar el nom genèric del producte, el sintagma nominal *crema antiarrugues* —amb el prefix *anti-*, un dels dos preferits en cosmètica (Morant Marco 2009: 147)—, i substituir-lo per trets semàntics que expliquen la funció d'aquesta crema —'donar elasticitat', 'refer la pell', 'recuperar la pell'—, i, a la vegada, eviten la paraula *arruga*; com a conseqüència, els elements lèxics denotatius bàsics dels tres anuncis que presento són diferents en cada cas, i, per tant, si els comparem amb els dels sabons líquids, són molt més dispersos en el conjunt del anunciants.

b) A mig camí entre el valor denotatiu i connotatiu tenim:

1) els elements del lèxic científic que designen ingredients del producte: ex. 10: *ceramites* i *anti-radicals lliures*, que, per la seva condició de tecnicismes i com en el cas dels sabons líquids, reforcen l'argumentació d'autoritat científica, i, per tant, la capacitat de persuadir el destinatari;

2) el terme *hidratant*, que també trobem en els sabons líquids, convertit aquí en *superhidratant* (ex. 9, amb dues ocurrences), amb el prefix *super-*, que intervé en la qualificació del producte intensificant-lo com a fascinant, exagerat o inigualable (Ferraz Martínez 1995: 42; Montero Curiel 2010: 91-92).

5.2 LÈXIC CONNOTATIU

La característica més destacable quan comparem els elements lèxics connotatius de la crema antiarrugues amb els dels sabons líquids és que en el cas de la crema augmenta la distància semàntica entre els significats denotatius o cognitius del producte, que es poden representar pel nom genèric (*crema antiarrugues*, *crema recuperant*) o per un sintagma verbal sobre la seva utilitat (*refà la pell*, *dóna elasticitat*), i els significats connotatius que, en general, van molt més enllà del que podem considerar objectivament camp conceptual relacionat amb el producte; com a conseqüència:

1) el producte o les propietats que resulten de la seva aplicació, o les causes que el fan necessari, són substituïdes per metàfores i altres figures retòriques, que poden transgredir allò que és lògicament possible o versemblant: ‘fer-se vell’ ex. 9: *després de molts somriures*; ex. 10: *pell afectada pel temps*; ‘recuperar la joventut’ ex. 10: *un retorn cap a una nova primavera / ofereix [...] una nova primavera / el retorn*, és a dir, recuperar la pell d’una dona jove, cosa que és, evidentment, un miracle; ‘un secret’ ex. 11: *el secret millor guardat / el teu secret*;

2) les destinatàries del producte passen a tenir qualitats que van molt més enllà de les propietats objectives derivades de l’ús del producte: ‘bellesa’ ex. 9: *guapa* (dues ocurrències) / *molt més guapa* (dues ocurrències) / *continuar sent guapa*; com indiquen Díaz i Morant Marco (2007: 30), la bellesa en publicitat no és un do de la naturalesa, sinó que està a l’abast de tothom i cadascú se l’ha de construir; ‘atracció’ ex. 11: *les dones més atractives*; ‘intel·ligència’ ex. 11: *les dones ... intel·ligents*; ‘secretisme’ ex. 11: *el secret millor guardat / el teu secret*. En el cas de l’ex. 11, la destinatària, si reflexionés, es podria preguntar si és atractiva i intel·ligent perquè usa el producte o perquè guarda molt bé el secret —potser dels anys que té?

6. El perfum

Per comparació amb el sabó líquid i la crema antiarrugues, en els perfums desapareixen els elements denotatius, llevat del nom propi. Encara més, en alguns anuncis de perfum el nom propi és l’únic element lingüístic que es manté. Com que es tracta d’un producte absolutament prescindible, que cal situar no pas en la vida quotidiana sinó en un ambient de luxe, la publicitat crea un món de sensacions luxoses o exòtiques, que en general no s’aconsegueixen amb la llengua sinó amb la imatge. La funció de la llengua, quan n’hi ha —com és el cas de l’exemple seleccionat—, consisteix a precisar aquestes sensacions: en el cas de l’ex. 12 —que, com tots els de la mostra, correspon als anys noranta del segle passat—, la imatge, en colors grocs i vermells, situa l’acció a l’interior d’un temple budista on una dona avança lentament i cerimoniosament cap a una estàtua de Buda, que li ofereix el perfum; la imatge crea un ambient exòtic i la llengua concreta que es tracta d’un ‘renaixement’, *una nova dona neix*, en un ‘mil·lenni que s’albira’, *les alhors del tercer mil·lenni*.

7. Conclusions

La publicitat forma part de l’engranatge comercial i és un element essencial en l’activació del mercat. Al si de la nostra societat s’ha convertit en el vehicle que estimula la difusió de les innovacions: les empreses presenten en el mercat variacions sobre un mateix producte, a partir, per exemple, de petites utilitats o prestacions diferents, i la publicitat s’encarrega de fer que els consumidors assumim que, efectivament, es tracta de productes diferents. La publicitat no només es fa ressò de la diversificació de productes, sinó que és el sistema de comunicació a través del qual es produeix el miracle de l’especialització que converteix una variació ínfima en un producte nou, d’acord amb el procés següent: 1) primerament divulga l’existència d’unes formes o utilitats mínimament diferenciades com si fossin característiques complementàries del producte; 2) a continuació crea un consens favorable sobre aquestes característiques, convertint-les en emocions i sensacions positives i, per tant, desitjables; 3) immediatament després aquestes característiques es converteixen en necessitats socials diferenciades; 4) i, finalment, tractant-se de necessitats socials diferenciades, també esdevenen de manera natural productes efectivament

diferenciats. O, si més no, això és el que assumim, conscientment o inconscientment, la majoria dels consumidors, que no ens dedicarem mai a comprovar si efectivament existeixen uns ingredients químics realment diferents, i no només una presentació diferenciada, entre: 1) un sabó líquid per als cabells i un sabó líquid per a la resta del cos, 2) una crema cosmètica hidratant i una crema cosmètica antiarrugues. Sembla evident, per tant, que l'efectivitat del procés no deriva ni de les característiques objectives, perquè són idèntiques per a qualsevol dels productes i totes conegudes pel receptor; ni tampoc del fet de ser un producte nou, perquè no ho és. En canvi, sí que funcionen com a reclam propietats secundàries, no inherents al producte, i suposades innovacions que desmarquen un producte dels de la competència.

D'altra banda, i objectivament parlant, com més inútil o prescindible és el producte que s'anuncia, més distància semàntica s'estableix entre les formes lèxiques que podrien presentar les seves propietats o característiques objectives, és a dir, denotatives, i les formes lèxiques que efectivament serveixen per presentar el producte, és a dir, connotatives; o, en paraules de Peninou, com més prescindible és el producte, més s'amplia la distància entre «publicitat de presentació» i «publicitat de qualificació», o de seducció. Com a conseqüència, augmenta la imprecisió de la llengua respecte de les propietats del producte, que se substitueixen per metàfores i altres recursos retòrics; i, si es disposa d'altres unitats d'informació, com la imatge o la música, es tendeix a prescindir de la llengua, perquè la caracterització lingüística, que, en definitiva ha de posar alguna etiqueta, esdevé innecessària, i es deixa només un nom propi. En aquests casos sol ser la imatge, la música, el timbre d'una veu que només pronuncia un nom propi o, fins i tot, l'eufonia d'aquest nom propi (Morant Marco 2009: 152) allò que assumeix tota la força connotativa, persuasiva o seductora del missatge.

Referències bibliogràfiques

- ANTONICKÁ, Pavla: *Las estrategias del lenguaje publicitario en los anuncios de cosmética*. <http://is.muni.cz/th/65052/ff_m/tesis_espanola_19.04.06.doc>.
- DÍAZ, José Antonio; Ricard MORANT MARCO (2007): «Persuasión lingüística, salud y belleza», *Español Actual*, núm. 87, pp. 26–41.
- DÍAZ ROJO, José Antonio; Ricard MORANT MARCO (2010): «Técnicismos y aledaños», dins Sara ROBLES ÁVILA, María Victoria ROMERO GUALDA (eds.), *Publicidad y lengua española: un estudio por sectores*, Sevilla/Zamora, Comunicación Social, pp. 102–113.
- ESTEBAN RAMOS, Diana (2010): «El perfil del otro», dins Sara ROBLES ÁVILA, María Victoria ROMERO GUALDA (eds.), *Publicidad y lengua española: un estudio por sectores*, Sevilla/Zamora, Comunicación Social, pp. 23–39.
- FERRAZ MARTÍNEZ, Antonio (1995): *El lenguaje de la publicidad*, Madrid, Arco Libros.
- GARRIDO, Joaquín (2006): «Imagen y palabra en la construcción de discurso del texto publicitario», *Español Actual*, núm. 86, pp. 81–104.
- LOMAS, Carlos (1996): *El espectáculo del deseo. Usos y formas de la persuasión publicitaria*, Barcelona, Octaedro.
- LÓPEZ MORA, Pilar (2006): «Connotación y denotación en los mensajes publicitarios de “artículos de lujo”», *Español Actual*, núm. 86, pp. 116–137.

- MONTERO CURIEL, María Luisa (2010): «Renovando el idioma», dins Sara ROBLES ÁVILA, María Victoria ROMERO GUALDA (eds.), *Publicidad y lengua española: un estudio por sectores*, Sevilla/Zamora, Comunicación Social, pp. 85–101.
- MORANT MARCO, Ricard (2009): «Reflexiones sobre lenguaje y cosmética facial», *Español Actual*, núm. 91, pp. 145–159.
- PENINOU, Georges (1976 [1972]): *Semiótica de la publicidad*, Barcelona, Gustavo Gili.
- PENINOU, Georges (1991): *Le dit sous interdits. L'expression publicitaire des boissons alcoolisées sous l'égide de la loi Évin*, París, Intelligences.
- PONS GRIERA, Lidia (2004): «Unitats comunicatives i llengua escrita a la publicitat», dins Joan MARTÍ CASTELL, Josep M. MESTRES (eds.), *Quin(s) model(s) de llengua escrita per als mitjans de comunicació? (Actes del seminari del CUIIMP-CEL 2003)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, pp. 85–100.
- PONS GRIERA, Lidia (2005): «Mensajes de doble lectura. Publicidad y polisemia», dins Sara ROBLES ÁVILA (ed.), *Aspectos y perspectivas del lenguaje publicitario. Anejo LVI de Analecta Malacitana*, Málaga, Universidad de Málaga, pp. 69–91.
- ROBLES ÁVILA, Sara (2007): «Los argumentos de la publicidad», *Español Actual*, núm. 87, pp. 77–110.
- SANTAMARÍA PÉREZ, Isabel (2011): «El discurso (pseudo)científico en el lenguaje publicitario español», *Español Actual*, núm. 95, pp. 85–112.

VI. Lingüística sincrònica

Les vocals temàtiques del present en català i el morfoma *patró-N*

MONTSERRAT ADAM AULINAS

Universitat de Barcelona

Analitzem aquí la possibilitat que el que Maiden (2005) definí com a morfoma *N-pattern* (= *patró-N* o *distribució-N*) tingui relació amb la igualació de les vocals temàtiques de 1a i 2a pers. pl. del present que s'ha produït en les classes i modes verbals del català.¹

1. *El concepte de morfoma*

Aronoff (1994) defineix el *morfoma* com un element que es correspon amb la part més abstracta i sense motivació de la morfologia (p. 58);² ocupa cel·les en el paradigma morfològic d'una llengua, però no té un correlat sintacticosemàntic ni tampoc té necessàriament una representació fonològica única. El considera *morfologia pura* (p. 25).³

Es pot il·lustrar el concepte de *morfoma* amb un dels seus exemples: el que l'autor anomena funció F_{en} . Es tracta de la particularitat que elements de la morfologia verbal tant poden associar-se al participi de les passives com al temps perfet. L'autor ho exemplifica per a l'anglès: la /d/ que es troba en un mot com *accepted* està relacionada amb les oracions passives (ex. *It is accepted*) però també amb els temps de perfet (ex. *He has accepted*). S'ha de tenir en compte que, des del punt de vista sincrònic, la construcció passiva i la forma del perfet d'indicatiu no poden derivar-se l'una de l'altra ni tenen connexió semàntica (p. 24).⁴ Així, doncs, no hi ha raó perquè

1. Aquest article s'inscriu dins del projecte de recerca FFI2013-46987-C3-1-P (MINECO i FEDER). Un primer esbós de la interpretació que exposem aquí fou presentat, en forma de pòster, al Second Oxford Workshop on Romance Verb Morphology, 2010, University of Oxford (Faculty of Medieval & Modern Languages).

2. «(...) they are morphemes, part of the abstract and unmotivated morphological machinery of the language» (Aronoff 1994: 58).

3. «Let us call the level of such purely morphological function morphomic and the functions themselves morphemes» (Aronoff 1994: 25).

4. Des del punt de vista diacrònic, però, sí que s'ha explicat la gramaticalització del verb llatí HABEO i la incorporació del participi passat al perfet (v. Pérez Saldanya 1998: 205–214).

una forma com *accepted* (i, en darrer terme, l'element /d/ que inclou) figuri en ambdós tipus de construccions. Convé posar en relleu, d'altra banda, que el que acabem d'indicar no fa referència sols a un element fonològic (= /d/), sinó que es tracta d'una propietat estructural morfològica; efectivament, s'esdevé el mateix amb les altres formes fonològiques amb què el participi passat es pot construir —és a dir, /n/ (ex. *drawn*), /t/ (ex. *left*) o el canvi de vocal a l'arrel verbal (ex. *sung*).⁵

2. La definició del morfoma patró-N de Maiden

A Maiden (2005) es constata que un morfoma no desapareix necessàriament amb el canvi lingüístic, sinó que el pot sobreviure; de fet, aquesta particularitat fa més evident que ens trobem davant d'un element d'aquest tipus (p. 137).⁶ Així, els morfomes que es trobaven en llatí poden haver perviscut en les llengües romàniques conseqüents i també al llarg de l'evolució d'aquestes.

Entre els tres morfomes del tipus indicat que Maiden presenta en el seu estudi, ens centrarem en el que anomena *N-pattern* (= *patró-N* o *distribució-N*). Es tracta, pel que fa al llatí, de la particularitat que les persones 1, 2, 3 i 6 del temps de present dels verbs són rizotòniques⁷ i, en canvi, les persones 4 i 5 duen l'accent a la desinència (amb la sola excepció dels verbs de la classe III llatina).⁸ La denominació *N* fa referència al dibuix en forma d'aquesta lletra que mostra la distribució de les formes verbals del temps de present dels modes indicatiu i subjuntiu si les col·loquem de manera ordenada en una taula i diferenciem si aquestes són rizotòniques o arizotòniques (v. fig. 1).

CANTO	CANTAS	CANTAT	CANTAMUS	CANTATIS	CANTANT
CANTEM	CANTES	CANTET	CANTEMUS	CANTETIS	CANTENT
HABEO	HABES	HABET	HABEMUS	HABETIS	HABENT
HABEAM	HABEAS	HABEAT	HABEAMUS	HABEATIS	HABEANT
.	.	.			.
.	.	.			.
.	.	.			.

Fig. 1. Dibuix de la lletra N que dona nom al *patró-N* (= *N-pattern*), a partir de la distribució de les formes verbals del present d'indicatiu i de subjuntiu.⁹

L'autor ens mostra com el patró-N ha perviscut en la major part de llengües romàniques i com aquest no sols s'hi manifesta en l'accentuació rizotònica, sinó que pot haver-se estès analò-

5. Algunes d'aquestes formes també coincideixen amb el passat simple de l'anglès —ex. *accepted*, *left*—, però no és el cas de totes. En canvi, la coincidència entre la forma inclosa al participi passat i la que contenen els perfets s'esdevé sempre (Aronoff 1994: 24); aquest és el motiu pel qual l'autor es refereix a aquestes dues darreres construccions.

6. «An obvious way of guaranteeing the «psychological reality» of morphomic structure is to seek out diachronic changes which presuppose morphomic structure [...]» (Maiden 2005: 137).

7. Numerem les persones i nombre gramaticals mitjançant xifres: 1 (= 1a pers. sing.), 2 (= 2a pers. sing.), 3 (= 3a pers. sing.), 4 (= 1a pers. pl.), 5 (= 2a pers. pl.) i 6 (= 3a pers. pl.).

8. A la classe verbal III llatina les persones 4 i 5 del present d'indicatiu duen l'accent a l'arrel (ex. *CRĒDIMUS*, *CRĒDĪTIS*) —coincideixen, doncs, amb la resta de persones pel que fa a l'accentuació. En llatí vulgar aquelles formes esdevingueren ja arizotòniques.

9. Observem com les tres persones del singular vénen a ser el primer traç vertical de la N i la 3a pers. del plural ocupa el segon traç vertical de la N; l'espai intermedi, que el podem imaginar destinat al traç inclinat de la N, és per a les persones 1a i 2a del plural.

gicament a altres característiques —un exemple que esmenta d'aquestes darreres és l'alternança de formes derivades de *VADERE* o de *AMBULARE* (*AMBITARE per a l'italià) en el cas del verb *anar* (català: *vaig, vas, va, anem, aneu, van*; francès: *vais, vas, va, allons, allez, vont*; italià: *vado, vai, va, andiamo, andate, vanno* (p. 154)).

3. El morfema patró-N aplicat a les vocals temàtiques de les persones 1a i 2a del plural del present d'indicatiu i de subjuntiu del català

3.1 L'EVOLUCIÓ FONOLÒGICA DE LES FORMES VERBALS DEL LLATÍ A LES DEL PRIMER CATALÀ MEDIEVAL I EL REFORÇ DEL PATRÓ-N

Descrivim aquí l'evolució de les formes verbals del present d'indicatiu i de subjuntiu des del llatí fins al que hem anomenat *primer català medieval*, que seria l'estadi primer que hauria presentat la llengua oral catalana; per a la descripció d'aquest estadi ens basem en les dades de Moll (1991: § 304–319).

Cal també precisar que, si no s'especifica el contrari, les classes verbals es numeren d'acord amb el català i no amb el llatí: classe I (ex. *cantar*), classe II (ex. *perdre*), classe III (ex. *dormir*).

3.1.1 EL PRESENT D'INDICATIU DE LA CLASSE VERBAL I

Si ens referim al present d'indicatiu de la classe verbal I, observem que en el primer català medieval es mantingué la vocal posterior a l'arrel no sols en les pers. 4 i 5, sinó també en les pers. 2, 3 i 6 (únicament s'eliminà a la 1a pers. sing.); el timbre d'aquesta continuà sent /a/ (provinent de *ā*), tot i que cal també assenyalar que el fonema /a/ es pronuncià [e] en posició àtona final travada per consonant, seguint en això una regla fonològica d'abast general. Per tant, es pot considerar que, pel que fa a l'existència o no de fonemes que seguien l'arrel així com pel que fa a la particularitat de compartir o no el timbre vocàlic d'aquests fonemes, la diferenciació entre les pers. 4 i 5 respecte a la resta de persones es mantingué en el primer català medieval en un nivell força similar al del llatí; efectivament, el patró-N s'hi manifestava bàsicament en la diferència d'accentuació —arizotònica *vs.* rizotònica— d'ambdós grups de persones.

3.1.2 EL PRESENT D'INDICATIU DE LES CLASSES VERBALS II I III

A les classes verbals II i III, en el pas del llatí al català el fonema vocàlic que segueix l'arrel desapareix de totes les persones verbals excepte de les pers. 4 i 5 (tot i que a la pers. 6 calgué incorporar-hi una epèntesi fonètica [e]).¹⁰ Pel que fa a les pers. 4 i 5, a la classe verbal II del català la vocal és en un primer moment /é/ (ex. *perd[e]m, perd[e]u*) —la qual provenia d'una *Ē* o bé d'una *Ī* del llatí—¹¹ i a la classe verbal III és /i/ (ex. *dorm[i]m, dorm[i]u*) —provinent de *Ī*.

Així doncs, al present d'indicatiu de les classes verbals II i III, el patró-N hi queda reforçat: a la diferència sobre el tipus d'accentuació entre ambdós grups de persones (1, 2, 3, 6 *vs.* 4, 5), s'hi suma el fet que una vocal —que és /é/ per a la classe verbal II i és /i/ per a la classe verbal III— es troba a les persones 4 i 5, però no hi ha, en canvi, cap fonema vocàlic després de l'arrel per a les persones 1, 2 i 3 ni tampoc hi ha fonema pròpiament dit a la pers. 6.

10. La incorporació de l'epèntesi evita l'aplec impronunciable constituït pel final de l'arrel i el morf /n/ de persona-nombre.

11. Les formes verbals amb 1 a què ens referim corresponen a la classe III llatina (v. a la nota 8 el comentari sobre l'accentuació d'aquestes formes).

3.1.3 EL PRESENT DE SUBJUNTIU DE LA CLASSE VERBAL I

Quant al present de subjuntiu de la classe verbal I, la solució relativa a la vocal posterior a l'arrel (que en llatí era Ē) fou en el primer català medieval igual a la que s'ha detallat a § 3.1.2 per al present d'indicatiu de la classe II: /é/ després de l'arrel per a les pers. 4 i 5; i no existència de fonema vocàlic després de l'arrel per a la resta de persones (encara que sí que hi havia un element vocàlic a la pers. 6, el qual considerem simple epèntesi).

També en aquest cas, doncs, el patró-N quedà reforçat ja que, a més de l'oposició relativa a l'accentuació de l'arrel (pers. 1, 2, 3 i 6) o no accentuació d'aquesta (pers. 4 i 5), s'hi ha afegir la contraposició entre l'existència d'un fonema vocàlic després de l'arrel (pers. 4 i 5) i la no existència de fonema en les altres persones.

3.1.4 EL PRESENT DE SUBJUNTIU DE LES CLASSES VERBALS II I III

A la classe verbal II del català hi han confluït els verbs del llatí amb els infinitius acabats en -ĒRE (classe II llatina) i la major part dels que tenien infinitius en -ĔRE (classe III llatina). Quant als verbs de la classe III del català, aquesta ha acollit fonamentalment els verbs de la classe IV llatina (és a dir, aquells amb infinitius en -ĪRE).¹² (V. Moll 1991: § 297–300.)

Pel que fa al present de subjuntiu de les classes verbals II i III del català, trobem en la primera llengua catalana medieval la vocal /a/ després de l'arrel per a totes les persones —tot i que, en ser una vocal que ocupà la síl·laba final, el fonema es pronunciava [e] quan no era tònica i es trobava travada per consonant, seguint en això la regla fonològica de tipus general a què ja hem fet referència a § 3.1.1.

El patró-N es mantingué en aquests verbs, doncs, en un estadi similar al del llatí. Efectivament, les pers. 1, 2, 3 i 6 es diferenciaven de les pers. 4 i 5 per la posició de l'accent; però, en canvi, coincidien en el fet de mostrar un fonema vocàlic després de l'arrel i també en el timbre d'aquest fonema.

S'hi pot afegir l'observació que, malgrat la coincidència en el patró-N, al present de subjuntiu d'aquests verbs les vocals posteriors a l'arrel no han resultat ser les mateixes en llatí i en català en tots els casos. En els verbs en -ĔRE al llatí hi havia, efectivament, una vocal -A- (ex. PERDAM, -AS, ...) —amb l'excepció dels pertanyents a la conjugació mixta, en què s'hi trobava -IA- (ex. CAPIAM, -IAS, ...)—; quant als verbs en -ĒRE, però, hi havia -EA- (ex. HABEAM, -AS, ...) i els verbs en -ĪRE mostraven -IA- (ex. SENTIAM, -AS, ...).¹³

3.1.5 RECAPITULACIÓ DE § 3.1

Mostrem en forma de taules el resum i les conclusions principals del que ha estat exposat en aquest § 3.1. A la fig. 2 s'indica, per al primer català medieval, les vocals que segueixen l'arrel verbal corresponents a les pers. 4 i 5 del present d'indicatiu i del present de subjuntiu de les tres classes verbals del català. A la fig. 3 es mostra el grau o nivell de manifestació del patró-N en aquesta primera llengua catalana medieval.

12. També s'aplegaren a la classe III del català alguns verbs de les classes II i III llatines, els quals ja havien passat a la conjugació de -IRE en llatí vulgar o en el primer temps de les llengües romàniques.

13. La A posterior a l'arrel d'aquestes formes llatines corresponia al morf de present de subjuntiu. La E i la i que lo precedien en les classes II i IV del llatí eren les vocals temàtiques respectives. L'aplec -EA- es va transformar en -ia, de manera que confluí amb el resultat dels verbs amb -IA-; seguidament el primer element -i es convertí en iod, la qual no es va mantenir després de l'arrel verbal en el pas al català, tot i que hi ha algunes excepcions: els verbs *cabre* i *saber* (ex. *cāpia* < CAPIAM i *sāpia* < SAPIAM) i en verbs l'arrel llatina dels quals acabava en -M, -V o consonant + R (ex. *dōrmia*, *sērvia*, *ōbria*). (V. Gulsoy 1993: 380 i nota 9.)

D'una banda, ens adonem com en el primer català medieval les vocals posteriors a l'arrel de les pers. 4 i 5 del present d'indicatiu i del present de subjuntiu es corresponen amb l'evolució fonològica regular del pas del llatí al català i no s'hi mostra encara cap canvi analògic.

I, d'altra banda, constatem que, al present d'indicatiu de les classes II i III i al present de subjuntiu de la classe I del primer català medieval, hi queda incrementat el nivell de manifestació del patró-N ja que, a la contraposició entre accentuació arizotònica *vs.* rizotònica que hi havia per a les pers. 4 i 5 respecte a les pers. 1, 2, 3 i 6 —la qual provenia ja del llatí—, s'hi afegí la particularitat que a les persones 4 i 5 es mantingué el fonema vocàlic després de l'arrel i, en canvi, no fou així per a les pers. 1, 2 i 3, ni tampoc per a la pers. 6 (com ja hem indicat, considerem l'element vocàlic d'aquesta darrera una simple epèntesi).

Classes verbals	PI	PS
I (ex. <i>cantar</i>)	/á + m/, /á + ds/(*)	/é + m/, /é + ds/(**)
II (ex. <i>perdre</i>)	/é + m/, /é + ds/(**)	/á + m/, /á + ds/
III (ex. <i>dormir</i>)	/i + m/, /i + ds/	/á + m/, /á + ds/

PI = Present d'indicatiu
 PS = Present de subjuntiu
 (*) S'hi indica la primera forma no llatina de l'evolució de -rŕs (> [ds] > [dz] > [ð] > [w])—v. Gulsoy (1993: 352–354)
 (**) La vocal és /é/ (procedent de Ē, Ī) en el primer català (esdevingué /ǎ/ en els dialectes orientals vers el s. XIII, la qual evolucionà cap a /ɛ/ excepte en balear)

Fig. 2. Vocals posteriors a l'arrel + morf de persona-nombre corresponents a les pers. 4 i 5 del present d'indicatiu i de subjuntiu en el primer català medieval.

A	B	C	D	E	F
I	PI	1	0	0	1
II	PI	1	1	—	2
III	PI	1	1	—	2
I	PS	1	1	—	2
II	PS	1	0	0	1
III	PS	1	0	0	1

- A) Classes verbals del català
 B) Temps i mode. PI = present d'indicatiu. PS = present de subjuntiu
 C) Valor = 1 punt, si hi ha accentuació arizotònica a les pers. 4 i 5 *vs.* rizotònica a les pers. 1, 2, 3 i 6
 D) Valor = 1 punt, si hi ha existència de fonema vocàlic posterior a l'arrel a les pers. 4 i 5 *vs.* no-existència de fonema vocàlic en aquesta posició a les pers. 1, 2, 3 i 6 (tot i que a la pers. 6 sí que hi ha una simple epèntesi vocàlica)
 E) Valor = 1 punt, si en cas d'existència de fonema vocàlic posterior a l'arrel en totes les persones (o bé en totes excepte a la 1a pers. del PI), no coincideix el timbre del fonema de les pers. 4 i 5 respecte al de les pers. 1, 2, 3 i 6
 F) Valor total pel que fa al nivell de manifestació del patró-N en el primer català medieval (C + D + E)

Fig. 3. Nivell de manifestació del patró-N en el primer català medieval.

3.2 IGUALACIONS EN LES VOCALS TEMÀTIQUES DE LES PERSONES IA I 2A DEL PLURAL DEL PRESENT D'INDICATIU I DE SUBJUNTIU DEL CATALÀ

L'evolució històrica de la llengua catalana ha conduït a diverses igualacions de les vocals posteriors a l'arrel de les pers. 4 i 5 del present d'indicatiu i de subjuntiu. A la fig. 4 es mostra l'estadi en què es troben aquestes vocals actualment en el català central: /é/ és la vocal per a aquestes persones del present d'indicatiu i del present de subjuntiu de les classes verbals I i II; en el cas de la classe verbal III és /i/. Les fletxes de la 3a columna assenyalen les correspondències que es poden establir entre les vocals pel que fa al seu timbre. Cal indicar que anomenarem vocals temàtiques totes aquestes vocals posteriors a l'arrel de les pers. 4 i 5 del present —seguint en això el que és més usual en el marc e la lingüística catalana.¹⁴

Classes verbals	PI	A	PS
I (ex. <i>cantar</i>)	/é+m/, /é+w/	←→	/é+m/, /é+w/
II (ex. <i>perdre</i>)	/é+m/, /é+w/	↕ ←→ ↕	/é+m/, /é+w/
III (ex. <i>dormir</i>)	/i+m/, /i+w/	←→	/i+m/, /i+w/
PI = Present d'indicatiu PS = Present de subjuntiu A = Correspondències entre les vocals temàtiques			

Fig. 4. Vocals temàtiques + morf de persona-nombre corresponents a les pers. 4 i 5 del present d'indicatiu i de subjuntiu del *català central actual*.

Encara que ens referirem aquí de manera específica, pel que fa a les dades actuals, a la varietat lingüística del català central, cal dir que una distribució de les vocals temàtiques semblant a la que es mostra a la fig. 4 es troba en la major part del català.¹⁵

14. Des d'un punt de vista etimològic, sols la /é/ del present d'indicatiu de la classe II i la /i/ del present d'indicatiu de la classe III són el resultat de l'evolució fonològica dels temes llatins. Les altres vocals que s'hi indiquen són present de l'analogia.

15. Efectivament, a partir de les dades d'Alcover (1906–1928) es constata que, en el present d'indicatiu de la classe I, l'antiga vocal temàtica /á/ de les pers. 4 i 5 s'havia mantingut a l'inici del s. xx sols al balear, en algun punt de la Cerdanya i al català nord-occidental —al balear, s'hi trobava com a forma única /á/, però a diverses localitats de la resta de zones esmentades /á/ apareixia ja en coexistència amb la solució en e.

Quant al present de subjuntiu de les classes II i III, l'antiga /á/ temàtica es trobava a Benavarri (Baixa Ribagorça) i a la meitat sud del País Valencià —en el cas d'aquesta darrera localització, en coexistència amb la solució /é/ (precedida de l'extensió velar /g/) i, per a la classe III, també coexistent-hi amb la solució /i/. Es pot posar en relleu igualment que, en el cas de la classe verbal III, la solució amb e precedida de l'extensió velar, a més de trobar-se a la meitat sud del valencià —tal com hem indicat—, apareixia a la resta d'aquest dialecte, al català nord-occidental, a la Cerdanya i al balear (en aquest darrer dialecte com a solució única); s'ha de precisar que, al balear, a la Cerdanya, al cat. nord-occidental i en una part del nord del valencià, l'extensió velar prenia la forma /ig/. (S'ha d'assenyalar, també, que el que aquí anomenem solució e correspon a [e] al català central, [é] als dialectes occidentals, [e] al rossellonès i [ə] al balear.) Per a una informació més detallada o ampliada de les solucions de les pers. 4 i 5 del present d'indicatiu i de subjuntiu a partir d'Alcover (1906–1928), v. Adam (2009: 36–38).

Cal afegir-hi que Veny & Massanell (2002, part II: 73) indiquen, per al present d'indicatiu de la classe verbal I de l'alguerès, /é/ a la pers. 4 i /á/ a la pers. 5 —al corpus d'Alcover s'assenyala, per a ambdues pers. 4 i 5 tant del present d'indicatiu com de subjuntiu, /é/ a les classes verbals I i II i /i/ a la classe verbal III. I, igualment, que segons Adam (2009: 38–42 i nota 11) a la Cerdanya hi ha /é/ per a les pers. 4 i 5 del present d'indicatiu i /é/ per a les pers. 4 i 5 del present de subjuntiu de les classes verbals I i II —i també s'hi troben aquestes solucions a la classe verbal III quan les vocals van precedides de l'extensió verlar /ig/. (Un model similar, en part, al de la Cerdanya es troba en àrees de l'occità, vg. § 3.3.2b).

3.3 UNA JUSTIFICACIÓ DEL CANVI LINGÜÍSTIC DERIVADA DEL MORFOMA *PATRÓ-N*3.3.1 APLICACIÓ DEL MORFOMA *PATRÓ-N* A LA IGUALACIÓ DE LES VOCALS TEMÀTIQUES DEL CATALÀ

El *patró-N* (o *distribució-N*) és, com hem assenyalat a § 2, un morfoma consistent en la diferenciació de les pers. 4 i 5 del temps de present respecte a les altres persones del seu paradigma. El llatí el mostrava en l'accentuació (arizotònica per a les pers. 4 i 5 *vs.* rizotònica per a les pers. 1, 2, 3 i 6); les llengües romàniques l'han mantingut pel que fa a aquest aspecte i, en alguns casos, l'han estès a altres particularitats.

Que el català disposi del *patró-N* ha de significar que els canvis en la direcció que marca són congruents amb l'estructura morfològica d'aquesta llengua; rebrien, per tant, el suport necessari perquè es consolidin.

En el cas de la igualació de les vocals temàtiques de les pers. 4 i 5 del present i com s'ha exposat a § 3.1, al present d'indicatiu de les classes verbals II i III i al present de subjuntiu de la classe verbal I la vocal temàtica de les pers. 4 i 5 quedà en el primer català medieval completament desvinculada de la resta de persones, atès que en aquestes altres desaparegué el fonema vocàlic posterior a l'arrel (per bé que a la pers. 6 s'hi incorporà una [e] com a epèntesi). Això reforçà el *patró-N* en aquesta llengua. La significació que aquesta darrera circumstància podia haver tingut pren més relleu en constatar que foren precisament les vocals temàtiques corresponents als paradigmes als quals acabem de fer referència les que s'han difós. Ho han fet mitjançant el procés de l'analogia. Així, la /é/ del present d'indicatiu de la classe II i del present de subjuntiu de la classe I es difongué al present de subjuntiu de la classe II i al present d'indicatiu de la classe I, i la vocal temàtica del present d'indicatiu de la classe III es difongué al present de subjuntiu de la classe III.

En altres mots, es pot dir que el mecanisme de canvi lingüístic que és l'analogia hauria actuat entre les persones 4 i 5 del present d'indicatiu i del present de subjuntiu pel que fa a la vocal temàtica perquè li donava suport el morfoma *patró-N*, que es manifestava ja a la primera llengua catalana amb un cert grau (v. § 3.1.5 i fig. 3).

Finalment, s'hi pot afegir que l'acció del morfoma *patró-N* és una possibilitat del canvi lingüístic; no tots els canvis que s'esdevenen en la morfologia verbal ho fan de manera congruent amb aquest morfoma. En aquest sentit, cal indicar que un dels canvis que hi ha hagut en l'evolució de la morfologia verbal del català que no ha anat en la direcció que aquest marca és la introducció d'una vocal /e/ a la darrera síl·laba de les persones 1, 2 i 3 del present de subjuntiu de la classe I, que s'esdevingué cap als s. XIV-XV¹⁶ —pronunciada ja [ə] als dialectes orientals (Gulsoy 1993: 379).¹⁷ Un altre dels canvis que no va en el sentit del *patró-N* és el procés que va

16. Aquest canvi podria ser posterior al de la igualació de vocals temàtiques. Segarra (1985: 126) assenyalava (*Nosaltres anem per anam* (regla núm. 168 de l'obra correctiva de final del s. xv *Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, la qual proscriu l'ús de la forma *anem* i recomana de substituir-la per la forma *anam*); però el canvi lingüístic que ens marca aquesta regla havia de ser anterior —l'obra correctiva cridava l'atenció sobre quelcom de ben segur usual que es volia proscriure i, d'altra banda, ja ha estat assenyalat que els canvis lingüístics es produeixen primer en l'oralitat i més tard, a vegades al cap d'un període llarg de temps, apareixen en la llengua escrita (Martí 1990: 52-53).

Hi podem afegir que les datacions que s'han donat en el cas de diverses igualacions de vocals temàtiques en francès i en occità —llengües en què també hi ha canvis lingüístics en les vocals temàtiques, a alguns dels quals ens referim a § 3.3.2— són primerenques: d'una banda, Fouché (1967: § 102, p. 204) les indica ja per al francès preliterari i considera que es produeix abans la igualació de la vocal que segueix l'arrel de les pers. 4 i 5 del present en els dos modes (indicatiu i subjuntiu) de la classe verbal I que no la incorporació de la vocal entre l'arrel i el morf de persona-nombre a les pers. 1, 2, 3 del present de subjuntiu de la mateixa classe verbal I; i, d'altra banda, el paradigma que s'indica per a l'occità antic ja mostra igualacions de les vocals temàtiques de les pers. 4 i 5 —concretament les del present d'indicatiu de les classes verbals II i III (v. § 3.3.2a), però no mostra encara la vocal després de l'arrel a les persones del singular del present de subjuntiu de la classe I (v. Paden 1998: 22, 180).

17. Les formes són analògiques d'altres com *compre*, -s, en què la vocal final era epentètica. Pérez Saldanya (1998: 154-156) indica que hauria afavorit l'analogia el principi d'icònicitat de la morfologia natural: no era icònic que formes d'una categoria marcada —com és el

conduir a la realització /i/ del morf de mode-temps del present de subjuntiu de la classe III als dialectes orientals del català a partir del s. XVI, el qual es va allargar diversos segles (v. Gulsoy 1993: 377-419); efectivament, el canvi ha tingut com a resultat secundari que a la major part del català central coincideixin el timbre de la vocal temàtica de les pers. 4 i 5 del present de subjuntiu de la classe III i el de la vocal que segueix l'arrel en la resta de persones del mateix temps i classe verbals —la qual correspon al morf de mode-temps.

És a dir, no tots els canvis en la morfologia verbal obeeixen al patró-N, però considerem que l'existència d'aquest morfema podria haver estat el suport per a determinats canvis, com són els de tipus analògic entre les classes verbals o entre el mode indicatiu i el mode subjuntiu que van conduir a les diverses igualacions de les vocals temàtiques de 4 i 5 del temps de present.

3.3.2 JUSTIFICACIÓ DEL MODEL EN ALTRES LLENGÜES O VARIETATS ROMÀNIQUES

Una de les raons que sovint ha estat donada per explicar el canvi de les vocals temàtiques de les pers. 4 i 5 del present d'indicatiu i de subjuntiu del català té relació amb el mode imperatiu —vegeu a Fouché (1924: 38-39) la primera exposició d'aquesta hipòtesi. D'una banda, hi ha el fet que la persona 4 de l'imperatiu (positiu i negatiu) prové de la persona 4 del present de subjuntiu i que la persona 5 de l'imperatiu en el seu ús negatiu també és deutora de la pers. 5 del present de subjuntiu; i, d'altra banda, la pers. 5 de l'imperatiu havia confluït en català medieval amb la pers. 5 del present d'indicatiu per raons bàsicament fonològiques (v. Gulsoy 1993: 366). Aquest conjunt de circumstàncies hauria provocat una cadena d'analogies destinada a igualar les formes de les persones 4 i 5 del present de tots tres modes.¹⁸

Una objecció que es pot fer a aquesta hipòtesi dins del marc en què havia estat plantejada és que, segons Fouché, la igualació de vocals temàtiques s'hauria produït primer a la classe I i després aquesta coincidència entre els dos modes s'ha traslladat a les altres classes verbals (p. 39); però la realitat és que en algunes localitzacions la /á/ s'hauria mantingut com a vocal temàtica de la classe I i, en canvi, hi ha hagut igualacions de vocals temàtiques en altres classes verbals —Segarra (1987, nota 112) s'hi ha referit i ha posat com a exemple el balear.¹⁹

Una segona objecció és que el fet d'aparèixer a la pers. 5 de l'imperatiu algunes formes de la pers. 5 del present de subjuntiu —en coexistència amb les pròpies de la pers. 5 d'imperatiu— no necessàriament té com a conseqüència que aquella es mostri posteriorment a la pers. 5 del present d'indicatiu.²⁰

Més enllà d'aquestes objeccions, però, el nostre propòsit en aquest § 3.3.2 és exposar un canvi de punt de vista sobre la qüestió de la igualació de les vocals temàtiques de les persones 4 i 5 del present, en el sentit d'incloure altres llengües romàniques en el panorama de la descripció. La raó d'aquesta ampliació de la perspectiva és tenir en compte que no sols hi ha hagut igualacions de vocals temàtiques en la llengua catalana, sinó també en altres llengües romàniques. És aquest el cas, per exemple, de l'occità o del francès. Per al que aquí ens proposem, ens fixarem específicament en algunes de les seves varietats històriques o geogràfiques en les quals les

subjuntiu respecte a l'indicatiu— tinguessin els mateixos o menys components que les d'una categoria no marcada (per exemple, les formes *cant* (pers. 1), *cantes* (pers. 2), *canta* (pers. 3) del present d'indicatiu respecte a les formes *cant* (pers. 1), *cants* (pers. 2), *cant* (pers. 3) del present de subjuntiu).

18. Vegeu a Adam (2006: 266-267) una exposició més completa d'aquesta proposta explicativa, així com la referència a alguns treballs d'autors que l'han adoptat.

19. Per a algunes altres localitzacions de la vocal temàtica /á/ a les pers. 4 i 5 del present d'indicatiu de la classe I, així com per conèixer les vocals temàtiques dels altres paradigmes de present d'indicatiu i de subjuntiu que hi ha en aquests llocs, v. la nota 15.

20. V. Adam (2006: 272), on es tracta de la presència de l'extensió velar a les persones 4 i 5 del present d'indicatiu en verbs del tipus *beure*; s'hi indica que el fet que en algunes localitats del català central hi haguessin formes amb extensió velar a la pers. 5 de l'imperatiu a l'inici del s. xx (Alcover 1906-1928) no ha comportat necessàriament que aquestes formes es trobin avui dia transmeses al present d'indicatiu.

igualacions de vocals temàtiques de les pers. 4 i 5 del temps de present no s'han produït entre el mode indicatiu i el mode subjuntiu, sinó sols entre classes verbals, ja sigui dins del mode indicatiu o del subjuntiu. En aquests casos, és evident que el mode imperatiu no pot haver tingut cap paper en la igualació de les vocals temàtiques: no hi ha actuat com a pont entre el mode indicatiu i el mode subjuntiu perquè, com hem indicat, la igualació de vocals temàtiques no s'ha produït entre aquests dos modes.

Indiquem algunes de les varietats lingüístiques a què acabem de fer referència:

a) occità medieval: al present d'indicatiu de les classes II i III hi ha la vocal temàtica /é/ a la pers. 4 i la vocal temàtica /ɛ́/ a la pers. 5 (ex. bat[e]m, bat[ɛ]tz; dorm[e]m, dorm[ɛ]tz (v. Paden 1998: 22, 180).²¹

b) dialectes provençal, vivaroalpí i la major part del llenguadocià de la llengua occitana actual: s'hi troba /ɛ/ com a vocal temàtica de les pers. 4 i 5 del present d'indicatiu de totes tres classes verbals i /é/ en el cas de les mateixes persones del present de subjuntiu (v. Adam 2009: 42-46, 52-53).

c) francès a partir del s. xvi:²² a les pers. 4 i 5 del present de subjuntiu de les tres classes verbals hi ha les desinències *-ions*, *-iez*.²³ (Convé posar en relleu que l'element *-i* que resultà incorporat a les desinències *-ons*, *-ez* —les quals es documenten amb anterioritat— no s'introduí a la resta de persones del paradigma; és un canvi, doncs, que afectà sols les pers. 4 i 5). (V. Fouché 1967: § 102-103, p. 204-206).

És principalment per aquesta raó de comparació entre llengües romàniques i de recerca d'una explicació del canvi lingüístic que permeti un grau superior de generalització que pot ser pertinent considerar que el procés analògic que ha conduït a les igualacions de les vocals temàtiques de les pers. 4 i 5 del temps de present del català queda justificat pel suport obtingut del morfoma *patró-N*.

4. Conclusions

El morfoma *patró-N* (Maiden 2005) pot haver estat el suport estructural per al canvi lingüístic de tipus analògic que ha conduït a les igualacions de les vocals temàtiques de les pers. 4 i 5 del temps de present en els diferents modes i classes verbals del català (en el cas del català central actual, la vocal és /ɛ́/ al present d'indicatiu i al present de subjuntiu de les classes I i II i és /í/ en els mateixos temps de la classe III).

A la diferència d'accentuació arizotònica (pers. 4 i 5) *vs.* rizotònica (pers. 1, 2, 3 i 6) que ja mostrava el llatí en el temps de present, el primer català medieval hi sumà la diferència entre existència o no de fonema vocàlic després de l'arrel en els paradigmes del present d'indicatiu de les classes II i III i del present de subjuntiu de la classe I: a les persones 4, 5 s'hi manifestava aquest element (a les persones 1, 2, 3, en canvi, no hi havia fonema vocàlic després de l'arrel, ni tampoc a la pers. 6, atès que element vocàlic que seguia l'arrel en aquesta darrera persona era de tipus epentètic i no fonològic). El *patró-N* hi quedà, doncs, reforçat.

21. En aquest cas no coincideixen les vocals temàtiques de les pers. 4 i 5, però sí que coincideixen aquestes dues preses com un bloc si establim la comparació entre les dues classes verbals II i III. La interpretació que fem de models com aquest és que la pers. 4 i la pers. 5 s'han diferenciat cadascuna de la resta de persones del paradigma pel que fa a la vocal que segueix l'arrel, però ho han fet de manera que no comparteixen entre si el timbre vocàlic. Una explicació similar podria donar-se per a les formes *-ions*, *-iez* del francès indicades a (c) —i també per a les formes *-ons*, *-ez* que les havien precedit..

22. Es fa referència al moment en què les formes estan consolidades (*-ions* ja es documenta, però, en el s. xiv).

23. Cal dir que, en altres varietats d'aquestes llengües, sí que hi pot haver igualacions entre els dos modes indicatiu i subjuntiu. Podem referir-nos, per exemple, a les desinències *-ons*, *-ez*, les quals en el francès medieval es podien trobar a les pers. 4 i 5 tant en el present d'indicatiu com en el de subjuntiu (vg. Fouché 1967: § 95-96, 102-103).

La hipòtesi del mode imperatiu com a pont entre el mode subjuntiu i el mode indicatiu per a l'establiment de les analogies esmentades —la qual sovint s'ha pres en consideració per al català— no es podria sostenir per a algunes llengües romàniques i, més específicament, per a algunes de les seves varietats (ens hem referit, concretament, a algunes varietats històriques o geogràfiques de l'occità i del francès) ja que les igualacions s'hi han produït entre classes verbals diferents però no entre el mode indicatiu i el subjuntiu. La hipòtesi del morfoma *patró-N* com a marc de les analogies, en canvi, pot abraçar tant aquestes llengües com el català.

Referències bibliogràfiques

- ADAM AULINAS, Montserrat (2006): *El català septentrional de transició: nova visió des de la morfologia*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- ADAM AULINAS, Montserrat (2009) «La distinció del mode verbal: ús d'una oposició fonològica al català de la Cerdanya i a l'occità», *Estudis Romànics*, núm. 31, pp. 33–54.
- ALCOVER, Antoni M. (1906–1928): [= corpus de flexió verbal]. MOLL, Francesc de Borja (1929–1932) (ed.): «La flexió verbal en els dialectes catalans», *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*, vol. II (1929), pp. 73–184 [1–112]; vol. III (1930), pp. 73–168 [1–96]; vol. IV (1931), pp. 9–104 [1–96]; vol. V (1932), pp. 9–72 [1–64]; PEREA I SABATER, Maria Pilar (1999) (ed.): *Compleció i ordenació de La flexió verbal en els dialectes catalans d'A. M. Alcover i F. de B. Moll*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- ARONOFF, Mark (1994): *Morphology by Itself. Stems and Inflectional Classes*, Cambridge/London, The MIT Press.
- FOUCHÉ, Pierre (1924): *Phonétique historique du roussillonais*, Toulouse, Imprimerie et Librairie Édouard Privat (edició facsímil, 1980, Genève, Slatkine Reprints).
- FOUCHÉ, Pierre (1967) *Le verbe français. Étude morphologique*, 2a edició revisada i augmentada, Éditions Klincksieck, París (1a edició: 1931).
- GULSOY, Joseph (1993): *Estudis de Gramàtica Històrica*, València/Barcelona, Institut Universitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MAIDEN, Martin (2005): «Morphological autonomy and diachrony», *Yearbook of Morphology 2004*, pp. 137–175.
- MARTÍ I CASTELL, Joan (1990): *Gramàtica històrica. Problemes i mètodes*, València, Universitat de València.
- MOLL, Francesc de Borja (1991): *Gramàtica històrica catalana*, València, Universitat de València (traducció catalana de l'obra de 1952).
- PADEN, William D. (1998): *An Introduction to Old Occitan*, Nova York, The Modern Language Association of America.
- PÉREZ SALDANYA, Manuel (1998): *Del llatí al català. Morfosintaxi verbal històrica*, València, Universitat de València.
- SEGARRA, Mila (1987): *Història de la normativa catalana*, 2a edició, Barcelona, Enciclopèdia Catalana (1a edició: 1985).
- VENY, Joan; MAR MASSANELL I MESSALLES (2002): *Dialectologia Catalana*, Barcelona, Universitat Oberta de Catalunya.

Sobre l'assignació de cas en el domini nominal

ELGA CREMADES I CORTIELLA

Masarykova Universita / Universitat Rovira i Virgili

1. Introducció

Des dels anys setanta fins als anys noranta del s. xx va tenir lloc, en diversos camps de la sintaxi teòrica, un debat sobre la capacitat predicativa dels noms, i sobre si noms i verbs es poden paral·lelament pel que fa a les estructures en què es projecten i a les propietats denotatives que presenten. Actualment, el debat es considera resolt i hi ha cert consens al voltant de la idea que el nom, igual que el verb o l'adjectiu, es pot concebre com una categoria predicativa (que, per tant, pot expressar esdeveniments o eventualitats i tenir complements argumentals). En aquest sentit, podem afirmar que el sintagma nominal, igual que el sintagma verbal, està governat per un conjunt de regles que estructurin les relacions entre el nucli i els modificadors i que permeten que se satisfacin els requeriments temàtics i argumentals d'aquest nucli quan es projecta en un sintagma.

De fet, la simple consideració de la hipòtesi de l'SX funcional —que permet analitzar les diferents categories sintàctiques de manera uniforme— dona a entendre que el sintagma nominal s'inserix a l'oració de la mateixa manera que ho fa el sintagma verbal, és a dir, com a complement d'un nucli funcional. Així, mentre que l'SN ocupa una posició de complement dins del marc de l'SD, l'SV ho fa dins del marc d'SFlex. També des del punt de vista semàntic podem defensar l'existència d'una graella temàtica en el domini nominal, ja que el nom posa en relació diversos sintagmes i els assigna funcions semàntiques, com les d'agent, experimentador o pacient. Altres paral·lelismes els trobaríem en la possibilitat de passivització o en la inserció de complements predicatius (Leonetti & Escandell, 1991).

Ara bé: que noms i verbs es puguin concebre de forma paral·lela no impedeix que presentin algunes diferències. Una de les més rellevants té a veure amb l'assignació de cas, ja que els noms no poden assignar cas directe als seus arguments. Diversos autors, com Grimshaw (1990) o Alexiadou, Haegeman & Stavrou (2007), han fet notar que els arguments que en un entorn verbal reben cas directament (cas nominatiu de Flex i cas acusatiu de V) solen manifestar-se com a sintagmes preposicionals (d'ara endavant, SP) en el domini nominal. Hi ha,

tanmateix, una regularitat en la realització dels arguments nominals que correspondrien al subjecte o al complement directe del verb en un marc oracional, i és que solen estar encapçalats per la preposició *de* en català, que sovint s'ha identificat amb el cas genitiu. En aquest sentit, podríem afirmar que l'assignació de cas en el domini nominal és sempre *mediatitzada*: el nom requereix que els seus arguments estiguin precedits d'una preposició mitjançant la qual el complement pot rebre cas. En quin punt de la derivació es produeix, però, aquesta assignació de cas mediatitzat? És inherent o estructural? Si és estructural, en quin nus funcional té lloc?

En aquest article pretenem reflexionar sobre qüestions relacionades amb l'assignació de cas en el marc de l'SD. Per fer-ho, partirem d'un model d'anàlisi sintactista, que presentem a continuació.

2. La formació dels noms: model sintactista

El fet que els noms i els verbs presentin paral·lelismes en les propietats de l'estructura argumental s'ha explicat des de diverses perspectives, relacionades amb les aproximacions generals als processos de formació de noms. Així, alguns autors, com Chomsky (1970), consideren que la formació de paraules es reparteix entre el lèxic i el component sintàctic de la gramàtica, mentre que n'hi ha d'altres que opinen que és uniforme i que té lloc exclusivament al lèxic (com Levin & Rappaport Hovav 1986) o exclusivament a la sintaxi (per exemple, Halle & Marantz 1993).

És la darrera perspectiva la que prendrem en aquest article, on partim de la idea que l'adquisició de la categoria lèxica es produeix a la sintaxi, és a dir, que les paraules es formen seguint els mateixos processos que els sintagmes i les oracions. Concretament, assumim que l'estructura sintàctica es construeix lliurement sobre la base de categories abstractes definides per trets universals. En conseqüència, concebem les categories lèxiques tradicionals com a arrels categorialment neutres a les quals s'afegeixen projeccions funcionals que determinen la categoria amb què s'insereixen en les diferents construccions.

Aquest supòsit pot comportar dues aproximacions diferenciades al fenomen. D'una banda, hi ha teories que defensen la presència d'un SV base per a les nominalitzacions eventuals —i que, per tant, associen la presència de l'estructura argumental a la presència de l'SV— i, de l'altra, hi ha teories que assumeixen una arrel categorialment neutra tant per als verbs com per als noms.

La primera aproximació és la que defensen Hazout (1995), Van Hout & Roeper (1997) o Borer (2014). Es fonamenta en la idea que els noms admeten modificadors i arguments típicament verbals —com els adverbis— i en el fet que, segons Borer (2014), les nominalitzacions deverbals amb una interpretació eventual sempre tenen un significat composicional (és a dir, un significat que es pot explicar a partir de l'arrel i del sufix), a diferència de les resultatives (que poden tenir significats que van més enllà de la lectura composicional).¹

Amb tot, aquesta aproximació presenta un inconvenient fonamental: supeditar el fet que un nom admeti arguments a l'existència d'una arrel verbal incrustada en l'estructura nominal implica que només les nominalitzacions poden tenir estructura eventual i admetre arguments, i això no permet explicar per què hi ha noms no deverbals que admeten una interpretació eventual (i que tenen, per tant, estructura argumental), fet demostrat àmpliament per autors com Resnik (2010). A més, si es postula, com proposen Van Hout & Roeper (1997), que l'SN conté

1. Per exemple, Borer (2014) observa que el nom *transformació*, que en la interpretació resultativa pot ser un terme sintàctic, només pot significar 'acció de transformar' en la lectura eventual, o que *constitució* només pot significar 'acció de constituir' si ens referim a l'estructura eventual.

un SFlex que proporciona els arguments al nom, tampoc s'explica per què el nom no permet assignar cas nominatiu ni acusatiu als seus arguments. I és que, encara que van Hout & Roeper (1997) proposen que el sufix nominalitzador absorbeix el cas (igual que en la passiva verbal), queda sense resoldre com es perd la capacitat d'assignar cas quan no hi ha sufix nominalitzador.

En l'altre punt de vista, aquest problema queda resolt mitjançant la idea que la base per a la formació dels noms i dels verbs és una arrel categorialment neutra (o no especificada) que adquireix la categoria en les projeccions funcionals. Tanmateix, dins d'aquestes aproximacions també hi ha diversitat d'opinió en funció de si es pressuposen que les arrels no especificades són presents a la base de tots els noms (eventuals i resultatius) o només a la dels eventuals.

Picallo (1991), per exemple, proposa distingir les nominalitzacions eventuals i les resultatives segons si s'han format al lexicó o a la sintaxi. En aquesta perspectiva, les nominalitzacions resultatives són fruit del que ella anomena una *nominalització lèxica*, en la qual el sufix nominalitzador s'interpreta com a derivatiu i s'adjunta a l'arrel en el lexicó. En canvi, les nominalitzacions eventuals són fruit d'una *nominalització sintàctica*, en la qual el sufix nominalitzador, encara que sigui fonològicament idèntic al sufix que forma el nom resultatiu, s'interpreta com un morfema flexiu que s'adjunta en el component sintàctic de la gramàtica. En aquest darrer cas, s'entén que el nucli N regeix un sintagma lèxic el nucli del qual és l'arrel categorialment neutra.

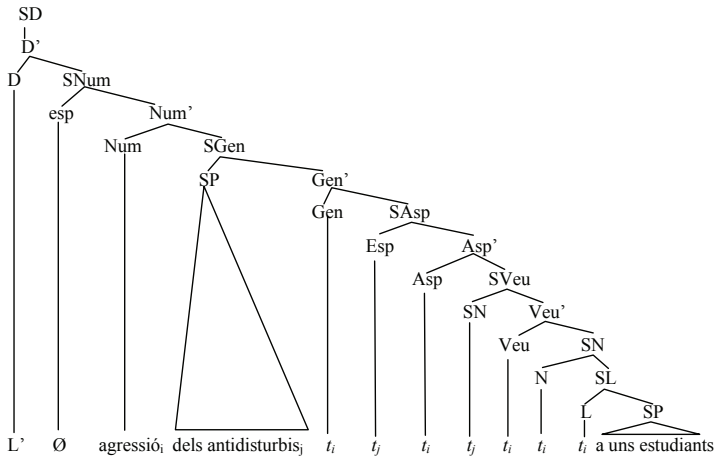
Alexiadou (2001), en canvi, suggereix que la formació de tots dos tipus de nominalitzacions és sintàctica. Així, creu que la diferència rau en la presència o absència d'algunes projeccions funcionals: Sintagma Veu (S_{Ve}) —que seria el *locus* de l'agentivitat— i Sintagma Aspecte (S_{Asp}) —que conté els trets que determinen les propietats semàntiques de les eventualitats denotades (per exemple, el caràcter culminatiu). Aquesta anàlisi comporta un avantatge important respecte a les anteriors, i és que fa possible explicar les propietats que permeten establir lectures paral·leles entre les nominalitzacions eventuals i les resultatives i que, d'alguna manera, poden afectar la realització material dels arguments nominals en qualsevol llengua. Fixem-nos en les oracions següents:

- (1) a. L'examen d'aquest tema és important.
b. L'examen d'aquest tema em va avorrir.

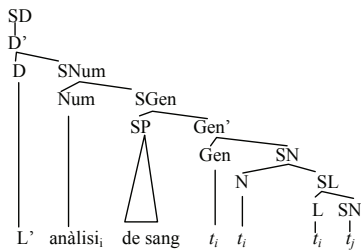
Bosque & Gutiérrez-Rexach (2009) expliquen que predicats com *avorrir* o *ser important* admeten els dos tipus de nominalitzacions: en tots dos casos tenim un nom amb un argument intern, i la diferència és simplement el tipus de projecció funcional que s'insereix.

És per tot això que assumim la idea que el procés de formació dels noms es produeix a la sintaxi i que la diferència entre els noms eventuals i els noms resultatius és deguda, com proposa Alexiadou, a la presència dels nusos funcionals S_{Asp} i S_{Ve} en el cas dels noms eventuals. A (2a) mostrem com analitzaríem un SD amb un nom eventual (*l'agressió dels antdisturbis a uns estudiants* que trobaríem, per exemple, en una oració com *Vaig presenciar l'agressió dels antdisturbis a uns estudiants*) i a (2b) representem l'anàlisi d'un SD amb un nom resultatiu (*l'anàlisi de sang* a l'oració *He deixat l'anàlisi de sang a la taula del despatx*).

(2) a.

b.

Aquesta distinció en l'estructura implica diferències en les propietats dels dos tipus de nominalització, però també permet veure com en tots dos casos hi ha un desplaçament dels complements que neixen com a SN fins a la posició d'Esp Gen', on reben cas.

A continuació explicarem com es produeix aquest desplaçament i les raons que ens han conduït a postular-lo.

3. Assignació de cas

3.1 CONSIDERACIONS PRÈVIES

Hem dit a la introducció que els arguments nominals no es poden realitzar mai com a SD (si més no en les llengües romàniques o en llengües sense cap sistema ric de cas morfològic) perquè els noms no poden assignar ni cas acusatiu ni cas nominatiu als seus arguments. Tanmateix, hi ha patrons de regularitat en la materialització dels arguments dels noms, ja que els sintagmes que en un entorn verbal reben cas directament solen manifestar-se com a sintagmes preposicionals encapçalats per *de* en català, en castellà o en francès, *di* en italià o *of* en anglès, preposicions que la majoria d'autors fan correspondre al cas genitiu (Chomsky 1970, Stowell 1981, Giorgi & Longobardi 1991).

Per donar compte de la realització dels arguments nominals com a genitius (fenomen que succeeix la major part de llengües romàniques i germàniques) s'han plantejat dues possibilitats.

La primera és la que proposava Chomsky a partir de la teoria de la recció i el lligam (que estableix que totes les categories lèxiques poden assignar cas, a diferència del que postulava Stowell 1981), segons la qual el nom assigna inherentment cas genitiu als complements de la seva dreta que estiguin marcats temàticament:

Now all lexical categories assign Case: P, N, and A assign inherent Case at D-structure [...]. It is plausible to assume that the direction of Case-marking for lexical categories is uniform and, in the unmarked case, corresponds to the head parameter of X-bar theory. In English, then, Case-marking by a lexical category should be uniformly to the right. If we assume this condition to be generally valid, then Genitive case will be assigned to the complement of a noun or adjective (Chomsky, 1986: 193).

Tanmateix, i com assenyalen Alexiadou, Haegeman & Stavrou (2007: 542), la perspectiva de Chomsky comporta dos problemes importants. El primer —que matisarem tot seguit— té a veure amb el nombre d'arguments que poden manifestar-se com a genitius postnominals en un mateix SD: si el cas fos assignat inherentment, els noms podrien admetre sempre més d'un argument SP_{de/of/di'} però això sembla que no és possible ni en anglès ni en algunes llengües romàniques, com el romanès (Cornilescu, 2001). El segon està relacionat amb la perspectiva sintactista en l'anàlisi de la formació dels noms: si considerem que les arrels són lèxicament inespecificades i la categoria gramatical es genera en la sintaxi, no sembla lògic postular que en el cas del nom apareix el genitiu i en el cas del verb tenim un acusatiu (o un nominatiu).²

Aquests problemes són, segurament, els que van fer aparèixer la segona explicació sobre l'assignació de cas genitiu en el domini nominal, presentada a Alexiadou (2001). Segons aquesta autora, el genitiu és un cas estructural que els arguments dels noms eventuals reben de les projeccions funcionals de l'SD, com poden ser el gènere o el nombre (Alexiadou 2001; Alexiadou *et alii* 2007: 541).³

Aquesta perspectiva no tan sols permet donar compte del procés d'assignació de cas en l'àmbit nominal, sinó que explica diversos fenòmens relacionats amb les propietats dels arguments nominals en català —com el fet que l'argument intern directe adquireixi propietats exclusives dels arguments externs (possibilitat de possessivització, per exemple) quan es realitza com a únic argument d'un nom transitiu.

Tot plegat ens ha permès formular una primera hipòtesi del procés d'assignació de cas en el domini nominal —si bé considerem que es tracta d'una qüestió oberta a la qual caldria dedicar un estudi més aprofundit. A l'apartat següent exposem els nostres plantejaments.

3.2 L'ASSIGNACIÓ DE CAS (I): EL GENITIU

Prenent en consideració les diferents aportacions que s'han fet sobre l'assignació de cas en el domini nominal i basant-nos en dades empíriques del català, podem afirmar, en primer lloc, que en la nostra llengua els noms —a diferència dels verbs o de Flex, que poden assignar cas directament— sempre assignen cas de forma mediatitzada, a través d'una preposició (que és la

2. Cal matisar el primer problema. Com veurem, en català sí que són possibles estructures amb dos complements en genitiu —cosa que d'altra banda dificulta l'adopció de la perspectiva proposada per Alexiadou, Haegeman & Stavrou (2007), si més no en català.

3. Per a Alexiadou (2001), el nus que assigna cas no pot ser mai SAsp, en la mesura que no tots els noms que tenen arguments realitzats com a genitiu són eventuals (i, per tant, no tots els noms que admeten arguments amb el cas genitiu tenen un nus aspectual). En canvi, tots els noms, en la projecció SD, tenen els nusos SGen i SNum.

que assigna el cas pròpiament dit). De la mateixa manera, el marcatge temàtic és *mediatitzat* en la mesura que cal que l'argument que rep paper temàtic tingui cas. I és que, si partim de la idea de Stowell (1981) que l'assignació directa de cas només es produeix en les categories [-N] i de la regla que diu que si una categoria no pot assignar cas tampoc pot assignar paper temàtic, sembla clar que el nom requereix una preposició per evitar violar el filtre de cas. Aquesta preposició, com hem vist, és *de* en català.⁴

Tot i ser composicional, l'assignació de cas dins de l'SD s'ha de produir per un mecanisme similar al que se segueix en l'àmbit verbal, atès que la regla per la qual els arguments que reben cas directament en l'àmbit verbal adquireixen cas genitiu en l'àmbit nominal és força regular.

Per aproximar-nos més adequadament al fenomen, cal tenir en compte, a més de la distinció entre cas inherent i cas estructural, la proposta de Marantz (1991), basada en l'assignació de cas com un procés morfològic, que distingeix entre cas lèxic (assignat arbitràriament per determinats nuclis lèxics a través del règim), cas dependent (assignat només si es realitza un altre cas) i cas no marcat (que només apareix per raons sintàctiques). En aquesta classificació, Marantz suggereix que el cas genitiu s'ha de concebre com a cas no marcat en el marc dels complements nominals: «Unmarked case may be sensitive to the syntactic environment; for example, in a language GEN may be the unmarked case for NPs inside NPs (or DPs), while NOM may be the unmarked case inside IPs» (2000 [1991]: 24).

Per formular la nostra hipòtesi, doncs, partim de la base que, com proposen Alexiadou, Haegeman & Stavrou (2007), el cas genitiu l'assignen els nusos funcionals de l'SD però seguim la classificació dels tipus de cas que proposa Marantz (1991). Així, considerem que l'SD conté un nus funcional —SNum o SGen— que assigna cas no marcat a l'SN estructuralment més prominent dels que complementen el nucli nominal. No es tracta, però, d'una assignació directa, sinó mediatitzada per la preposició semànticament buida *de*.

Per decidir el nus assignador de cas (SNum o SGen), hem de prendre en consideració la posició dels complements nominals en català, que sempre és postnominal. Aquest fenomen ens indica que l'assignador de cas no pot ser SNum, ja que això col·locaria el complement en la posició Esp Num, és a dir, en una posició prenuclear. Per tant, caldrà considerar que és Gen' el nus que assigna cas al seu especificador a través de la preposició. Així, podríem dir que l'SN estructuralment més prominent dels que configuren els complements d'un nom sempre ascendirà a SGen per rebre cas. En els noms relacionats amb verbs transitius, així com en els noms relacionats amb verbs inergatius, l'SN que rebrà cas genitiu a SGen serà, sempre, l'agent (si es realitza): és el que trobaríem a *l'atac [del periodista] a l'entrevistat* o a *el repapieig [dels avis]*, per exemple. En els noms relacionats amb verbs inacusatius o ergatius, l'únic argument és el que s'externalitza i ascendeix a SGen, on rep cas genitiu: *l'enfonsament [del vaixell]*. I, en el cas dels noms transitius en què l'únic argument realitzat en una posició argumental és l'argument intern directe, és aquest el que haurà d'ascendir per rebre cas (cosa que farà que s'externalitzi i que, per tant, quan un nom es realitza amb un sol argument SP_{de}, aquest argument s'interpreti com a extern).

L'explicació anterior, però, no té en compte estructures com la que presentem a (3), en què apareixen dos arguments nominals realitzats com a genitius:

(3) la por del Joan de quedar-se sol a casa

4. En aquest sentit, encara que puguem dir, per raons de brevetat expositiva, que un nom "assigna cas" als seus arguments, en realitat considerem que no és el nom —o un nus funcional de SD— l'element que assigna cas, sinó que ho fa la preposició.

Per resoldre aquest contraexemple aparent, cal recórrer a la noció de cas dependent: atès que aquest segon argument sempre es genera com a argument intern, haurem de considerar que el nucli nominal pot assignar cas als seus complements (sempre mitjançant la preposició) si (i només si) SGen ja ho ha fet. Així, a (3), caldrà considerar que l'SP *del Joan* ha rebut el cas de l'SGen (a la posició d'Esp Gen'), mentre que *de quedar-se sol a casa* rep cas a SN (a la posició d'Esp N').

3.3 ASSIGNACIÓ DE CAS (II): DATIU, OBLIC

A més del cas genitiu, que pot correspondre al cas no marcat o al cas dependent i que sempre és estructural, cal prendre en consideració, en l'anàlisi de l'assignació de cas en el domini nominal, l'aparició del datiu i dels casos oblics. D'una banda, el cas datiu pròpiament és el que s'assigna als arguments interns indirectes materialitzats com a SP_a, i, de l'altra, els casos oblics corresponen als arguments interns oblics, sovint encapçalats per preposicions com *per*, *amb* o *contra*, per exemple. Tots dos, a diferència del que passava amb el genitiu, s'han de fer correspondre al cas lèxic, que és el que assigna l'arrel inespecificada lèxicament als seus arguments. Aquesta assignació de sempre és mediatitzada, i es fa a través d'una preposició que sol mantenir-se tant si l'arrel s'insereix en una estructura nominal com en una estructura verbal.

En aquesta situació, com que el complement ja està marcat pel que fa a cas, no pot ascendir en l'estructura —el nucli SGen només pot assignar cas a complements generats com a SN, no com a SP— i, per tant, aquests arguments mai no es poden realitzar com a genitius (ni tampoc externalitzar). És el que podem observar, per exemple, als sintagmes *telefonada a la Maria* (cf. *telefonar a la Maria*) o *anada a França* (cf. *anar a França*).

3.4 ASSIGNACIÓ DE CAS (III): DATIU COM A ARGUMENT INTERN DIRECTE

Malgrat que la hipòtesi plantejada en els apartats anteriors funciona per a la majoria de situacions, no podem obviar que topa amb una dificultat important: l'existència de substantius que requereixen complements argumentals equivalents al complement directe verbal però que no es realitzen com a genitius. Ho podem comprovar a (4b i 4d):

- (4) a. Vaig visitar la mare durant dos dies.
 b. visita {a/de} la mare durant dos dies
 c. Els terroristes van atacar un supermercat.
 d. l'atac dels terroristes a un supermercat

Si dèiem que en principi els arguments interns directes reben cas no marcat (o cas dependent), i que aquest cas és el genitiu, la previsió seria que sempre es realitzessin com a genitius. Llavors, com podem explicar casos com els dels exemples anteriors? Encara més: l'aparició de la preposició *a* no és arbitrària, sinó que presenta unes regularitats.

Aquest fenomen pot tenir a veure amb el paper temàtic (o els papers temàtics) que rep l'argument intern de l'arrel. Inspirant-nos en la idea de *conflation* que proposa Talmy per als verbs de moviment, hem cregut possible adaptar l'explicació a aquests casos, per ajustar-la a situacions com la dels arguments interns directes realitzats com a datius objectius. Considerem, doncs, l'arrel categorialment neutra codifica dues funcions semàntiques que es "fusionen" (és a dir, que pateixen una mena de *conflation*): una d'aquestes funcions és el tema, que s'associa amb el cas no marcat; l'altra sol ser una meta o destinatari, que sovint s'associa amb un cas lèxic (que és el que explica com apareixen els datius o els casos oblics).

Malgrat que el concepte de *conflació* (que, seguint Hale & Keyser 2002, podem definir com a ‘fusió de nuclis sintàctics’) s’ha aplicat normalment a l’àmbit verbal per explicar, per exemple, com es formen les construccions resultatives com *He wiped the table clean* en anglès (Mateu, 2012) o *middle constructions* com *The room sleeps 6 people* (McIntyre, 2004), autors com Morimoto (2001) n’amplien l’aplicació i consideren que també permet donar compte de l’estructura conceptual complexa de verbs com *caminar* o *córrer*, que indiquen, alhora, un desplaçament de trajectòria indeterminada i una manera de moure’s (Morimoto, 2001: 50).

Aquesta darrera perspectiva permetria proposar que alguns noms presenten una estructura conceptual amb un component de tema o pacient i un component de meta. En l’estructura sintàctica, llavors, podríem considerar que l’assignació directa de cas sempre preval, de manera que el nucli verbal sempre pot assignar cas acusatiu al complement; en canvi, en l’assignació composicional que es produeix al nus SN, la preposició semànticament més marcada (*a*) predomina sobre la que és semànticament buida (*de*) i, per tant, l’argument es materialitza com a SP_a.⁵

4. Conclusió

En aquest article mostrem com creiem que es produeix l’assignació de cas en el domini nominal. Està àmpliament acceptat que, si bé els noms i els verbs es poden concebre com estructures paral·leles, difereixen en la capacitat d’assignació de cas.

Mentre que els verbs poden assignar cas directament als seus arguments, els noms no poden fer-ho, de manera que els arguments que en l’àmbit verbal rebrien cas directe, quan són complements nominals es realitzen com a sintagmes preposicionals encapçalats per la preposició semànticament buida *de*.

Aquesta materialització s’ha d’associar al cas genitiu, que es pot concebre com el cas no marcat dels complements nominals i que cal entendre que s’assigna a SGen (concretament, l’assigna Gen’ al seu especificador). I és que un complement només rebrà cas a la posició Esp N’ si un altre de més prominent ja n’ha rebut a Esp Gen’. Això permet explicar, a més, per què els arguments nominals amb els papers temàtics d’agent, experimentador, tema o pacient —que són els que podrien ocupar posicions receptores de cas directe en un entorn verbal— solen externalitzar-se si funcionen com a únic argument d’un nom.

Hem vist, també, que hi ha complements nominals que solen rebre cas acusatiu del verb i que en canvi tendeixen a realitzar-se com a datius. De moment, podem considerar que es produeix un procés de fusió (*conflation*) de dos papers temàtics codificats per l’arrel. Tanmateix, sabem és una qüestió sobre la qual caldria aprofundir més i de moment només apuntem una hipòtesi que creiem que podria resoldre-la.

5. Creiem, a més, que aquesta hipòtesi no entra en contradicció amb les idees més generalment admeses que sostenen que el cas inherent (o el lèxic de Marantz) preval sobre l’estructural (el no marcat), ja que en la qüestió que ens ocupa el cas lèxic està vinculat, només, amb una de les subeventualitats codificades per l’arrel.

Referències bibliogràfiques

- ALEXIADOU, Artemis (2001): *Functional Structure in Nominals*, Amsterdam/ Filadèlfia, John Benjamins.
- ALEXIADOU, Artemis; Liliane HAEGEMAN; Melita STAVROU (2007): *Noun Phrase in the Generative Perspective*, Berlín / Nova York, Mouton de Gruyter.
- ALEXIADOU, Artemis; Monica RATHERT (ed.) (2010): *The syntax of Nominalizations across Languages and Frameworks*, Berlín / Nova York, Mouton de Gruyter.
- BORER, Hagit (2014): «Derived nominals and the domain of content» *Lingua*, núm. 141 (2014), pp. 71–96.
- BOSQUE, Ignacio; Javier GUTIÉRREZ-REXACH (2009): *Fundamentos de sintaxis formal*, Madrid, Akal.
- CHOMSKY, Noam (1970): «Remarks on Nominalizations», dins Roderick A. JACOBS; Peter S. ROSENBAUM (ed.), *Readings in English Transformational Grammar*, Waltham (MA), Ginn and Company, pp. 184–221.
- CHOMSKY, Noam (1986): *Knowledge of Language: its Nature, Origine and Use*, Wesport (CT), Greenwood Publishing Group.
- CORNILESCU, Alessandra (2001): «Romanian nominalizations: case and aspectual structure», *Journal of Linguistics*, núm. 37, vol. 3 (agost 2001), pp. 467–501.
- GIORGI, Alessandra; Giuseppe LONGORBARDI (1991): *The Syntax of Noun Phrases*, Cambridge, Cambridge University Press.
- GRÀCIA, Lluïsa (1989): *La teoria temàtica*, Bellaterra, Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona.
- GRIMSHAW, Jane (1990): *Argument structure*, Cambridge (Massachusetts), MIT Press.
- HALE, Kenneth; Samuel Jay KEYSER (2002): *Prolegomenon to a theory of argument structure*, Cambridge (MA), MIT Press.
- HALLE, Morris; Alec MARANTZ (1993): «Distributed Morphology and the Pieces of Inflection», dins Kenneth HALE; Samuel Jay KEYSER (ed.), *The View from Building 20*, Cambridge (Massachusetts), MIT Press, pp. 111–176.
- HAZOUT, Ilan (1995): «Action Nominalizations and the Lexicalist Hypothesis», *Natural Language and Linguistic Theory*, núm. 13, vol. 3 (agost 1995), pp. 355–404.
- HOUT, Angeliek van; Thomas ROEPER (1998): «Events and Aspectual Structure in Derivational Morphology», dins Heidi HARLEY (ed.), *Roundtable on Argument Structure and Aspect*, MITWOL 32, pp. 175–199.
- LEVIN, Beth; Malka RAPPAPORT HOVAV (1986): «The Formation of Adjectival Passives», *Linguistic Inquiry*, núm. 17 (1986), pp. 623–661.
- LEONETTI, Manuel; M. Victoria ESCANDELL (1991): «Complementos predicativos en sintagmas nominales», *Verba*, núm. 18 (1991), pp. 431–450.
- MARANTZ, Alec (2000 [1991]): «Case and Licensing», dins Eric REULAND (ed.), *Arguments and Case: Explaining Burzio's Generalization*. Amsterdam / Filadèlfia, John Benjamins Publishing Company (Linguistik Aktuell/ Linguistics Today, 34), p. 11–30. [Publicat anteriorment dins Germán G. WESTPHAL; Benjamin AO; Hee-Rahk CHAE (ed.),

- ESCOL '91: *Proceedings of the Eighth Eastern States Conference on Linguistics*, Ithaca (Nova York), Cornell University, Cornell Linguistics Club, pp. 234–253.]
- MATEU, Jaume (2012): «Conflation and incorporation processes in resultative constructions», dins Violeta DEMONTE; Louise McNALLY (ed.), *Telicity, Change, and State: A Cross-Categorical View of Event Structure*, Oxford, Oxford University Press, pp. 252–278.
- MCINTYRE, Andrew (2004): «Event paths, conflation, argument structure, and VP shells», *Linguistics*, núm. 42, vol. 3 (2004), pp. 523–571.
- MORIMOTO, Yūko (2001): *Los verbos de movimiento*, Madrid, Visor Libros.
- PICALLO, Carme (1991): «Nominals and Nominalizations in Catalan», *Probus*, vol. 3, núm. 3 (gener 1991), pp. 279–316.
- PICALLO, Carme (1999): «La estructura del sintagma nominal: las nominalizaciones y otros sustantivos con complementos argumentales», dins Ignacio BOSQUE; Violeta DEMONTE (ed.), *Gramática descriptiva de la lengua española* (vol. 3), Madrid, Visor Libros, pp. 4367–4422.
- RAPPAPORT HOVAV, Malka (1983): «On the Nature of Derived Nominals», dins Beth LEVIN; Malka RAPPAPORT; Annie ZAENEN (ed.), *Papers in Lexical-Functional Grammar*, Bloomington, Indiana University Linguistics Club, pp. 113–142.
- SOLÀ, Joan, M.; Rosa LLORET; Joan MASCARÓ; Manuel PÉREZ SALDANYA (dir.) (2002): *Gramàtica del català contemporani*, 3 vol., Barcelona, Empúries.
- STOWELL, Tim (1981): «Origins of phrase structure» tesi doctoral, Cambridge (MA), Massachusetts Institute of Technology.
- WILLIAMS, Edwin (1981): «Argument Structure and Morphology», *The Linguistic Review*, núm. 1 (1981), pp. 81–114.

Apunt sobre la defectivitat dels articles personals¹

MARIA-ROSA LLORET

Universitat de Barcelona

El català presenta la característica de disposar d'un sistema d'*articles definits*, que aporten el valor d'especificador per fixar la referència del nom (o sintagma nominal) designat, i d'un sistema d'*articles personals*, que acompanyen qualsevol mena de nom referit a les persones (i, en algunes varietats, també els noms dels animals domèstics i d'alguns objectes singulars), tot i que la presència de determinant no és estrictament necessària en els noms propis perquè són intrínsecament denotatius. En la bibliografia, apareix ben descrita la variació formal que presenten els dos sistemes d'articles des del punt de vista dialectal (v., p. ex., la síntesi de Colomina i Castanyer 2008: §3.1), que redueixo, per als objectius del treball, als grups formals següents:

- (1) Articles definits
- a. Article literari: el/lo, la, l'
els/los, les
Exemples: el/lo peu, la cadira, l'ull, l'oficina
els/los peus, les cadires
- b. Article salat: es/so, sa, s'
es/sos, ses
Exemples: es peu, amb so peu, sa cadira, s'ull, s'oficina
es peus, amb es/sos peus, ses cadires
- (2) Articles personals
- a. Article literari: el/lo, la, l'
Exemples: el/lo Pere, la Maria, l'Ignasi, l'Anna
- b. Article nominal: en, na, n'
Exemples: en Pere, na Maria, n'Ignasi, n'Àina

1. Aquest treball forma part dels estudis conduïts pel Grup d'Estudi de la Variació Dialectal (GEVaD: <www.ub.edu/GEVAD>) en el marc del projecte de recerca FFI2013-46987-C3-1-P («Descripció i interpretació de la variació lingüística: aspectes fònics i morfològics del català i altres llengües romàniques»), finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad, i del grup de recerca consolidat Grup d'Estudi de la Variació 2014SGR918, finançat per la Generalitat de Catalunya.

Com ja se sap, l'ús de l'article definit salat no és general en cap dialecte (ni en balear ni en cap de les altres localitats no insulars en què s'usen, amb diferents graus de vitalitat, aquests articles),² ja que s'empra l'article literari en determinades construccions: en locucions (*a la dreta, fer mal a la vista, figues de la roca*) i comparacions (*blanc com la neu*); davant el nom de les hores (*la una, les quatre*) i davant noms que designen conceptes únics, prototípics o antonomàstics (*el sol, el jovent, el rosari, el Papa, l'OTAN*), i en alguns topònims (*la Savina, l'Havana*) (v., p. ex., Brucart 2008: §7.3.2, Colomina i Castanyer 2008: §3.1.3.3).

L'ús de l'article personal no és general a tot el domini. La variació va des de dialectes com el balear, que l'usen pràcticament sempre, a zones que gairebé no el fan servir (com el Baix Ebre i el Montsià, la Ribagorça, l'Alguer i el País Valencià, en què la seva aparició es limita a malnoms: *el Trampes, la Maca*); la resta del domini presenta una situació intermèdia, en què l'ús de l'article personal expressa una relació de familiaritat (*M'agrada en/el/lo Pere* vs. *M'agrada la poesia de (Gabriel) Ferrater*). Amb tot, com en el cas de l'article salat, a tot arreu és possible de trobar-ne traces en la toponímia, sovint amb la forma i usos més antics de l'article personal nominal (com ara *Masdenverge*, grafia aglutinada de *mas d'en Verge*, al Montsià, o *Callosa d'en Sarrià*, a Alacant, o carrer i plaça de *Na Jordana*, a la ciutat de València). Addicionalment, les zones que usen l'article personal presenten variació formal. Així, en les àrees del català central que conserven l'article personal nominal, amb el sistema —majoritari— de l'article definit literari, i a Cadaqués i a Tàrbena, que conserven tant l'article personal nominal com l'article definit salat, l'ús de les formes de l'article personal nominal tampoc no és general, ja que s'utilitza *en* davant noms masculins començats en consonant (*en Pere*) però s'empren les formes de l'article personal literari en els altres contextos (*l'Ignasi, l'Anna, la Maria*). Per contra, l'ús de l'article personal nominal és general en balear (*en Pere, n'Ignasi, n'Aïna, na Maria*). (V. Badia i Margarit 1994: 446-447, Colomina i Castanyer 2008: §3.1.3.4 i, per a Tàrbena, Beltran i Calvo 1994: 38-39, 2011: 73-75.)

Davant aquesta distribució de les formes de l'article, quan s'analitzen morfològicament els articles personals del català, se sol fer constar que els articles personals nominals (*en* i *na*) són defectius respecte al plural (v., p. ex., Mascaró 1985: 91) (3a); però enlloc no es diu el mateix respecte de l'article personal literari, per la qual cosa hom podria pensar que l'article personal literari té plural en l'ús específic que s'il·lustra a (3b).

(3)	a. M'agrada en Pere	*No m'agraden ens Peres
	M'agrada na Maria	*No m'agraden nes Maries
	b. M'agrada el Pere	No m'agraden els Peres
	M'agrada la Maria	No m'agraden les Maries

De fet, però, l'article personal literari tampoc no té plural, o, dit en altres mots: també és defectiu respecte a plural, perquè l'ús d'aquests articles davant noms de persona en plural (com a *No m'agraden els Peres; No m'agraden les Maries*) no és el de mer acompanyant de nom propi (individual, particular), sinó el d'especificador de nom comú (general); són, per tant, articles definits i no pas articles personals.

Com argumenta a bastament Moran i Ocerinjauregui (2009), els noms propis, a diferència dels comuns, designen un ens individual particular, sia en singular (*Pere, Barcelona*),

2. L'estudi de Busquet Isart (2010) constata que actualment l'article salat és del tot residual a la Costa Brava, excepte a Cadaqués, on és bastant estès en diverses franges d'edat, tot i que s'està perdent entre la gent més jove. A Tàrbena (la Marina), Busquet Isart (2010) i Beltran i Calvo (2011) coincideixen a considerar el tret ben viu a totes les franges d'edat, fins i tot entre els nousvinguts. Per aquest motiu, les dades del salat peninsular que presento a continuació només il·lustren la situació d'aquestes dues localitats.

sia, en alguns topònims, en plural (plurals formals, com a *les Garrigues*, o plurals referencials, com a *les Illes Balears*; v. Brucart 2008: 1463). Els noms propis poden portar articles; però en aquestes construccions no tenen valor determinant, sinó que són part intrínseca del nom propi (com en alguns topònims: *la Savina*, *les Garrigues*), o bé tenen valor estilístic (com en els articles personals: *en Pere*, *el Pere*) o serveixen d'enllaç sintàctic (*el (riu) Llobregat*). Per tant, quan un nom propi porta determinants (*la/aquesta Barcelona dels anys seixanta*, *les/aquestes Barcelones que m'enamoren*) és perquè formalment funciona com un nom comú —metafòricament, meta-lingüísticament o el·lípticament—, i, en conseqüència, el determinant que l'acompanya té valor d'especificador.

Si s'aplica el que s'acaba de dir al cas particular dels noms propis de persona, es pot afirmar que l'ús en plural dels noms propis, fins i tot quan tenen aparença de singular (com quan s'apel·la a una família o a una part dels membres d'una família pel cognom: *els Ferrater*, *les Ferrater*), els muda en comuns i, consegüentment, passen de ser acompanyats per articles personals a ser especificats per articles definits (o per altres determinants): són articles literaris en les varietats amb un únic sistema d'articles personals literaris (4) i en les varietats, del català central, amb sistema d'articles personals mixt, literaris i nominals, (5); o articles salats en les varietats balears, amb un sistema únic d'articles personals nominals (6). I també a Tàrbena i a Cadaqués, les dues localitats peninsulars que encara mantenen viu (tot i que només sigui en l'àmbit intern) l'ús de l'article definit salat i que, a més, presenten un sistema d'articles personals mixt, literari i nominal, s'emptra l'article definit salat en l'ús comú dels plurals dels noms propis (7).³ En resum: en els exemples de (4)-(7), els casos *a* són noms propis acompanyats per articles personals, mentre que els casos *b* són noms comuns acompanyats per articles definits.

- (4)   *a.* M'agrada el/lo Pere
            M'agrada la Maria
            b. M'agraden els/los Peres/Ferrater
            M'agraden les Maries/Ferrater
- (5)   *a.* M'agrada en Pere
            M'agrada la Maria
            b. M'agraden els Peres/Ferrater
            M'agraden les Maries/Ferrater
- (6)   *a.* M'agrada en Pere
            M'agrada na Maria
            b. M'agraden es Peres/Ferrater
            M'agraden ses Maries/Ferrater
- (7)   *a.* M'agrada en Pere
            M'agrada la Maria
            b. M'agraden es Peres/Ferrater
            M'agraden ses Maries/Ferrater

La diferència en l'ús de sistema d'articles reflecteix, en definitiva, la diferència entre classes de noms, propis o comuns, tot i que a la bibliografia no sempre es presenta aquesta qüestió de forma prou clara. A *la Gramàtica del català contemporani*, per exemple, Brucart (2008: 1478) indica que «[p]er desenvolupar la funció d'article personal, el català compta amb dues sèries

3. Agraïeix a Vicent Bertran i Calvo que em proporcionés aquesta informació sobre la parla de Tàrbena; la relativa a Cadaqués és fruit d'enquestes pròpies.

de formes, totes pertanyents al singular, *com és lògic*» (l'èmfasi és nostre); però Martí i Girbau (2008: 1304-1305) afirma el següent: «L'ús de l'article personal davant de cognoms només és possible quan designem una sola persona: *en Ribera, la Puig*. Quan ens referim a dos membres o més d'una família cal recórrer a l'article definit, perquè l'article personal no té forma de plural: *els Ribera, els Puig*.» El raonament, però, hauria d'anar a la inversa: només pot aparèixer l'article definit perquè els noms propis en plural són, en rigor, noms comuns i, per tant, els acompanyen els articles definits —pròpiament determinants— que els correspon.

Tampoc no és gaire clara la descripció que fa dels articles la nova *Gramàtica de la llengua catalana* (GLC: §13.1) de l'Institut d'Estudis Catalans, almenys en l'esborrany provisional disponible en l'actualitat. S'hi distingeixen, a més de l'article *indefinit*, que no és objecte d'estudi del present treball, l'article *definit* («si especifica un nom que té referència biunívoca», p. 138) i l'article *personal* («si especifica un nom propi», p. 138), i es presenta l'article *salat* com a variant del definit («usat sobretot en la llengua parlada i en contextos informals», p. 139). Ara bé, a la GLC, amb l'etiqueta *article definit* s'identifiquen, ambigüament, totes les formes del tipus *el* (o *article literari*, en la terminologia usada en aquest treball; v. (1)-(2)) i amb la d'*article personal*, totes les del tipus *en* (o *article nominal*, en la terminologia del present treball; v. (2)), motiu pel qual més endavant es matisa que «[e]ls noms propis de persona o *antropònims* poden anar precedits, en singular, de l'article personal (*en/na*) o de l'article definit (*el/la*), que en aquest cas també fa d'article personal» (p. 140). Amb aquesta denominació dels articles atenent bàsicament la forma (*el* vs. *en*) i no la funció (*definit* vs. *personal*), quan a continuació s'afirma que «l'article personal només té formes del singular i s'usa amb noms en singular: *En Riera* (o *el Riera*) és conegut nostre, però *Els Riera són coneguts nostres* (només amb l'article definit)» (p. 140), no queda clar si l'article *els* d'expressions com ara *Els Riera són coneguts nostres* és l'article definit que, com es deia abans amb relació al singular, «en aquest cas també fa d'article personal», o bé és, com he volgut elucidar en aquest article, l'article definit literari, amb el mer ús determinant, especificador, que acompanya noms comuns.

Excursus

A propòsit del motiu d'haver triat de dissertar sobre els articles personals (encara que sigui sobre la forma i no sobre l'ús dels articles personals)

Vaig conèixer Joan Martí el curs 1981-1982, quan, mentre cursava la llicenciatura de Filologia Catalana a la Universitat de Barcelona, vaig seguir el nivell D2 dels cursos de llengua catalana que oferia el Rectorat. Recordo molt bé, d'aquelles classes, un dels exercicis més estimulants que ens va fer preparar en Joan: *corregir*, és a dir «reescriure en llengua estàndard» (així ho tinc anotat al quadern de curs), fragments del personatge Roseta Fernandes (Eliza Doolittle en la versió original) de l'adaptació oliveriana del *Pygmalion* de George Bernard Shaw (v. Oliver 1957). He rememorat aquests dies els dubtes que teníem en relació amb l'ús dels articles personals en els personatges de l'obra (*en* o *el?*, amb o sense article en alguns contextos?), la qual cosa ens va dur a debatre sobre els registres lingüístics. No debades l'ús dels articles personals és també l'exemple que Francesc Vallverdú va esmentar en el «Pròleg» del *Pigmalió* publicat per Empúries uns anys més tard, el 1986, per il·lustrar el poc coneixement lingüístic dels parlants en aquell moment i el repte que aquest estat suposà a Joan Oliver a l'hora de traduir i adaptar l'obra de Shaw:

Només una minoria exigua de ciutadans (escriptors, alguns professors, uns quants professionals i poques persones més) tenen una sensibilitat lingüística prou desenvolupada per distingir entre català col·loquial i català estàndard [...]. Per citar només un exemple poc important, i en el qual no té cap influència el castellà, l'ús indiscriminat que es fa de l'article personal mostra, a

parer meu, la poca consciència lingüística que tenen els catalans en la distinció entre registres informals i formals. (Vallverdú 1986: 6-7)

Joan Martí forma part d'aquella «minoria exigua de ciutadans» que no només ens va ensenyar llengua, sinó que també ens va ajudar a desenvolupar la consciència lingüística.

Referències bibliogràfiques

- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1994): *Gramàtica de la llengua catalana. Descriptiva, normativa, diatòpica, diastràtica*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- BELTRAN I CALVO, Vicent (1994): *El parlar de Callosa d'en Sarrià i de les Valls de Tàrbena i de Guadalest. Aportació al vocabulari fitonímic i zoonímic valencià*, València, Generalitat Valenciana, Conselleria d'Educació i Ciència / Ajuntament de Callosa d'en Sarrià / Comercial Denes.
- BELTRAN I CALVO, Vicent (2011): *Estudi geolingüístic dels parlars de la Marina Alta: l'empremta mallorquina*, Ondara/Pedreguer, Mancomunitat Cultural de la Marina Alta / Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta.
- BRUCART, Josep M. (2008): «Els determinants», dins Joan SOLÀ, Maria-Rosa LLORET, Joan MASCARÓ i Manuel PÉREZ SALDANYA (dirs.) (2008), vol. 2, pp. 1435–1516.
- BUSQUET ISART, Núria (2010): «El parlar salat: descripció, àmbit geogràfic i ús», tesi doctoral, Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona (disponible a: <<http://www.tesisenxarxa.net/handle/10803/1692>>).
- COLOMINA I CASTANYER, Jordi (2008): «Paradigmes flectius de les altres classes nominals», dins Joan SOLÀ, Maria-Rosa LLORET, Joan MASCARÓ i Manuel PÉREZ SALDANYA (dirs.) (2008), vol. 1, pp. 535–582.
- GLC = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (s. d.): *Gramàtica de la llengua catalana*. Esborrany provisional disponible a: <<http://www2.iec.cat/institucio/seccions/Filologica/gramatica/default.asp>>. (Consulta: 16.5.2015.)
- MARTÍ I GIRBAU, Núria (2008): «El SN: els noms», dins Joan SOLÀ, Maria-Rosa LLORET, Joan MASCARÓ i Manuel PÉREZ SALDANYA (dirs.) (2008), vol. 2, pp. 1281–1335.
- MASCARÓ, Joan (1985): *Morfologia*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- MORAN I OCERINJAUREGUI, Josep (2009): *Característiques del nom propi*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- OLIVER, Joan (1957): *Pigmalió. Comèdia en cinc actes. Adaptació lliure de l'obra de George Bernard Shaw*, Barcelona, Editorial Nereida.
- SOLÀ, Joan; Maria-Rosa LLORET; Joan MASCARÓ; Manuel PÉREZ SALDANYA (dirs.) (2008): *Gramàtica del català contemporani*, 3 vols., 4a edició (definitiva), Barcelona, Empúries (1a edició: 2002).
- VALLVERDÚ, Francesc (1986): «Pròleg» a Joan OLIVER, *Pigmalió. Adaptació lliure de l'obra de Bernard Shaw*, Barcelona, Empúries, pp. 5–8.

La fraseologia interferida: primera aproximació als factors interns de la interferència

MERCÈ LORENTE CASAFONT

Institut d'Estudis Catalans / Universitat Pompeu Fabra

1. Com bunyol dins mel: justificació

Contenta de contribuir a aquesta miscel·lània d'homenatge per a l'admirat i estimat Joan Martí i Castell, m'esperonava trobar un tema escaient que vinculés les meves cuites amb la trajectòria llarga i densa de l'homenatjat. L'interès compartit per la fraseologia, potser pel que té de tresor, ha guanyat per damunt d'altres possibilitats relacionades amb el lèxic o la gramàtica.

D'acord amb Raspall i Martí (1984: 10), entre els elements que mostren eloqüentment el canvi lingüístic cal destacar els estereotips o les expressions fixades, perquè ens informen del tarannà dels parlants, perquè la pràctica lingüística és un comportament per a interpretar l'entorn i transformar-lo». Amb aquesta idea els autors van construir el *Diccionari de locucions i frases fetes*, una innovació lexicogràfica de referència, en paraules de Badia i Margarit en el pròleg. La recollida d'expressions genuïnes, documentades en la llengua oral i en la literatura, retraten maneres de significar, marcades culturalment: unes són pròpies i exclusives d'una llengua i d'altres són compartides amb llengües de l'entorn. Com en el cas de les unitats lèxiques, els estereotips o les expressions fixades presenten variació geolectal, social i de registre i, en l'eix diacrònic, resten afectades pel canvi.

Ens interessa abordar el tema del canvi dels estereotips o les expressions fixades. Hi ha expressions desconegudes per una part dels parlants; n'hi ha que, malgrat haver-les sentit, no s'usen; hi ha expressions noves o canvis de significat d'expressions tradicionals que no han estat incorporats en reculls lexicogràfics, i, finalment, hi ha expressions que han estat desplaçades o substituïdes per calcs d'estereotips d'altres llengües. En aquest treball ens centrarem en aquest darrer aspecte: la interferència fraseològica.

Joan, per molts anys, amb el desig de continuar compartint tresors.

2. Anem a pams: sobre la fraseologia

Partim d'una noció de fraseologia àmplia, és a dir que considerem el patrimoni fraseològic de la llengua com un continuum que va des de les combinacions d'unitats de caràcter gramatical (locucions preposicionals, per exemple) fins als refranys, passant per tota mena de locucions, frases fetes, expressions protocol·làries i altres expressions fixades (Lorente 2002). Hi incloem també les combinacions lèxiques restrictives, anomenades *concurrències* o *col·locacions*. Però hi deixem fora una part important de les locucions nominals, els sintagmes nominals lexicalitzats, que precisament després d'un procés de lexicalització formal, semàntic i pragmàtic formen part del lèxic de la llengua.

Quan parlem de lèxic i de fraseologia, sovint ens hi referim amb consideracions com *tesor*, *patrimoni*, *genuïnitat* o *idiomatisme*, que ens remetent a valors de riquesa i singularitat. És per això que força veus que treballen en aquest camp en qualsevol llengua declaren explícitament la necessitat de conservació o es dolen de la pèrdua d'una part significativa d'aquestes expressions. Qui vol perdre patrimoni? Qui vol deixar de ser singular? Però sabem que el lèxic i la fraseologia són patrimonis efímers, plens d'elements que es desgasten o que desapareixen. No hi ha cap llengua al món que conservi inalterat tot el seu bagatge lèxic i fraseològic des de temps immemorials. Tanmateix, cal que siguem conscients que, de la mateixa manera que el lèxic no para de créixer (neologismes), els parlants van incorporant també noves frases fetes i noves combinacions lèxiques, encara que el ritme sigui més lent que en el cas de les paraules.

En aquest sentit, ens agradaria reflexionar sobre la pressió de llengües com el castellà o com l'anglès en l'orientació dels canvis en la fraseologia catalana. Les noves expressions són sempre calcs d'expressions d'aquestes altres llengües? A més de la pressió social, podem identificar alguns paràmetres que afavoreixin la substitució d'expressions tradicionals per altres de manllevades?

No farem una anàlisi sistemàtica de cap recull de locucions, frases fetes o refranys, ni tampoc consultarem cap mostra de parlants sobre el coneixement d'expressions. Hi ha referències actuals molt rellevants, que recullen un treball ingent en l'actualització, la classificació temàtica i l'anàlisi del patrimoni fraseològic de la llengua catalana (Gargallo Gregori 2009, Pàmies 2012, Gargallo Gil 2013), dins de les quals cal destacar les iniciatives conduents a establir el grau de coneixement i ús de les expressions per part dels parlants (*El Top Ten dels refranys catalans*, *Els 100 refranys més populars*) amb l'aprofitament de les xarxes socials i la producció d'enquestes *ad hoc*.

L'objectiu seria identificar les condicions sociolingüístiques (externes) i lingüístiques (internes) que afavoreixen que algunes expressions fixades es mantinguin al llarg de generacions i també les condicions que fan que hi hagi expressions que ja no s'usin o que siguin substituïdes per altres, noves o manllevades. Una recerca com aquesta, de plantejament ambiciós, demanaria constituir materials adients (orals i escrits) i treballar amb mostres de parlants representatives per a l'anàlisi de l'ús actual de la fraseologia. En aquest article només pretenem fer-ne un tast, simplement encetar la reflexió, encara molt incipient, sobre quina mena de condicions externes i internes podrien configurar algunes de les hipòtesis inicials. I ho farem a partir d'exemples esparsos.

3. Fer uns ulls com unes taronges: expressions interferides

En l'anàlisi de la fraseologia convé distingir entre les interferències d'expressions fixades i les maneres de significar compartides per llengües diferents. Morvay (2001) assenyala que hi ha molts casos, i documentats ben antigament, de coincidències en solucions fraseològiques entre llengües properes i també entre llengües tipològicament allunyades. Sense descartar el manlleu i el calc fraseològics, hi ha també referents i pràctiques culturals compartits i elements comuns o propers de l'entorn natural (meteorologia, fauna i flora, menges, malalties, etc.) que explicarien aquests fraseologismes paral·lels.

Tornant a la qüestió de l'omnipresència de l'anglès en la vida moderna, i molt especialment als mitjans de comunicació, no es pot negar que actualment s'observa una agressiva onada d'internacionalització de la fraseologia col·locacional i terminològica. Aquest fenomen, potser inevitable, no és sense precedents a Europa. En els camps mencionats hi ha moltes coincidències produïdes durant els segles anteriors de la convivència lingüística europea. Basta citar exemples com les col·locacions català: tenir/prendre en compte; castellà: tener/tomar en cuenta; francès: prendre en compte, tenir compte; italià: tenir conto; portuguès: levar em conta; anglès: to take into account... (Morvay 2001: 301)

Tanmateix, Morvay (2001) considera diferent la pressió de l'anglès, rebuda també per altres llengües, de la pressió del castellà en el nostre context sociolingüístic. Hi coincidim amb l'autor, tot i que considerem que caldria distingir les solucions fraseològiques paral·leles de dues llengües en contacte, com el català i el castellà, de les interferències motivades per la situació diglòssica. Quan els parlants manlleven de tant en tant unitats fraseològiques d'una segona llengua, amb la corresponent alternança de llengües, ho fan com un signe d'identificació cultural; quan el manlleu i el calc fraseològics són usats sistemàticament cal cercar les causes en la manca de competència dels parlants en la llengua pròpia i en la pressió social de la llengua dominant.

Weinreich (1953), citat per Payrató (1985: 89), classifica els fenòmens d'interferència lèxica i semàntica. Aquí només recollim els que afecten les locucions:

a) Manlleus dels components de sintagmes o locucions (en la llengua d'origen): «Vaya palo, això que li ha passat a la teva germana» [sentit a una jove d'uns 25 anys a Barcelona al metro de la línia 1, maig de 2015].

b) Calcs semàntics (en la llengua d'arribada): «Quin pal, sempre em toca a mi» [sentit en un bar a Sant Cugat del Vallès a un adolescent de 12 a 14 anys, maig de 2015].

c) Manlleus híbrids, amb un component manllevat i un altre en la llengua pròpia: «Quin palo més gran! Jo em moriria» [sentit al tren dels FGC, línia S55, a una noia d'entre 16 i 18 anys, maig de 2015].

d) Locucions que es transfereixen sense ser analitzades i entren en la llengua d'arribada com a unitats lèxiques, com *trefi* ('tap de suro') del francès *très fin* (Payrató 1985: 88).

La llengua oral espontània és la font privilegiada de l'ús d'unitats fraseològiques, pròpies o interferides, però també podem recuperar-ne mostres en la literatura i en altres canals de comunicació. Les xarxes socials i els blogs a Internet són una bona alternativa per detectar usos espontanis d'unitats fraseològiques. Els mitjans de comunicació escrits i audiovisuals no poden evitar la introducció d'expressions interferides. En posem alguns exemples:

- * L'expressió *deixar (molt) que desitjar*, amb el significat de 'ser imperfecte, defectuós', presenta 11.400 ocurrences [consultada la variant flexionada en tercera persona del singular mitjançant el cercador Google el 24.6.15] enfront de la variant normativa *deixar a desitjar* [922 ocurrences en la mateixa data]. Les dues variants, la

interferida i la normativa, es documenten tant en seccions revisades de mitjans de comunicació com en comentaris espontanis publicats en mitjans digitals, en portals de turisme o en blogs.

- La frase feta *donar canya*, amb els dos sentits diferents de ‘recriminar’ i ‘augmentar la velocitat’, calc de l’expressió castellana *dar caña*, sembla que està guanyant espai en l’ús, si observem les ocurrències documentades a Internet [les variants flexionades en persona i temps verbal sumen més de 10.000 ocurrències]. Cal afegir-hi la variant *fotre canya*, amb els mateixos significats [amb més de 20.000 ocurrències flexionades]. Destaquem que en ambdós casos les variants flexibles més freqüents són les d’imperatiu, com l’expressió *Fot-li!* recollida en recursos lexicogràfics catalans.
- Certes concurrències o col·locacions calcades del castellà van fent forat en la llengua oral, tal com indica l’escriptora Empar Moliner (Diari *Ara*, 15.10.2014), però també fins i tot en premsa escrita: *torçar els plans*, en comptes d’*esguerrar els plans*; *posar la tele* en comptes d’*engegar la tele*; entre tantes d’altres.

Estudis com el de Pujolar (1997: 306–320) sobre el parlar dels joves ens mostren també com les noves expressions ressenyades són idèntiques en català i castellà: *a sac*, *menjar el tarro* o *menjar el coco*, *xapar el bar*, *tirar els trastos*, *xupar-se una pel·lícula*, *fer mal rotllo*, *tenir un pique amb algú*, *ser una passada*, *ser un pal*, etc. L’existència d’aquestes expressions en el castellà de la resta de la Península confirmaria que aquesta nova fraseologia catalana és calcada de la castellana.

4. Saber el pa que s’hi dóna: les causes de la interferència

Payrató (1985: 191-192), tot seguint Weinreich (1953), presenta els següents paràmetres de l’anàlisi sociolingüística de la interferència:

- a) Els factors socioculturals que estimulen el canvi o la resistència de la interferència i la seva interacció amb els factors estrictament lingüístics.
- b) La relació de la interferència amb la situació comunicativa, sobretot pel que fa al registre.
- c) La direcció, la quantificació i la pervivència generacional de la interferència.
- d) La relació de la interferència amb el canvi lingüístic i amb els processos de substitució lingüística.

A banda dels factors sociolingüístics esmentats, hi ha una sèrie de factors lingüístics interns de caràcter general, com l’economia, la freqüència, la intel·ligibilitat i l’estabilitat, que intervenen també en la identificació de les condicions que afavoreixen o que bloquegen la interferència (Payrató 1985: 112–123). En els casos d’interferència d’unitats fraseològiques, aquests factors generals ens poden ajudar a establir algunes correlacions i a explicar algunes tendències, que caldrà verificar en treballs posteriors amb un nombre més significatiu d’exemples:

- El factor de l’economia o de l’eficàcia lingüística dóna compte, en situacions de llengües en contacte o en processos de substitució lingüística, de la preferència dels parlants per estereotips paral·lels o calcats.
- La freqüència dels estereotips està motivada per la inclusió d’unitats lèxiques comunes recurrents i per l’expressió de significats bàsics o funcions lèxiques (intensificadors, magnituds, atributs, etc.).

- La intel·ligibilitat d'estereotips està afectada per la pertinença a una determinada generació o una determinada comunitat de parlants i per la inclusió, dins de l'expressió fixada, d'elements que han perdut el valor de referent cultural.
- I la noció d'estabilitat o de cohesió del sistema està vinculada a la selecció de determinades estructures o classes d'unitats fraseològiques.

Fixem-nos, doncs, que el factor d'economia o eficàcia permet donar compte de tots els exemples de calcs i de noves expressions del parlar dels joves, que reproduïm a l'apartat 3, però deixa fora els casos de convivència de variants amb el mateix significat, com *tenir collons / tenir nassos, fer merder / fer bulla* o locucions quantitatives com *la tira de / tope de / mogollon de* al costat d'*un munt de / una pila de*, entre d'altres, que caldria explicar per altres factors. D'altra banda, el factor mateix d'economia o eficàcia se'ns presenta com un concepte ambigu i imprecís en lingüística, com passa amb la resta de factors generals exposats.

5. Ara que hi penso: a propòsit dels trets definidors de la fraseologia

Aquesta imprecisió en la caracterització dels factors interns de la interferència coincideix precisament amb l'ambigüitat que presenten també els trets definidors del concepte de fraseologia. Els especialistes en fraseologia comparteixen conceptes com rigidesa, fixació o estabilitat, al costat d'altres com idiomacitat o tipicitat, i com freqüència o regularitat, com es recull a Martínez Salom (2013), que identifica seixanta trets definidors de disset autors diferents.

Quan diem que una expressió fixada és freqüent, en quines dades d'ús ho sostenim? Sabem que, quan consultem corpus escrits, encara que siguin de gran abast, els índexs d'aparició dels estereotips són molt baixos si ho comparem amb els índexs de freqüència del lèxic. Per exemple, l'expressió «anar de bòlit» es documenta només una trentena de cops al Corpus Informatitzat de la Llengua Catalana (IEC), menys d'un 50 % de les ocurrences de la forma *bòlit*. La locució «butxaca foradada» hi presenta tres ocurrences i la de «mà foradada», tretze, d'un total de 102 ocurrences de la forma femenina singular de l'adjectiu *foradada*. Tot i aquests resultats discrets en corpus, els parlants continuàrem dient que són expressions fixades molt freqüents. Potser la noció de freqüència en fraseologia no es refereix estrictament a la quantificació relativa de l'ús de les expressions, sinó més aviat a la pervivència d'una expressió al llarg del temps i a l'ús compartit i simultani en comunitats de parlants diferents.

Un altre cas d'ambigüitat o manca de precisió és representat pel concepte de fixació. Els autors oscil·len en la terminologia usada en aquest punt i consideren que els estereotips són fixos, fixats, rígids o lexicalitzats. Ja hem dit abans que rebutgem el caràcter lexicalitzat de les unitats fraseològiques per tal com no arriben al grau de fixació gramatical ni a la monoreferencialitat, com ho fan les unitats lèxiques de formació sintagmàtica. D'altra banda, sabem que el grau de fixació no és el mateix en totes les classes d'expressions fraseològiques: n'hi ha d'absolutament fixades, com *al cap i a la fi, arribar i moldre*; d'altres que admeten variació, com la parella *No facis rucades / No facis el ruc*, i altres que permeten la inserció d'elements, com *No facis tantes rucades*, o la flexió dels elements, com a *Ets més dolenta que la tinya* (Lorente 2002: 834).

No insistirem en la dificultat de delimitar adequadament els conceptes d'economia, intel·ligibilitat, freqüència, estabilitat, fixació o idiomacitat, entre d'altres, que han estat utilitzats tant per a la definició de les unitats fraseològiques com per explicar, com a factors generals interns, les tendències de la interferència fraseològica. Considerem que cal revisar en profundid-

tat aquests conceptes per aclarir l'abast significatiu de cadascun i els punts de referència (paràmetres de l'estabilitat, relativitat de la freqüència, proves d'intel·ligibilitat).

Pendents encara d'aquesta revisió dels factors generals interns, considerem que cal identificar factors interns específics que ens ajudin a descriure eficientment les diverses classes d'expressions fixades i les interferències fraseològiques. En l'apartat següent ens proposem suggerir un conjunt d'hipòtesis de treball, que hauran de ser comprovades en treballs posteriors més sistemàtics, per a la identificació de condicions afavoridores al canvi o a la interferència.

6. Venir de mena: factors afavoridors de canvi

Amb totes les limitacions d'aquesta primera aproximació, i després de contrastar els exemples d'ús oral enregistrats per l'autora, les ocurrències documentades a Internet i els resultats d'estudis com el Pujolar (1997) amb reculls fraseològics exhaustius, com el de Raspall i Martí (1985), ens atrevim a apuntar algunes característiques que afavoririen la desaparició de determinades expressions:

- ♦ La inclusió de components opacs per als parlants. Els referents culturals d'una generació poden ser coneguts indirectament per la següent generació, però acaben de perdre el valor de referència cultural en generacions posteriors. En serien exemples expressions com *Sembla el cul del Jaumet*, *He fet més voltes que el vint-i-nou*.
- ♦ La inclusió de components vinculats a la religió. La profusió d'expressions fixades en llengua catalana que fan referència al culte catòlic s'explica per la presència social de la religió, molt rellevant, en èpoques determinades de la història, que no es reproduïx a l'actualitat. Ho podem exemplificar amb expressions com *Alt com un sant Pau*, *Valga'ns Déu!* o *Fer Pasqua abans de Rams*.
- ♦ La inclusió de components toponímics, en les anomenades *dites tòpiques* o *refranys geogràfics* (Pàmies 2008). La manca de topònims en les noves expressions documentades o en les interferències ens fa pensar en una tendència de desplaçament dels referents locals cap a referents generals o no marcats. D'exemples, en tenim en expressions de la mena següent: *A Alcarràs mengen sopes amb un cabàs*, *A Tarragona manxen i a Reus enganxen*. Cal afegir, també en aquests casos, que les noves expressions o les interferides no usen el recurs de la rima, que caracteritza la major part de les dites tòpiques.

A més, l'observació dels exemples de noves expressions o de casos d'interferència fraseològica, fonamentalment calcs semàntics, ens duu a identificar algunes tendències que convindria retenir:

- ♦ Les expressions híbrides (un element en la llengua pròpia i un element manllevat) solen coincidir amb la classe de frases fetes, d'estructura verb + complement, en què la interferència sempre es correspon amb l'element que aporta una metàfora expressiva (*menjar el tarro*, *xapar el bar*), fet que desplaça el problema des de la fraseologia cap a la disponibilitat lèxica per a l'expressió de metàfores.
- ♦ L'entrada més abundant i variada d'expressions interferides, que conviuen amb expressions pròpies amb el mateix valor semàntic, es concentra en les següents estructures i funcions: locucions adverbials, d'estructura preposició + nom, amb valor intensificador (*a sac*, *de cul*, *de nassos*, *de puta mare*, *a tope*); locucions quantifica-

cionals, d'estructura (determinant indefinit) + nom + preposició, amb el sentit de *molt, -a* (*la tira de gent, mogollon de gent, una passada de gent*).

- ✦ Les unitats fraseològiques autònomes dins del discurs, que solen utilitzar el recurs de la rima i que fan referència a sentències morals, com els refranys, o que intenten afrontar algú, com les dites tòpiques, són resistents al calc, perquè en tot cas són substituïdes per expressions en altres llengües, però alhora semblen condemnades a la desaparició en els usos orals espontanis de les generacions més joves.

En qualsevol cas, tornem a insistir que les limitacions d'aquest treball no ens permeten comprovar el grau ni la naturalesa de la interferència en totes les classes d'unitats fraseològiques, però sí que ens ajuden a perfilar algunes idees per a treballs posteriors en la mateixa línia.

7. *Fer mans i mànigues: intervencions en la transmissió fraseològica*

En l'apartat 2 ens referíem a l'expressió de condol que acompanya molts tractats de fraseologia, ja que ens resistim a perdre, i sobretot en contextos de substitució lingüística, expressions genuïnes, que són sovint objecte d'intervenció. L'escola i els mitjans de comunicació han estat, quan ha començat a fallar la transmissió familiar, les vies de reintroducció programada d'expressions fixades. No ens poden estranyar, doncs, alguns dels resultats d'iniciatives com *El Top Ten dels refranys catalans* o *Els 100 refranys més populars*.

Notem, però, que en aquestes accions es valora el coneixement de les expressions per part dels parlants i no tant l'ús que en fan en la parla espontània. Pensem que alguns intents d'intervenció a través dels guions d'algunes sèries de televisió han pogut estendre el coneixement d'expressions, però són intervencions fallides pel que fa a encomanar-ne l'ús quan és un personatge típic qui assumeix el paper de transmissor del patrimoni fraseològic. Tots recordarem casos en la televisió catalana en què un personatge secundari es dedica a llançar, de manera regular, dites i refranys, recurs percebut, ben sovint, com a artificios, i provinent de models costumistes. En canvi, al costat d'aquests casos també hi ha hagut intervencions ben reeixides, quan les expressions genuïnes s'han introduït en els guions de manera natural: per mitjà de veus diverses i ajustades al registre.

El paper de l'escola pot ser determinant en la transmissió d'una part del patrimoni fraseològic, però tal com es fa amb el lèxic: no com l'adquisició memorística d'una llista tancada, sinó des d'una perspectiva comunicativa amb expressions integrades en el discurs oral, de manera natural. Per tant, i atès el grau d'interferències fraseològiques detectat en el sector de parlants joves, potser caldria prioritzar la planificació d'intervencions adreçades als mestres en formació. No es tracta de conservar museogràficament totes les expressions fixades, sinó naturalitzar-ne l'ús d'una part necessària per a l'expressió oral i escrita, i preferentment amb formes genuïnes actualitzades, davant de la pressió de les formes interferides.

En aquesta línia, els diccionaris tradicionals tampoc no garanteixen la pervivència en l'ús de les unitats fraseològiques. Cal potenciar la creació de recursos lexicogràfics innovadors en què l'accés a les expressions fixades no es faci per la forma, sinó pel significat, pel registre, pel valor pragmàtic, per les variants, per les interferències documentades o per la ubicació en el context, en la línia dibuixada a Matamala i Lorente (2007: 261). La llengua catalana té recursos fraseològics de qualitat, però no té tots els que precisa per actualitzar el patrimoni fraseològic o per combatre la substitució lingüística, que va més enllà de l'evolució natural; sense oblidar la necessitat urgent d'un diccionari de concurrències o col·locacions (Ginebra 2003). Cal pensar, a

més, en recursos fraseològics que cobreixin, de manera específica, les necessitats de consulta diverses que poden tenir redactors, traductors, correctors o ensenyants en matèria de fraseologia.

8. Fet i fet: conclusions provisionals

No podem aturar els canvis que pateix de manera natural la fraseologia, però hem vist que la interferència fraseològica no sempre respon a les necessitats expressives dels parlants, sinó que és una conseqüència evident de processos de substitució lingüística. En aquest sentit, voldrem continuar intervenint per frenar la desaparició d'expressions genuïnes per manca de coneixement dels parlants.

Ara bé, per fer-ho eficientment ens cal superar les mancances que hem anat esgranant al llarg d'aquesta reflexió inicial sobre el tema:

- La descripció acurada dels casos d'interferència en l'ús actual de la fraseologia catalana, tot creuant factors sociolingüístics (context comunicatiu, alternança de codis, registre, pervivència generacional, identificació de grup, etc.) amb característiques lingüístiques (estructura, valor pragmàtic, significat, etc.).
- L'establiment de les condicions externes (factors sociolingüístics) i de les condicions internes (característiques lingüístiques, estructurals, semàntiques i pragmàtiques) que afavoreixen o que bloquegen la interferència i l'ús de les unitats fraseològiques.
- La revisió dels conceptes imprecisos que s'usen per definir el fenomen fraseològic, alguns dels quals reapareixen com a factors explicatius en la interferència lèxica i semàntica.
- L'impuls de nous recursos lexicogràfics que cobreixin les necessitats dels mediadors que intervenen i intervindran en l'actualització o la recuperació naturals del patrimoni fraseològic.

Feina feta no fa destorb!

Referències bibliogràfiques

- GARGALLO GIL, José Enrique (2013): «Del ALEANR a BADARE: refranes meteorológicos, geoparemiología romance», dins Emili CASANOVA HERRERO i Cesáreo CALVO RIGUAL (eds.), *Actas del XXVI Congreso Internacional de Lingüística y de Filología Románicas. 6-11 septiembre 2010*, Berlín, De Gruyter, 2013, pp. 193–202.
- GARGALLO GREGORI, José (2009): *El refranyer*, Madrid, Bubok.
- GINEBRA, Jordi (2003): «Fraseologia, concurrències lèxiques i llengua estàndard», dins Miquel Àngel PRADILLA (ed.), *Identitat lingüística i estandardització*, Valls, Cossetània Edicions i Universitat Rovira i Virgili, pp. 7-55.
- LORENTE, Mercè (2002): «Altres elements lèxics», dins Joan SOLÀ (dir.), *Gramàtica del català contemporani*, vol. I, Barcelona, Empúries, pp. 831–888.
- MARTÍNEZ SALOM, Maria Àngels (2013): «Aproximació a les col·locacions lèxiques en llengua catalana», pla de recerca doctoral, Departament de Traducció i Ciències del Llenguatge de la Universitat Pompeu Fabra.
- MATAMALA, Anna; Mercè LORENTE (2007): «Combinatòria d'interjeccions i llengua oral», dins Sadurní MARTÍ (coord.), *Actes del Tretzè Col·loqui Internacional de Llengua i Lite-*

- ratura Catalanes* (Universitat de Girona, 8–13 de setembre de 2003), vol. II, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 245–262.
- MORVAY, Karoly (2001): «Invasió subtil? (Sobre fronteres i compenetració en fraseologia)», *Revista de Filologia Romànica*, núm. 18 (2001), pp. 199–326.
- PÀMIES, Víctor (2008): *Vocabulari de paremiologia*, dins de *Paremiologia catalana*. [Consultat a: <<https://refranys.wordpress.com/>>].
- PÀMIES, Víctor; Jordi PALOU (2012): *Els 100 refranys més populars*, Valls, Cossetània.
- PAYRATÓ, Lluís (1985): *La interferència lingüística. Comentaris i exemples català-castellà*, Barcelona, Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PUJOLAR, Joan (1997): *De què vas, tio?*, Barcelona, Empúries.
- RASPALL, Joana; Joan MARTÍ (1984): *Diccionari de locucions i frases fetes*, Barcelona, Edicions 62.

WEBS CONSULTATS:

- Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana, Institut d'Estudis Catalans:
<<http://ctilc.iec.cat/>>.
- Els refranys més usuals: <<http://www.refranysmesusuals.cat/>>.
- Paremiologia catalana: <<https://refranys.wordpress.com/about/>>.
- ParemioRom. Paremiologia romànica: refranys meteorològics i territori:
<<http://stel.ub.edu/paremio-rom/ca/p%C3%A0gines/continguts>>.

Les oracions condicionals en llengua de signes catalana *

JOSEP QUER

Universitat Pompeu Fabra / Institut d'Estudis Catalans

1. Endreça

La llengua de signes catalana (LSC) va entrar a l'Institut d'Estudis Catalans de la mà de Joan Martí, aleshores president de la Secció Filològica. Tot va començar el 2004, quan vam demanar-li si podíem celebrar a la seu barcelonesa una sessió temàtica prèvia del 8è congrés internacional *Theoretical Issues in Sign Language Research*, que organitzàvem al Departament de Lingüística General de la Universitat de Barcelona. Les portes se'ns van obrir de bat a bat des d'un bon començament. Veure tots aquells investigadors sords i oients a la Sala Prat de la Riba presentant treballs de recerca sobre llengües de signes d'arreu del món devia despertar-li un interès inesperat que aniria creixent de manera ràpida i irreversible. El 2005 presentàvem allà mateix la *Gramàtica bàsica de la llengua de signes catalana*, elaborada pel grup de recerca en LSC del Departament de Lingüística General i la Federació de Persones Sordes de Catalunya (Fesoca). Aquella primera descripció gramatical global d'una llengua nacional que havia rebut tan poca atenció acadèmica i institucional fins aleshores va fer veure que calia donar suport a la recerca en aquesta llengua tan negligida i a les reivindicacions de la seva comunitat d'usuaris. Joan Martí, mogut tant per la seva curiositat com a filòleg com per la seva consciència social i de país, va veure clar que la nostra Acadèmia de les Ciències i les Lletres havia d'ocupar-se'n i des de 2006 la Secció Filològica ha incorporat l'LSC com a objecte de les seves tasques científiques. D'ençà, el compromís de la institució amb aquesta llengua ha estat inamovible i s'ha traduït en diverses iniciatives que no es limiten a l'àmbit estrictament de recerca i difusió, sinó que s'han estès a l'àmbit social i polític. N'és un exemple clar la participació de la Secció Filològica en els processos de reconeixement legal de l'LSC al Parlament i a les Corts Espanyoles, així com en

---

* Aquesta recerca ha estat en part possible gràcies al suport econòmic del Ministeri d'Economia i Competitivitat espanyol (MINECO, FFI2012-36238), i del Govern de la Generalitat de Catalunya a través de l'AGAUR (2014 SGR 698). També voldria agrair especialment la tasca valuosíssima dels meus col·legues del Laboratori de llengua de signes catalana (LSC Lab) de la Universitat Pompeu Fabra Delfina Aliaga i Santiago Frigola, sense els quals la nostra recerca no seria possible.

el procés d'elaboració del projecte de la llei de la llengua de signes catalana, que va ser aprovada el 2010. Aquest text va atorgar el paper d'autoritat normativa i d'institució vertebradora de la recerca sobre l'LSC a l'Institut, un pas més en la normalització de la llengua. Com a resultat d'aquesta trajectòria de compromís, Joan Martí representa ara l'IEC al Consell Social de la Llengua de Signes Catalana, constituït el febrer de 2013. Al llarg d'aquest temps he pogut constatar de prop la seva implicació personal en la defensa de l'LSC i dels seus usuaris, sempre reflectida en un contacte molt proper amb representants de la comunitat sorda de Catalunya com Encarna Muñoz o Santiago Frigola, que eren en aquells inicis la presidenta i el vocal de Política Lingüística de Fesoca, respectivament. És per tot això que vull agrair-li públicament, de manera prou modesta, la guspira que se li va encendre als ulls des d'un bon començament, quan va voler entendre què hi havia darrere tots aquells signes, darrere tota aquella expressivitat del rostre dels qui li parlaven de la seva llengua a través dels ulls. I ho faig amb una nota de recerca sobre les oracions condicionals, que ell va estudiar en català antic i jo en LSC. Varietats lingüístiques tan distants i tan properes, tan nostres. Voler entendre'n les connexions requereix molta ciència, però també humanitat.

2. Caracterització de les oracions condicionals en LSC

Un dels malentesos més estesos sobre les llengües de signes és que la seva capacitat expressiva està restringida per la modalitat en què s'articulen i es perceben, és a dir, per la modalitat visuogestual. Tal com demostra la recerca lingüística en les darreres dècades, aquest prejudici no té cap mena de fonament: com qualsevol altra llengua natural, les llengües de signes tenen tot el potencial expressiu de la gramàtica. Una prova n'és la capacitat de construir oracions complexes. En aquestes pàgines presentaré una descripció i una anàlisi breus de les estructures condicionals que trobem en llengua de signes catalana (LSC)¹, la llengua pròpia de modalitat visuogestual de la Comunitat Sorda de Catalunya.²

L'LSC presenta els tres grans tipus de subordinació oracional que trobem habitualment en la gramàtica de moltes llengües: oracions completives o argumentals, relatives o adjectivals i adverbials o d'adjunt. Dins aquest darrer domini de subordinació trobem les oracions condicionals, que consten d'una pròtasi o antecedent que expressa la condició mitjançant una oració subordinada i d'una apòdosi o conseqüent que expressa la conseqüència prevista si es compleix aquesta condició. Vegem-ne un exemple a (1):³

- _____ce
- (1) SI PLOURE, EXCURSIÓ ANUL·LAR.
'Si plou, l'excursió serà suspesa.'

1. És pràctica habitual en la bibliografia especialitzada referir-se a les llengües de signes mitjançant l'acrònim del seu nom en la llengua oral de l'entorn o en anglès.

2. Per a més informació sobre les llengües de signes, vegeu Quer (2004) (article introductori) o Pfau i altres (2012) (obra exhaustiva de referència). Sobre la gramàtica de l'LSC, podeu consultar el portal de la llengua de signes catalana de l'IEC (<<http://blogs.iec.cat/lsc/>>), i per a una visió sociohistòrica de la llengua, Quer i altres (2010).

3. A menys que s'indiqui el contrari, tots els exemples són d'LSC. Glossarem els exemples seguint les convencions més o menys establertes en la bibliografia especialitzada: la GLOSSA en majúscula representa un signe manual mitjançant el mot del català que té el significat més proper al del signe; les tires damunt dels signes manuals codifiquen les marques no manuals que es coarticulen amb els signes manuals (ca = celles arrufades; ce = celles elevades; ci = cap inclinat; ua = ulls aclucats); IX-# correspon a un índex manual que assenyalava una de les localitzacions associades a una persona gramatical (1, 2, 3) o a una localització topogràfica (a, b, c...); #-VERB-# indica la concordança d'un verb amb la localització de la persona del subjecte (primera posició) i de l'objecte (segona posició).

Com podem observar, les estructures de l'LSC i del català presenten un clar paral·lelisme: l'oració subordinada precedeix a la principal i està introduïda per l'element SI/*si*. Més enllà d'altres particularitats de la sintaxi i la morfologia verbal de l'LSC en les quals no podem entrar per limitacions d'espai, un tret destacat de l'estructura condicional és que l'antecedent va acompanyat obligatòriament pel marcador no manual «celles elevades» que es coarticula simultàniament amb els signes manuals de la subordinada. Sense aquesta articulació no manual, l'oració seria agramatical com a condicional (v. nota 4). Aquesta és una mostra del fet que els marcadors no manuals constitueixen una part integral de la gramàtica i del lèxic de les llengües de signes. Si bé en un bon començament la recerca de llengües de signes es va centrar a entendre la part manual dels enunciat, ben aviat va fer-se palès que part del missatge anava codificat en altres articulacions no manuals com la mirada, la posició de les celles, els gestos bucal, la posició i els moviments del cap o la inclinació del tors, entre d'altres. Aquests elements que denominem components no manuals exerceixen diverses funcions en l'àmbit lèxic, fonològic, morfològic, sintàctic, pragmàtic i prosòdic (per a una revisió d'aquest tema, consulteu Pfau & Quer 2010). En el cas de les condicionals, un fet addicional que ens fa entendre el seu paper en la gramàtica de l'LSC és que les celles elevades poden marcar elles soles la clàusula subordinada com a antecedent d'una condicional quan el signe SI és absent, tal com observem a l'exemple (2). És a dir, que mentre que el signe manual que introdueix l'oració condicional és opcional, la marca no manual de celles elevades no ho és.⁴

- (2) _____^{ce}
 PLOURE, EXCURSIÓ ANUL·LAR.
 'Si plou, l'excursió serà suspesa.'

Una característica que diferencia les estructures condicionals de l'LSC de les del català és que mentre que en català l'apòdosi pot precedir o seguir l'oració principal, en LSC només la pot precedir. L'únic cas que podria correspondre a l'expressió d'una apòdosi posposada a la matriu en LSC seria una estructura com (3), que equival a una oració bicondicional o condicional absoluta.

- (3) _____^{ce}
 NOM DONAR J-O-R-D-I, REQUERIR DIA TOCAR NÈIXER 23 ABRIL.
 'Li diran Jordi si i només si neix el dia 23 d'abril.'

Noteu, però, que la clàusula subordinada precedeix la principal i que l'ordre posposat es dona només a la traducció catalana: probablement una traducció de (3) més fidel seria 'Per tal que li diguin Jordi cal que neixi el 23 d'abril'. El signe manual REQUERIR, que és diferent del verb modal HAVER-DE, apareix típicament en aquesta estructura i pren una altra clàusula com a argument. Per tant, (3) representa un cas diferent que codifica l'expressió d'un període bicondicional, però que estructuralment reproduïx el patró subordinada-principal que veïem a (1) i a (2).

La següent pregunta que es planteja és si l'LSC presenta marques manifestes per distingir entre els tres tipus de període condicional que existeixen. Des del punt de vista semàntic, les oracions condicionals es poden agrupar en tres grans categories: les condicionals reals, les

4. Si (2) s'articula sense celles elevades, l'exemple és bo, però no s'interpreta com dues oracions declaratives juxtaposades i, per tant, es perd la interpretació condicional.

irreals de present i les irreals de passat o contrafactuals. Les trobem exemplificades a (4) per al català:

- (4) a. Si plou, se suspendrà l'excursió.   CONDICIONAL REAL
 b. Si plogués, se suspendria l'excursió.   CONDICIONAL IRREAL DE PRESENT
 c. Si hagués plogut, s'hauria suspès l'excursió.   CONDICIONAL IRREAL DE PASSAT

Les condicionals reals es refereixen a esdeveniments futurs que es consideren probables donat l'estat de coses present, les irreals de present remetent a esdeveniments futurs possibles però menys probables des de la situació present i les irreals de passat o contrafactuals parlen d'esdeveniments que haurien pogut tenir lloc en el passat, però que no es van donar (d'aquí el nom de *contrafactuals*). Com podem comprovar en els exemples del català de (4), aquestes distincions es marquen explícitament mitjançant la selecció de patrons de temps i modes a la pròtasi i a l'apòdosi diferenciats per a cada tipus de període condicional. Les llengües mostren variació respecte a quins marcadors gramaticalitzen per establir aquestes distincions.

En el cas de les llengües de signes, l'únic estudi existent sobre el marcatge de diferents tipus de períodes condicionals es refereix a la llengua de signes israeliana (ISL, Israeli Sign Language). Dachkovsky (2008) i Dachkovsky & Sandler (2009) argumenten que en aquesta llengua els períodes condicionals reals i contrafactuals o irreals de passat es distingeixen per les seves marques no manuals. Tal com veïem en LSC, les pròtasis de les oracions condicionals reals van marcades amb celles elevades, i en ISL també, tal com observem en l'exemple (5):

- _____ce
 (5) SI PORTER ELL AGAFAR-PILOTA, ÍNDEX PARTIT GUANYAR.⁵ (ISL)
 'Si el porter para la pilota, l'equip guanyarà.'

El que les autores observen és que els períodes condicionals contrafactuals presenten un marcatge no manual addicional de la pròtasi: ulls aclucats. Així, els ulls aclucats en combinació amb les celles elevades donen com a resultat la interpretació contrafactual d'una oració pràcticament paral·lela a la de (5), com podem observar a (6).

- _____ce+ua
 (6) SI PORTER ELL AGAFAR-PILOTA, GUANYAR PARTIT GUANYAR.
 'Si el porter hagués parat la pilota, haurien guanyat el partit.'   (ISL)

Malgrat que d'entrada no cal esperar trobar les mateixes marques del mateix fenomen gramatical a totes les llengües de signes, sembla raonable preguntar-se si identifiquem la mateixa distinció en LSC. És lògic pensar que es tracta de l'equivalent de les marques de mode o temps que estableixen els contrastos formals entre diferents classes de condicionals. A primer cop d'ull, hi ha parells d'exemples que sembla que apunten en la mateixa direcció, com a (7):

- _____ce
 (7) a. SI TOCAR DIA 23 ABRIL, JORDI SEGUR.
 'Si coincideix amb el 23 d'abril, segur que li diran Jordi.'
 _____ce + ua
 b. SI IX-3 DIA TOCAR NÈIXER 23 ABRIL, SEGUR IX-3 NOM JORDI.
 'Si hagués nascut el 23 d'abril, segur que li haurien dit Jordi.'

5. Els exemples originals estan glossats en anglès i han estat traduïts aquí al català.

El contrast entre els dos tipus de marcadors no manuals pot observar-se a la figura 1, on es comparen les expressions facials associades al signe SI a les oracions (7a) i (7b).

Fig. 1a. SI a (7a)

Fig. 1b. SI a (7b)

Malgrat que en aquest cas sí que podríem identificar una diferència entre els marcadors de la condicional real (7a) i la irreal de passat (7b), una mostra més àmplia de dades no permet generalitzar que la combinació d'ulls aclucats amb celles elevades caracteritza les pròtesis de les condicionals contrafactuals de l'LSC de manera sistemàtica. En molts casos, les oracions condicionals marcades només amb celles elevades són ambigües entre les diverses interpretacions possibles i són només la informació contextual o les especificacions lèxiques el que permet establir la lectura apropiada. Això no vol dir que en casos concrets, com a (7a), els marcadors no manuals no puguin contribuir a marcar la lectura rellevant. Aquesta possibilitat es confirma pel fet que alguns exemples presenten marques no manuals específiques en oracions condicionals reals de present, com l'exemple (8).

- _____ce
 _____ci
 (8) SI CÀMERA 2-DONAR-1, IX1 DEMÀ FILMAR PODER.
 'Si em donessis la càmera, jo podria filmar demà.'

En aquest exemple és l'articulació no manual del cap inclinat sobre tota l'oració la que marca la interpretació del període com a condicional irreal de present i l'elevació de les espatlles. Aquesta articulació s'ha d'interpretar com un marcador de modalitat, més concretament de possibilitat. De fet, és la mateixa que trobem associada lèxicament a l'adverbi POTSER, tal com es pot comprovar en la comparació de les figures 2 i 3.

Fig. 2. Cap inclinat a (8)

Fig. 3. Cap inclinat a POTSER

Sí bé no podem concloure que les marques no manuals distingeixen de manera categòrica els diferents tipus de condicionals, sí que sembla clar que la combinació d'alguns manuals

com cap inclinat o ulls aclucats pot contribuir a fer-ne explícita la interpretació. En aquest sentit, l'ISL i l'LSC es comporten de manera diferent, perquè en ISL les distincions són categòriques. D'altra banda, és un fet indiscutible que en totes dues llengües les celles elevades són les marques no manuals de la pròtasi. Aquesta propietat es reproduïx en altres llengües de signes, com ara l'americana (ASL).

La pregunta que es planteja en aquest punt és quina és la naturalesa d'aquest marcatge no manual de les pròtasis de les oracions condicionals. Per a Dachkovsky & Sandler (2009), per exemple, es tracta de marcadors prosòdics que duen associats significats pragmàtics molt generals. En concret, proposen que les celles elevades indiquen continuació i dependència, és a dir, que el constituent marcat és dependent i requereix continuació. D'altra banda, els ulls aclucats marquen que l'estatus informatiu del constituent marcat és baix i se'n avisa el receptor perquè recuperi aquesta informació. Aquestes interpretacions tan generals que proposen resulten suggeridores a primera vista, però la realitat és que sobregeneren, perquè prediuen la seva aparició en d'altres casos on existeix aquest significat i en canvi no apareixen les marques (v. Quer (en premsa)).

Des d'una òptica significativament diferent, l'elevació de celles (com altres marcadors no manuals que s'associen a l'extensió de tot un constituent sintàctic com una oració o un sintagma) han estat interpretats com a marques morfosintàctiques o bé semàntiques. En concret, per a l'ASL Neidle i altres (2000) defensen que es tracta de la realització manifesta de trets morfosintàctics que s'escampen per damunt del domini corresponent, determinat per la jerarquia sintàctica.⁶ Per a Wilbur (2011), en canvi, les celles elevades marquen els constituents que restringeixen operadors semàntics diàdics, és a dir, que s'estructuren entre un restrictor i un abast nuclear i les celles elevades marquen el restrictor d'aquest operador (per a un resum i una discussió de les propostes, vegeu Quer (en premsa)).

Tot i les discussions teòriques sobre la naturalesa última de marcadors no manuals com les celles elevades, en què no podem entrar aquí per limitacions d'espai, el que sembla indiscutible és que es tracta d'un cas clar d'interacció entre la sintaxi i la prosòdia. Tant si es tracta de trets morfosintàctics com semàntics, la seva realització és clarament prosòdica i ve determinada en primer lloc per l'estructura sintàctica: qualsevol adjunt a l'esquerra de l'oració principal apareix en principi marcat amb celles elevades, tant si és oracional com si no. Això ho demostra el fet que els tòpics i els adjunts oracionals de temps, causa, finalitat etc., a l'esquerra de l'oració matriu s'articulen amb celles elevades. Ara bé, en determinats casos la marca prosòdica de celles elevades pot ser interrompuda i substituïda per una altra, com ara per celles arrufades, si el no manual lèxic o gramatical d'un signe ho exigeix. Aquesta és una prova que la forma d'aquest marcatge es realitza en el component prosòdic, però ve determinada per l'estructura sintàctica de constituents.

Aquesta breu descripció i anàlisi de les oracions condicionals només ha ofert una primera caracterització d'aquestes estructures en LSC. Com en molts altres aspectes d'aquesta llengua, són moltes les preguntes que queden per respondre per tal d'obtenir-ne una imatge acurada. Confiam que la recerca en curs i la venidora hi aconseguirà donar resposta, tot fent avançar la normalització de la llengua en un dels seus fronts, el de la recerca lingüística sobre LSC, que ha d'anar de la mà de la seva normalització social i política.

6. Una anàlisi sintàctica alternativa de l'elevació de celles en ASL és la de Wilbur & Patsche (1999). Per a una revisió crítica, vegeu Quer (en premsa).

Referències bibliogràfiques

- DACHKOVSKY, Svetlana (2008): «Facial expression as intonation in Israeli Sign Language: The case of neutral and counterfactual conditionals», dins Josep QUER (ed.), *Signs of the time. Selected papers from TISLR 2004*, Hamburg, Signum, pp. 61–82.
- DACHKOVSKY, Svetlana; Wendy SANDLER (2009): «Visual intonation in the prosody of a sign language», *Language and Speech*, vol. 52, núm. 2/3, pp. 287–314.
- NEIDLE, Carol; Judy KEGL; Dawn MACLAUGHLIN; Benjamin BAHAN; Robert G. LEE (2000): *The syntax of American Sign Language: Functional categories and hierarchical structure*, Cambridge, MA, MIT Press.
- PFAU, Roland; Josep QUER (2010): «Nonmanuals: Their grammatical and prosodic roles», dins Diane BRENTARI (ed.), *Cambridge language surveys: Sign languages*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 381–402.
- PFAU, Roland; Markus STEINBACH; Bencie WOLL (eds.) (2012): *Sign Language. An International Handbook (Handbooks of Linguistics and Communication Science, HSK)*, Berlín, Mouton de Gruyter.
- QUER, Josep (2004): «Les llengües de signes com a llengües naturals», dins Lluís PAYRATÓ; Núria ALTURO; Marta PAYÀ (eds.), *Les fronteres del llenguatge. Lingüística i comunicació no verbal*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, pp. 189–206.
- QUER, Josep (en premsa): «Intonation and grammar in the visual-gestural modality: a case study on conditionals in Catalan Sign Language (LSC)», dins Meghan E. ARMSTRONG, Nicholas HENRIKSEN & Maria del Mar VANRELL (eds.), *Interdisciplinary approaches to intonational grammar in Ibero-Romance intonation*, Amsterdam/Filadèlfia, John Benjamins.
- QUER, Josep; Laura MAZZONI; Galini SAPOUNTZAKI (2010): «Sign Languages in Mediterranean Europe», dins Diane BRENTARI (ed.), *Cambridge Language Surveys: Sign Languages*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 95–112.
- WILBUR, Ronnie B. (2011): «Nonmanuals, semantic operators, domain marking, and the solution to two outstanding puzzles in ASL», *Sign Language & Linguistics*, vol. 14, núm. 1, pp. 148–178.
- WILBUR, Ronnie B.; Cynthia G. PATSCHKE (1999): «Syntactic correlates of brow raise in ASL», *Sign Language & Linguistics*, vol. 2, núm. 1, pp. 3–30.

VII. Literatura i traducció

Les ciutats de la ficció

MARGARIDA ARITZETA

Universitat Rovira i Virgili

La novel·la ha recorregut a la ciutat de manera reiterada per tal d'obtenir-ne un escenari o fer-ne un protagonista.¹ Un cop elaborada artísticament, fruit d'una alquímia com la que descrivia Eugeni d'Ors al pròleg de *La muntanya d'ametistes*, la literatura ha retornat la ciutat als lectors com un espai fascinant, múltiple i divers, que s'afegeix a les imatges que tenim del nostre món observat des de la història, la geografia o l'experiència quotidiana.

Per això les ciutats de la ficció literària ja no són aquells indrets per on caminem cada dia: se'ns apareixen com a models, com a mons possibles que sosté i concreta el llenguatge i que, més o menys recognoscibles després del procés de creació artística, conviuen amb el seu referent objectiu, que és la ciutat «real».

Ja fa algunes dècades, des de la semiòtica, es va incorporar la teoria dels mons possibles a l'estudi de la literatura. Les propostes d'Umberto Eco (1976 i 1990) i Lubomír Doležel (1998), que pauen en les teories de Leibniz, ens permeten observar les diverses ciutats de ficció sense haver de decidir si una és millor o més veritable que una altra, sense demanar-los fidelitat fotogràfica, sense exigir-los que siguin una altra cosa que variacions a l'entorn d'un model, models elles mateixes, i gaudir-les com a universos possibles (literaris) que han anat construint els autors. De vegades els relats fixen una impressió fugaç, que el pas del temps s'apressa a esborrar. O mostren allò que mai no hi va ser, encara que sembli nostre des de sempre. Totes les ciutats de ficció són igual de veritables i totes són igual d'intangibles, tal com ens va fer veure Italo Calvino a *Les ciutats invisibles* (Calvino 1972). Però només les podem gaudir a través de la lectura.

Vegem com es despleguen les Tarragones de ficció a la narrativa contemporània a través de les novel·les de l'Olga Xirinacs i d'en Jordi Tíñena, com són de fugaces les ciutats de la novel·la negra actual i de quina manera es complementen, coexisteixen o se citen els diversos models per convertir-se en patrimoni de tots.

---

1. En aquest article explorarem les Tarragones de ficció a la novel·la contemporània. Forma part de la recerca del Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC), reconegut i consolidat per la Generalitat de Catalunya (2014 SGR 755), i del grup de recerca Identitat Nacional i de Gènere a la Literatura Catalana, del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili.

1. Les Tarragones de l'Olga Xirinacs

L'extensíssima obra literària de l'autora Olga Xirinacs (Tarragona 1936) té molt present la ciutat de Tarragona. A la seva narrativa, que sovint explora els mateixos temes que toca a la poesia, ens ofereix uns quants models de ciutat, que es podrien agrupar en tres blocs.

La Ciutat de les Persones, històrica i monumental.

La Ciutat Secreta (subterrània), on s'esdevenen històries inquietants.

La Ciutat del Mite, abocada a la mar, bressol de vida, motor de desig i cementiri.

Aquestes tres ciutats distintes, amb regles de món i criatures pròpies, coexisteixen, de vegades a l'interior d'una mateixa novel·la.

La Ciutat de les Persones és un indret realista. Se'ns presenta com una ciutat bigarrada i complexa, bastida sobre els estrats de les civilitzacions anteriors. Els personatges conviuen amb les pedres romanes, amb la mar i el port, amb el moll dels pescadors, amb la mateixa familiaritat amb què el passejant pot localitzar aquests indrets a la ciutat real. És una ciutat que el lector pot reconstruir sobre plànols i mapes, que troba el seu referent en un estat de coses històric. És la ciutat on l'autora escriu i fa crònica. És el lloc des d'on observa el pas del temps i els canvis de costums. On el lector seguirà les passes dels personatges per places i carrers, esglésies i botigues, casals i cementiris que reconeix, encara que sàpiga que aquell espai on s'esdevé el relat no ha estat mai real. Podem llegir aquesta ciutat en novel·les com *Zona marítima* (1986), que explora el vessant d'una Tarragona abocada al mar, amb tot el que té el mar d'inquietant i seductor, d'incitació a l'amor i a la mort; a *No jugueu al cementiri* (2002), que contrapunta la ciutat dels vius amb la dels morts (i fins i tot els dos cementiris), els jocs innocents de les criatures i la maldat dels adults; a *Setmana de difunts* (2003), que ens permet un recorregut pels racons foscos del barri antic. Però la ciutat explorada amb tècnica realista no és exclusiva d'aquestes novel·les, sinó que també és present en nombrosos relats curts de l'autora.

La Ciutat Secreta apareix com un joc literari, un homenatge no gens dissimulat a Italo Calvino. D'un relat inicial que podia haver nascut i mort en ell mateix, «La terra contra Jaume Rius» (Xirinacs 1985: 111-116), arriba a convertir-se en tot un món que travessa l'obra narrativa de l'autora i s'esplaia en nombrosos relats i novel·les. La idea d'una ciutat buida per dintre, amb passadissos i túnels de l'època romana, als quals s'afageix un llac subterrani amb nombroses cavitats per explorar, li serveix perquè el personatge d'en Jaume Rius, que no pot caminar per terra ferma sense que se li esfondri el sòl sota els seus peus, trobi un hàbitat propi i sigui protagonista i testimoni d'històries inquietants. La Ciutat Secreta és un indret on s'excaven tombes i criptes, sobretot criptes subterrànies, l'indret perfecte per a l'exercici de la Literatura Fantàstica i de Terror. I a la manera de Lovecraft i seguint els dissenys macabres de l'arquitecte venecià Giovanni Battista Piranesi, aquestes arquitectures proporcionen a l'autora universos on es practica l'alquímia, el retorn a la vida o la momificació, amb els vapors del ginebró negre de les muntanyes de Prades. Els relats apunten mons que sovint neixen en volums de narrativa breu (Xirinacs 1985 i 1988), que s'imbriquen els uns amb els altres, de manera que formen part d'un mateix univers de referències, personatges, climes inquietants.

A la novel·la *Enterraments lleugers*, la protagonista acaba de trobar a la biblioteca d'una torre, ubicada prop de la catedral, uns llibres que fan pensar en el *Necronomicon* de Lovecraft i en el Gòlem o en Frankenstein. Allà, un arqueòleg (Tarragona nés ple) li explica la veritable història d'en Jaume Rius, l'home que viu al subsòl de la ciutat (Xirinacs 1991: 159-160). És a la mateixa torre on la protagonista troba una cripta projectada per Piranesi. Tots aquests elements

donen peu a una simbiosi entre la ciutat realista de la superfície, que pot reconèixer el lector, i la Ciutat Secreta, habitada per éssers i forces inquietants.

Aquest segon model de ciutat, que té com a regla bàsica que l'esfera del natural i del sobrenatural se superposen i s'imbriquen, serveix a l'autora per escriure una deliciosa novel·la fantàstica de to humorístic, *L'home que mossegava les dones* (2000), on conviuen els diversos plans de realitat: la ciutat subterrània i els seus habitants fantàstics, com en Jaume Rius, els éssers sobrenaturals (sants, verges i apòstols esculpits que omplen les capelles i claustres de la catedral i que cobren vida quan no els veu ningú), i els personatges de la «realitat», a través de la figura d'un antiquari que col·lecciona objectes meravellosos i se sent endut per un desig compulsiu i morbós de mossegar dones d'amagat. Els tres àmbits conviuen en un espai comú (la catedral), que fa de passarel·la a la Ciutat del Mite.

La Ciutat del Mite no és menys suggeridora que les dues anteriors. És la ciutat del Desig, del pas del Temps i de la Mort. L'exemplifica de manera molt condensada un poema que es diu «La casa a la muralla...» (Xirinacs 1993), en què una dona que exerceix en un prostíbul encastat a la muralla romana (com un «fetus de pedra»), allà on en altre temps patrullaven els soldats, es deixa endur pels somnis de ser en una vitrina d'Amsterdam mentre ressegueix amb el dit un vell mapa, regal d'un mariner que ha comprat per una estona el seu cos. El passat, la vida, el sexe, el desig, el viatge, el somni, conviuen en un mateix instant que té per horitzó la mort.

La Ciutat del Mite és la ciutat bressolada per una mar d'un blau intens que li fa de llençol i mortalla. És el punt de sortida i d'arribada dels mariners i les seves aventures, entre els quals el capità Eixarch, que apareix per primera vegada a «Les navegacions del capità Eixarch» (Xirinacs 1985), de les seves càrregues exòtiques i sempre suggeridores, que de vegades enllacen amb els relats de la Ciutat Secreta, i que apropen el lector al indrets més exòtics del món, als espais de la llegenda, dels objectes meravellosos. Aquesta mar és la mateixa mar que arrossega els mariners, que s'enduu els naufragis i els dona tomba, encara que no repòs, que és el desfici de joves aventurers, la perdició dels adolescents... *Zona marítima* hi enllaça, i també hi enllaça *No jugueu al cementiri*. Però aquest espai del Mite s'esplaia sobretot, a través del somni i el viatge, a *Lagonia de Severià Vargas* (2009).

L'espai del Mite és l'indret per on naveguen, a la bodega de vells vaixells mercants, les làpides que arrosseguen al seu darrere l'esperit dels morts arrencats d'altres terres, la mar dels ofegats que es mostren, fosforescents, les nits de Tots Sants. És l'espai dels antiquaris, dels relats meravellosos i de les històries fantàstiques, que tenen familiaritat amb els relats clàssics del gènere fantàstic i de terror de la Ciutat Secreta, amb la literatura gòtica, amb la cultura popular i el cinema, amb la música, amb el desig esburbat dels joves que ignoren que un dia seran morts. Gosaria dir que d'una manera o altra tots els relats de l'Olga Xirinacs voregen aquesta Ciutat de Mite, que és la ciutat del Desig i de la Mort. Potser perquè en definitiva, mite i literatura poden arribar a ser una mateixa cosa.

2. Les Tarragones de Jordi Tiñena

Bona part de les novel·les d'en Jordi Tiñena (Barcelona 1955) són històries situades al llarg dels cinc darrers segles i la majoria tenen com a marc de la ficció la ciutat de Tarragona. La ciutat, reclosa inicialment entre muralles, superposada a la Tàrraco romana, veu créixer carrers i places d'una ficció a l'altra a mesura que apareixen intrigues cortesanes, oficis, indústries, classes socials i activitats marineres, conflictes socials i polítics, descabdellats en relats independents.

A través de les diverses novel·les de Tiñena, trobem l'estampa d'una Ciutat Històrica, delimitada per muralles o carrers. Però també trobem una Ciutat de la Memòria delimitada per unes línies imaginàries que no són als carrers, sinó a les persones, unes línies que separen vencedors de vençuts en una ciutat de postguerra que va veure i saludar la visita de Franco, aclamat de multituds. Una ciutat que durant molts anys conviu sense barrejar-se perquè la memòria encara és tendra i el passat encara fa mal.

Vegem en primer lloc quines són les imatges d'aquesta Ciutat Històrica.

La Tarragona del segle xv que apareix a *La dona del grill* (1996) és una ciutat on s'esdevenen les intrigues dels partidaris de Jaume d'Urgell i Ferran d'Antequera prop del papa, de visita a la ciutat. Hi trobem un accés a la ciutat pel Portalet, un recorregut fins al Mercat, prop del palau del rei, i un cavaller que s'hostatja al carrer de les Escrivanies Velles (Tiñena 1996: 134-135). Els personatges centrals del relat només hi són de passada i per això en tenim una impressió molt fugaç.

La ciutat del segle xvi que trobem a *Dies a la ciutat* (1999) és una Tarragona històrica molt ben definida, que els personatges recorren al llarg de tots els episodis del relat i que té com a punt neuràlgic la casa d'un fabricant de cànem d'origen gascó al carrer d'en Granada. És una casa construïda sobre la muralla, prop del portal de Sant Antoni, amb jardí alçat (com la casa Virgili del carrer de Santa Anna), que ofereix des de la finestra la panoràmica de la Punta del Miracle i les barques dels pescadors quan surten i tornen a port (Tiñena 1999: 21 i 30). La casa de don Magí Castellarnau, al mateix indret dos segles més tard, també té el «balcó de la seva habitació obrat a la muralla» (Tiñena 1995: 38), i des d'allà veu el Fortí de la Reina, que és una construcció militar de la Guerra de Successió, que dos segles abans no hi era.

Aquesta casa sobre muralla, recurrent a la narrativa contemporània, evoca el poema que he citat més amunt de l'Olga Xirinacs. La poesia, amb la seva concisió, té la facultat d'oferir-nos amb una imatge precisa aquest «fetus de pedra» abocat a la mar i al desig, i travessat d'història, on un dia feien la seva guàrdia els soldats romans, on viuen en Cristià Aventín, en Magí Castellarnau o la prostituta que somia en vitrines d'Amsterdam.

El relat que es desenvolupa a *Dies a la ciutat* es mou a l'entorn d'aquesta casa del carrer d'en Granada, però també entorn de la catedral i de l'antiga Universitat, i mostra una ciutat de cultures i arquitectures superposades, on els habitants conviuen amb les restes de civilitzacions passades (Tiñena 1999: 68). La ciutat antiga es pot recórrer fàcilment a través d'una argúcia narrativa quan el protagonista decideix anar a passejar: del Portalet a la Portella, cap al camí de ronda de les muralles, la catedral, la plaça del Rei, el carrer dels Cavallers i el portal del Roser, l'església de Sant Miquel i les Peixateries Velles. El relat ens mostra un indret entre muralles que deixa veure la creixença d'espais de manufactura, en aquest cas del cànem, a la riba del Francolí, que ja seran molt més grans i més importants dos segles més tard i que inclouran activitats econòmiques diversificades (el tèxtil i l'aiguarent).

La ciutat dels senyors de finals del s. xviii, a *Els vespres de Don Magí Castellarnau* (1995), dibuixa dos eixos al nucli antic emmurallat, el del carrer d'en Granada, amb sortida pel portal de Sant Antoni, i el del carrer dels Cavallers, amb sortida pel portal del Roser, que delimiten dues maneres d'entendre la vida. La casa del protagonista, al carrer d'en Granada, ens fa pensar en la Ciutat Secreta d'Olga Xirinacs quan s'explica que sota el taller de Don Magí, al soterrani de la casa, hi ha espais buits: «Les voltes del circ, a partir de les quals hom podia imaginar passadissos secrets i enterraments inconeguts» (Tiñena 1995: 18). En aquesta ciutat, els protagonistes es diversifiquen i il·luminen carrers que no havíem vist, com el cas d'un pintor

que viu a la baixada de les Forques, o un llibreter que relliga un plec de fulls al corraló de Sant Francesc, o algú que entra en una taverna al carrer del Trinquet Vell.

La Ciutat de la Memòria ens parla de les nafres que deixen la guerra i la repressió en la convivència de les persones, i en tenim dos relats on la ciutat es mostra ja, desbordades les muralles i insuficients els carrers de la ciutat antiga, per tota la seva amplitud contemporània (Tiñena 2002, 2011). *Peix de gat* és un esplèndid relat coral que ens mostra els espais físics, els espais de la repressió, els espais de la ideologia. Contrapunta la Tarragona de dalt amb el barri del Serrallo, l'oficialitat i l'activitat popular. Els indrets es poden resseguir sobre un mapa de carrers però també sobre la crònica històrica guardada a les hemeroteques.

3. Les Tarragones de la novel·la negra i policíaca actual

La novel·la policíaca contemporània recorre també els carrers de Tarragona.

Hi podem fer dos grans blocs: d'una banda, el bloc de l'anomenada novel·la negra, que té un component de denúncia i s'implica amb la contemporaneïtat a través dels seus escenaris i personatges; de l'altra, el bloc de la novel·la policíaca, detectivesca o criminal en general.

La immediatesa dels escenaris i els temes de la novel·la negra mostren la transformació d'una ciutat que ha canviat molt al llarg dels darrers vint-i-cinc anys. Així, per exemple, les meves tres primeres novel·les negres (Aritzeta 1990, 1991, 1992) situen l'escenari criminal en un barri antic tarragoní degradat, poblat de gent marginal i amb prostíbuls de fanalet vermell a la porta, uns indrets que es podien trobar als anys setanta del segle xx, i fins i tot als vuitanta, però que són estampes definitivament oblidades a la frontera del pas cap al segle XXI.

La novel·la negra més actual, tant la d'en Salvador Balcells (l'Espluga de Francolí, 1946) com la meua, tenen en compte una ciutat en què conviuen l'element monumental i la vida quotidiana, pròxima al port, al polígon químic, la refinèria i els espais lúdics (Port Aventura) qui sap si en creixement, però també als barris perifèrics i a la primera corona metropolitana de ciutats. A la primera corona és on situa Balcells el pis del sotsinspector Espinosa, en concret a Torreforta, mentre que la meua inspectora Fuster viu a l'avinguda de Catalunya. Intrigues i personatges recorren una ciutat clarament fixada en els quinze primers anys del segle XXI, tant en la geografia com en les formes de vida i els delictes.

En l'àmbit més general de la novel·la detectivesca, d'intriga i policíaca, l'autor més prolífic del gènere, que recorre tota la diacronia de la ciutat amb els seus relats, és l'Àngel-Octavi Brunet. Amb un estil irònic i molt sovint humorístic, amb un llenguatge distès, recorre la intriga i el crim des de la Tàrraco romana en temps de l'emperador Flavi Honorí (Brunet 2000) fins a la ciutat del s. XVII (Brunet 2003) i a la del s. XIX (Brunet 2014). La ironia es converteix en pura diversió còmica amb el seu personatge més característic, en Marc Macintosh, el detectiu del carrer de les Escrivanies Velles (Brunet 1998, 1999, 2001, 2004).

També toquen el gènere amb marc tarragoní en Francesc Valls Calçada (1987) i en Jordi Cervera (2005) i alguns altres textos adreçats al públic juvenil.

En totes aquestes novel·les s'hi pot explorar una ciutat canviant, que il·lumina els diversos indrets per on s'ha mogut la xusma de tots els temps i que exploren els diversos mons possibles d'aquesta Tarragona que coneixem.

I en totes les ciutats de ficció s'hi pot trobar motiu per al gaudi lector o per a la ruta literària.

Referències bibliogràfiques

- ARITZETA, Margarida (1990): *El correu de Trípoli*, Barcelona, La Magrana.
- ARITZETA, Margarida (1991): *Tie Break*, Barcelona, La Magrana.
- ARITZETA, Margarida (1992): *El cau del llop*, Barcelona, La Magrana.
- ARITZETA, Margarida (2015): *L'amant xinès*, Barcelona, Llibres del Delicte.
- BALCELLS, Salvador (2007): *La taca negra*, Barcelona, Meteora.
- BALCELLS, Salvador (2010): *El vi fa sang*, Barcelona, Meteora.
- BALCELLS, Salvador (2012): *Dur de pair*, Barcelona, Meteora.
- BOFILL I MATES, Jaume (Guerau de Liost) (1908): *La Montanya d'amethystes*, Barcelona, Octavi Viader.
- BRUNET, Àngel Octavi (1998): *Taüt de naftalina, seda i cotó*, Tarragona, El Mèdol.
- BRUNET, Àngel Octavi (1999): *L'apocalipsi segons Macintosh*, Tarragona, El Mèdol.
- BRUNET, Àngel Octavi (2000): *Contra Mendacium. El misteri dels còdexs màgics*, Tarragona, El Mèdol.
- BRUNET, Àngel Octavi (2001): *Els llavis amb el polze*, Tarragona, El Mèdol.
- BRUNET, Àngel Octavi (2003): *El son de la medusa*, Barcelona, Meteora.
- BRUNET, Àngel Octavi (2004): *A la butxaca d'un mort*, Valls, Cossetània.
- BRUNET, Àngel Octavi (2014): *La probabilitat Boockman*, Tarragona, Arola.
- CALVINO, Italo (1972): *Le città invisibili*, Torino, Einaudi.
- CERVERA, Jordi (2005): *Mosques*, Lleida, Pagès.
- DOLEŽEL, LUBOMÍR (1998): *Heterocosmica: Fiction and Possible Worlds*, Londres, The John Hopkins University Press.
- D'ORS, Eugeni (1908), «Pròleg» a Jaume Bofill i Mates (Guerau de Liost) (1908).
- ECO, Umberto (1976): *Lector in fabula*, Barcelona, Lumen, 1987.
- ECO, Umberto (1990): *Els límits de la interpretació*, Barcelona, Destino, 1991.
- SUNYER, Magí (2014): *La literatura d'Olga Xirinacs. Poesia, narrativa, dietaris*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- TIÑENA, Jordi (1995): *Els vespres de Don Magí Castellarnau*, Barcelona, La Magrana.
- TIÑENA, Jordi (1996): *La dona del grill*, Barcelona, La Magrana.
- TIÑENA, Jordi (1999): *Dies a la ciutat*, Tarragona, El Mèdol.
- TIÑENA, Jordi (2002): *L'ombra del Coronel*, Tarragona, Arola.
- TIÑENA, Jordi (2011): *Peix de gat*, Tarragona, Arola Editors.
- VALLS CALÇADA, Francesc (1987): *Els conillets afamats*, Barcelona, El Llamp.
- XIRINACS, Olga (1985): *La mostela africana i altres contes*, Barcelona, Edicions Destino.
- XIRINACS, Olga (1986): *Zona marítima*, Barcelona, Planeta.
- XIRINACS, Olga (1991): *Enterraments lleugers*, Barcelona, Edicions 62.
- XIRINACS, Olga (1993): *La muralla*, Barcelona, Columna.

XIRINACS, Olga (2000): *L'home que mossegava les dones*, Barcelona, Columna.

XIRINACS, Olga (2002): *No jugueu al cementiri*, Barcelona, Planeta.

XIRINACS, Olga (2003): *Setmana de difunts*, Barcelona, Planeta.

XIRINACS, Olga (2009): *L'agonia de Severià Vargas*, Barcelona, Meteora.

La muntanya, el mar i les noies...
**El país, l'art i l'amistat en la correspondència
entre Josep Sebastià Pons i Aristides Maillol**

AUGUST BOVER I FONT

Universitat de Barcelona

Aristides Maillol, l'escultor de Banyuls de la Marenda (1861-1944), començà a gaudir d'un reconeixement internacional a partir del triomf al Saló de Tardor de París, l'any 1905, amb la seva *Mediterrània* —presentada encara amb el genèric títol primitiu de *Femme*—, saludada amb entusiasme per André Gide. Si bé el reconeixement a la seva Catalunya del Nord natal encara trigaria uns anys a arribar-li, aviat se succeïren les exposicions a Europa i als Estats Units d'Amèrica, que el consagraren com al millor escultor europeu posterior a Auguste Rodin.

Com explica clarament Josep Pla en l'homenot que li va dedicar, Maillol aconseguí alliberar-se del manierisme francès del seu temps gràcies a la força que «li provingué —com manifestà tantes vegades— del seu país, de les arrels que es descobrí en el seu país. No hi ha altre miracle Maillol que aquest» (1981a: 20).

És el mateix que es pot dir de Josep Sebastià Pons (Illa, 1886-1962). I Pla, en el seu homenot corresponent, n'és ben conscient:

Sí, en efecte, Josep Sebastià Pons és un home de formació i de cultura franceses. Però voler explicar aquesta poesia tan verídica i sensible, per aquest sol fet potser no és suficient. Hi ha, en la figura literària de Pons, darrera de la superfície formativa (certament, real i indefugible), un altre món secret, de definició difícil, potser merament biològic, però concret i existent. Pons és un home d'un país molt vell, fill d'una tradició antiquíssima. «País de mil·lenària tradició...», diu en un vers el poeta per situar-se a ell mateix (1981b: 469).

I conclou que la poesia de Pons «és una altra cosa. És la poesia d'una altra llengua, d'una altra forma d'expressió, d'una altra tradició. Aquesta mil·lenària i personal manera de veure les coses, soterrada, al Rosselló, per tres-cents anys de superba i magnífica cultura francesa» (1981b: 470). Justament allò que li digué Joan Maragall en una carta del 14 de maig de 1911,

després d'haver llegit el seu primer llibre de poemes, *Roses i xiprers*: «Té també la vostra poesia lo que (per més que dígan els pedants) té tot gran art, que sent una terra, hi ha tot lo Rosselló a dintre, y sols essent fortament particular pot un art tenir un sentit universal; perquè sols lo particular és viu» (Maragall 1911).

No és estrany, doncs, que Pons admirés l'escultor de Banyuls, un artista que entenia l'art exactament com ell l'entenia. Segurament per això, en acabar la guerra i ser alliberat, quan finalment va poder publicar el seu segon llibre de poemes, *El bon pedris* (1919), que ja tenia escrit abans d'iniciar-se el conflicte, n'hi féu arribar un exemplar. La reacció de Maillol fou entusiasta, com ho reflecteix la bella lletra de resposta de l'apèndix I: «Pour l'idée générale du livre, je suis tout à vous, car vos pensées sont les miennes et nous aimons le pays de la même façon... la montagne, la mer et les jeunes filles. Il me reste, maintenant, le grand désir de vous serrer la main».

Amb Gustau Violet —l'escultor de Tuïr amb qui Pons escriuria l'obra de teatre, amb música d'Enric Morera, *La font de l'Albera* (1922)—, visitaren Maillol a Banyuls, on passava els hiverns. Fou la primera de moltes altres visites i l'inici d'una sincera amistat. Amb Maillol, Pons assimilà el classicisme. I Pons li parlava del Museu del Prado —on Maillol no havia estat— i del seu admirat Goya. Com ha explicat Pere Verdaguer (1987: 11):

Quan Pons era convocat a París a formar part d'un jurat, no deixava mai de fer una visita a l'escultor a Marly. Quan Maillol tornava de Niça o d'Itàlia, es parava a Montpeller per veure Pons; s'instal·laven a la «Brasserie de l'Esplanade» i l'artista dibuixava les cames de les noies que passaven.

Aquest sovintejat contacte amical queda perfectament reflectit en la carta que figura a l'apèndix II: «J'ai été heureux de connaître enfin votre mas [...]. Passerez-vous à Montpeller et m'avertirez-vous en ce cas?» Les memòries del poeta (Pons 1977: 174–187) i les *Conversations de Maillol*, d'Enric Frère, deixeble de Maillol i gendre de Pons, són un valuós testimoni d'aquesta relació (Frère).

Lamistat entre ells dos s'estrenyia i afavoria la col·laboració. Pons dedicà a Maillol la «Faula de Venus», la segona part de *Laire i la fulla*:¹

Je relis toujours votre livre dernier et c'est en le quitant maintenant que j'ai un remord et que je prend la plume. J'aime le sentiment tranquille de votre livre, hélas je n'accepte pas comme vous d'un air si tranquille de ne vivre que par le souvenir, mais votre livre me donne une leçon de sagesse» (apèndix III),

el poema en francès *Le bel eucalyptus* (1929) —apèndix IV— o la conferència *Le sculpteur de Banyuls*, pronunciada a Montpeller l'any 1930.² I Maillol feia gravats per als llibres de Pons, per a l'accidentada primera edició de *Cantilena*³ —és pràcticament l'únic tema de la carta de l'apèndix V: «J'ai donné, il y a déjà longtemps, le dessin à reproduire à Barcelonne»— i també per a l'edició, més tardana, de *Concert d'été*.⁴

És la fortalesa d'aquesta amistat la que explica l'emotiva carta de Maillol —apèndix VI—, en assabentar-se de la inesperada mort d'Helena, la dona de Pons:

1. Barcelona, La Branca, 1930.

2. La conferència és reproduït al *Cabier des Amis de l'Art*, núm. 10 (1946), pp. 27–38. Posteriorment es reedità juntament amb el poema *Le bel eucalyptus* (Pons 1983).

3. Tolosa de Llenguadoc, [s. n.], 1937.

4. París, Flammarion, 1950.

Mon cher ami, vous n'avez pas de peine à imaginer le trouble où m'a mis votre lettre devant mon papier, je ne sais que vous dire, je voudrais être pres de vous, me promener avec vous dans la campagne, où nos âmes se comprendraient. La tristesse m'envahit.

Una amistat que només s'acabà amb la també sobtada mort de Maillol, ocorreguda en uns moments novament dolorosos per a ell. Tal com li havia passat en acabar la primera guerra, l'amistat amb artistes i mecenes alemanys li tornà a comportar problemes a l'acabament de la segona, malgrat que, com ha explicat la seva model, Dina Vierny (2000):

En août [1940], apprenant que je faisais passer en Espagne des personnes fuyant le nazisme, il m'indiqua le chemin le plus court pour traverser la frontière dans la montagne et mis son atelier de Puig del Mas a notre disposition. D'après Varian Fry, chef du Comité de secours américain, nous avons ainsi créé le premier réseau d'évasion. Il sera baptisé «route Maillol».

En no tenir proves contra ell, acusaren falsament de col·laboracionisme el seu fill Lucien. L'escultor morí el 27 de setembre de 1944, com a conseqüència d'un accident automobilístic en tornar de Vernet (Conflent), on havia anat a veure Raoul Dufy tot fent gestions per a l'alliberament del seu fill. (Pla 1981a: 32):

Maillol fou enterrat al cementiri nou⁵ de Banyuls un dia de molta tramuntana. Al sepeli, hi assistí poca gent. Josep Sebastià Pons féu el discurs de comiat. Pons fou un dels pocs amics rossellonesos de l'artista. Molt bon discurs, les paraules del qual foren emportades per la irruència furiosa del vent.

Apèndixs

I

Banyuls sur mer, avril 4, 1919⁶

Cher monsieur,

comment vous dire le plaisir que vous m'avez fait en m'envoyant votre livre!⁷

Je suis ému et interloqué. Je m'attendais si peu à cette grande joie: un poète Roussillonnais. / Pour être juste je vous dirai que des amis comme Terrús⁸ m'avaient dit que vous existiez.

Mais j'attendai et votre livre est arrivé, qui m'a bien surpris et bien rejoui.

J'ai parcourri rapidement vos poésies pour voir à qui c'était, et je vous le dirai franchement, je ne m'attendait pas à trouver de si beaux vers.

Pour l'idée générale du livre, je suis tout / à vous, car vos pensées sont les miennes et nous aimons le pays de la même façon... la montagne, la mer et les jeunes filles.

Il me reste, maintenant, le grand désir de vous serrer la main.

En attendant, croyez moi votre ami,

Aristides Maillol

5. Ara les seves restes reposen a la tomba de la seva casa-museu de Banyuls de la Marenda, sota una versió en bronze de la *Mediterrània*.

6. Carta conservada a l'arxiu familiar Pons (Pons).

7. El bon pedriç, Perpinyà, J. Comet, 1919.

8. El gran aquarel·lista Esteve Terrús (Elna, 1858–1922)

II

Montpellier, 3 février 1930⁹

Mon cher sculpteur,

je vous écris bien tard pour vous remercier de votre accueil à Banyuls et remercier d'abord Madame Maillol. Qu'elle m'excuse surtout de ma visite inopinée! Comme disent les espagnols *tengo mala estrella*. Il est vrai que je crois aussi à la bonne étoile, et celle-ci compense l'autre. J'ai été heureux de connaître enfin votre mas¹⁰ et l'histoire de la pie-grièche. Si je vous vois / nouer¹¹ de plus en plus *Les Trois Grâces*,¹² j'ai fait un peu ce rêve dans *Amor de Pardal*,¹³ mais ce n'était qu'une fusée. J'ai relu ces jours derniers l'étude de Maurice Denis.¹⁴ Il m'a paru qu'il vous a rapproché de ses propres conceptions et qu'il a exagéré votre rapport avec les gothiques et les giottesques. Il est vrai que je ne saisis pas tout de votre sculpture. Mais s'il y a vraiment gaucherie, je pense que cette gaucherie est dans la réalité et / qu'on la voit dans les gestes des jeunes filles de Banyuls. Si vous avez une minute à perdre, éclairez-moi sur ce sujet. J'ai oublié de vous interroger à Banyuls. Quand je me trouve au bord de la mer, j'oublie un peu mes idées et je m'oublie moi-même. Je ne peux rien contre cette habitude de vivre dans l'instant qui passe et parfois dans le souvenir. Je dois vous apprendre que mon ami Thomàs Garcés, un voisin de la Selva de Mar, a / écrit dans *La Publicitat* un article où il demande une de vos statues pour Barcelone. Vos statues sont faites pour le climat de l'eucalyptus.

J'ai le friand désir de connaître les poésies de votre jeune modèle,¹⁵ quoique je sache que la poésie qu'elle écrira ne pourra jamais valoir celle, le triple poème, que vous attribuerez à sa forme.¹⁶ Passerez-vous à Montpellier et m'avertirez-vous en ce cas? Violet¹⁷ est en Roussillon. Mes remerciements à Madame Maillol. Mes souvenirs à votre fils.

De tot cor, Joseph S. Pons

9. Carta conservada al Museu Maillol de París (Pons).

10. Maillol s'havia instal·lar al Mas de les Abelles, a la vall de la Roma, entre la riera i el camí del coll de Banyuls. S'hi refereix Josep Pla en la seva narració «Contraban», del llibre *Aigua de mar*; actualment és la seu banyulenca del Museu Maillol.

11. Mot de lectura difícil. També es podria interpretar com a *rouer*.

12. El grup escultòric *Les Trois Grâces* també era conegut com a *Les Tres Nímfes*.

13. Perpinyà, J. Comet, 1923. L'obra s'estrenà a Font-romeu (Alta Cerdanya) l'any 1926 i se'n féu una nova edició, conjuntament amb una altra de les seves obres teatrals: *Amor de pardal / El singlar*, Barcelona, Les Ales Esteses, 1930 (Bover 1990: 15–17).

14. *Aristide Maillol*, París, Crès, 1925.

15. Sembla referir-se a Lucile Passavant, que posà per a la figura central del grup escultòric de *Les Tres Nímfes*, informació que agraeixo a Nathalie Houzé, de la Fundació Dina Vierny-Museu Maillol, de París.

16. Es refereix a *Les Tres Nímfes*, l'escultura en què Maillol havia començat a treballar aquest mateix any.

17. L'escultor i escriptor Gustau Violet (Tuïr, 1873 – Perpinyà, 1952).

III

Marly-le-Roy, 8 Déc[embre] 1930¹⁸

Mon cher Pons,

És l'[h]ivern! i en Pons diu:

En Maillol m'ha descuidad.

És veritat, jo li'n dic,

amic Pons ben estimat.

Croyez cher ami qu'il n'est pas nécessaire que vous ayez le ventre neigeux d'une jeune fille pour que je pense à vous, mais que voulez vous, je profite de votre indulgence, je sais que vous ne m'en voudrez pas. Cependant j'aurais dû vous écrire aussitôt reçu votre beau livre¹⁹ — car tous vos livres sont beaux.

Je relis toujours votre livre dernier et c'est en le quittant maintenant que j'ai un remord et que je prend la plume. J'aime le sentiment tranquille de votre livre, hélas je n'accepte pas comme vous d'un air si tranquille de ne vivre que par le souvenir, / mais votre livre me donne une leçon de sagesse. Je ne peu pas me résoudre à croire que je ne suis plus jeune et, sans l'invention des miroirs, je crois je serais plein de suffisance.

Nous sommes encore ici pour des tas de raisons. Je vais aller à Banyuls, peut être après demain, passer 8 jours et venir ici pour préparer le départ définitif. J'espère vous voir là-bas, mais je ne sais si je pourrai y être pour le Jour de l'An.

À bientôt, donc. Je l'espère, donnez le bonjour à votre femme et croyez à mon amitié et à l'amour de vos œuvres.

Votre Maillol
Banyuls sur mer, Jeudi²⁰

18. La carta es conserva a l'arxiu familiar Pons (Pons).

19. Es refereix a *Laire i la fulla* (Barcelona: La Branca, 1930), la segona part del qual —«Faula d'Orfeu»— és dedicada a Aristides [sic] Maillol.

20. La carta no duu data, però ha d'haver estat escrita abans de la Pasqua de 1936 (12 d'abril), ja que el gravat de Maillol de què s'hi parla —fet per a la primera edició de *Cantilena*, que s'havia de publicar a Barcelona, on a causa de la guerra només es pogué imprimir i el llibre s'acabà publicant a Tolosa de Llenguadoc (1937)—, juntament amb el text original català i la traducció francesa, havien estat tramesos per Pons a Tomàs Garcés, el juliol de 1935, per tal que s'ocupés de fer-ho imprimir. Es conserva a l'arxiu familiar Pons (Pons).

IV

LE BEL EUCALYPTUS

à A. Maillol

Le bel eucalyptus au vert panache
se plie au gré des souffles de la mer,
et son écorce rose se détache,
et répand tous les baumes de l'hiver:
et cependant vous relevez l'image
de Flore et de Pomone tour à tour,
et vous suivez à loisir le sillage
des barques en guirlande au point du jour.

Maillol, je n'oublierai jamais cette heure,
dans mon intelligence et dans mon cœur,
le rose éclat d'une simple demeure,
vos gestes larges, vos yeux de pêcheur
accoutumés à voir les Néréides
qui, délaissant l'eau glauque et leurs ébats,
dans les baisers de leurs lèvres humides,
vous glissent des propos qu'on n'entend pas.

Et que pour vous Vénus est secourable!
S'il est vrai qu'elle vint aux mêmes bords
laisser la douce empreinte sur le sable
de ses flancs arrondis aux clartés d'or,
ne la vîtes-vous pas agenouillée
parmi les linges clairs sur le torrent,
qui composait d'une tresse mouillée
de longs colliers sur son col odorant?

Votre parole est semblable à l'haleine
du jour naissant comme au premier rayon;
toute chose par vous paraît sereine,
jusqu'à la tombe aux creux de ce vallon;
suivant vos pas sur la lavande aiguë,
me souvenant de l'horizon romain
et de Virgile, elle m'est apparue
comme la borne antique du chemin. (Pons 1983).

V

Banyuls sur mer, Jeudi²¹

Mon cher Pons,

j'ai donné, il y a déjà longtemps, le dessin à reproduire à Barcelonne.²² Je pense que, si vous avez pu voir mon dessin, il vous aurait plu car il m'a paru bien. J'avais surtout donné une douceur aux ombres pour adoucir le coté puissant, afin d'être d'accord avec le style de vos poésies.

Mais le resultat est dur et je voudrais retoucher la pierre. Je serai obligé d'aller à Barcelonne pour le faire. J'avais compté sur Togores,²³ qui devait venir le 25 février, mais il n'est pas venu.

Où en êtes vous de l'impression? Dans tous les cas la gravure est prête et, à la rigueur, pourrait être imprimée ainsi. Ceci pour le cas où il y aurait urgence; mais je préfère la retoucher. Je pense aller à Barcelonne bientôt, mais écrivez-moi un mot pour me dire si s'est pressé.

Nous n'aurons pas le plaisir / de nous voir à Sorède²⁴ pour Pâques, car nous pensons partir aux premiers jours d'avril, si le temps est beau à Marly, car j'ai des travaux urgents commandés par les Beaux Arts, pour l'exposition et autres.

Nous vous embrassons de tout cœur à tous. Bien à vous,

Maillol

Voici l'adresse du litographe:

Tipo-litografia Jutglar

Alt de St. Pere. Tel. 21748

Barcelona

VI

Marly-le-Roi, 5 Juillet 1937²⁵

Mon cher ami,

vous n'aurez pas de peine à imaginer le trouble où m'a mis votre lettre devant mon papier, je ne sais que vous dire, je voudrais être pres de vous, me promener avec vous dans la campagne, où nos âmes se comprendraient. La tristesse m'énvahit. Il fait une journée superbe, mais rien n'a plus de saveur. Comment est il possible que votre femme ne soit plus près de vous. Heureusement qu'en partant elle vous a laissé trois fois son image, heureusement que l'art est là pour nous deux, qui nous montre le secret de la vie et qui nous empêche de sombrer!

Je resterai encore bien longtemps à vous voir, car je n' imagine pas que vous allez venir à Marly. Mais si vous pouvais le faire, si vous aviez besoin d'être auprès de l'ami qui vous aime le

21. La carta no duu data, però ha d'haver estat escrita abans de la Pasqua de 1936 (12 d'abril), ja que el gravat de Maillol de què s'hi parla —fet per a la primera edició de *Cantilena*, que s'havia de publicar a Barcelona, on a causa de la guerra només es pogué imprimir i el llibre s'acabà publicant a Tolosa de Llenguadoc (1937)—, juntament amb el text original català i la traducció francesa, havien estat tramesos per Pons a Tomàs Garcés, el juliol de 1935, per tal que s'ocupés de fer-ho imprimir. Es conserva a l'arxiu familiar Pons (Pons).

22. Sic totes les vegades que escríu el nom de la capital catalana.

23. El pintor Josep de Togores i Llach (Cerdanyola del Vallès, 1893 – Barcelona, 1970).

24. Sureda (Rosselló).

25. La carta es conserva a l'arxiu familiar Pons (Pons).

plus, venez ici où je serai si heureux de converser avec vous. / Nous vous embrassons, ma femme et moi, de tout cœur et nous pensons à la votre, qui sera toujours vivante pour nous.

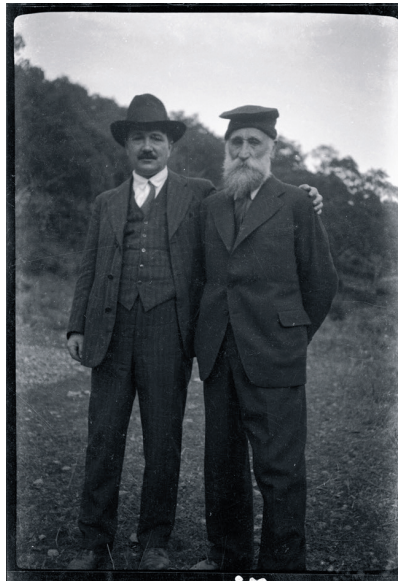
Votre

Maillol

Dans quelques jours écrivez moi, si vous en avez le courage, et parlez-moi de celle que nous aimons tous les deux.

Referències bibliogràfiques

- BOVER I FONT, August (1990): «Introducció» a Josep Sebastià Pons, *Teatre*, Barcelona, Institut del Teatre / Diputació de Barcelona, pp. 5–31.
- FRÈRE, Henri (1956): *Conversations de Maillol*, Ginebra, Pierre Cailler.
- MARAGALL, Joan (1911): dins Josep Sebastià Pons, *Epistolari*, <<http://taller.iec.cat/jspons/>>.
- PLA, Josep (1981a): «Aristides [sic] Maillol, escultor (1866-1944)», dins *Homenots. Tercera sèrie [Obra completa, vol. XXI]*, 2a edició, Barcelona, Edicions Destino, pp. 7–50.
- PLA, Josep (1981b): «Josep Sebastià Pons, poeta (1886–1962)», dins *Homenots. Tercera sèrie [Obra completa, vol. XXI]*, 2a edició, Barcelona, Edicions Destino, pp. 467–509.
- PONS, Josep Sebastià: *Epistolari*, <<http://taller.iec.cat/jspons/>>.
- PONS, Josep Sebastià (1977): *L'ocell tranquil. Narració autobiogràfica*, Barcelona, Barcino.
- PONS, Joseph Sébastien (1983): *Le sculpteur de Banyuls*, Montpellier, La Murène.
- VERDAGUER, Pere (1987): «Biografia de Josep Sebastià Pons», dins «L'univers de Josep Sebastià Pons», *Terra Nostra*, núm. 61-62, pp. 5–16.
- V[IERNY], D[ina] (2000): «Maillol compromís?», dins *Aristide Maillol*, Perpinyà, Benteli, p. 184.

Pons i Maillol a Banyuls, en la celebració del 70è. aniversari de l'escultor.

Narcís Oller, Josep Yxart i Emilia Pardo Bazán: diàleg literari i amistat

ROSA CABRÉ I MONNÉ

Universitat de Barcelona

Narcís Oller va entrar «en correspondència», com diu ell a les *Memòries literàries* (Oller 2014: 58) amb Emilia Pardo Bazán per mitjà del novel·lista i crític mallorquí Luis Alfonso i Casanovas, que havia conegut el 1879 a la redacció de *La Renaixensa*. Aquest darrer el 1881 era redactor en cap de *La Época* de Madrid. El 1886, després de la mort de la seva muller, va abandonar aquesta capital i es va traslladar a Barcelona fins el 1889, que va tornar a Madrid, on repregué la feina al capdavant d'aquest periòdic fins el 1891. En els gairebé tres anys que va viure a Barcelona (Oller 2014: 270-271) va tenir diverses feines periodístiques i de direcció editorial, entre les quals la de director artístic i literari (Navarro 2002: 106) a la casa Ramírez (que serà Henrich i Cía) des del 1887. Mentre va dirigir *La Época*, la revista va ser un dels espais més significatius de diàleg entre escriptors i crítics castellans i catalans. Ell mateix va traduir i publicar a la revista *El vailet del pa* i va comentar els seus llibres publicats entre 1882 i 1883 (*La Papallona*, *Notes de color*). Oller (2014: 58) ha confessat que *La Papallona* li va donar la possibilitat de relacionar-se amb escriptors de la literatura catalana, castellana i d'altres cultures europees.

També a *La Época*, entre el novembre de 1882 i l'abril de 1883, Emilia Pardo Bazán va publicar en forma d'articles l'assaig *La cuestión palpitante*, que el mateix 1883 va sortir en volum i amb un pròleg de Leopoldo Alas, «Clarín», que elogia la intel·ligència de l'autora i l'oportunitat i risc d'un treball sobre el naturalisme de Zola, vist com a colofó d'una tradició realista espanyola que va de *La Celestina* i Cervantes fins a Fernán Caballero, Trueba, Gómez de la Avellaneda, Alarcón i Valera, per acabar amb Pereda i Galdós, sense oblidar Oller, que llavors només havia publicat els contes de *Croquis del natural* (1879) i la novel·la *La papallona* (1882).

Sólo es lícito indicar que una tendencia general, realista, se impone a las letras, aquí contrastada por lo que aún subsiste del espíritu romántico, allá acentuada por el naturalismo, que es su cota más aguda, pero en todas partes vigorosa y dominante ya, como lo prueba el examen de la producción literaria en Europa. (Pardo 1970: 62)

Tendència dins la qual també assenyala altres models europeus com Diderot, Swift, Austen, Scott, Stendhal, Balzac, Flaubert, Dickens, Eliot, els germans Goncourt, Daudet i Zola.

En *La cuestión palpitante* hi ha dues idees que m'interessa ressaltar amb vista al diàleg de Pardo Bazán amb Narcís Oller (Tayadella 1986) i amb Josep Yxart (Cabré 1986). Una és la importància de vincular la innovació amb la tradició autòctona, que també manifesta en el pròleg a la novel·la *Un viaje de novios* (1881):

Hoy más que nunca se proclama que, dentro de cualquier dirección artística, conviene al individuo conservar como oro en paño su carácter propio y afirmarlo y desenvolverlo lo más constante y enérgicamente que sepa, y que de esa afirmación y conservación y desarrollo pende, en última instancia, el sabor y colorido de sus obras. (Pardo 1970: 184)

I l'altra és la consideració que el naturalisme és més un mètode o una preceptiva que una filosofia o una escola. Aquest fet els permet adoptar el procediment d'observació i experimentació, sense supeditar-se al materialisme determinista (Pardo Bazán 1966: 184–186), i ser fidels a la tradició realista. Aquests dos punts marquen el caràcter de la recepció del naturalisme que comparteixen Oller, Yxart, Pardo, Galdós o Clarín.

La relació entre Emilia Pardo Bazán i Narcís Oller es desenvolupa entre el 16 de gener de 1883, data de la primera, i el 23 de novembre de 1890, data de la darrera. Les *Memòries literàries* d'Oller (2014: 295–391) també són una bona font d'informació i l'autor hi va transcriure quinze cartes d'aquesta correspondència. Les quinze cartes restants es van editar amb posteritat (Mayoral 1889). Aquesta relació no es pot separar de la que durant el mateix període manté l'escriptora amb el crític i editor Josep Yxart, per l'amistat intensa d'aquests dos cosins que fins viatgen junts a París el 1878 i el 1886 i tenen molts amics en comú, per l'afinitat que Oller tenia amb el criteri literari d'Yxart, que, al seu torn, considerava els relats del seu cosí com el paradigma del gènere novel·la a Catalunya dins la preceptiva i l'estètica que convenia a aquell moment històric. I perquè l'escriptora gallega fa servir les seves cartes a Oller per fer arribar les seves sol·licituds a Yxart i a l'inrevés. Així, com que Pardo Bazán no coneixerà Oller fins el 1886, per satisfer la seva curiositat Yxart li envia un exemplar del número 96 de *La Il·lustració Catalana*, del 15 d'octubre de 1883, que presenta un retrat del novel·lista a la portada i a l'interior reproduïx el seu pròleg a *Notes de color*. Ella n'acusa rebut en la carta a Yxart datada a la Corunya el 17 de novembre de 1883 (Torres 1977: 393). D'aquests intercanvis n'és un altre exemple la carta que escriu a Oller el 7 de juliol des de la Corunya:

Dígale usted a Yxart que ya habrá visto en *La Época* las cosas aquellas que escribió el señor Siles y que apenas puede llamarse *compte rendu*; que si él piensa hacer algo sobre el *Cisne*, tengo de antemano la seguridad de que será cosa buena y detenida como lo fueron cuantas escribió hasta ahora y muy superior a las hasta ahora publicadas acerca del *Cisne* [*de Vilamorta*] [...] Veremos qué dice Clarín. (Oller 2014: 299)

Les vint cartes de Pardo Bazán a Josep Yxart (les d'ell a l'escriptora no es conserven) van del 9 de juliol de 1883 al 20 de juliol de 1890 (Torres 1977) i són, amb les *Memòries* d'Oller, els documents bàsics sobre la seva amistat. S'inicia quan Yxart el 4 de juny de 1883 (Torres 1977: 387), en una carta avui perduda, escriu a Pardo Bazán i la convida a col·laborar a la revista *Arte y Letras*, regal als subscriptors de la biblioteca del mateix nom que ell dirigia des de primers de juny de 1883 (Cabré 2007), quan la casa Cortezo les va comprar a l'editor Enric Domènech. La relació s'acaba el 1890, el mateix any que amb Oller, amb una carta on comenta el darrer volum d'*El año pasado* d'Yxart.

A Pardo Bazán li agrada Narcís Oller perquè és discret, amable i simpàtic, com reconeix en la carta a Yxart del 22 de juliol de 1883 (Torres 1977: 387 i 388), tot i que «llevo corto tiempo de amistad», però, potser per intuïció femenina, «ya le tengo por uno de mis predilectos de mis correspondientes en la academia que formé hace poco». Acadèmia en la qual també fa entrar Yxart el 15 d'agost de 1883 (Torres 1977: 389). Aviat manté un tracte molt cordial tant amb un com amb l'altre. En una carta del 9 de juliol del mateix any (Torres 1977: 387), ja donava records a Yxart per al seu «buen amigo el Sr. Oller». El 1886 per carta s'acomia d'Oller com «su verdadera amiga», i més endavant com a «amiga muy verdadera y cariñosa». Amb Yxart passa de ser «afectísimia amiga» a la primera carta a ser «verdadera amiga» que «de veras le estima» (Torres 1977: 396 i 397). Una amistat que es farà extensiva a la muller d'Oller, Esperança Rabassa, i a partir de la carta del 10 d'agost de 1886 sobre a les confidències familiars. Separada del seu marit des del 1883, li parla amb satisfacció dels fills, que fins involucra en la relació, com es veu en la carta del 15 de novembre de 1886 (Oller 2014: 307). Amb Oller dialoga com amb un col·lega, com ella vol (Oller 2014: 303), s'envien els llibres que editen amb dedicatòries (Ortiz, 1987) i s'encoratgen mútuament la creativitat, llegeixen tot el que publica l'altre/a i se'n donen l'opinió. Oller en una carta, perduda, li comentava *La tribuna*, i ella, que sap llegir en català prou per entendre *Notes de color* i «apreciar las bellezas de tan lindos juguetes» (Mayoral 1889: 398) com els contes que s'hi apleguen, diu que *La papallona* «es una preciosa filigrana» (Mayoral 1989: 399), que *L'Escanyapobres* «es un estudio maravilloso, sobrio energético, dramático» (Oller 2014: 297); *Vilaniu*, una novel·la «preciosa» (Oller 2014: 303), i *De tots colors* el va llegir «con verdadero placer» (Oller 2014: 319). El 24 de desembre de 1888 li pregunta per la novel·la que escriu i si ja ha acabat *La febre d'or* (Oller 2014: 321). I el 15 de novembre de 1886 ella li dona també les

Gracias por sus cariñosos estímulos y por la opinión que le merece este último engendro. Veremos si en el segundo tomo encuentra usted algo justificando el personaje de Julián y qué opina usted del desarrollo total del libro. Yo no sé pensar nada, después de que escribo; hasta que pasan algunos años no formo juicio de mis novelas. (Oller 2014: 308)

S'intercanvien retrats, com es veu en la carta del juliol de 1884 (Oller 2014: 298), com era costum a l'època, notícies i opinions sobre les obres que llegeixen d'altres escriptors coneguts o no (Oller 2014: carta del 7 de juliol de 1885) i sobre els seus col·legues. En la carta del 7 de juliol de 1885 (Oller 2014: 299), li relata la impressió de quan aquell hivern va conèixer Zola, Daudet, E. de Goncourt, Huysmans i Rod en la seva primera estada a París. Quan escriu a Oller li demana per Yxart, que sempre la té oblidada, i quan escriu a aquest li pregunta pel seu cosí.

Oller va proposar el nom d'ella a Matheu per a una col·laboració en un àlbum dit *Carietat*, dedicat als damnificats pel terratrèmol d'Andalusia, que mai no veurà la llum, tot i que ella (Mayoral 1989: 404) és de les primeres a enviar el seu text (Sotelo 2004). Doña Emilia li confia a Oller les dificultats que, tot i el seu caràcter voluntariós i indomable, té com a dona per ser novel·lista en una carta del 15 de novembre de 1886:

Los apuntes tienen un valor por lo menos; el de la dificultad vencida. ¿Sabe usted que es difícil para una dama el ponerse es escena sin impudor o sin puerilidad sentimental? En el transcurso de los días que dediqué a los apuntes, he renegado mil veces más que de costumbre de la tela que llevo desde la cintura a los pies. (Oller 2014: 308)

Enyora la bona crítica com la francesa (Mayoral 1989: 392), tot i l'admiració per la feina innovadora de Clarín, Yxart i Sardà, i els avantatges de pertànyer a una gran cultura sòlida i capdavantera com la francesa (Oller 2014: 296), segons comenta en la carta de 8 de gener de 1884.

Pardo Bazán és gallega, però escriu en castellà. Llegeix en català des de la seva amistat amb Víctor Balaguer (Díaz Larios 1989), però en la carta del 15 de novembre de 1886 confessa que «mi españolismo se acentúa» i ho explica en els *Apuntes autobiográficos* (Pardo 1973). Oller, en canvi, empra la llengua catalana com a expressió literària habitual. Ella, per carta, no li ho discuteix mai. Només en la del juliol de 1884 (Oller 2014: 297) posa en boca del seu pare el consell que «ponga la novela en *cristiano*, que tendrá éxito grandísimo». I, així, amb suavitat, s'afegeix en privat a la polèmica pública iniciada per Luis Alfonso (Oller 2014: 77 i 282–285) en favor de l'ús del castellà entre els escriptors catalans. Tanmateix, molts dels temes que va tractar estan impregnats de sentiment gallec, com els estudis sobre Feijoo o Rosalía de Castro, entre d'altres, que recollirà dins *De mi tierra* (1888), i la revista *Nuevo Teatro Crítico* (1891–1893) és un homenatge al primer. És en aquest sentit que els tres comparteixen el concepte de regeneració literària des del regionalisme cultural, que en ella és només afectiu i en ells més racional i polític. Però en la carta del 15 de novembre de 1886 (Oller 2014: 307 i 308) hi ha indicis que aquest debat els importa, quan Yxart i Oller es posicionen a favor de *Lo catalanisme* (1886) de Valentí Almirall mentre que Pardo Bazán, fent concessions a Oller, es posa de part del contrari:

Núñez de Arce no estuvo oportuno en la forma, ni revela estudio profundo ni detenido del asunto, ni acaso eligió bien el momento, ni quizás anduvo acorde consigo mismo, pues creo que ya llevaba hechas otras declaraciones contrarias a las actuales; pero yo, que nací española rabiosa [...] estoy conforme, es ocioso decirlo, con el fondo. (Oller 2014: 308)

Les vint cartes de Pardo Bazán a Josep Yxart (Torres 1977) que s'han conservat comencen amb la resposta de l'escriptora el 9 de juliol de 1883 a la demanda anterior d'Yxart i ella, que s'obria camí com a escriptora, respon que accepta de col·laborar a la revista *Arte y Letras* (Cabré 2007: 22-31) si se la remunera amb, com a mínim, 25 pessetes per 10 quartilles i sense renunciar als drets d'edició. Ella es compromet a escriure vint quartilles cada mes a partir del setembre en forma d'article o de relat literari. Com que la publicació compra amb la participació de firmes prou reconegudes com Leopoldo Alas, Joan Sardà, Palacio Valdés o Campoamor, a ella li devia semblar una operació de prestigi. La revista es va tancar amb el número del desembre de 1883 i Pardo Bazán, el nom de la qual no va figurar entre els col·laboradors fins al mes d'octubre, només va tenir ocasió de publicar-hi el conte «La pasión», en el número 12 del mes de setembre, i la llegenda «La borgoñona» en el número 15 del mes de desembre. El 22 de juliol Pardo li diu que és «una persona inteligentísima y de propósitos en alto grado provechosos para la literatura» i que és «poco frecuente encontrar gente así» (Torres 1977: 388). El veu en consonància amb els mèrits del seu cosí Oller i li fa saber que va llegir el pròleg a *Notes de color* amb molt de gust i li va semblar «íntimo y delicado». En el mateix sobre li enviava una carta per a Oller que Yxart li fa a mans amb una de seva del 2 d'agost de 1883 des d'Altafulla (Ms. 5D.53-19/C49-10, AHCB). En la seva Yxart comenta amb una certa satisfacció que l'escriptora «me echa unos piropos por la mía y por el prólogo y me dice que te cuenta en el número de sus verdaderos amigos y que te lee con encanto. ¡Si mandara un retrato! No sé si sabes que pertenece a la nobleza y que su marido se llama Quiroga y no Bazán ¡Ai carat d'en Quiroga!».

Coincidint amb la presència de l'escriptora a la revista *Arte y Letras*, Yxart va publicar el 13 d'agost de 1883 a *La Época* un elogiós comentari sobre l'assaig de divulgació del naturalisme: *La cuestión palpitante* (Cabré 1996: 97–104), que en l'edició en volum s'acompanya d'un pròleg de Clarín. Alfonso li havia fet l'encàrrec, segons diu a Oller en la carta anterior, i en la del 9 d'agost, escrita des de Tarragona, diu que Alfonso li ha fet saber que l'article «le había gustado extraordinariamente y que iría en el número del lunes. Ha llegado ya y no va. Supongo que

han retardado la publicación los acontecimientos políticos» (Ms. 5D.53-19/C49-11, AHCB). Quan envia l'article al periòdic, Yxart escriu a Pardo Bazán, segurament per fer-li-ho saber, tal com comenta a Oller en la darrera carta esmentada. En el comentari crític, Yxart assenyala l'alt nivell de professionalitat de l'autora, «como no poseen en España sino muy contados literatos del sexo fuerte. En el saber, erudición y abundantísima lectura, pocos la igualan», la compara a Mme. de Staël per la seva intel·ligència i sensibilitat artística «que pone al trasluz las ideas y las alumbrá por detrás con vivísimos colores» (Cabré 1996: 97). Confessa que, de les obres anteriors de l'escriptora, només coneix *San Francisco* (1882) i *Un viaje de novios* (1881), una «joya de la literatura contemporánea» (Cabré 1996: 104). Li elogia els raonaments artístics al marge de la moral, l'objectivitat i la capacitat de síntesi històrica, tot i alguna deficiència en el tracte d'alguns autors de la literatura anglesa (Dickens, G. Eliot). Respecte del naturalisme, Yxart, eclèctic com Taine, es decanta, com també Clarín en el pròleg, per la combinació d'idealisme i positivisme, ja que «en arte todo es natural i ideal en parte y que ésta es cuestión de temperamento» (Cabré 1996: 102).

Com que l'escriptora va quedar molt satisfeta de la crítica, en la carta del 17 de novembre de 1883 li demana amb delicadesa la crítica de *La tribuna*, la novel·la que sortirà al cap de poc:

Engolosinada por el artículo que dedicó a mi *Cuestión palpitante*, casi le pediría a usted otro, si supiese cómo se lo había de decir, pero no se me ocurre fórmula alguna para tan impertinente solicitud. (Torres 1977: 393)

I el 7 de gener de 1884 Yxart li dedicava un segon article a *La Época* sobre la novel·la *La tribuna*, que qualificava de regeneracionista i naturalista (Cabré 1996: 193–200), d'acord amb l'opinió de Clarín, recollida a *Sermón perdido* (Sotelo 2002: 28 i 29). Més enllà de lleus divergències amb el crític asturià sobre el sentit històric de la Revolució de Setembre, que Yxart no considerava massa reixit, aquest remarca la bellesa de l'estil «sobrio, jugoso, flexible como ninguno, claro, transparente, irisado de todos sus matices y armoniosísimo y musical con sus inagotables desinencias y su feliz conformación». I destaca la capacitat colorista de les descripcions, la interrelació entre descripció i narració, la delicada observació moral amb què dona vida als personatges i el punt de vista narratiu que, més enllà de la «serena imparcialidad», traspua «el ardor generoso que despierta en los corazones sanos el espectáculo que ofrecen las clases menos cultas». I, per acabar, recomana «leer la obra para tener idea de tan maravilloso estilo» (Cabré 1996: 197).

La novel·lista es mira Yxart com un amic amb qui desenvolupa opinions i comentaris semblants als que manté amb Oller, però sembla que aviat els dos cosins sospiten que Pardo mostra una especial inclinació pel crític, que potser ell ha estimulat sense voler. A la carta d'Yxart a Oller datada el 4 de setembre de 1883 el primer comenta, a propòsit d'un article d'ella a *El Globo*:

Si ella lo toma, como tú presumes, que podría ser, me lucí, pues impresionado por aquella lectura, le escribí diciendo que estaba corrido de haberme permitido hablar de ella sin tanto conocimiento de causa. En cuanto al estilo, presumo que influyó en ti el gran contraste con el *San Francisco*. El artículo es uno de tantos y el libro es deslumbrador y cuajado de primores, centelleante, elocuentísimo. (Ms. 5D.53-19/C49-13, AHCB)

Com a editor de la casa Cortezo, Pardo, en la carta del 27 de desembre de 1883 (Torres 1977: 394), proposa a Yxart de publicar un volum de *Cuentos*, que ja havia ofert a Enric Domènech, el propietari anterior. Es tracta dels catorze contes breus, intensos i de gran concisió

estilística que diu que està a punt d'acabar. L'edició sortirà el 1885 a la Biblioteca Arte y Letras, que dirigia Yxart i amb el títol *La dama joven*. L'autora en el pròleg, datat a la Corunya el 5 de setembre de 1884, explica el motiu i la realització de cadascun dels contes, entre els quals hi ha els dos de la revista *Arte y Letras* i a la fi reivindica el dret a la llibertat de creació: «Reclamo todo para el arte, que no se desmiembre su vasto reino, que no se mutile su cuerpo sagrado, que sea lícito pintar la materia, el espíritu, la tierra y el cielo.» En la carta següent del 17 de maig de 1884 (Torres 1977: 395) insisteix en aquesta publicació i li diu que ja està escrivint *El cisne de Vilamorta* (1885). La franquesa i el tracte obert entre el crític i la novel·lista permet a aquesta la llibertat de fer-se enviar una mantellina de blonda fabricada a Catalunya, amb recomanacions de com s'ha de fer el paquet en la carta del 17 de maig de 1884 (Torres 1977: 395), però serà Esperança Rabassa, muller d'Oller, qui en farà la compra i l'enviament i complaurà l'escriptora, que el 3 de juny següent agràia l'atenció (Torres 1977: 396). També, a primers de 1884, la novel·lista funda la societat El Folklore Gallego i a les cartes del 17 de maig i del 3 de juny de 1884 vol convèncer Yxart i Oller de fer el mateix a Catalunya, però ells opinaven que ja hi havia institucions que se'n ocupaven (Torres 1977: 396 i 397). De 1885 no s'ha conservat cap carta, però, segons comenta Yxart a Oller en la carta del 24 de juliol de 1885, feia un parell de dies que havia rebut carta d'ella, segurament per demanar-li una crítica d'*El cisne de Vilamorta*:

Anteayer tuve carta de la Pardo en contestación a la mía; y está muy quemada contra el crítico de *La Época* que habló de su libro; razón de más para que yo me niegue a repetir la tarea en el mismo periódico ni en otro ninguno. Parecería el caballero *servente* literario de la simpática gallega, lo cual tiene pocos lances, aquí y en todas partes del mundo (Ms. 5D.53-19/C51-1)

Després, la primera carta conservada és del 10 de febrer de 1886 (Torres 1977: 397 i 398), on Pardo li manifesta l'interès de la lectura del primer volum d'*El año pasado*.

A instàncies de Pardo Bazán, el 1886 Oller decideix anar amb Yxart a París. Com que el 1885 havia sortit la traducció francesa de *La papallona*, feta per Albert Savine, amb una carta-pròleg de Zola, Oller va pensar d'anar a donar-li les gràcies com una bona ocasió per conèixer-lo. Va ser llavors que també van conèixer personalment la seva amiga, que des de 1885 hi passava els hiverns. Residia a l'*Hotel Orient*, al carrer Daunou, i a través d'Oller havia conegut l'hispanista Albert Savine, que li havia traduït *La cuestión palpitante* al francès (*Le naturalisme*), i el rus Isaac Pavlovsky. I també s'havia introduït en les tertúlies que E. de Goncourt celebrava cada diumenge a la tarda al seu *grainier*, on va establir relació amb Zola, Daudet, Maupassant, Huysmanns, Rod, etc. Savine era amic d'Oller des de 1882, que s'entrevistaren a Sant German daus Fossats, quan el català estiuava a Vichy, amb motiu de lliurar-li *La papallona* per tal que la traduís al francès. L'havien d'acompanyar Matheu, Sardà i altres. A la fi, només hi van anar Yxart i Oller, encara que Jaume Massó i Torrens (Massó i Torrens 1934: 18) diu que els va acompanyar.

Yxart i Oller van sortir de Barcelona el 26 de març de 1886 amb la intenció de passar un parell de setmanes a París. S'allotjaren a casa del rus Isaac Pavlovsky, a la seva *chambre de garçon* de dues habitacions a la rue Milton, 27 (Oller 2014: 81). Oller havia conegut Isaac Pavlovsky a Barcelona entre 1884 i 1885 i li havia facilitat de conèixer alguns aspectes de la vida a Catalunya per a uns *Esbozos de la España contemporánea* (1889) (Oller 2014: 68) i més endavant li va traduir les *Memòries d'un nihilista*, publicades a Barcelona el 1886 amb un pròleg del traductor (Llovera 2013 i 2014). Pavlovsky, que va traduir alguns textos d'Oller al rus com *El vailet del pa* o *La papallona*, els esperava a l'estació d'Orléans en companyia d'Albert Savine i, dins el cotxe que els havia d'acostar al domicili, hi havia la comtessa de Pardo Bazán. De fet, Oller havia

propiciat l'amistat entre els tres. Llavors se saludaren per primer cop després de quatre anys de relació epistolar. Ella semblava preocupada en les cartes anteriors perquè a primers d'abril havia de tornar a Madrid i no volia perdre's l'ocasió de fer-los de *cicerone* i d'estar en les reunions que l'arribada dels dos cosins ocasionaria.

Narcís Oller va recordar aspectes d'aquest viatge en dos articles que publicà en vida: «Una visita a E. de Goncourt», a *La Vanguardia*, Barcelona (26-VII-1896), p. 4, i «Com vaig conèixer a Zola», a *Pèl & Ploma*, Barcelona, IV, núm. 89 (1903), p. 314–318, que incorpora i amplia en el capítol sisè de les *Memòries literàries* per oferir una descripció completa del viatge. Allí descriu la impressió que li va fer l'escriptora:

Era tan frescota, tenia una expressió tan bondadosa als llavis i una tan remarcable resplendor d'intel·ligència en el seu esguard, ben sovint mig clos per millor observar com a bona miop, que això sol l'aixecava del nivell vulgar i feia ben tost oblidar aquelles imperfeccions físiques tan passadores. A més, i abans d'arribar a la *rue* Milton, ens resultà tan amable, francota, aguda, eixerida, tan xamosa, en fi (aquesta és la paraula), com ens l'havia ja promesa la seva corresponència epistolar. (Oller 2014: 82)

Després tots cinc van anar a dinar i van fer plans per a aquells dies. L'endemà Emilia Pardo Bazán els va fer conèixer la seva amiga, l'escriptora gallega Sara Oquendo, periodista de modes que vivia a la capital francesa (Oller 2014: 86) i al migdia dinaven a casa de Savine amb la seva muller, Isaac Pavlovsky, la seva germana Rosa, el nihilista d'acció Tikkomirot i els hispanistes Amédée Pigeon i Oscar Meténier; aquest amb Pavlovsky traduïa al francès el drama *El poder de les tenebres*, de Tolstoi, que s'estrenaria l'any següent a París. Entre altres activitats i reunions, l'endemà passat de l'arribada tenien entrevista amb Zola i, el diumenge a la tarda, anada al *grainier* dels Goncourt, on l'escriptora els havia d'introduir.

Dels fets que marquen el viatge d'Yxart i Oller a París se'n desprèn que Pardo Bazán, més enllà de les bones relacions i la simpatia que la caracteritzava, va portar els dos cosins a situacions delicades. Arriba tard al dinar que els ofereixen els Savine i, en lloc de disculpar-se, comença de llençar diatribes contra la *impolitesse* dels folkloristes, que no deixaven entrar les senyores en el seu local social. Oller recorda que els va semblar «massa ingènua per heure-se-les impunement amb aquells comedians de París que tan bé saben dir i aparentar» i que va patir per les burles amb què l'auditori acollia «la forma exagerada d'aquell apassionat atac» (Oller 2014: 86-87) i la tensió provocada per l'escriptora. Això el va posar en guàrdia en la propera visita a E. de Goncourt, a la tertúlia que celebrava a casa seva els diumenges a la tarda i on Pardo Bazán els havia d'acompanyar. De nou es va produir un malentès i, quan ells van anar a recollir l'amiga, aquesta no era a l'hotel. Plovia a bots i a barrals i després de raonaments i incidències els dos cosins es van presentar sols a la reunió. Volien lliurar-li, a instàncies de l'escriptora gallega (Pardo 1973: 729), la traducció clandestina de la seva novel·la *La fille Elisa* al castellà. Després de recuperar l'amiga, el grup sopava reunit, però ella va començar llançant impropis contra els intractables catalans fins que amb «una d'aquelles rialletes d'Yxart, tan simpàtiques com remibles» (Oller 2014: 93), els va perdonar. Narcís Oller recorda, també, l'audició a l'església de Saint-Eustache de la «gran missa» de Liszt amb la presència del seu autor o la *soirée* a la *garçonnière* de Pavlovsky on, enmig de la conversa sobre llibres i les mostres de cançons, el vodka va fer efecte i va provocar una petita indisposició a la comtessa. A partir de l'endemà, quan s'hagué recuperat, Oller i Yxart van acompanyar la seva amiga durant un parell de dies a fer les darreres compres i fins l'acomiadaren a l'estació. Van quedar «enyoradissos i encantats del seu geni sempre alegre i bondadós, de la simpatia i franquesa del seu tracte i del calor i desinterès que sabia

posar en l'amistat» (Oller 2014: 98). I, com a exemple, Oller transcriu la carta que ella li envia amb data del Divendres Sant de 1886 des de la Corunya, pocs dies després de tornar de París.

Respeto a las infinitas disculpas que me da usted por esto y por aquello durante nuestra estancia en París ¿qué le diré?... Que si yo no supiese de sobra lo que es la gran capital, podría ser necesario excusarse conmigo; pero si yo he hecho la misma vida, ¿cree usted que he de reprender en los catalanes lo que no pueden menos de practicar los gallegos?... Además yo en París no quisiera haber sido para ustedes «una señora» con la cual hay que guardar cumplimientos, sino un «compañero», el más cariñoso, franco y poco molesto de todos los que ustedes hayan tenido en su vida. Si he conseguido este propósito, mi satisfacción será completa. (Oller 2014: 303)

El París de 1886 va descobrir a Pardo Bazán, Oller i Yxart la importància de la literatura russa, tan de moda a la capital francesa en aquells anys. Els semblava una forma d'aproximar el procediment naturalista a la complexitat de les relacions humanes i a la subjectivitat dels personatges. Yxart se'n va sentir molt seduït i durant la seva estada a la capital francesa i va negociar la traducció al castellà i la publicació d'*Ana Karénina* de Tolstoi per a la casa Cortezo, que publicà en dos volums entre 1887 i 1888. I amb motiu de l'estrena a París de la traducció d'*El poder de les tenebres* de Tolstoi va publicar l'article «Un drama ruso» a *La Ilustración* de l'11 de març de 1888 (Cabré 1996: 211-219). Yxart no va assistir a la representació, però devia haver llegit l'obra en francès a casa de Pavlovsky i quan a l'article es refereix a la difusió de la literatura russa a Espanya assenyala entre els pioners Emilia Pardo Bazán i la sèrie de conferències que de retorn de París va dictar a l'Ateneo de Madrid i que va recollir en el volum *La revolución y la novela en Rusia* (1887). I el 2 d'agost de 1890 (Ms. J.Y.-I-222, AHCB) Oller, des de Puigcerdà, escriu a Yxart que ha acabat de llegir *Sonata a Kreuzer*. L'interès de Pardo Bazán per la literatura russa es manifesta en la carta datada a la Corunya el 12 d'octubre de 1886 (Oller 2014: 307), on comenta que «estoy en el corazón de Rusia. Quiero hacer un estudio sobre esa extraña y curiosa literatura».

Sembla que aquests quinze dies a París també van encendre en Emilia Pardo Bazán una espurna d'interès per Josep Yxart de manera que, al cap de poc, en una carta del 9 d'agost de 1886, aquest escriu a Oller i li comenta:

Me escribe la Pardo¹ que ha recibido el tomo y que desea escribirte en breve, me manda un besito para ti. Está cada día más loca por este tu primo y me parece que habré de hacer un viaje a Galicia para prevenir un día de duelo a las letras de nuestros enemigos. (Ms. 5D-53-19/c51-11, AHCB)

El mateix 1886 Emilia Pardo Bazán publicava *Los pazos de Ulloa* en el número u de la Biblioteca de Novelistas Españoles Contemporáneos de la casa Daniel Cortezo. Sembla que Yxart no dirigia aquesta col·lecció de manera directa, però ella explica que tant ell com els propietaris «exigieron que yo pusiese un prólogo a la novela, tan largo, que me ocupó 20 días» (Oller 2014: 306). Són els «Apuntes autobiográficos» (Pardo 1973), que eren una tendència rara a la Península, però habitual a França. Hi dibuixa la seva biografia intel·lectual en comunió amb el món familiar, el paisatge gallec, les lectures, els mestres, i demostra que l'artista produeix com a resultat de la fusió de l'ànima individual amb la col·lectiva. Una idea que compartia amb els seus dos amics. L'any següent la mateixa editorial i col·lecció li publicarà *La madre naturaleza*, continuació de *Los pazos de Ulloa*.

Oller i Pardo Bazán es van retrobar al cap de dos anys i escaig. Des del juny de 1884 ella volia venir a Catalunya, però el viatge no es va realitzar fins el 1888 amb motiu de la inaugura-

1. Carta perduda.

ció de l'Exposició Universal. En el mateix tren venia, en qualitat de diputat i convidat un parell de dies per l'alcalde, el seu amic Benito Pérez Galdós. Oller, que va anar a esperar l'amiga, el va identificar gràcies a ella, i es van saludar i abraçar. Era el dia 20 de maig (Oller 2014: 313). En el capítol VII de les *Memòries literàries*, Oller explica que va acomodar la seva amiga en un hotel adequat, li va trobar un *landeau*, i el dia de la inauguració la va portar entre el traüt de gent, i li va trobar un bon seient durant l'acte. Ell anava de frac i ella, que tenia el do de fer complicades les coses, es va posar un vestit de societat amb un «llarg ròssec», quan la reina, que presidia l'acte, anava de carrer. Oller, en veure-la, devia recordar el primer dinar a casa els Savine a París, on ella es va enfundar un vestit de ras blanc molt escotat. Al seu pas se sentia el remoreig dels comentaris i les «senyores es tombaven per mirar-la amb expressió mofeta» (Oller 2014: 109). Es va sentir prou incòmoda per demanar a Oller que l'acompanyés a l'hotel a canviar-se. La sortida seria fàcil, però trobar cotxe i després tornar a entrar sense la invitació, que ja havien lliurat a l'entrada, no ho fóra tant. Quan, després de més de mitja hora esperant-la en una saleta de l'hotel la comtessa va aparèixer amb el vestuari canviat i van poder tornar al Parc, la cerimònia ja havia acabat i la gent, entre empentes, sortia del recinte. Llavors Oller va entendre per què Yxart, que devia témer el tràngol, encara no s'havia presentat:

la nostra George Sand, amb tot el seu grand talent i els més grands desigs de no resultar-nos mai pesada, a París ens havia posat ja tants cops en la necessitat de perdonar-li frívols cançoneries de dona i equivocacions semblants a la d'avui, que [...] sempre que decorosament podíem excusar-nos, ens n'escapàvem. (Oller 2014: 109)

Però, més enllà d'això, els dos cosins li estimaven que fos «sempre fogosíssima defensora dels seus amics» (Oller 2014: 110) i disculpaven els embolics en què els embrancava.

L'endemà Narcís Oller i Esperança Rabassa la van convidar a un passeig i a dinar a casa seva el dia següent. A taula, a més dels tres fills, hi havia Josep Yxart, Joan Sardà, el pintor Eliseu Meifrèn i Alfred Porta. El 27 de maig Oller i la seva amiga escriptora van anar a la festa dels Jocs Florals al Palau de Belles Arts. Els presidia la regent Maria Cristina, a qui Jaume Collell, guanyador de la flor natural, va designar reina de la festa. Aquell dia l'entrada de l'escriptora també va motivar murmuris, però només a causa de la seva anomenada. En acabar l'acte anaren a veure l'exposició de pintura i allí Oller va presentar-li «un jove il·lustrat i molt aficionat a les arts i a les bones lletres», conegut seu que treballava a la «Transatlàntica o bé al Banc Colonial» (Oller 2014: 111) i freqüentava la tertúlia barcelonina de Luis Alfonso (Navarro 2002: 10). Era José Lázaro Galdiano, que li havia demanat de ser presentat a l'escriptora i que es va oferir per fer-li d'acompanyant l'endemà. Al vespre, quan Oller va anar a recollir-la a l'hotel, la senyora no hi era. Sempre, durant els darrers dies, li deien que havia sortit amb el Sr. Lázaro. I, per tant, «quasi no veírem la nostra amiga fins que ella tingué la cortesia de venir a acomiadar-se». Pardo Bazán recorda en la carta del 20 d'agost de 1888 la bellesa de Catalunya i també com en l'anterior del 4 de juliol el bon clima i el progrés de Barcelona, en contrast amb la resta de l'Estat (Oller 2014: 319 i 320).

L'amistat de la novel·lista amb José Lázaro va desembocar en la creació de l'esplèndida revista *La España Moderna* el febrer de 1889, que ell dirigeix i en consta propietari, sembla, però, que amb cert suport econòmic de l'escriptora. En la revista, moderna, progressista, rigorosa i cosmopolita, Yxart hi va escriure tres col·laboracions crítiques i va reproduir-n'hi una quarta. La de l'abril de 1889 està dedicada al darrer llibre de Pardo Bazán, *De mi tierra* (1888), del qual subratlla la capacitat de l'autora de donar vida als seus relats, ja que és a ella mateixa a qui es representa a través de l'amor a la terra: «Palpita entonces en el libro el alma de la artista,

harto más interesante que las investigaciones folklóricas y la erudición refleja» (Cabré 1996: 117). Pardo està contenta amb la crítica (Torres 1977: 404–406) i insisteix que col·labori regularment a *La España Moderna*: «No veo otra Revista decente aquí [...] ni otro crítico capaz más que usted» (Torres 1977: 406). De fet, la lectura d'*El año pasado* (1889) la porta a «lamentar muy de veras que usted no haga crítica general y española, además de la catalana» (Torres 1977: 409), per tal de guiar i educar el gust estètic del públic peninsular amb el seu estil, moderació i delicadesa.

Oller no es va entendre amb Lázaro (Oller 2014: 322-323) i per aquí podria venir el distanciament amb l'escriptora. Després de l'estada a Barcelona la primavera de 1888, l'amistat i el diàleg entre ella i el novel·lista català encara donarà per cinc cartes del 4 de juliol, 20 d'agost i 24 de desembre de 1888 (Oller 2014: 319 i 320); 19 d'abril (Mayoral 1989: 409 i 410) i 23 de novembre de 1890 (Oller 2014: 321). En les tres primeres recorda el clima de Barcelona i el progrés que hi va viure els dies de l'Exposició, en la segona li agraeix que hagi enviat *De tots colors* i en la tercera, a més de preguntar-li per *La febre d'or* i notificar-li la propera sortida de *De mi tierra*, s'excusa un cop més que les «preocupaciones crecen de un modo que no guarda proporción con mis horas disponibles». En la del 19 d'abril de 1890 agraeix el pèsam d'Oller per la mort del seu pare i en l'última, del 23 de novembre de 1890, li comunica el trasllat amb la família a la casa carrer San Bernardo, 37, principal, que la seva mare va comprar a Madrid, després de la mort del seu pare, a fi que el nét Jaime estudiï medicina. En el comiat li recorda un cop més que Yxart la té oblidada.

La relació de Pardo Bazán amb Yxart després de 1888 deriva més cap a la seva feina d'editor. El gener de 1889 ell havia substituït Luis Alfonso, en la direcció de la Biblioteca Ilustrada de Novelistas Contemporáneos, a Sucesores de Casa Ramírez, Henrich i Cía. Yxart la va plantejar com una plataforma de la novel·la realista moderna i va publicar obres dels principals escriptors castellans. De l'escriptora gallega va publicar *Insolación* i *Morriña* (1889). Ella li fa confiança en la tria de la il·lustració, però desitja que s'ajusti al sentit del text (Torres 1977: 401 i 403) i aquesta en la carta del 29 d'agost de 1889 (Torres 1977: 407) ofereix a Yxart, per a la casa Henrich, les cròniques de l'Exposició de 1889 de París, que després va editar amb el títol *Al pie de la Torre Eiffel*, però ja no es van entendre (Cabré 2007: 79–81). També li proposa a Yxart, sense èxit, d'escriure la biografia d'ella per a la col·lecció de Ruiz Cobos. I fa de mitjancera prop de J. Lázaro i *La España Moderna*, per reclamar-li un article (Torres 1977: 403).

Yxart s'adonava que l'amistat amb Pardo Bazán s'havia refredat i li va demanar si «ja no ens fem», cosa que va motivar la reacció de l'escriptora, que en la carta del 3 de juny de 1889 es vol fer perdonar i amb la seva simpatia habitual li respon:

Desarrugue usted, pues, ese caño; deje caer los lentes; desfrunza la picada nariz; dé suelta a la retozona sonrisa, y recobre su aire de *bon enfant* que es el atractivo mayor de esa picaresca fisonomía (ya ve que le digo flores). Y ahora, vamos a pasar la esponja del desagravio sobre las heridas del enojo. (Qué tal la frasecita?). (Torres 1977: 405)

Però la veritat és que també Doña Emilia es queixa que Yxart no contesta les seves cartes, tot i que el crític encara li comenta la sèrie d'articles que ella ha dedicat a *La mujer española* des de *La España Moderna*, el maig de 1890. Ella deixa el diàleg obert assegurant-li «el mucho gusto que me hacen sus cartas y la satisfacción con que siempre reanudo nuestro trato epistolar cuando a usted le viene en ganas el gastar palique con su afectísima amiga» (Torres 1977: 409).

La relació entre el crític i Pardo Bazán també havia canviat. El 12 d'agost de 1890 Yxart escriu a Oller i li parla del fullet literari que Clarín (Alas, *Clarín*, 2003) ha dedicat a l'escriptora

on critica la seva obra i en especial les darreres novel·les *Morriña* i *Insolación* «analitzant amb moltíssima finura, però una mica confusa y desordenadament, son caràcter. Si el llegissis te la recordaria de cos enter; diu amb abstraccions el que nosaltres podríem dir en casos concrets de sa pedanteria, de sa vanitat, de la ciència aparatosa, etc; no la judica com a escriptor femella, sinó a la inversa, com a mascle afeminat» (Montoliu 1956: 172-173). La ironia d'Yxart, ressò de la de Clarín en el text esmentat, no altera la consideració que sempre li ha merescut la seva obra i la seva simpatia, però rebaixa l'admiració expressada en el tracte inicial.

Després de 1890, cap dels dos amics no trencarà mai més el silenci de l'escriptora, que esdevé definitiu. Oller recorda «aquella amistat que jo tant estimava, que tenia ben bé per indestructible i que pel dol d'haver-la perduda de manera tan inesperada i innocent se m'ha escapat ara aquí *ex-abundantia cordis*» (Oller 2014: 113). El novel·lista devia estimar força la relació amb l'amiga, ja que entre els seus papers es guarda un resum manuscrit «Cartas Pardo» (Ms. 5D.53-8/C14-7 AHCB) que només repeteix en les cartes d'Yxart.

La relació entre Pardo Bazán i els cosins Moragas (Oller i Yxart) s'inscriu en el marc del diàleg personal i literari que als anys vuitanta s'estableix entre escriptors castellans (Galdós, Pereda, Palacio Valdés, Clarín, etc.) i catalans (Oller, Yxart, Sardà, Guimerà, Verdaguer, etc.), un diàleg amb ressonàncies internacionals que culmina el 1888 i arriba fins a primers de 1890. Llavors aquesta aparent arcàdia es trenca i, sia a causa del «canvi de moda literària», sia per la «major tibantor de relacions polítiques entre catalans i castellans» (Oller 2014: 212), o per tot plegat, el cert és que el silenci s'instaura de nou i la relació d'Yxart i Oller amb Emilia Pardo Bazán no en va ser una excepció.

Referències bibliogràfiques

- ALAS, Clarín, Leopoldo (2003): «*Museum* (mi revista). Folletos literarios, VII», dins *Obras Completas*, IV. Crítica (Segunda Parte), Edició de Laureano Bonet amb la col·laboració de Joan Estruch i Francisco Navarro, Oviedo, Ediciones Nobel, pp. 1459–1478.
- CABRÉ I MONNÉ, Rosa (1986): «Josep Yxart: concepte de novel·la», dins *Actes del setè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 31–54.
- CABRÉ I MONNÉ, Rosa (2007): «Yxart i els llibres. Una aposta intel·lectual», dins R. CABRÉ i J. M. DOMINGO (eds.), *Estudis sobre el positivisme a Catalunya*, Vic/Barcelona, Eumo Editorial / Departament de Filologia Catalana, Universitat de Barcelona, pp. 9–97.
- LLOVERA, Anna (2014): «Epistolari N. Oller & I. Pavlovsky, 1885-1923», dins J. M. DOMINGO i A. LLOVERA (eds.), *De realisme. Aproximacions i testimonis*, Lleida, Punctum, pp. 345–404.
- LLOVERA, Anna (2014): «Epistolari entre Josep Yxart i Isaac Pavlovsky, 1885–1890», *Els Marges*, núm. 105, pp. 65–82.
- MASSÓ I TORRENTS, Jaume (1934): *Cinquanta anys de vida literària 1883–1933*, Barcelona, Tip. Emporium.
- MAYORAL, Marina (1989): «Cartas de Emília Pardo Bazán a Narcís Oller», dins *Homenaje al profesor Antonio Gallego Morell*, vol. II, Granada, Universidad de Granada.
- MONTOLIU, Manuel de (1956): «José Yxart. El gran crítico del renacimiento literario catalán», *Apèndix*, núm. 7, Tarragona, Institut d'Estudis Ramon Berenguer IV, pp. 172-173.

- NAVARRO MARTÍNEZ, FRANCISCO (2002): *Luis Alfonso: novela y crítica (silueta de un autor olvidado)*, tesi doctoral dirigida pel Dr. Laureano Bonet Mójica i llegida a la Universitat de Barcelona.
- OLLER, NARCÍS (2014): *Memòries literàries. Història dels meus llibres i relacions literàries*, edició d'Arnau Soler i Enric Cassany, pròleg d'Enric Cassany, col·l. Biblioteca Narcís Oller, Valls, Cossetània Edicions. Desestimem per raons filològiques l'edició primera, Narcís Oller (1962): *Memòries literàries. Història dels meus llibres*, pròleg de Gaziell, Barcelona, Editorial Aedos.
- ORTIZ DE LANDÁZURI BUSCA, GUADALUPE (1987): *Descripció i anàlisi de la Biblioteca de Narcís Oller i Moragas*, tesi de llicenciatura dirigida pel Dr. Ramon Pla i Arxé, pp. 286-287.
- PARDO BAZÁN, EMILIA (1970): *La cuestión palpitante*, edició de Carmen Bravo-Villasante, Salamanca, Ediciones Anaya.
- PARDO BAZÁN, EMILIA (1973): «Apuntes autobiográficos», dins *Obras Completas*, vol. III, Madrid, Aguilar, pp. 698-730.
- SOTELO VÁZQUEZ, MARISA (2000): «Emilia Pardo Bazán y la lengua catalana», dins *Cuadernos Hispanoamericanos*, núm. 595 (gener), pp. 50-64.
- SOTELO VÁZQUEZ, MARISA (2002): «Introducción», a Emilia Pardo Bazán, *La tribuna*, Madrid, Alianza Editorial, pp. 7-33.
- SOTELO VÁZQUEZ, MARISA (2004): «Un inédito de Emília Pardo Bazán con finalidad solidaria —breves notas de sociología literaria—», dins *La Tribuna, Cadernos de Estudos da Casa-Museo Emilia Pardo Bazán*, núm. 1, pp. 149-161.
- TAYADELLA, ANTÒNIA (1986): «Qüestions de realisme a Catalunya», dins *Actes del setè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 55-68.
- TORRES, DAVID (1977): «Veinte cartas inéditas de Emilia Pardo Bazán a José Yxart», dins *Boletín de la Biblioteca de Menéndez y Pelayo*, Santander, A. LIII, núm. 1 (gener-desembre), pp. 383-409.

The Knack and How to Get It, d'Ann Jellicoe, en el teatre català de postguerra

ENRIC GALLÉN

Universitat Pompeu Fabra

1. Amb la prèvia

The Knack and How to Get It, d'Ann Jellicoe, es va estrenar al Royal Court Theatre de Londres el 27 de març de 1962,¹ tres anys més tard la versió cinematogràfica de Richard Lester va obtenir la Palma d'Or al Festival de Cannes. Gairebé un any i mig després de l'estrena de la pel·lícula a Barcelona,² el 18 de desembre de 1969 es van iniciar al Teatre Windsor les representacions en règim d'*art i assaig* d'*Aquell atractiu que es diu El Knack, o qui no té grapa no endrapa*, segons la traducció de Terenci Moix, per la Nova Companyia de Barcelona que dirigia Ventura Pons (Pons 2011: 91–95). El muntatge va ser patrocinat pel British Council i va comptar amb la col·laboració de la discoteca Bocaccio i de Way in Market, una botiga de roba «in» del carrer de Balmes.

A la crítica li va cridar l'atenció que, en el marc d'un teatre de butxaca que s'adreçava a un públic de classe mitjana-alta, hi fes cap una jove companyia professional, que bé es podia confondre amb algun grup independent de l'època.

2. Sobre la recepció del Nou Teatre Britànic, una autora desconeguda i el públic

Avesats al teatre de bulevard, o a la *pièce bien faite* més estandarditzada, l'empresa del Windsor va apostar per Ann Jellicoe (1927), una escriptora representant del Nou Drama Britànic sorgit a finals dels cinquanta i primers seixanta. Com ja se sap, les mostres més significatives del teatre estranger de postguerra no es van autoritzar a ser representades en llengua catalana fins a partir

1. L'estrena mundial s'havia produït el 9 d'octubre de 1961 a l'Arts Theatre de Cambridge.

2. Es va estrenar el 8 d'abril de 1968 al cine Arcadia de Barcelona, una de les sales reconegudes oficialment com d'*art i assaig*.

de 1962 per formacions sobretot independents i amb un nombre restringit de funcions.³ En aquest sentit, l'obra de Jellicoe va ser-ne l'excepció en ser acollida pel teatre professional encara que arribés tard:

El retraso ha afectado a autores tan importantes como Bertold Brecht, Genet y el propio Sartre para citar tres de los muchos nombres que forman una larga lista. Actualmente, mientras *Calcuta* —algo así como el *Hair*— es la sensación de París a nosotros se nos presenta una obra del Nuevo Teatro Británico escrita hace siete años.

Plantado así el dilema, se presentan dos realidades. Por un lado, la realidad de una Empresa, de una Compañía, que corre el riesgo de estrenar una obra que se aparta de los cauces normales del teatro comercial. Porque pese a que dicha obra puede estar ya superada por otros movimientos teatrales siempre supone un riesgo muy elevado su estreno en un ambiente que no conoce —por lo menos a la escala que debería serlo— eso que ha sido llamado «teatro vivo y válido». Y, por otro lado, subsiste la otra realidad: la de que la obra que se nos presenta no tiene la misma garra, el mismo «knack» que cuando fue escrita. (Pons 1969)

D'Ann Jellicoe, se'n sabia poca cosa. *The Knack* era la seva tercera obra; la primera, *The Sport of My Mad Mother* (1958), l'havia produïda el Royal Court Theatre, dirigida per George Devine i la mateixa autora; la segona, *The Rising Generation*, pràcticament desconeguda i escrita expressament per a les *Girl Guides*, no es va estrenar a Londres fins a 1967. Els crítics catalans que van expressar un coneixement més complet sobre la producció dramàtica de Jellicoe⁴ van ser Joan-Anton Benach, Xavier Fàbregas i Santiago Sans, que van evitar identificar-la radicalment amb l'anomenat *teatre de l'absurd* (Esslin 1961).

Per a un sector de la crítica, el públic receptor de *The Knack* no era l'habitual al local de la Diagonal. Segons el crític de *La Prensa*, l'obra «congregó en el Windsor a una numerosa concurrència entre la que no era difícil detectar la presència de un públic que, capilar o indumentàriament, se adivinava idóneo para el clima del estreno» (Armenteras 1969), i el d'*El Noticiero Universal* precisava: «la obra interesa no sólo a los jóvenes —porque es una obra esencialmente jovent— sino también a todos aquellos que como la autora crean que la gente se deja llevar por sus acciones, por sus miedos, por sus inseguridades» (Pons 1969). No es pot descartar tampoc que un sector del públic pogués procedir de l'anomenada *gauche divine*, simbòlicament representada per la discoteca Bocaccio que avalava l'estrena:

De un tiempo a esta parte viene operando con acusada habilidad un cierto movimiento de raíz catalana, barcelonesa, impúdica y abiertamente snob, convenientemente intelectualizado según los casos, brillantemente perfumado, que se reviste tanto de una frivolidad mítica y filosófica, como de un humanismo —llamémoslo así— ornamentado y deportivo. Es un movimiento, una realidad, un conglomerado de actitudes y de acciones, hijo travieso y avisgado de nuestra burguesía puritana, que elige con el mismo fervor una bebida, un tratado filosófico, un corte de pantalón o una película de arte y ensayo. Dentro de este marco, que tiene los ojos puestos —sin reserva alguna— en diversas capitales europeas, han surgido toda una serie de establecimientos adecuados, y tanto las editoriales como las redacciones de los periódicos, como las salas de espectáculos han reservado los espacios necesarios para cumplimentar la nueva demanda.

3. Fins a l'estrena de *The Knack* companyies professionals i grups independents havien representat a Barcelona en espanyol o en català els nous autors britànics com ara Brendan Behan, Shelagh Delaney, Harold Pinter, John Osborne i Arnold Wesker. Vegeu Gallén (2015); Mari (2005, 2008, 2010).

4. N'havien parlat Lorda Aláiz (1964: 136–138); Amo (1968: 5–11). Esslin (1961) no la hi va incorporar mai en les successives edicions del seu assaig de referència. Sobre Jellicoe, vegeu Innes (1992: 419–420).

Recientemente, el fenómeno acaba de dejarse sentir también en el teatro, en la escena profesional, cuya generalizada vulgaridad hacía creer en la imposibilidad de que fuera tentada por tales exquisitesces. (Sans 1969)

3. Sobre la versió cinematogràfica, el muntatge teatral i el gènere de l'obra

Atès que la versió cinematogràfica de Lester ja era coneguda, la crítica teatral s'hi va referir per remarcar que, en línies generals, la pel·lícula superava el muntatge teatral català. Per a Martínez Tomás: «En la película de Lester, la comedia contaba para nuestro gusto con alicientes mucho más sugestivos. En las tablas resulta menos divertida e incluso menos «incisiva». Pero tiene presencia, plantea situaciones picantes y graciosas, y aborda con una cierta delicadeza, los temas sexuales, hoy tan de moda» (Martínez Tomás 1969), i «el tema resultaba en la pantalla de un dinamismo y una riqueza anecdótica muy superiores, pero también era cierto que el cine se olvidó de subrayar algunas de las motivaciones existentes en la obra» (Farreras 1969). Les observacions es van centrar bàsicament en les característiques i les qualitats del mitjà de difusió emprat (cine, teatre), perquè podien afectar el grau de comprensió de l'obra per part de l'espectador: «Entonces su argumento [en el film] se hacía más comprensible. Ahora en este pequeño escenario, resulta muy confuso y menos gracioso» (Armenteras 1969).

A l'hora de precisar el gènere de *The Knack*, la crítica va procurar mitigar el vincle amb l'anomenat *teatre de l'absurd*. Per aquesta raó, el crític del *Diario de Barcelona* anotava: «y si está entroncada directamente con el teatro del absurdo —frases comunes y tópicas, significan cosas muy distintas puestas en boca de los cuatro personajes de la trama— tiene una evidente ventaja sobre el común denominador de aquel: sus intenciones son mucho más directas y sus resultados mucho más rotundos» (C[orberó] 1969), i el d'*El Correo Catalán* reblava el clau: «Como en el de su compatriota Harold Pinter, hay en el teatro de Ann Jellicoe un aprovechamiento del elemento del absurdo, utilizado aquí de forma puramente dialéctica para esclarecer las actitudes y conductas de los personajes. Pero *The Knack* no es teatro del absurdo en el sentido que supera este género para trazar una historia de una linealidad absoluta y que tiene incluso su «moraleja»» (Benach 1969).

Tampoc no ho era per al de *Destino* que la relacionava «inconfundiblemente» amb el moviment *angry* «que, con disparidad de estilos y talentos, venía a formar como un frente común para alterar la artificiosa y hueca ramplonería del anterior teatro británico (personalizado, principalmente y entre otros, por Terence Rattigan y Noel Coward), alteración que —hasta cierto punto— los *angry* consiguieron no sin verse obligados por ello a un cierto proceso de adaptación y su consecuente desfiguración» (Sans 1969). Finalment, el crític del vell *Ciero* completava la valoració dels seus col·legues: «Esta obra suya está montada sobre unos soportes clásicamente ingleses —sentido del humor, de la ironía, etc.— pero desnuda de toda «carpintería», de todo elemento ficticio» (Pons 1969).

La qüestió és que Jellicoe va escriure una comèdia realista que defugia el cànon establert pel teatre comercial (Pons 1969) i respectava formalment «la tradició de la comèdia britànica tal com aquesta quedà estructurada en temps de la reina Victòria» (Fàbregas 1970). Un realisme, però, que «está en las antípodas del realismo tradicional, un realismo automático, de magnetófono, que opera sobre cuatro personajes un tanto caricaturescos, aunque tal vez, ay, representativos» (Farreras 1969).

En una línia semblant a la del responsable de l'edició en llengua espanyola de l'obra (Amo 1968), Fàbregas va relacionar la peça de Jellicoe amb el teatre de G. B. Shaw. Si per a Amo es tractava per «técnica y temática» de *La comèdia de l'amor*, d'Ibsen, i *Lluita de sexes*, de Shaw, per al crític de *Serra d'Or* el punt de comparació era un altre text del dramaturg irlandès:

Per entendre'ns, no hi ha una distància insalvable entre la sintaxi teatral de *Càndida* (1895) de Bernard Shaw —una de les comèdies més «escandaloses» de la història del teatre anglès— i *The Knack*; ben al contrari si la comparació formal entre ambdues obres ens fos permesa hauríem de parlar més aviat de paral·lelismes que d'incompatibilitats. A *The Knack*, però, no hi trobem la crítica d'un món cartesià, eixut, respectable, jeràrquic i mancat d'imaginació, feta en nom d'un món instintiu, creador, ple de somnis, anàrquic, i individualista que, en el fons, constituïa el plantejament ètic de *Càndida*, peça, al capdavant, inserida dins les coordenades del Modernisme; no a *The Knack* els personatges han perdut tot punt de referència i el món llur és un món desproveït d'una autoritat moral que puguin atacar, perquè cap autoritat no és admesa, ni tan sols aquella que hom podria idealitzar com a futura panacea de tots els conflictes humans. Els personatges de *The Knack*, en llur solitària consciència d'éssers socials, actuen moguts per un sol imperatiu de relació: el sexe. (Fàbregas 1970)

Quaranta anys i escaig més tard, la mateixa Ann Jellicoe confessava que el seu objectiu havia estat el d'escriure una comèdia:

The Knack came... First of all, *The Sport of My Mad Mother* had been such a... it's like walking into a brick wall —I mean, like being cannoned into a brick wall, the reception of that play, so I thought I'd better write a comedy. I don't know how I actually thought. Well, a comedy with a small cast and that was no deliberate. What I did was very wise, write a comedy with a small cast about sex, or rather, it seems to be about sex. What it's really about is how people should treat other people, but sex is the point then. I don't think I set out thinking that, but I did set out thinking «I'd better write a comedy». (Dorney 2005)

4. Sobre la joventut, el sexe i l'ordre social dels seixanta

El tractament del comportament espontani del jove en relació amb el sexe no va ser un aspecte secundari per a Jellicoe, que tenia la intenció de centrar la trama de *The Knack* en «how people should treat other people, but sex is the point then» (Dorney 2005). Precisament per aquest propòsit, l'obra va topar amb la censura britànica arran del muntatge del Royal Court.⁵

Si bé *The Knack* tocava altres aspectes com el militarisme o l'ensenyament (Pons 1969), el capteniment desvergonyat dels joves envers el sexe va ser la crida d'un muntatge d'èxit —quatre mesos en cartellera. Tanmateix, per al crític de *La Vanguardia Española*: «En realidad, en el transcurso de la pieza, no ocurre nada realmente importante, pero se sugieren muchas cosas y se alude a otros temas de una cierta escabrosidad con una desenvoltura despreocupada y retazona, como si lo sexual solo fuera un juego en lugar de uno de los aspectos más transcendentales de la vida» (Martínez Tomás 1969).

Que l'acció passés a Londres no impedia, d'altra banda, que la situació es pogués traslladar a la de la joventut catalana, perquè el tema «está vigente y se le ha dado el trato que resultaba adecuado para que lo que ocurre en Londres pueda tener idéntica dimensión en Barcelona» (Interino 1969). Si més no per a algun sector o grup de joves «pop» que es podien sentir iden-

5. «Although the censors raised questions about the «cavalier fashion in which sex is treated», and the potential sexual violence against Nancy, the Office of the Lord Chamberlain, Lord Cobbold, granted the play a license for performance» (Dova 2004: 143).

tificats amb el combat essencial, provocat per Tom en un aparent segon pla, entre el «feble» Colin i el «mascle» Tolen sobre com poder obtenir o disposar de *grapa* seductora. Mitjançant el personatge de Nancy, Jellicoe anotava també la figura de la dona utilitzada com a un ésser passiu i dependent:

El hombre, activo; la mujer, pasiva. El hombre —el macho— gobernando en el aspecto visible, la mujer —el objeto frágil— dominando a base de pedir dominio. Seguimos igual. [...] Por consiguiente, Ann Jellicoe no hace sino mostrar una realidad concreta, la consecuencia —más respirable— de una moral estrecha, pero sin dar a esta consecuencia otras significaciones más allá de su propia limitación. Jamás pretende moralizar, ni se sirve del discurso. Expone sencillamente en el escenario —y aquí radica la personalidad y también el mérito de la obra— una situación, penetra en la misma, profundiza en sus matices, la hace explotar de manera visible y teatral. (Sans 1969)

Perquè a *The Knack* els personatges masculins fan gala d'una «escala de valors que és determinada per llur atractiu sobre les persones de l'altre sexe i la conseqüent capacitat de fer l'amor», segons Fàbregas. Davant, però, l'organització del món:

sense més vara de medir que llur atractiu sexual, l'autora no insinua en cap moment que la desigual separació de carisma feta per la natura pressuposi un origen d'injustícia; ben al contrari el que cal fer és respectar les diferències, cultivar unes regles de joc —de *fair play*, per dir-ho amb els mots exactes i sotmetre's a la llei de l'oferta i la demanda. D'aquesta manera, sota el propòsit radical de fer taula rasa de tot el passat, suren en el món arquitecturat pels personatges d'Ann Jellicoe, potser fins i tot sense que ella en sigui gaire conscient, les velles regles de la democràcia anglosaxona basada en la diferència de classes i el liberalisme. *The Knack* és una bona mostra de la manera britànica de veure el món, i sota la seva rebel·lia —autèntica, sincera, agressiva—, retrobem les pilastres que han mantingut estable durant segles l'harmònica, admirable i decrepita societat de l'illa. *The Knack*, per molt que allò que propugna hagi d'irritar l'anglès benpensant, m'inclino a creure que en el fons del fons no deixa d'ésser una comèdia *tory*. (Fàbregas 1970).

La posició més desenvolupada de Fàbregas ja l'havia expressat Benach en la seva crítica:

En *The Knack*, la autora no renuncia a un judici ètic de la actual mitificació social del erotisme —con insinuaciones de contenido sociopolítico, pero cedió a una humanización de los personajes, es decir, a una recuperación de su propia autenticidad. El tímido Colin acabará por enfrentarse violentamente a Tolen, sin poder salirse de su tímida personalidad y éste, Tolen, quedará desenmascarado y limitado a su pura fanfarronería. Hay al final un claro restablecimiento del orden, a nuestro modo de ver, acaso demasiado apologético. (Benach 1969)

Semblantment, Santos Hernández hi afegia:

El respeto a los sentires de las clases rectoras de nuestra sociedad se mantiene, bajo la superficie, perfectamente incólume: el joven don Juan es ridículo desde el primer momento, el comportamiento de los jóvenes —no saben lo que quieren— es siempre pueril, el hombre alcanza la madurez mental y el equilibrio sacrosanto *se salva* a través de, ¡al fin!, la realización del acto sexual, etcétera, etcétera. (Hernández 1970)

5. Sobre la direcció i la interpretació

No és fàcil assolir la unanimitat crítica quan es valora la direcció d'un muntatge i els diferents nivells o graus d'interpretació que s'hi poden donar. Si Fàbregas (1970) remarcava que «després

de *The Knack*, hem de considerar [Ventura Pons] un dels nostres directors més capacitats», en haver «demostrat una perícia poc corrent en les nostres latituds pel que fa a la direcció d'actors», Farreras (1969) parlava d'una «dirección con minuciosidad, buen gusto y una especial atención al movimiento escénico muy ágil»; una «agilitat» que era també reconeguda per Sans (1969), Benach (1969) i C[orberó] (1969). Els dos darrers van qüestionar, tanmateix, que el director hagués sabut homogeneïtzar el treball de direcció dels intèrprets. Benach parlava de «ligereza o descuido en el trabajo de dirección. Cada uno de los personajes, aisladamente, así como la temática en conjunto de la obra —sin entrar en trascendentalismos— posee una riqueza y penetración crítica que ha quedado demasiado diluida»; en qualsevol cas, no s'estava d'assenyalar el «perfecto acoblamiento al ritmo de la pieza —a menudo de un desbordado movimiento— y un estadio [sic] de sus papeles hecho a conciencia» (Benach 1969). Pel seu compte, el crític del *Diario de Barcelona* anotava «dos errores importantes en su trabajo: dejar que cada intérprete se moviera en su tono de expresión, sin tratar de concertarlos, y no truncan el ritmo al tiempo que la situación, cuando se producen las bruscas reacciones en que cae la protagonista femenina» (C[orberó]1969).

En l'ordre individual, hi va haver gairebé unanimitat a valorar positivament la interpretació del personatge d'Enric Arredondo (Colin) i més aviat negativament la de Xavier Dotú (Tolen). L'actuació de Claudi Sentís (Tom) va merèixer el reconeixement específic de Benach (1969), perquè «resultó, al final, el hombre más convincente en escena», i d'Hernández (1970). Rosa M. Sardà, que feia el seu primer paper protagonista en el teatre català professional, no va passar desapercebuda; segons Fàbregas (1969): «ha encertat a donar el complex tipus de Nancy i se'ns ha revelat com una actriu que caldrà tenir molt en compte», mentre que per a Farreras (1969) feia «una creación muy graciosa, de una bobaliconería rica en matices». En termes globals, la crítica va acollir bé la frescor i la joventut dels responsables del muntatge: «Una companyia, la mitjana d'edat de la qual, del director als actors passant pel traductor, és de vint-i-cinc anys, sembla un bon atot per a la salut del nostre teatre, per a la salut present i per a la de l'immediat esdevenidor» (Fàbregas 1970).

6. Sobre un model de llengua literària per a uns temps que estaven canviant

Quan es va estrenar *The Knack*, feia poc que el traductor, Terenci Moix, havia publicat un article, «¡Ay maese Artells, no me toquéis el voraviu!», al diari *Tele/Expres* (12.11.1969), en què discrepava del zel lingüístic ultraconservador d'Eduard Artells, un dels correctors de referència de postguerra. Les característiques d'una obra com *The Knack*, centrada en un sector de la joventut dels primers seixanta, s'ha d'associar també a les de la formulació d'un model lingüístic basat en la fluïdesa, la naturalitat i la col·loquialitat expressives. Bon coneixedor de la cultura anglesa del moment, Moix va optar per un model lingüístic ajustat a les circumstàncies, que va ser bastant ben acollit per la crítica, especialment per la més jove.

Per a Pons (1969), la traducció «admirable» de Moix evidenciava que el català «puede adaptarse a cualquier tipo de lenguaje —también el col·loquial— pese a que muchas veces los «puritanos» quieran hacernos entrar por la vía dels *mots escaients*». Un model de llengua «que suena, habitualmente, en nuestros oídos, y empleando alguna palabra fuerte de más, lo que no le va mal a la meta que persigue la obra», segons Interino (1969). Amb matisos, Fàbregas (1970) parlava d'«un diàleg d'indubtable qualitat teatral, que s'ha mostrat dúctil a l'exigència del ritme de la representació», i deixava clar que es tractava d'una «traducció dinàmica, prou rica per a

permetre tota classe d'innovacions sense necessitat d'haver de recórrer a les ruptures». Qui no va veure amb tan bons ulls el model de llengua literària adoptat per Moix, va ser el crític del *Diario de Barcelona*:

se le ha ido la mano al escritor catalán en la aplicación de algunos vocablos que no sorprenden a nadie, y que son habituales como el que se ha tratado de trasplantar, aunque se conservan las referencias de Londres, tal vez hubiera sido mejor una ubicación concreta en Barcelona, por ejemplo, pero que no están situados con naturalidad, sino como queriendo subrayar la subida de las situaciones en una escala de exabruptos. (C[orberó] 1969)

7. A tall de conclusió

La proposta de l'empresa del Teatre Windsor de convertir-lo en una sala d'*art i assaig* va néixer i va morir amb el muntatge de *The Knack*, perquè el 30 de març de 1970 hi va haver canvi en la programació del local. La companyia de Lluís Nonell es va presentar amb *Vostè serà meva*, un vell vodevil de Louis Verneuil, traduït per Amichatis en el temps de preguerra. El 31 de maig, en què es va acomiadar la companyia, es va produir també el tancament definitiu del Windsor, el primer teatre de butxaca de la Barcelona de postguerra, tot precedint el del cinema.⁶ *The Knack*, però, encara es va reposar al Teatre CAPSA entre el 3 i el 15 de novembre de 1970. L'intent de «comercialitzar» determinades propostes del teatre estranger de postguerra en llengua catalana va quedar en suspens. Amb el permís de la censura, altres grups independents van continuar assumint el paper receptor del teatre estranger contemporani fins a les acaballes de la dictadura franquista.

Referències bibliogràfiques

- ARMENTERAS, Antonio de (1969): «Los estrenos. Últimos acontecimientos teatrales. Windsor. Estreno de *Knack*, de Ann Jellicoe, en traducción catalana de Terenci Moix», *La Prensa*, 22.12.1969, p. 10.
- BENACH, J[oan]. A[nton]. (1969): «Estrenos. Teatro Windsor. Muy atractivo *Aquell atractiu que es diu Knack*», *El Correo Catalán*, 24.12.1969, p. 31.
- C., S. (1969): «Teatro Windsor. Estreno de *The Knack*, en versión catalana de Terenci Moix», *Diario de Barcelona*, 21.12.1969, p. 36.
- DORNEY, Kate (2005): «Interview with Ann Jellicoe», *British Library. Theatre Archive Project*, <<http://sounds.bl.uk/related-content/TRANSCRIPTS/024T-1CDR0032956X-0100A0.pdf>>. [Última consulta: 4.8.2015.]
- DOVA, Dawn B. (2004): *Banned Plays: censorship Histories of 125 Stage Dramas*, Nova York, Facts on File, Inc.
- ESSLIN, Martin (1961/1968): *The Theatre of the Absurd*, edició revisada i ampliada, Londres, Pelican Books.
- FÀBREGAS, Xavier (1970): «Teatre. Crònica de les estrenes. *El Knack*», *Serra d'Or*, núm. 125 (febrer), pp. 74-75.

6. A. M. T.: «Réquiem por el Windsor Palace», *La Vanguardia Española*, 30.12.1970.

- FARRERAS, Martí [C. Martí Farreras] (1969): «Crítica de teatro. En el Windsor. *El Knack*, una comedia que llega después del film», *Tele/Expres*, 20.12.1969, p. 21.
- GALLÉN, Enric (2015): «Arnold Wesker a Catalunya (1963–2004)», dins Àlex Martín Escribà, Adolf PIQUER VIDAL i Fernando SÁNCHEZ MIRET (ed.), *Actes del Setzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, Universitat de Salamanca, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 163–177.
- HERNÁNDEZ, Santos (1970): «Barcelona. *Knack*, de Ann Jellicoe», *Primer Acto*, núm. 118, p. 63.
- INNES, Christopher (1992): *Modern British Drama 1890–1990*, Cambridge, Cambridge University Press.
- INTERINO (1969): «La semana teatral. Del circo y otras piruetas en las que tuvo que ver el amor», *Hoja del Lunes*, 22.12.1969, p. 33.
- JELICOE, Ann (1968): *El Knack*, versió castellana d'Álvaro del Amo, Madrid, Edicusa.
- JELICOE, Ann (1985): *The Knack and The Sport of my Mad Mother*, Londres/Boston, Faber and Faber.
- LORDA ALÁIZ, F. M. (1964): *Teatro inglés. De Osborne hasta hoy*, Madrid, Taurus Ediciones.
- MARÍ AGUILAR, Anna (2005): «Els anomenats *Angry Young Men* als escenaris Catalans: primera aproximació», *Stichomythia*, núm. 3, <<http://parnaseo.uv.es/Ars/ESTICOMITIA/Numero3/estudios/Mari.pdf>>. [Última consulta: 4.8.2015.]
- MARÍ AGUILAR, Anna (2008): *La recepció del teatre britànic contemporani a l'Estat Espanyol*, tesi doctoral, Departament de Filologia Anglesa i Alemanya de la Universitat de València.
- MARÍ AGUILAR, Anna (2010): «La recepció del teatre britànic contemporani al teatre comercial durant el règim franquista», *Quaderns de Filologia*, vol. XV, pp. 69–86.
- MARTÍNEZ TOMÁS, A. (1969): «Teatro Windsor. Estreno de *El Knack*, original de la escritora inglesa», *La Vanguardia Española*, 20.12.1969, p. 63.
- M[ARTÍNEZ]. T[OMÁS], A[ntonio]. (1970): «Réquiem por el Windsor Palace», *La Vanguardia Española*, 30.12.1970.
- PONS, A. (1969): «En el Teatro Windsor. *Aquell atractiu que es diu el Knack o qui no té grapa no endrapa*», *El Noticiero Universal*, 22.12.1969, p. 55.
- PONS, Ventura (2011): *Els meus (i els altres)*, Barcelona, Proa.
- SANS, Santiago (1969): «Teatro. *The Knack*», *Destino*, núm. 1683, 3.1.1970, p. 40.

Fa quaranta-cinc anys

ALBERT JANÉ

Institut d'Estudis Catalans

Com que està de moda el verb *recuperar*, tot i que no forma part de les meves addicions, penso que em va bé per justificar la publicació d'una breu selecció de textos inèdits del meu dietari de l'any 1970. Doncs, de fa quaranta-cinc anys. Aquesta antiguitat deu ser el seu mèrit principal, probablement l'únic: a vegades, el pas del temps dóna un cert valor de testimoni a anotacions que en el seu moment podien ser considerades trivials. En tot cas, els ofereixo de bon cor al meu amic i col·lega Joan Martí i Castell, com a prova d'afecte sincer, amb el prec que els accepti i que els jutgi benèvolament. Els ofereixo tal com els vaig escriure en aquell moment, després, això sí, d'una lectura atenta i d'haver-hi fet els retocs imprescindibles.

Divendres, 11 de setembre

Al matí, al Maryland, trobo en Josep Ibàñez. Va anar a Montblanc, a les Festes Fabra. Diu que el dinar va ser un desastre. I a part del dinar? Gairebé no van poder veure res. A l'església, on se celebrava l'acte literari, no s'hi cabia. Estirant el coll, però, en Pep va poder sentir algunes de les paraules d'en Triadú. La desaparició de *Tèle/Estel* pot obeir al fet que ja hi ha una altra revista setmanal en castellà (*Destino*), adreçada a un públic català i que exerceix la mateixa funció que hauria d'exercir *Tèle/Estel*. Molt ben trobat, però no em convenç. La gent hauria d'haver comprat *Tèle/Estel*. M'arribo a Aymà i lliuro al senyor Fàbregas les compaginades corregides del llibre *Gresol*.

A la tarda, com que és l'11 de setembre, passo pel baluard de Sant Pere. Un jeep de la policia i una parella que passeja tranquil·lament. No sé veure més vigilància per enlloc. Ja al despatx, em truca en Josep Llaudó i em ve a dur l'editorial per a la revista *Muntanya*. És d'en Jolis i parla de l'Institut d'Estudis Catalans. En Llaudó, després de la conversa que vam tenir, ha convençut el president del Centre Excursionista de Catalunya que no ha de declarar per escrit que en nom del Centre no s'ha de fer política. És lligar-se de mans per a tota mena d'iniciatives i d'actituds.

Dilluns, 14 de setembre

El meu pare es troba molt malament. Més malament que mai. Aclofat en una butaca, es tapa les orelles amb les mans. Repeteix, obsessivament, que no sap què té, que no sap què té. Té por de caure a terra i tot. Als efectes de la malaltia s'hi afegeixen els produïts per la incomprendibilitat de la malaltia. Es va medicar, el medicament va produir el seu efecte, i, tanmateix, es troba malament de nou. Això l'obsessiona i el desespera.

Cavall Fort. Rebo de la Teresa Rovira l'article sobre CF per a la Gran Enciclopèdia Catalana. Hi afegeixo algunes coses i l'hi torno. Me'n vaig a casa més aviat d'hora. Trobo el meu pare una mica més alleujat.

El Montseny era una muntanya gairebé llunyana, mítica, coberta de boscos i solcada d'afraus, una muntanya on creixien, vora els cims inaccessibles, els avets més meridionals d'Europa. Per endinsar-s'hi, calia anar ben equipat. Hom no s'hi atrevia així com així. Calia conèixer el terreny, i anar acompanyat per un bon guia no era gens desaconsellable. I, sobretot, que a un no l'hi enxampés el mal temps. Més d'un hi havia deixat la pell. Però aquesta vella imatge del Montseny avui s'ha perdut en la boira del temps, ha periclitat. Adéu, oh bell Montseny! Benaurat qui t'ha conegut en altres temps.

Dimarts, 15 de setembre

Havent-me llevat, la primera cosa que faig és donar un cop d'ull al meu pare: el trobo de nou amb el cap enfonsat entre les mans. Ahir a la tarda es trobava millor, però avui torna a trobar-se malament. «No sé què tinc, no ho entenc», no para de repetir. Vaig a avisar el doctor Curell.

Al Maryland trobo en Josep Ibáñez. M'explica que en un hotel de Castelldefels va coincidir amb unes nedadores de l'Alemanya Oriental. Una colla de mossetes molt jovenetes, voltades d'un equip d'organitzadors entre els quals no devien faltar els comissaris polítics, que exercien un control rigorosíssim, en tots sentits, sobre les nedadores. Dic a en Pep que això és la negació de l'esperit juvenil, que en aquestes condicions no val la pena anar a un altre país a disputar un campionat de natació ni de res. A en Pep li sembla que guanyar una medalla sempre ha de fer il·lusió. Penso, després, que aquelles noiets són tractades talment com si fossin gànguils, o cavalls de curses, és a dir, objectes físics instruments d'una possible victòria esportiva, correu-hi tots, però res més.

Dimecres, 16 de setembre

El meu pare sembla que avui es troba una mica millor. El doctor Curell li va receptar dos jocs d'injeccions. Diu que les anteriors li van fer pujar la pressió i això és la causa del seu malestar.

La Polígrafa. El senyor Muga em passa un text de la Maria Lluïsa Borràs perquè el revisi. És un text sobre l'arquitecte Domènech i Muntaner.

Passo la tarda al meu despatx redactant la carta i un annex que els del Cercle Sardanista adrecen a Òmnium Cultural sol·licitant cent mil pessetes per a la constitució d'un arxiu de partitures de sardanes i música per a cobla. A les vuit me'n vaig a dur-ho al Cercle. Hi ha en Forés, en Pàmies, en Vicente i el senyor Canals. El pobre senyor Josep M. Canals, que era un expert i pulcríssim gravador de solfa damunt de planxa metàl·lica, i que ja no hi sent i repapieja, explica, a crits, que la vídua del mestre Serra deu guanyar un grapat de milers de pessetes pels drets

d'autor de les obres del seu marit. Els dono la carta, que llegeixen i troben bé. Ja veurem quin resultat donarà. Me'n vaig a fer un volt de Rambla i a sopar a Can Furriol. Hi trobo els amics, amb qui fem una mica de conversa. Comentem que en la dialèctica ara usual una de les expressions més freqüents és anar contra el sistema, no deixar-se posar al servei del sistema. Després vénen un parell de xicots baladrers, els quals, tanmateix, han assistit a un acte que s'havia de celebrar al CICF. Diuen que hi havia unes vuit-centes persones, però que els qui havien de parlar no s'han presentat. Només en Triadú: al cap d'un quart de l'hora anunciada, ha pujat a l'escenari a dir que l'acte no es podia celebrar, i que aquella nombrosa assistència ja era prou satisfactòria. Ningú no sabia què fer, però s'ha considerat que era millor no deixar-se agafar. A fora hi havia molta policia, grisos i civils, i també, dins, algun de camuflat.

Dissabte, 19 de setembre

S'ha mort el doctor Fontserè. El savi centenari ha deixat d'existir. Rarament sabrem mai què hi ha al cervell d'un home de cent anys, més si es tracta d'una persona intel·ligent, culta, de sentits i sentiments afinats. Hi pot haver una tremenda sensació de solitud, de pertànyer a un altre món. Qui sap si, en alguns casos, una gran placidesa, un goig del repòs merescut, esperant, sense presses ni neguits, el moment de l'hora fatal. A vegades em sembla que arribar a tenir besnéts és antinatural, que queden massa enllà de l'abast d'una persona, massa allunyades en el temps, tal com s'esdevé, d'una manera potenciada per la ficció, en els cent anys de solitud de García Márquez. Fa tres mesos, quan el senyor Fontserè va fer els cent anys, el vaig felicitar en nom de Cavall Fort. I em va contestar donant-me les gràcies. Per mitjà d'una targeta impresa, això sí.

Dimarts, 22 de setembre

Fa un dia esplèndid, una tarda per passejar entre vinyes i oliveres, o per la riba del mar, ara ja, suposo, força desempallegada dels grans esbarts de turistes.

Al meu despatx, a la tarda, em ve a veure la Renada Mathieu, una de les meves col·laborades del diccionari de sinònims. Em dóna una altra mala notícia: Aymà, l'Aymà del senyor Cendrós, a finals d'any plega. Aquesta sí que no me l'esperava. No fa més de tres setmanes que la Joana Massanés, la secretària d'en Joan Oliver, m'havia dit que enguany les perspectives eren millors que l'any passat. Doncs no: ella mateixa al carrer, sense feina. Es veu que el senyor Cendrós ja s'ha atipat de perdre-hi diners. Però, tants n'hi perdia, realment? Ja cal que ens calcem, tots plegats.

Passo la tarda refent l'article de l'alpinista Créixams sobre l'intent d'escalada al Cerro Torre, de la Patagònia, per a la revista *Muntanya*. Desisteixo d'anar a la reunió del Centre. Avui s'ho hauran de fer sense mi. A les deu corro, sense sopar, cap a l'altra reunió, la de Cavall Fort, car dijous que ve és festa, és la Mercè. Hi trobo un grup de tres elements, dos nois i una noia, que ha dut la Teresa Duran i que volen col·laborar amb Cavall Fort amb vista a la sensibilització artística dels nois i les noies. La seva idea és encartar a la revista una sèrie de fulls de colors, que han de ser retallats i doblegats. Això els donarà un coneixement de formes, colors, volums i dimensions. Ja tenen un llibre fet sobre aquesta matèria que es diu *Inici 70*, d'aparició recent, que només es troba en una llibreria. Sembla que la idea agrada, encara que algú es mostra més aviat escèptic. Ens preocupa, és clar, la qüestió econòmica, que s'haurà de resoldre, si de cas, amb publicitat. El noi que porta la veu cantant diu *quelcom* a cada moment, que pronuncia com un

català occidental. Em pregunto si ho diu sempre o només en ocasions especials, com aquesta, en què sembla que escaigui. Bé, serà qüestió de veure el llibre i, si de cas, ja en tornarem a parlar.

Avui tampoc no hi ha en Tremoleda. I m'ha estat impossible de connectar-hi. La seva absència endarrereix un cop més la decisió que cal que prenguem sobre el contingut (els continguts, com ens manen ara de dir aquesta colla de llondros) del número de Nadal. Hi publicarem l'obra de teatre de la senyora Joana Raspall, que va guanyar el premi «Cavall Fort», o un dossier sobre la muntanya? Amb l'obra de teatre ens la juguem de valent.

En Joaquim Carbó ens ha explicat la conversa que va tenir amb Josep Pla, amb qui va coincidir a Arbúcies. Quan en Carbó se li va donar a conèixer, el gran empordanès li va etzibar, sense pensar-s'hi gens: «Els he de dir que estan fonamentalment equivocats.» Apa, ja ho sabeu! Bé, els acudits bé s'han d'explicar, com diu Espriu. L'il·lustre Pla vol dir que els escriptors d'ara, moderns i barcelonins, fan una literatura absolutament intel·ligible. Entre ells hi ha en Carbó. Però en Pla l'ha llegit, en Carbó? No, li'n va parlar un element de Palafrugell que es diu Jordi Pujol. Aquell que han hagut de tancar al manicomi? Exactament, aquell mateix. Ah! Josep Pla pateix de la idea fixa que ell és l'únic escriptor que escriu en un català diguem-ne plausible, un català viu, clar, precís i intel·ligible. Pedrolo escriu en un català que sembla traduït. A l'Espriu no l'entén ningú. Llegir en català no ha d'ésser un acte d'heroisme. Per això ell ofereix la seva prosa modèlica i única alhora, literària i intel·ligible. Per això, amb la col·laboració de Jordi Pujol, gran adorador del déu Whisky, van fer un llibre de lectura, perquè els mestres disposessin d'un text adequat per a l'ensenyament. És un llibre que ha tingut un gran èxit, és ben veritat. Ha tingut un gran èxit entre la gent que va a passar uns quants dies fora, a la caseta, i dedica una estona de lleure a la lectura en la calma de les arbedes, sota un bon para-sol, o vora la llar de foc, quan el temps és hostil. Quin goig, certament! Però els mestres que han tingut la pensada de servir-s'én en les seves classes l'han hagut de deixar a corre-cuita, abans que els alumnes, pobres fills, no s'escapessin per anar-se a allistar a la Legió. Pla, d'altra banda, segons el reportatge Carbó, es dedica també a fer frases. Cada situació és despatxada amb una frase ben encertada i parlem d'una altra cosa que així podrem fer una altra frase. Què importa, la realitat? No hi ha res ben fet. Tot és criticable. La Banca Catalana paga l'Enciclopèdia? On s'és vist, això, un banc pagar una enciclopèdia? No passa enlloc del món, això. Òmnium Cultural intenta l'ensenyament del català a les escoles municipals i provincials? Que s'han tornat folls? Ah, que n'és, de fàcil, dir: «Això altre, haurien de fer!» Aquest «Això altre, haurien de fer!» puc dir que el tinc ben clavat al cor. I jutjar els fracassos. Quina comoditat, jutjar els fracassos. Però que no ho veien, que... En fi, el pobre senyor Pla ja té molts anys, ha libat molt, i què li voleu anar a demanar? Però, certament, aprenem que cal desconfiar de la suficiència i de la pretensió de resoldre les situacions difícils amb una frase ben trobada.

Dimecres, 23 de setembre

Al matí he trucat al senyor Fàbregas, d'Aymà. Divendres hi podré anar, segurament, a veure les últimes proves del llibre *Gresol*. Se m'excusa dient que hi ha hagut mals moments, a l'Editorial. Prou que ho crec, prou.

Al vespre, sortint del Centre, faig un tomb per la plaça de Sant Jaume. No sé quin banau ens etziba la seva xerrameca a través de l'altaveu. Deu dir un feix de bajanades, però no l'escolta ningú. Aquest sí que és intel·ligible. Els de dins tampoc no el deuen escoltar. Deuen esperar, amb cara de circumstàncies, que acabi el seu parlament. Aplaudiran amb entusiasme i

es precipitaran cap a les copes de xampany. Després, a la plaça, xim-xam condigne dels bandits empolainats, amb uniformes llampants, galons i cordons. Evolucions de diversos estols de majorettes, algunes d'elles encara més aviat minorettes. La traca final: els cavallistes del municipi, amb llances i cornetins de pistons.

24 de setembre

La Mercè! Festa major a Barcelona, que deia sempre en Ramon de can Morral. En Ramon, el mosso de can Morral, ja fa uns quants anys que és mort. Quants en deu fer? No ho sé, no m'én recordo. Tot s'oblida. Que poca gent deu recordar encara en Ramon de can Morral. En tot cas, que poc sovint deu ser evocat el seu record, que, de mica en mica, s'anirà esvaint, diluint en les ombres del temps.

Repasso el fascicle núm. 61 de la Gran Enciclopèdia. Comentem, amb el pare, alguns dels noms que hi apareixen. L'un és d'Eduardo Barriobero. El pare afirma, d'una manera categòrica, que es va tornar un brètol. Durant la guerra presidia un tribunal revolucionari. Si els processats afluixaven la mosca, en Barriobero s'embutxacava els diners i no passava res. Si no, se la carregaven de valent. Una vegada van encausar la senyora Flaquer. Acusació: era molt catòlica. Però pagant la mòdica suma de 10.000 pessetes li podien sobreseure la causa. La senyora Flaquer va adduir que ella no devia tenir pas unes conviccions tan arrelades com suposaven, car s'havia casat amb un home que no era batejat: es deia Filalici, un nom que no surt al santoral. «Bueno, pues dejémoslo en cinco mil.» Així feia justícia revolucionària el senyor Barriobero. Fins que va arribar un dia que el van processar. I el meu pare, aleshores empleat d'Estadística, va ser qui va haver de fer l'informe. El meu pare, que en tenia moltes referències, entre elles les que li havia fornint el seu amic Vidiella, li va fer un informe a mida, que el va deixar retratat. Hi va poder conjugar el seu rigor i la seva honestetat professional amb la seva elevada ètica revolucionària, que rebutjava i condemnava severament tota persona que amb la conducta deshonrava la causa. A Estadística, en veure l'informe, es van posar les mans al cap, però el van cursar. Va fer efecte. Un dia, en Barriobero va anar a Estadística per saber qui havia fet l'informe, però el cap de l'oficina es va negar a dir-li-ho. Del Tribunal Suprem també van voler saber com s'havia fet, aquell informe, però se'ls va dir que ja sabien el que es feien i no hi van insistir. En Barriobero fou condemnat i desposseït del seu càrrec. Quan, al cap de poc, van entrar aquesta gent d'ara, aquell bergant es devia pensar que això li valdria i no es va prendre la molèstia ni de fugir ni d'amagar-se. El meu pare diu que es passejava tranquil·lament per la Rambla, però no sé si això és una manera de dir. Algú el devia denunciar i, com és lògic, el van agafar i el van afusellar sense gaires contemplacions. Aquests sí que no s'hi miraven pas gaire.

No em sé estar de pensar, i de meravellar-m'én, que en ple 1938, quan les coses anaven com anaven, i eren habituals els procediments més expeditius, algú pogués ésser jutjat d'una manera tan legalista, amb tants informes i requisits, i amb recursos al Tribunal Suprem de Madrid.

També parlem dels Barrera. Comentem que, a l'Enciclopèdia, sembla més vell el fill que el pare. És que ja han entrat en la història. No ens estranya pas que el rei Jaume sembli més vell que el seu pare, el rei Pere, a qui les comes feien figa la vetlla de Muret. Segons el meu pare, quan el senyor Martí Barrera va ser nomenat conseller de la Generalitat de Catalunya, va agafar com a secretari en Francesc Cañades, que li va recomanar ell mateix (el pare). Diu que valia tant i que va ser de molta ajuda per a Martí Barrera, que, de fet, en qüestions socials no hi entenia pas

gaire. També em diu que ell va fer conèixer Martí Barrera i Jaume Aiguader i Miró. El pare em parla també de quan ell mateix fou processat, durant la depuració de després de la guerra, de com es va negar a fer cap delació, i va fer constar en la seva defensa l'honestedat amb què havia actuat fent informes rigorosos sobre patrullers processats. Se'n va sortir amb dos mesos sense sou. És, certament, l'època de la meua vida en què he passat més gana.

Dimarts, 29 de setembre

Cavall Fort. La malaltia de la secretària entorpeix la feina. Costa de trobar els papers, de saber com està tot. Ens han tornat a entrar al magatzem on tenim els números endarrerits de *Cavall Fort*. De fet, hi entren quan volen, agafen el que els sembla i el que no, ho destrossen. Quina ràbia i quina tristesa.

A la tarda, al meu despatx, treballo per a la revista *Muntanya*. Després, m'arribo al Centre. Hi trobo en Kildo Carreter, que és un noi excel·lent. A la reunió de la revista hi ha en Josep Llaudó, la Trini Capmany i l'Agustí Jolis. En Jolis ha fet un afegitó a l'article d'en Roger Tarragó sobre el campament de Llosàs. Realment, en Jolis és un dels qui vetllen l'esperit del Centre. Quan ja era fora, torna i em diu que l'acompanyi, que a la Secció de Muntanya hi té la senyora Maria de Quadras. Tinc molt de goig de saludar la traductora de Tagore. Ha fet unes traduccions que en Jolis li ha encarregat per a la Secció de publicacions, entre elles un llibre sobre l'Aneto. Tenia un escrúpol sobre l'ús del possessiu *llur* i l'he tranquil·litzada. Cal veure com es difonen les idees errònies. El mateix Jolis no tenia tampoc idees gaire clares sobre l'ús de *llur*, però és un home que sap escoltar. He recordat a la senyora Quadras que un dia vaig poder llegir la seva firma al llibre registre del Russell, un cim poc visitat del massís d'Aneto. Hi va pujar des d'un campament de Llosàs, als anys trenta. Déu meu, com passa el temps! Jo mateix ja parlo de dotze anys enrere. Recordem, també, que va ser la primera dona catalana que va pujar als Encantats.

Dijous, 1 d'octubre

Llegeixo, a *Serra d'Or*, la resposta de Joan Fuster a Eduard Artells sobre el tema etern dels correctors. És un problema sense solució. Ni pràctica ni dialèctica. Sempre sembla que la raó la tingui l'últim que ha fet ús de la paraula. Tothom vol, no hi ha dubte, que el corrector corregeixi, però només fins a un cert punt. Quin és, aquest punt, ja no ho gosa dir ningú. Jo estic convençut que tots els correctors, començant pel senyor Artells, estarien la mar de contents i satisfets si sempre que corregeixen un text poguessin tenir l'autor al davant i demanar el seu parer, o la seva preferència, i preguntar-li què és, exactament, el que volen dir, i si tal o tal mot o expressió el fan servir deliberadament, amb coneixement de causa, o bé per rutina, o per desconeixement de les altres solucions concurrents. El sionisme desvetlla també moltes polèmiques.

Dimarts, 6 d'octubre

Al vespre vaig al Centre. Acabem de repassar el número d'octubre i continuem treballant en el número que volem dedicar a la protecció de la natura. Ja veurem com ens en sortirem. Demano

a en Llaudó que em proporcioni material per a la pàgina humorística. Després vaig a sopar a can Furriol. Havent sopat, faig un tomb de Rambla i cap al meu despatx falta gent.

Entre una cosa i una altra torno a donar un cop d'ull als textos d'alpinisme. *Annapurna* és un títol magnífic. Podria ser el punt de partida de moltes reflexions. En primer lloc, impressiona de pensar com han anat desapareixent la major dels seus protagonistes: Lachenal, Terray, Couzy, Oudot... Aquest darrer, el *Toubib*, no va sobreviure més de tres anys a l'aventura himalaïenca. Penso, també, en l'empremta que deu haver deixat en l'ànima de Maurice Herzog, a més dels rastres que li va deixar en el cos: l'Annapurna ha estat la gran aventura de la seva vida, però també l'última. I quina sensació ha d'experimentar cada cop que la mort li arrabassa un altre dels seus companys! M'imagino també el moment en què evacuaven la muntanya, satisfets de cada pas que els allunyava d'aquell parany mortal, però així mateix pensant que molt probablement no tornarien mai més a l'escenari de la seva gesta. I, encara, recordo el que ens va dir aquell dia, a casa seva, el vell senyor Albert Oliveras, a partir de no sé quina font d'informació, que quan van tornar ningú no es parlava amb ningú. En el llibre no se'n diu res: només s'hi deixen traslluir alguns instants de còlera, de ràbia. Qui ho podria saber?

Diumenge, 11 d'octubre

A la nit ha tornat a fer un altre xàfec. Crec que ja podrem començar a esperar la tornada del bon temps sense cap sentiment de recança. Tota la tarda grisa i plujosa.

Llegeixo Li Po i el *Que-sais je?* de literatura xinesa. I a la nit, no em sé estar de rellegir un Simenon situat en un ambient insòlit: el dels canals de navegació del nord de França, un ambient humit, gris, plujós, que s'acorda al dia d'avui. I una dona de quaranta anys, que fa el seu goig. Assassinada al bell començament, pobreta. Quina llàstima. Penso en el vell Ferran Canyameres, que, segons explica en les seves memòries, va travessar França, de l'Atlàntic al Mediterrani, dalt d'una xalana, seguint la xarxa de vies de navegació interior. I hi havia mariners que tocaven l'acordió.

Diumenge, 18 d'octubre

Un altre dia clar, plàcid, lluminós. Al matí m'arribo als encants dels llibres vells. No deixo de trobar en Pedrolo, infatigable buscador de rareses bibliogràfiques. Després en Viñas, el pastor protestant, que m'anuncia la publicació de l'Evangeli segons sant Joan, que ell ha de revisar. A la parada d'en Gabernet, en Ferran Solans, de Ponts, i en Josep Llaudó. El quincallaire del carrer de Ferran, que s'atipa de vendre pornografia. El senyor Marca, el llibreter de la plaça de Sant Just, que em diu que avui es veu avorrit. M'explica que havent mort el barretaire Prats, els de La Polígrafa gestionaran els afers del pintor Miró. Voldria que li comprassin la col·lecció de revistes d'art, un cop que n'haurà fet l'exposició. Un jove que parla castellà s'interessa pel poeta Verdaguer i per aquell retrat en què va cofat amb barretina. El senyor Marca em diu que és un místic, que vol fer escultures de la Mare de Déu. Torno a la parada d'en Gabernet. Ara hi ha en Jaume Granell, amb la seva permanent mitja rialla de qui està a punt de dir-te una cosa que no t'arriba a dir. Veig passar en Martí Torrent i en Joaquim Molas, acompanyats pel jove Jordi Garcia Soler. Compro un llibre d'Erik Shipton, el gran escalador del Kènyia i de l'Himàlaia, en versió francesa.

Dilluns, 19 d'octubre

En unes declaracions de Maurici Serrahima a Baltasar Porcel, a la revista *Destino*, en parlar del català que ha intentat de conrear, o de què ha procurat servir-se, en els seus escrits, fa una referència al que s'usa en la correspondència, en el llenguatge epistolar. Es tracta d'una observació interessant. Vull dir que el llenguatge epistolar pot constituir un bon model a seguir, un bon exemple d'un llenguatge correcte i fluid. La correspondència pot ser un bon exercici per a la creació d'aquest llenguatge mitjà, neutre, culte i espontani, per a la fixació del qual tant ens escarrassem, tan allunyat, segurament, de les incorreccions plebees usuals com de l'encarcament del rigor acadèmic.

Dimecres, 21 d'octubre

Comença a fer fred de debò. M'arribo, en primer lloc, a Aymà. Parlo amb en Fàbregas. Per fi ha començat el tiratge del llibre *Gresol*. A la tarda segurament ja tiraran el color. En Fàbregas està preocupat per la seva situació professional. Es veu que se'l quedaran, però les perspectives són dolentes. D'altra banda, el panorama de les editorials és desastrós. Em diu que Plaza Janés està molt malament. Fa calés llargs amb el *Papillon* dels pebrots —tres-cents mil exemplars—, però el contracte per haver-ne els drets comportava l'adquisició dels de vint obres més, cap de les quals no ha donat resultat. Així, el que han guanyat per una banda ho han perdut per una altra. Salvat, per ara, s'aguanta, però es veu que han restringit la producció. Diu que també se'n va enlaire Blume, de bracet amb la Llibreria Tècnica Estrangera. Això no m'estranya gens. Si alguna cosa m'estranyava era que s'aguantés. Aquells locals fabulosos del carrer de Tuset, tot aquell luxe i aquella pompa no es podien aguantar venent quatre llibres. N'haurien de vendre molts, allò que es diu vendre llibres de debò, per aguantar-se. Parlo amb en Joan Oliver. Li publicarem un poema de Nadal a *Cavall Fort*. Comentem que el nostre llibre farà molt de goig. Llàstima, li dic, de no haver sortit un mes abans.

Me'n vaig al teatre, a veure *Mort de dama*. No hi ha pas gaire gent. N'hi hauria d'haver més. L'espectacle ho mereix. Ricard Salvat és un director que sap el que es fa, un autèntic home de teatre. Tots els artistes fan bé el seu paper, disciplinats i eficaços. La gent entén l'obra, hi entra, hi riu i hi gaudeix. Ningú no surt descontent. Entre el públic veig l'Antoni Comas, en Sebastià Gasch. Després trobo en Tísner, que s'ha deixat créixer desmesuradament els pocs cabells que li queden. Es plany de la poca gent que ha vingut: amb tantes al·lusions actuals que el text conté, em diu. Li pregunto per *Tele/Estel*. M'informa que tornarà a sortir pel desembre, amb el format de *L'Express*. Aquesta sí que és bona. Saludo en Ricard Salvat. També volia anar a saludar la Montserrat Carulla, però tinc por de ser inoportú. Ha fet una interpretació superba, malgrat, segons el meu parer, i potser m'equivoco, un cert punt d'artificiositat. Celebraria molt que les coses li anessin bé. La Carme Sansa també ho ha fet molt bé. La seva interpretació d'un cuplet és deliciosa, perquè se li nota un sentit de l'humor, un lleu to de paròdia, que és la gràcia de la qüestió.

Dilluns, 26 d'octubre

La Polígrafa. Em donen a revisar un pròleg d'Antoni Comas per a una antologia bilingüe de poemes de Joan Perucho, les proves d'aquests poemes en català i també les proves de la versió

original d'*El naufrag feliç*, de Ramon Folch i Camarasa, que publiquen així mateix en edició bilingüe. *El naufrag feliç* em porta records llunyans. Em recorda, per exemple, un dia de desembre del 59, devia ser el dia 20, que voltàvem per les carenes del Ripollès, a l'ombra del vell Puigmal, i una noia rossa, de bellesa serena, com un dea grega, que es deia Núria, em deia que l'havia llegit i que li havia agradat tant. Records antics i tenyits de melangia, sí senyor!

Dimecres, 28 d'octubre

Vaig a veure en Triadú. Ja ha rebut un exemplar de *Gresol*. Li ha agradat molt i està molt content. El sorprèn de saber que jo encara no en tinc cap i que ni tan sols l'he vist. Li faig saber les reserves i la cautela amb què procedeix l'amic Fàbregas. Em diu el preu a què serà venut: cent pessetes a les llibreries i seixanta als professors, a Spes. Li dic que és massa car, però no goso insistir-hi, perquè considero que en Triadú ja ha de fer prou de para-xocs i no vull agreujar les envestides que ha de rebre contínuament. Quedem que a Òmnium es farà una sessió en què serà presentat aquest llibre junt amb tres llibres més: una gramàtica elemental, la de l'Arimany i la de l'ensenyament audiovisual, que està a punt d'aparèixer. Li pregunto si mai ha donat un cop d'ull a la meua gramàtica de can Salvat. No. En té, només, unes idees molt imprecises. Van així, les coses. Però potser sí que jo crec que les que jo faig tenen més importància que totes les altres, justament perquè les he fetes jo. Doncs, s'imposa una mica d'humilitat.

Divendres, 30 d'octubre

A la tarda, havent dinat, vaig a casa en Joan Perucho, que m'ha convidat a prendre cafè. Carrer de la República Argentina, al peu de la carena de Collserola, lluminosa i rient, que es retalla en el cel amb línies netes i precises. En Perucho em rep al seu salonet, curull de llibres i de pintures dels mestres catalans contemporanis. No es pot pas queixar: té una bona pinacoteca. Tenim una llarga conversa, durant gairebé tres hores. Parlem, naturalment, del desastre editorial. M'explica el procés de la seva integració a Tàber, i com fou que d'un dia per l'altre les coses van començar a anar malament. Un bon dia, quan semblava que tot anava vent en popa, l'amic Clara els va fer saber que estaven a punt d'ensorrar-se. En Perucho no parava de llegir llibres per publicar, de crear noves col·leccions, de buscar originals. Els llibres editats eren ben distribuïts i semblava que es venien. Però es van trobar amb la sorpresa que les distribuïdores tornaven els llibres, fins i tot aquells que ja havien pagat. I giraven, és clar. Això d'aquests retorns, a en Perucho li va fer caure l'ànima als peus. És molt difícil que l'editorial es recuperi. Sotmeto a la seva consideració dos *llurs*, amb un antecedent del singular, dels seus poemes per a l'antologia de La Polígrafa. Hi oposa una certa resistència, però com que aspira al classicisme li dic que classicisme vol dir perfecció, model a imitar. Finalment, en canviem un i deixem l'altre, car, al capdavall, un cop examinat el poema i analitzat el contingut, resulta, efectivament, referit a un antecedent del plural. No en parlem més. Li elogio un poema, «Reunió de damnats al te de la tarda». En Perucho el llegeix complagut, gairebé amb tendresa, i sembla que els ulls li espuirgin. No en va tracta d'un dels seus primers poemes, de quan era jove i es donava a conèixer. Em diu que és més conegut a fora que aquí. Comentem les modes de la literatura. Hem de considerar que el realisme social ja està gairebé liquidat del tot. Ara sembla, efectivament, que només es tracta de seguir el món fantàstic dels sud-americans. En Perucho proclama l'obra d'art per sobre de la tendència. Em recorda quan tothom imitava Riba, o coincidia a considerar-lo el poeta indis-

cutible, amb un gran menyspreu per Josep M. de Sagarra, unànimement blasmat. I Sagarra no deixava de ser un gran poeta. Després li vingué el torn a l'Espriu, i Riba va passar a ser un poeta hermètic, clos, dretà, indigne de ser llegit. Ara, pel que em diu, l'Espriu ja ha passat i s'imposa en Joan Oliver. En Pere Quart és el poeta del moment. Qui caldrà entronitzar, quan haurem liquidat en Pere Quart?

En Perucho se'm justifica perquè escriu en castellà. Diu que quan era jove i anava a la universitat, el cartell que hi havia penjat, que deia «Si eres español habla el idioma del imperio», els va revoltar, fou un revulsiu que els va fer escriure en català encara amb més convicció. Després, però, ha tingut dificultats per publicar en català i ell tenia necessitat de dir el que duia dins, perquè li era vital, perquè així es realitzava. Comentem el moment enverinat que vivim, l'estúpidesa de proclamar que aquell o aquell altre és un escriptor de diumenge a la tarda, i fer-ne un motiu de menyspreu, oblidant els grans escriptors que mai no han viscut del que escriuen. Després, ens referim al problema de la joventut. En Perucho s'indigna contra Pau Riba, un brètol que, per fer-se veure, calumnia el seu avi, un nom gloriós. No se'n sap avenir. Em parla de la seva filla, que té vint anys i va a la universitat. Se m'en dol, perquè es veu que no vol saber res amb els pares. «El que més em vexa», diu, «és veure com llegeix tots els llibres que li passen els companys i no vol saber res de cap de tots els llibres que hi ha a casa. I no serà, certament, perquè en aquesta casa no n'hi hagi, de llibres, de totes menes i de totes les matèries!» Però es veu que no hi ha res a fer.

Li pregunto què prepara i em diu que un llibre sobre els balnearis. Aquelles velles balnearies abandonades, amb el record de la gent que hi va passar i que s'hi va exhibir, tenen un encant especial, una melangia suggeridora que sedueix la sensibilitat de Perucho. Li recordo que el llibre que li vaig traduir ja s'hi referia, i que em va evocar la sensació que vaig experimentar el dia que vaig passar pels banys de Tredós, a la Vall d'Aran. No els coneix. Em parla dels banys de Cardós, que també han estat abandonats. No ho sabia. Però cada cop hi va més poca gent, a prendre les aigües. Els metges tenen altres remeis, el jovent no hi vol saber res, són vells, incòmodes, el servei hi és dolent i els preus no satisfan ni els amos ni els clients. Li explico que un cop —per la Mare de Déu de Desembre del 58— hi vam arribar, a Cardós, xops, baixant de la creu de Santos, i que hi vam ser tan ben acollits, pels hospitalaris propietaris.

Parlem també de les edicions de La Polígrafa. Segons ell, amb l'edició dels llibres de litografies de Miró, de Tàpies i de Clavé es fan la barba d'or. Però que aquests tres són els tres únics que es venen. Sobre en Palau Fabre em diu que troba exagerada i àdhuc morbosa la seva passió per Picasso. Però es veu que sí que en Palau és l'home que sap més coses de Picasso, especialment de la seva etapa barcelonina. Al mateix Picasso, sembla, acaba per carregar la precisió amb què en Palau estableix els més nimis detalls de la seva ja llunyana joventut. Recordem la polèmica Cirici-Perucho. En Perucho va retreure personalment a en Cirici que aquest li hagués dit que era de dretes. «Algun dia qui sap si m'afusellaran per culpa teva.» «Això és propaganda per a tots dos», va contestar el gran Cirici.

Dimarts, 3 de novembre

Avui diu que hi ha d'haver soroll. Jutgen uns bascos i demanen sis penes de mort. Hi ha una manifestació anunciada a les vuit, a la plaça de Catalunya. El governador publica una nota al diari dient que ell no l'ha autoritzada. Ergo, és il·legal. Les forces de l'ordre tenen instruccions de no permetre cap desordre. Al despatx de CF, una estúpida insinua de fer vaga. No sé si ho

diu de broma o què, però em retinc per no dir-li quatre coses ben dites. Justament al nostre pobre despatx, fer vaga. Després em diuen que hi ha hagut mullader a la plaça de la Universitat.

A la tarda, abans d'entrar al despatx, faig una volta. Tot es veu molt normal. A la plaça de Catalunya alguns policies amb casc. Treballo per a la revista *Muntanya*. Surto a les vuit. Faig un altre tomb per la plaça de Catalunya. Es comença a animar. La gent es va espessein. Els policies es comencen a bellugar. Però a mi m'esperen.

Al Centre continuem elaborant el número dedicat a la conservació de la natura. En Créixams, el cap de l'expedició a la Patagònia, està molt content amb la meva ajuda.

Vaig a fer un mos a can Furriol. Unes angleses han sopat a cor què vols i ara volen pagar com si haguessin pres el cobert. No s'entenen amb el cambrer. Hi intervenc. Aconsegueixo, si no de convèncer-les, de resignar-se a pagar el que els correspon. Un conyac Torres deu anys com a premi de la meva intervenció.

Diu que el metro no anava. Tant pot ser una avaria (el metro s'espatlla a cada moment) com mullader. Me'n torno al meu despatx.

Divendres, 26 de novembre

Diuen que ahir hi va haver corredisses. I avui també n'hi ha hagut. Corredissa llarga. I van sortir les pistoles. El pobre estudiant s'ha mort.

Han donat el passaport al drope de l'Arriba y Castro. Surt retratat al diari, amb cara de bèstia carnissera. Potser de mitja cara en amunt sembla una persona humana, però de mitja cara en avall un autèntic llop sanguinari. Sembla talment que digui: «La mare que us va parir, si us podia fotre una bona queixalada al coll, no me n'estaria, no!» El nou arquebisbe és català, de Bellpuig. Després que vagin dient que les protestes que vam fer arran del nomenament de míster González a la seu de Barcelona no van servir de res. No ha tingut ganes de tornar-hi, el camarada Pau Ciset. Per cert, que a Manila un li volia clavar una ganivetada. Devia ser algú a sou de l'Arriba, que no ha paït el passaport. Sopo a can Furriol. Rient, rient, ens toquen les tres. Notícies de soroll, de trencadissa, de raigs de trets. Cap a casa, passem per davant de ca n'IBM, la barraca del meu amic Pep Ibàñez. De nou, els han esmicolat les vidrieres. Es veu que els tenen mania.

Dissabte, 12 de desembre

Han suspès el sopar de Santa Llúcia. A la tarda, pels carrers, molta gent i molts cotxes. Massa. Ja som en plena eufòria de Nadal. Avui encenen les lluminàries dels carrers. Treballo en el meu diccionari de sinònims. Cap a les onze, me'n vaig a sopar a can Furriol. Faig un volt de Rambla. Trobo en Joan Fuster, voltat d'una guàrdia pretoriana. Parlem un moment. Diu que no sap com atorgaran el premi «Sant Jordi», car els altres membres del jurat han anat a fer exercicis espirituals. Es refereix a la tancada a Montserrat. Em diu que hauríem de fer un repertori d'equivalències, castellà-català, de modismes i frases fetes. Convenim que seia difícil de sistematitzar. S'en va Rambla amunt, amb els seus. Jo entro una estona al cafè dels Operaris.

Memòries de tribu

JOAQUIM MALLAFRÈ

Institut d'Estudis Catalans / Universitat Rovira i Virgili

Amb motiu de la miscel·lània homenatge a Joan Martí i Castell no li puc oferir sinó un avanç d'un recull —sempre incomplet— d'expressions noves respecte a les de dos apartats de la divisió que vaig establir per a la meva tesi. Són, em penso, especialment afins amb les de l'homenatjat, coautor del Diccionari de locucions i frases fetes. De segur que en reconeixerà algunes i en trobarà d'altres d'inèdites, que no pretenen una investigació científica, sinó una curiositat, un entreteniment sobre records de base oral. No busco res més.

El 1991 em van publicar *Llengua de tribu i llengua de polis, bases d'una traducció literària*, als Quaderns Crema. Es tractava d'una part de la meva tesi doctoral, que havia llegit el 1988, una tesi sorgida del treball de la traducció de l'*Ulysses* de James Joyce, que m'havia permès de classificar en diversos apartats les nombroses al·lusions de l'obra.

He dit altres vegades que la traducció en general, i la de l'*Ulysses* en particular, em va permetre de recuperar la riquesa oral de la meva infància, que havia passat a un fons de la memòria, amagada per una llengua de cultura escrita en castellà. També escrits de publicacions populars com el *Patufet* i d'algunes novel·letes de Folch i Torres. També recordo certes expressions dels tebeos, i *Chicos* era una publicació en castellà on es refugiaren dibuixants catalans com Jesús Blasco, Alfons Figueras o Emili Freixas. En algun cas, i ja de gran, l'estudi i la citació d'un autor o rondallista reforça el sentit que coneixia (Amades, Opie, Collins...). Acudits i expressions recollits d'ací d'allà, la meva tasca traductora i la trajectòria pedagògica m'han fet trobar equivalents d'altres llengües que provenen d'informacions d'alumnes estrangers o de diccionaris i lectures que me les acosten a les catalanes. Encara que algunes expressions ho són d'autors concrets, la seva transmissió és equiparable al llenguatge de tribu.

Al Reus dels meus primers anys, al carrer de Sant Jaume on vaig néixer el 1941, rebatejat després de la guerra amb el nom d'alcalde Manuel Sardà, hi havia un ambient popular. Al mateix carrer hi havia diverses botigues: el *colmado* de l'Espasa; ca la Malena, verduleria, olis (que s'abocaven des d'uns dipòsits amb èmbol a l'ampolla que portaves) i queviures; cal Tivis-

sano en un semisoterrani amb verdures principalment, i on abans portava la botiga una bona dona, potser la mare o la que cuidava el Marianín, un nen que era el terror del barri; una bodega, abans carboneria; una pastisseria;¹ a ca la Pedrola encara trepitjaven el raïm per fer vi i hi compravem verdura fresca. Des del terradet de casa sentia cantar les cosidores: «La Tarana sí, la Tarana no...» A davant de casa hi vivia la Lola gitana, veïna casada amb un paio, pintor de parets; el dilluns de Pasqua els gitanos es reunien a la Bassa Nova i alguna vegada hi havíem anat amb el pare: veure ballar el Pitus gitano, germà de la Lola, m'acostava a uns cants i balls diferents. La Irene Rossa, que va acollir refugiats alemanys arran de la Segona Guerra Mundial, vivia al pis de sobre del Josep i la Lola. Al mercat de Reus, els dilluns, se sentien expressions i accents diversos de gent que venia del Priorat, de Lleida i de més lluny i tot. Als xiquets que vivíem en barris populars i ens fèiem amb la gent del nostre braç, no ens sobtaven les diverses maneres de dir, les ocurrències dels pagesos i dels parents de Riudecanyes, on vaig anar des dels quatre anys a l'estiu, o les dels parents de l'Arbocet, on el pare s'havia criat, i que passaven per casa de tant en tant, quan venien a Reus per a qualsevol gestió, cosa que en aquell temps, de carro o de cotxe de línia, comportava passar-hi el dia. Als pobles hi ha de tot: gent amb una riquesa lingüística extraordinària i gent més limitada d'expressió; diria que els Mallafres tenien una expressivitat viva, que reconec en parents que encara queden. No és qüestió només d'època, sinó de classe social; la petita o mitjana burgesia que conec, la gent que vivia en barris més exclusius (a tot arreu hi ha diferències) no tenen el mateix repertori lingüístic (potser un llenguatge més culte, però menys expressions populars, que ja el doctor Johnson, com a escriptor «selecte», blaslava) i potser no feien les mateixes tertúlies que els obrers. No ho sé; no tenir ràdio (de televisió ni parlar-ne) convertia les sobretauls dels dinars de festa en una sobretaula en què històries, poemes, cançons, acudits, jocs de taula i bromes diverses feien que es parlés molt. Els dies de cada dia hi havia menys converses i potser més renecs, ben recaragolats i imaginatius, tanmateix.

La meva padrina de fonts, que vivia a la mateixa escala de casa i amb qui vaig coniar tant com amb els pares i germans, era una dependenta de merceria, però tenia un bagatge de lectures, castellanès i catalanès, en gran part de poesia, que jo llegia amb molta afició: la sèrie dels anys vint de llibres a cinquanta cèntims, *Los Poetas*, recollia versos d'Espronceda, Campoamor, etc., però també em va fer conèixer poesies de García Lorca i alguns novel·listes hispànics o estrangers de moda en aquella època, recollits a *Novelas y Cuentos*, en llibres o en retalls de *La Vanguardia Española*: recordo haver-hi llegit *La heroïna de Fort Henry*, de Zane Grey. Llegia tot el que em queia a les mans. Entre els catalans, la padrina em recitava versos que sabia de memòria, i Guimerà, Verdaguier, Folch i Torres, Sagarra, m'eren coneguts, com m'ho eren les funcions de l'Orfeó reusenc, on estava abonada, i on al costat dels *Pastorets* de diversos autors, em familiaritzava amb *La creu de la masia*, *El pati blau*, *El místic*, *Marieta cistellera* i altres obres de repertori, alguna en castellà, potser per esquivar la censura, que pel que fa al local del carrer de Sant Llorenç, devia fer els ulls grossos, davant d'expressions considerades folklòriques, marginals i amb llenguatge prefabrià.

Anar a doctrina també em va donar una llengua prou rica; que si el fill pròdig, la llàntia sota el mesuró, virtuts teològals i cardinals, transsubstanciació, latria, dulia, etc. Cal dir que el clergat secular, almenys a Reus, es va mantenir fidel al català en ple franquisme i malgrat que tinguéssim un arquebisbe, Benjamín de Arriba y Castro, confessor de Carmen Polo de Franco.

1. A Reus, com en molts altres pobles de la rodalia, la pastisseria és el lloc on fan el pa. A cal Pastoret pastaven la farina en un gran atuell que rodava tota la nit. Una anèdota de traducció, de fals amic interdialectal, és que en dues traduccions al castellà es tradueix la pastisseria de l'«In memoriam» del Gabriel Ferrater per «pastelería», quan Ferrater es refereix als «pans sortits del forn» d'una pastisseria en el sentit reusenc.

Bé, crec que dec un bagatge popular a les experiències d'aquells anys, a l'aplicació i ampliació d'aquests coneixements en la traducció i a la meva afició per la llengua, de la qual he gaudit en la pràctica dels molts anys de professor. Ara això ja només són ganexes que no se'n perdí la memòria (observo un interès creixent i un conjunt de reculls i enquestes per a completar aquest patrimoni²), malgrat la immersió en tot uns altres sistemes de comunicació. Les expressions tradicionals són força desconegudes per les noves generacions i potser val la pena de revifar-les.

L'extensió limitada d'aquest treball i el fet que estigui en un procés no conclòs fan que em limiti aquí a un conjunt de locucions i frases fetes, sense fer-ne la precisa distinció de Martí, algunes concurrències (*collocations*) i potser algun sintagma idiomàtic. I un segon grup que responia a l'apartat d'Observació i Judici, bàsicament refranys i opinions més o menys sentenciòses, assenyades o políticament incorrectes. Deixo algun castellanisme, tal com m'ha pervingut. Per diversos canals, sobretot de l'entorn familiar i l'ambient popular viscut. Faig aclariments elementals si crec que l'expressió és poc coneguda.

1. Idiotismes. Frases fetes. Concurrències...

- *acabar com la comèdia de Falset*: acabar una cosa malament
- *agulla en un paller, buscar una // to look for a needle in a haystack*
- *ales, tallar les // to clip one's wings*
- *amb aigua fins al coll // in dire straits*: estar en greus dificultats
- *anar com unes debanadores*: no parar de moure's, tenir una activitat frenètica
- *bufar i fer ampolles*: ser molt fàcil; quan algú vol fer una cosa difícil, se li diu: «Et penses que això és bufar i fer ampolles?»
- *callar pertot*: anar bé amb qualsevol cosa: «Aquest color calla pertot»
- *can seixanta, ser*: el desordre total
- *cantar (a algú) les quaranta*: reprendre algú obertament, sense miraments
- *cardar més que els bernats pels juliverts*
- *com un drap brut, deixar*: deixar algú malament, amb crítiques inclements
- *com una barra de galliner, tenir-la*: la titola, envescada de veneri
- *de cor de colom*: (irònicament), excel·lent: «Bon un, aquell; és de cor de colom!»
- *de chupa de dómine*: com un drap brut, deixar algú
- *de collons*: excel·lent, valent: «És un paio de collons!»
- *dels collons*: persona o cosa emprenyadora: «Aquell paio dels collons!»
- *deixar amb un pam de nas // laisser quelqu'un le bec dans l'eau*: frustrar-lo
- *despedir-se a la francesa // to take French leave // Sair a francesa // filer à l'anglaise*
- *donar per la pala*: seguir-li a algú la veta, sense discutir, indica cert menyspreu
- *d'un pet en fa mil esquerdes!*: dit d'algú que fa molts escarafalls per insignificances
- *durar com l'agua en un cistell / de Nadal a sant Esteve*: durar poc
- *embolicar la troca // marear la perdiz // encher linguixa*

2. Pensava donar aquest material a algun company estudiós, però en repassar-lo se m'acudien més coses, no acabava de tancar la llista, i m'he posat a redactar jo mateix la recopilació, de la qual ara ofereixo un tast parcial.

- *escampar la boira / anar a prendre la fresca // andare a prendere una boccata d'aria*: anar a fer un tomb, especialment per esbravar-se. També s'hi pot engegar algú que ens importuna: *Vés a escampar la boira! A prendre la fresca! A passeig!*
- *escanyat de llet*: flac i escanyolit; dit també de caràcters inconsistents
- *fer el buit*: a algú, ignorar-lo com a signe de reprovació
- *fer goma*: passejar amunt i avall; a Reus, de jovenet, pel carrer de Monterols i de Llovera
- *fer la puta i la Ramoneta / navegar entre dues aigües / veure-les venir // to sit on the fence*: jugar un doble joc, adequar-se a les situacions sense comprometre's
- *fer llaurar dret / fer passar algú per l'adreçador // to make someone tow the line*: fer, amb certa energia, que algú —fills o altres— actuï com cal
- *fer moros // faire danser l'anse du panier*: quedar-se part dels diners d'altri
- *fer oli*: amuntegar-se en un banc fins que no hi cap ningú més
- *fer una muntanya d'un gra de sorra // fazer tempestade em copo d'agua*
- *fes-te repicar! / Fote't!*: «Si no t'agrada això que et dic, aguanta't i fes-te repicar!»
- *fondre's a la boca // to make one's mouth water*: una menja, de tan tendra o flonja
- *fote't aquesta que l'altra es cou*: «Entoma la rèplica, si no en vols una altra!»
- *hi ha moros a la costa! / hi ha roba estesa // keep the coast clear*: quan hi ha algú que no volem que participi de la nostra conversa o activitat, sovint menors, i cal vigilar el que diem
- *i va que xuta!*: dit per reduir expectatives: «En demana 10? N'hi dones 5 i va que xuta!»
- *ja ha begut oli!*: dit d'algú que no té remei, que ha fet una jugada ruïnosa, que es mor, etc.
- *ja la pujarem dreta, la paret! (o sí que la pujarem dreta la paret, així!)*: Davant d'una cosa mal feta, d'algú que malcria els fills o d'una actuació negativa, per indicar desaprovació
- *jo, músic // já nic, já muzikant*: per desentendre's d'alguna cosa; curiosa literalitat en txec
- *la bóta de sant Farriol*: un bon producte que mai no s'acaba
- *més bruta que la Tia Tostona*: segueix sovint a la comparació: *que es torcava el cul amb el tovalló i deia que se li havia cremat amb la planxa*
- *el més calent (és a) l'aigüera*: a casa ho dèiem sense «és a»; si l'aigüera és el més calent, vol dir que no hi ha res per coure perquè «no hi ha ni foc, ni llum, ni cendra calenta» a la cuina; s'indica amb això que no es resoldrà una cosa com ens pensàvem, que el projecte està molt verd, etc. Ho trobo així també sense «és a» en cartes de Rodoreda-Sales
- *més dolent que allò que llancen / que la llana de gos*
- *més llarg que Déu i el braç*: molt alt
- *més ruc que la Patúsca / que un pom de barana*
- *més vell que Matusalem / que l'anar a peu / que cagar ajupit // être vieux comme Hérode // Ê do tempo em que se amarrava cachollo com linguiça* (cp.: «lligar els gossos amb llonganisses»)
- *muts i a la gàbia!*: a callar!
- *no anirà a Roma per l'empenedida*: certs pecats i delictes només podien ser perdonats pel papa, que imposava la penitència; però la dita expressa que ja l'escarmentaran sense mourés, ja faran que el culpable se'n penedeixi aquí

- *no baixar del burro* // *to stick to one's guns*: no deixar-se convèncer per cap argument; en català, potser relació amb la caiguda de cavall de sant Pau
- *no haver-hi un pa a la post*: en casa de pobres
- *no saber fer la O amb un canut*: ser molt ignorant
- *no tenir cap ni peus ni centener*: ser un baliga-balaga, una cosa no tenir sentit
- *ofegar-se en un got d'aigua / d'un pet en fa mil esquerdes* // *to make a mountain of a molehill*: magnificar coses insignificants
- *os de la musica* // *funny bone*: os del colze, especialment sensible
- *paga que és gata!*: no t'escapes de pagar; potser origen en els jocs d'envit
- *passar-les magres* // *tirer le diable par la queue*
- *perdre bous i esquelles*: perdre-ho tot
- *perdre oli*: tenir tendències homosexuals
- *ploure a bots i barrals* // *to rain cats and dogs*
- *prendre el número / prendre el pèl* // *tomar el pelo* // *to pull one's leg*
- *posar banyes al marit*: ser-li infidel; abusivament, avui, es diu de la dona, però les banyes només les pot portar el mascle, el cabró; a la dona se li fa el salt
- *quantes cabres duran ronya!*: davant d'un fet que es preveu en un futur remotíssim, si arriba
- *que de què!*: anar de poc que passi una cosa: «Que de què no li ha anat de caure!»
- *que en portaràs pocs, de capellans a l'enterro!*: es diu d'algú de comportament errat.
- *quedar per vestir sants* // *coiffer Sainte Catherine* // *ficar para titia*: quedar-se soltera una dona
- *sembla els burros d'Urgell, que quan veuen la carga ja suen*
- *ser un cavall de batre faves*: persona atolondrada, esbojarradada, basta i cridanera
- *si em punxen no em treuen sang!*: davant d'una notícia extraordinària, sorprenent
- *tenir el cuc a la soca / mala peça al teler / un perdigó a l'ala*: estar malalt greu o trobar-se en una circumstància molt adversa
- *tenir el ronyó cobert*: tenir molts diners
- *tenir un rei al cos / ni el rei li és bon mosso*: ser orgullós, ningú no és prou bo per a algú
- *tenir-ne el cul / collons pelat(s)*: de fer una cosa; que hi té molta pràctica
- *tirar la cavalleria per sobre*: esbrincar algú per algun motiu
- *tocar totes les tecles*: fer moltes i diverses activitats
- *tocar-se la pampa*: gandulejar, no fer res: «Es passa el dia tocant-se la pampa!»
- *treballa, que per a tu treballes*: m'ho deia el pare quan em queixava de la feina escolar
- *trencar l'ametlla del front a algú*: contrariar-lo
- *treure's el pa de la boca per algú* // *Levarsi il boccone di bocca per uno*: privar-se del més elemental per algú que s'estima
- *vés a fer herba per als conills / per a la moto*: quan s'engega algú
- *veure's les orelles*: ser optimista quant hom se'n surt, d'una malaltia, d'una dificultat
- *xerrar pels descosits*: sense parar

2. Observació i judici

- a pagès endarrerit, cap anyada li és bona // *he that goes a-borrowing goes a-sorrowing* // *a perro flaco pulgas gordas*
- a picada d'escurçó no hi ha temps per a l'extremunció // *red and black venom lack, red and yellow kill a fellow* (referit als anells de la serp coral)
- a poquet a poquet fa senyoret, massa de pressa fa de ximplet: ho cantava la padrina
- afortunado en el juego, infortunado en amores // *lucky at cards, unlucky in love*
- agafar el toro per les banyes // agarrar al toro por los cuernos // prendre il toro per le corna // prendre le taureau par les cornes // pegar o touro a unha
- al ferrer no li vagis a vendre baldes // cp.: *to bring coals to Newcastle* // *portare legna al bosco*: expressa una actuació inútil
- brams d'ase no pugen al cel // *ragli d'asino non arrivano al cielo*
- buen porte y buenos modales abren puertas principales
- caldera vella, bony o forat: s'aplica als vells
- cel rogent, pluja o vent // *a red sky in the morning is the shepherd's warning, a red sky at night is the shepherd's delight*
- de dos que s'estimin, amb un que mengi n'hi ha prou
- de gustos no hi ha re escrit // *de gustibus non disputandum* // *sobre gustos no hay disputas / sobre gustos no hay seis putas* // *there is no accounting for tastes*
- de l'amic el consell i de l'enemic el diner
- de porc i de senyor, se n'ha de venir de mena
- del que els ulls no veuen el cor no se'n dol // *what the eye doesn't see the hearts doesn't grieve* // *o que os olhos não veem, o coração não sente* // *ojos que no ven, corazón que no siente* // cp.: *amor de lejos, amor de pendejos* // *lluny de la vista, lluny del pensament* // *longe dos olhos, longe do coração*
- Déu em guardi dels amics, que dels enemics ja em guardo jo // *dagli amici mi guardi Iddio, che dai nemici mi guardo io*
- d'on no n'hi ha no en raja // *nemo dat quod non habet* // *no se pueden pedir peras al olmo*
- el bon companyó es coneix a l'hospital i a la presó // *un vero amico si conosce nella sventura*
- el que no es paga amb diners es paga amb dinades
- em fas festes i no me'n solies fer? O m'has de fotre o m'has de menester
- gat escaldat, amb aigua tèbia en té prou // *gato escaldado del agua fría huye* // *gato escaldado tem medo de agua fria* // *chat échaudé craints l'eau tiède* // *a burnt child dreads the fire* // *ein gebranntes kind fürchtet das Feuer* // *bran barn skyr elden*
- la filla que s'assembla al pare honora la mare
- la mar com més té més brama: imatge de la cobdícia
- les bones paraules fan menjar els malalts: els bons arguments són convincents
- l'hàbit no fa el monjo // *el hábito no hace al monje* // *l'abito non fa il monaco*

- *lo mejor es enemigo de lo bueno // the best is often the enemy of the good // le mieux est l'ennemi du bien*
- *menjar cues de pansa va bé per a la memòria: «No t'én recordes? Doncs menja cues de pansa!»*
- *més val enveja que pietat: considera que la pietat es té amb els desgraciats*
- *més val estar vermell de vergonya que groc de gana: dit per algú a qui es criticava perquè feia estraperlo en la postguerra*
- *més val obrar que predicar // example is better than precept / say well is good, do well is better // obras son amores y no buenas razones*
- *més val tenir que desitjar: més val posseir una cosa que desitjar-la; també ho he sentit dir d'una persona grassa i d'una dona que té els pits grossos*
- *més val vestir sants que despullar borratxos*
- *no et fïis d'aigua que no corri ni de gat que no mioli // il n'y a pire eau que l'eau qui dort // still waters run deep*
- *no et foties la sardina? Ara cagaràs l'espina!: dit a una dona amb els dolors de part*
- *no et riguis dels meus dols: quan els meus seran vells els teus seran nous*
- *on no hi ha sang, botifarres no s'hi fan / la sang mai no es torna aigua // on ne fait pas d'omelette sans casser des oeufs: les expressions catalanes són equivalents en el sentit dels lligams que hi ha entre familiars de la mateixa sang: la primera, l'he sentida aplicada a una madrastra explicant que s'estimi més els fills propis, però he sentit la primera expressió en un —no l'únic— dels sentits de la francesa que indica que no es pot aconseguir res sense esforç o sense la matèria adient; més en concret, que no es poden fer revolucions sense violència*
- *preguntar no és errar si la pregunta no és nècia*
- *poll ressuscitat pica dos cops: el parvenu és pitjor que el ric de tota la vida*
- *putes primerenques, beates tardanes*
- *quan fou mort lo combregaren // muerto el burro, la cebada al rabo: inutilitat dels homenatges o les reparacions pòstumes*
- *quan s'és al ball s'ha de ballar // quando si è in ballo bisogna ballare: cal adequar-se a les situacions amb totes les conseqüències; cp.: ballar al so que toquen*
- *què sap el gat de fer culleres! / fes sabates sabater, que altra feina no saps fer // zapatero a tus zapatos y déjate de otros tratos // ne sutor supra (ultra) crepidam // let not the shoemaker go beyond his last / the cobbler should stick to his task // cada macaco no seu galho // cordonnier, borne-toi a ta chausure // ciabatino, parla sol del tuo mestiere // não suba o sapateiro além da chinela*
- *qui et vol bé et farà plorar i qui et vol mal et farà riure // quien bien te quiere te hará llorar // spare the rod and spoil the child // é de pequenino que se torce o pepino // qui no creu a la bona mare ha de creure la pell de cabra*
- *qui té fam somia truites*
- *qui tot ho vol tot ho perd // la codicia rompe el saco*
- *quien el tango le enternece, si no es tonto lo parece*

- *quien nisperos come y bebe cerveza y espárragos chupa y besa a una vieja, ni come, ni bebe, ni chupa, ni besa*
- *riu millor el qui riu l'últim // he laughs best who laughs last // rira bien qui rira dernier*
- *sembrat de dones i llaurat de rucs, collita de pets*
- *si la Candelera plora, l'hivern és fora; si la Candelera riu, el fred és viu // se a Chandeia chora está o inverno fora, se a Chandeia rir está o inverno por vir // la veille de la Chandelier l'hiver se passe ou prend vigueur // se piove o nevisca per Candelora dell inverno siamo fora, se é sole e solicello siamo in mezzo al verno // cerraçao baixa, sol que racha*
- *si res li escau, poseu-li blau: el blau va bé amb tot*
- *tallant collons, s'aprèn a capar: per a tot cal aprenentatge i experiència*
- *tants caps, tants barrets // so many men, so many minds / so many heads, so many wits // quos homines, tot sententiae*
- *té el posat de Setmana Santa i els fets de Carnestoltes // santo, santo, santo y lleva al demonio debajo del manto*
- *totes les maces piquen (doble sentit amb «maça») // cp.: Goldilocks performance (amb la metàfora anglesa de la planta també s'indica que alguna cosa o persona estan allunyades dels extrems; ni massa dolç ni massa coent, ni massa ni massa poc)*
- *un bon sant no necessita altar // good wine needs no bush*
- *un hombre, para ser hombre ha de oler a tabaco, a vino y a mujeres*
- *una gota vessa la copa // una gota colma el vaso // the last straw breaks the camel's back*
- *val més bona gana que bona vianda // hunger is the best sauce*
- *val més petar que rebentar*
- *viu i deixa viure // live and let live // leuen ende laeten leuen*

La Sibil·la, un cant oracular de la Mediterrània¹

FRANCESC MASSIP BONET

Universitat Rovira i Virgili

Com deia Heràclit d'Efes (c. 535–484 aC), «la Sibil·la porta més de mil anys comunicant, a través del déu, amb boca posseïda, coses tristes, sense agençaments ni perfums». A Europa fa també més d'un mil·lenni que el seu misteriós oracle, degudament cristianitzat i convertit en cant, ressona la nit de Nadal com a testimoni de l'adveniment del Messies.²

1. Sibil·la en l'interrogatori dels Profetes

Una de les cerimònies litúrgiques amb elements de dramatització ritual pròpia de la Nativitat era l'anomenat *Ordo Prophetarum* o Processó dels Profetes, que ja s'insinua en un manuscrit llemosí de les acaballes del segle XI, en què no només els profetes de l'Antic Testament seran emplaçats a vaticinar el naixement de Crist, sinó que també es convocaran personatges de naturalesa pagana com Nabucodonosor, Virgili o la Sibil·la Eritrea, «quae celebrior inter caeteras ac nobilior habetur», com deia Lactanci. El testimoni de la Sibil·la Eritrea era el cèlebre *Iudicii signum*, versió llatina en versos hexàmetres d'un original grec que Eugeni de Cesarea (260–349) posava en boca de l'emperador Constantí al Concili de Nicea (325) i que formava l'acròstic $\iota\chi\theta\upsilon\varsigma$ (peix, en grec, l'ideograma cristià més antic): «Ἰησοῦς Χρῆστὸς Θεοῦ υἱὸς σωτήρ» («Jesus Christus Dei filius Salvator») que l'amazic Agustí d'Hipona va transcriure, entre 412 i 416, a *La ciutat de Déu* (xviii, 23). Segregat d'aquesta representació, el Cant de la Sibil·la s'ha mantingut fins als nostres dies a Mallorca i l'Alguer amb text en llengua catalana i amb la melodia gregoriana més arcaica que perviu a Europa, i per això declarat Patrimoni Immaterial de la Humanitat per la UNESCO (2010).

1. Presentem aquí la primera part de la conferència que es va pronunciar al desaparegut Espai Mallorca de Barcelona el 13 de gener de 2012, i, degudament actualitzada, a la Jornada «Al País dels Lotòfags: per què estudiar el mite avui» celebrada a la Facultat de Lletres de la URV el 16 de març de 2015. La segona part es publica a Massip (2015). Estudi realitzat en el marc del Grup de Recerca Consolidat LAiREM (2014 SGR 894 de l'AGAUR, Generalitat de Catalunya).

2. Les mostres més antigues són els *versus Sibyllæ* titulats «De die iudicii», del *Collectaneum* de Sant Marçau de Lemòtges (BnF Lat. 1154, 122-123), del segle IX-X, que precedien uns altres *versus* titulats «De nativitate Domini» (Anglès 1935: 291).

Ara bé, al llarg de l'edat mitjana trobem la Sibil·la participant en ritus teatrals diferents (Sepet 1878: 3–8). Durant el segle XII es concreta l'*Ordo Prophetarum* de la catedral de Rouen (Cohen 1955: 120–136) que inclouïa, com el de la catedral de Laon (s. XIII) (Donovan 1958: 176–180), el personatge de Balaam i la seva somera que parlava per boca d'un noi amagat a sota de la bèstia: A l'*Ordo processionis asinorum* de Rouen la ruca es queixa: «¿Per què em fereixes, pobre de mi, amb els teus esperons?». L'Àsena de Laon es dirigeix a l'àngel que deté Balaam i li prega que aturi el maltractament car «timeo ne pereat (temo morir)» (Hüe 2004: 179).

La Sibil·la tancava la cerimònia amb les dues prolepsis crucials del relat cristià de la redempció: primer la darrera, el Judici Final; després la primera, l'encarnació del déu en l'úter d'una donzella.

En l'àmbit català, ja en el segle XIV, la Sibil·la formava part de la *prophetarum representatio* que a la catedral de Girona antecedia, «si voluerint», a la *representatio Partus Beate Virginis* en l'ofici de matines de Nadal, i cantava el *Judicii signum* des del púlpit.³ De la mateixa manera es procedia a la catedral de Mallorca, on un prevere, disfressat de sant Agustí, interrogava els profetes sobre el Messies els quals, ben arreats amb barbes, corones i símbols, seguien el text del rol que cadascú portava a la mà.⁴ Després, un nen vestit de donzella («ornatu pulcre domicelle») cantava els versos sibil·lins, tot i que si no es trobava un noi amb la veu adequada, podien ser interpretats per dos eclesiàstics veterans, vestits amb capa blanca. Segui com sigui, era contestada amb la tornada pels preveres que envoltaven la Sibil·la.⁵ La *Consueta de sagristia* (1511) de la mateixa catedral mallorquina especifica: «A las Matines, si per uentura volran fer los Profetes, tocharan N'Aloy a las sis horas de nit [...] deuant lo canonge anirà la Sibil·la. E deuant la Sibil·la, les trompes e quatre fedrins de l'altar, dos ab canalobres d'argent ab siris blancs, e l'altre ab lo encenser, e lo quart ab la barqueta dels encens. E quant seran a la trona... la Sibil·la dirà cantant lo *Judici*» (Seguí ed. 2015: II, 56–57; Donovan 1958: 123–124), una disposició que encara es continua respectant en la remodelació del cant en solitari. La representació dels Profetes es va conservar a la catedral mallorquina fins ben entrat el s. XVI, possiblement fins la introducció de la reforma tridentina

3. La *Consueta antiquissima huius Sanctae Ecclesie* (1360) de Girona anota: «Et fiat hic *Prophetarum Representatio* si voluerint. Et eorum quilibet dicat suum titulum ut in legenda continetur de prophetis. Et tunc in letrilio dicatur *Judicii signum* per Sibillam» (Donovan 1958: 111). Una cosa semblant succeïa a la veïna església del monestir de Sant Fèlix, «fiat hic *Prophetarum Representatio* si voluerint; alioquin dicitur testimonium per Sibillam *Judicii Signum*, id est, *Al iorn del iudici*, in truna vel in alio decenti» (*Consueta ecclesiae Sancti Felicis*, s. XV). Vegeu Lluís Lucero Comas (1995): «Litúrgia i paralitúrgia del dia de Nadal a la Seu de Girona segons la *Consueta* de 1360», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XXXV (1995), pp. 159–181.

4. «Paguï a-n Guillem Borrell, pintor, per adobar 4 diademes dels profetes [...] per la festa de Nadal [...] 3 sous»; «Item, decem diademas de corio oripelli [...] tabulas Moysi et due cornua deaurata Moisy [...] quindecim barbas falsas» (*Llibre de Sacristia* de 1399, ACM, Caimari 1955: 210n).

5. «Prelatus episcopus procedat ad lectionem *Inter presuras et angustias* usque ad illum locum *Sancte Agustine, interroga prophetas, sancte Agustine*. Et episcopus vel canonicus [...] respondeat unus ebdomadarius vel alius presbiter bonus cantor, indutus capa alba, stans in pervulo in illo ambone ubi est assuetum cantare epistolam, et dicat cantando in sonum lectionis: *Adsum, pater*. Et episcopus vel canonicus cantet *Interroga prophetas*. Et tacet. Et tunc dictus presbiter qui est sanctus Augustinus procedat ad interrogationes prophetarum secundum suum cartellum. Et dominus episcopus expectet ibi usque dictas interrogationes fuerint complete. Et finito sermone beati Augustini cum illis interrogationibus sicut notatum est in legendario, procedatur usque ad conclusionem nove lectionis. Verum quando non fuerint interrogationes neque sermo sancti Augustini non legitur cum representatione personarum, legitur tota nova lectio continuo more aliarum lectionum usque ad interrogationem Sibille. Et tunc puer ille, ornatu pulcre domicelle, vel alii loco eius canter illos versus sibillinos qui incipiunt *Judicii signum* sive expositionem illorum, scilicet *Al iorn del iudici*, etc., in trona; et alii presbiteri et clerici de circumstantibus respondeant illi puero induto. Sed si non invenerit, dicatur a duobus primitxeris in ambone ubi assuetum est cantare responsum epistole, cum capis albis, et unus dicat unum versum, et alter alium versum usque in finem» (*Consueta de tempore* de la Catedral de Mallorca, ACM, ms. 3412, addenda del segle XV [1433], fols. 171v–172, cf. Gabriel Seguí i Trobat (2010): «El Cant de la Sibil·la a la litúrgia medieval mallorquina», dins *Les Matines de Nadal a les Illes Balears. Un dels orígens del teatre religiós a Europa*, Palma, Documenta Balear, pp. 164–168). En el segle XIV, el cant l'entonaven 6 preveres des del púlpit i, de dos en dos, s'alternaven els 13 dístics: al final de cada dístic el cor intercalava el refrany *Judicii signum*: «Et dum dominus episcopus dicit lectionem, sex presbiteri ascendunt ad trunam, et duo incipiunt alta voce *Judicii signum*, et chorus respondeat *Judicii signum*. Et predicti sex presbiteri, bini et bini, dicant omnes alios versus, et in fine cuiuslibet versi, chorus respondeat *Judicii signum*» (*Consueta de tempore* de mitjans del s. XIV, Catedral de Mallorca, ACM, ms. 3412, fol. 19r). Cf. Seguí (ed.) (2015): I, 153.

desplegada pel bisbe Diego de Arnedo, quan s'adopta el Breviari romà (1568), desapareix la lliçó novena on s'intercalava la processó dialogada dels profetes i es decideix que no es faci la Sibil·la, bé que el poderós reclam que suposava aconsellà el restabliment.⁶

Fora de la litúrgia, el testimoni de profetes i sibil·les encapçala certes representacions l'objectiu de les quals era presentar el procés redemptor del gènere humà. Així, sense moure'ns de Mallorca, algunes *Consuetes per la nit de Nadal* del Ms 1139 de la Biblioteca de Catalunya —cèlebre col·lecció de representacions dramàtiques recopilades al segle XVI que s'escenificaven a la catedral de Palma, en diversos convents de la ciutat o en esglésies d'altres poblacions illenques—, comencen amb el testimoni de cinc profetes innominats, cadascun donant el seu testimoni en sengles monòlegs d'una dotzena de versos apariats. Cada profeta sortia d'un lloc diferent del temple: el primer de darrere l'altar major, els altres procedien de diferents capelles (Roser, Santa Llúcia i Sant Jaume); l'últim venia del cor. A la *Consuetua per la nit de Nadal* núm. 1 sortien Adam, Abraham, David, la Sibil·la i Isaïes que en els seus diàlegs i monòlegs profetitzen la vinguda del Messies, un model que es repeteix, més evolucionat, a la *Representació per la nit de Nadal* núm. 37.⁷

2. El monòleg dramàtic d'Eritrea

Del context litúrgic originari, s'esqueixaria el Cant de la Sibil·la per convertir-se en un monòleg dramàtic, primer en llatí, almenys des del segle X, després en llengua romànica, pel que sembla a finals del segle XIII o començaments del XIV, com sembla ser la versió provençal afegida a la llatina en un *Lectionarium* (Montpeller, Archives de l'Herault) (Anglès 1935: 296 i 301) del s. XII, trobat a Ginjac i potser copiat a l'abadia d'Aniana (Lengadòc) o al seu entorn, potser per a un monestir femení (Aude 1905). Recordem que el *Iudicii Signum* llatí es compon de 27 versos: el vers inicial es converteix en refrany que es repeteix després de cadascun dels 13 dístics de setgüeixen. L'adaptació vernacla de cadascun dels dístics llatins del *Iudicii signum* va suposar l'agrupació de versos (octosil·labs apariats) de 4 en 4, caudats pel refrany de 2 versos (anisil·làbic). Per tant, la traducció romànica que desenvolupi estrictament la composició llatina ha de constar de 52 versos, més els dos del refrany. Així s'esdevé en la versió occitana d'Aniana (amb 2 versos de refrany i 13 cobles de 4 versos), que resulta la més fidel i antiga de les versions romàniques conservades, i no duu cap referència a la Nativitat (com tampoc la duu el *Iudicii signum*), referència que només apareix, afegida, a la versió occitana del s. XV conservada a la BnF (ms fr 14973 ed. Milà 1895: 298–301), que ja presenta fins a 18 cobles (20 versos més que la d'Aniana).

6. «Die V decembris anno MDLXXII fol. 135v. Item determinarunt quod non fiat Sibilla in matutinis Nativitatis Domini» (Caimari 1955: 210 i 215n). Arnedo, doncs, va prohibir el cant el 1572, tot i que la pressió popular va fer que el seu successor Joan Vich el reinstaurés el 1575: «Die XXIII mensis decembris anno MDLXXV... proposit sua Dominatio quod ex quo de antiqua consuetudine fiebat in sede dum fiunt matutine Cibilla et per alias ecclesias cathedrales in Hispania et praesertim in metropolitana valentina dicuntur inter nocturnos alicque cantilene devote in matutines quod bene esset ex quo non erat addere officii quod fieret Sibilla et decanterentur alicque cantilene» (Caimari 1955: 216n). El 1666 va patir una nova prohibició per ordre del bisbe Pedro Fernández Manjarrés: «ordenamos y mandamos a todos los dichos rectores, curas y demás superiores y superiores de conventos que en pena de excomunió mayor *latae sententiae ipso facto incurrenda* no hagan Sibillas ni otras representaciones en sus iglesias ni a otros permitan hacerlas, sin expresa licencia nuestra por escrito» (Caimari 1955: 218n). Pedro de Alagón, al Sínode de 1692, va resoldre definitivament la qüestió permetent la interpretació de la Sibil·la únicament la Nit de Nadal. Les prohibicions van ser definitives a Barcelona (1575) i Tarragona (1580).

7. La *Consuetua dels Tres Reis d'Orient* núm. 7, comença amb una profecia de Balaam sobre el naixement i l'adoració dels mags. Tot i que del cicle de Passió, en la *Consuetua del Dijous Sant* núm. 27, els profetes Isaïes, David i Jeremies inicien la peça entonant els seus versos. Cf. Joan Mas i Vives (2005-2006): «Profetes, processó dels (s. XIII–XVI)» i «Reis Mags, Adoració dels (ss. XIV–XXI)», en Mas i Vives (coord.), vol. II, pp. 110-111 i 143.

La primera versió catalana coneguda data probablement del s. XIV procedent de l'arxiu parroquial de l'església de Sant Andreu del Torn (Sant Ferriol, Garrotxa, Girona),⁸ encara que sense notació musical (i de la qual només tenim una fotografia; el manuscrit està extraviat). La particularitat del text de Torn és que apareix copiat a continuació d'un vot subscrit pels confreres de Sant Andreu i Sant Nicolau de la parròquia del Torn en què es comprometen a mantenir una llàntia davant les imatges dels sants i, en cas de malaltia d'un confrere, els altres el visitaran i assistiran i, quan mori, acudiran amb ciris a l'enterrament i li faran una missa durant el primer aniversari. A continuació ho signen, i copien el Cant de la Sibil·la, potser per ser interpretat en les absoltes.

Això ens dona una pista sobre la possible destinació primera d'un Cant fonamentalment escatològic. Aquí es perfila una hipòtesi en curs d'elaboració. I és que el Cant de la Sibil·la devia haver-se popularitzat com a cerimònia nadalenca per tal de tancar arrelades creences precristianes vinculades a les antigues Parques (Cloto, Laquesis i Àtropos) encarregades respectivament de filar, mesurar i tallar el temps, i que duen com a atributs el fus, la vara de mesurar i l'espasa.⁹ Doncs bé, el fus encara és l'attrezzo principal d'un personatge tan singular com la Filandrona o Filoseta que surt a les santantonades dels Ports de Morella (Forcall i la Todolella). També al carnaval sard hi surt la Filunzana, Filonzaneda o s'Accabbadora amb el mateix fus i idèntic origen. Amb el nom de Filandorra (sempre un home transvestit en dona i amb el fus a la mà) apareix a les festes d'hivern de la zona de Zamora (Riofrío de Aliste), amb el nom de Velha i Filandorra al Cap d'Any de Trás-os-Montes (Portugal), i amb el nom d'aguilandera, cardona i cenicera al Nadal del centre d'Astúries. Si aquests personatges de les festes hivernals arcaïques duen com a emblema el fus o les vares (i la cendra), l'espasa que ostenta la Sibil·la podria relacionar-se amb la tercera Parca, Àtropos, i no ha de ser casual que en algunes cerimònies mallorquines encara avui la Sibil·la, en finalitzar el seu cant, talli amb l'espasa un fil d'on penja una coca, que els infants devoren recollint-ne els trossos del terra. Ho explica mossèn Alcover: «taia el fil de ses neules que va de banda a banda de l'església. Ja n'hi ha de grapades, quan es neulam cau per damunt sa gent. Ell si vols arribar a cap [neula] i no ets llest de mans, te quedas amb sa creu d'ets aubats!» (Alcover 1957: 126), és a dir, que et quedas aturat sense aconseguir res. De neules encara n'hi pengen arreu, però de paper. I encara em sembla haver vist que de coca en penja a Santa Eulària (Palma) i a Bunyola i, com diu la cançó popular:

Sibil·la, alerta a sa coca,
que no t'escap de ses mans,
que a baix hi ha uns escolans
que baden un pam de boca (Bonnín 1981: 577).

La versió del Torn consta de 15, diguem-ne, estrofes; de fet, és una tirallonga d'octosíl·labs apariats (noves rimades) en què a cada quatre versos s'hi intercala el refrany. Un Cant ja en català que també s'interpretaria a la catedral de Lleida durant la mateixa centúria: la *Consueta* ilerdenca de les darrerries del segle XIV (Arxiu Capitular, ms. RC 0031, fol. 19v, *olim* Roda 13)

8. Lluís D. Constans (1948): «Un *Dies irae* en romance catalán del siglo XIII», *Cuadernos del Centro de Estudios Comarcales de Bañolas*, núm. I, pp. 7-11, que va descobrir el pergamí, al seu entendre amb lletra de poc més enllà de mitjan segle XIII (c. 1260, puntualitza), cosit a guisa de tapes a un llibre de Testaments de l'últim terç del s. xv. Gómez (1997: 29) dubta de l'antiguitat de la versió i proposa que seria del segle XIV o principis del xv. Opina el mateix per la versió occitana d'Aniana que s'hagués afegit a finals del s. XIV (M. C. Gómez Muntané (2002): «El Canto de la Sibila: orígenes y fuentes», dins M. C. Gómez & Màrius Bernadó (eds.), *Fuentes Musicales en la Península Ibérica (ca. 1250-ca. 1550)*, pp. 35-69, Lleida, Universitat de Lleida / Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 42), mentre que Anglès (1935: 296) datava l'afegit al s. XIII. S'haurien d'acabar ambdós manuscrits. Tot i que el de Torn està desaparegut, una fotografia presa pel mateix Constans, i ara rescatada, presenta, per al *Cant de la Sibil·la*, una escriptura sens dubte del segle XIV.

9. O les tisores. Vegeu Pepe Rey (2007): «Weaving ensaladas», dins Tess Knighton i Álvaro Torrente (eds.), *Devotional Music in the Iberian World, 1450-1800. The Villancico and Related Genres*, Humpshire, Ashgate, 2007, pp. 15-53.

anota: «Lectio VI. *Inter pressuras*. Et in ista lectione cantatur versus Siville a duobus bonis cantoribus. Et scolares cantant «*Al iorn del iudici*» etc.»¹⁰

El text de Torn és més a prop de la segona versió occitana que hem mencionat (BnF Ms 14973) que no pas de l'original d'Aniana i introdueix alguna referència a l'encarnació però només com a evocació per demanar protecció davant del judici (cobles 12 i 15). El contingut fonamental de les cobles anuncia els diferents signes que vaticinen la fi del món i el judici universal, i amplifica o desenvolupa els 15 senyals que recollia Varazze a la *Legenda Aurea*, traduïda ja al català cap a 1280.¹¹ Per tant, ja no és traducció literal, com Aniana, del *Iudicii signum*, ans té en compte altres fonts de gran difusió com la *Llegenda Daurada*, com els quinze signes que precediran el Judici Final, que recollia el benedictí Beda el Venerable (672–735) i els atribuïa a sant Jeroni (340–420).

El manuscrit mallorquí més antic és de començaments del s. xv, procedent d'un cenobi femení, amb notació musical (Gómez 1997: 31-2). Va ser trobat el 1908 al convent de la Concepció de Palma (Anglès 1935: 296n), i del manuscrit es desprèn que era usat per monges agustines, cosa que fa pensar que podria haver estat elaborat al convent dominicà de Palma (fundat el 1230) i destinat a les monges del monestir del Puig de Maria de Pollença¹² (el convent de la Concepció de Palma no va ser fundat fins el s. xvii). Són catorze estrofes i un refrany inicial que es repeteix al final de cada cobla, sempre en octosíl·labs ariats. Aquí sí que s'assenyala, explícitament, que s'interpretava «Lo iorn de Nadal, a la novena lissó». Llavors una monja «bona cantora» entonava el refrany i totes el repetien. Després, la solista interpretava les diferents cobles, i el cor repetia el refrany cada quatre versos («e totas responen assò matex»)¹³. Lamentablement, falta el full XCV, últim foli del fascicle vuitè de què es compon el manuscrit, on havia de figurar el final de la segona cobla i dues noves cobles amb les tornades abreujades. Al final falta el fol. XCVIII, tercer foli del fascicle novè del manuscrit, que podria contenir entre dos i quatre cobles més. Per tant, les 14 estrofes conservades podrien ser una vintena a l'original.

Cap a 1415 es va copiar el text del Cant amb setze estrofes en un manuscrit de la catedral de Barcelona titulat *Constitutiones synodales ecclesie barchinonensis* (fol. 35) i a mitjan segle, al *Lectionarium*, Ms. 184 de l'Arxiu Capitular barceloní, apareix per Nadal el cant en llatí *Iudicii signum* (Baucells 1981: 182–184), mentre que, al mateix manuscrit, una versió catalana de 12

10. Donovan (1958: 161), que tanmateix data el manuscrit en el s. xiii. Francesc Fitè diu que no pot ser anterior a 1380 («La Pretiosa LC.0027 y la Consueta RC.0031, dos interesantes manuscritos litúrgicos del Archivo Capitular de Lleida para el estudio de la liturgia estacional en la Seu Vella», dins E. Carrero Santamaría (coord.) (2014). *Arquitectura y liturgia. El contexto artístico de la consuetas catedralicias en la Corona de Aragón*, Palma de Mallorca, Lleonard Muntaner, p. 116). Hi ha poques notícies de la interpretació del cant a la Seu lleidatana, on durant els segles xv i xvi l'entonava un escolanet ben proveït de guants: «Benet scolà i sol. per hun parel de guans perquè fonch la Civilla» (1493), «paguà la vigília de Nadal per a guants la Sibilla a hun Infant» (1519). Luis Rubio Garcia (1973): *Estudios sobre la Edad Media española*, Murcia, Universidad, p. 24.

11. Els quinze senyals, segons Varazze (Voràgine), són: 1) el mar s'aixecarà sobre les muntanyes; 2) el mar descendirà fins escórrer-se; 3) les bèsties marines rugiran al cel; 4) el mar i les aigües cremaran; 5) arbres i vegetació suaran sang; 6) s'enfonsaran cases i edificis i el firmament s'encendrà en flames; 7) les pedres col·lidiran fins trencar-se; 8) terratrèmol; 9) la Terra es gelarà i les muntanyes es polvoritzaran; 10) els homes sortiran embogits de les cavernes; 11) s'alçaran els ossos dels morts, s'obriran els sepulcres i eixiran els cadàvers; 12) cauran les estrelles llançant raigs de foc; 13) moriran tots els vivents per ressuscitar a l'uníson amb els morts; 14) es cremarà el cel i la terra, i 15) es farà cel nou i terra nova i tots ressuscitaran. Vegeu [Giacomo da Varazze] (1977): *Vides de sants rosselloneses*, edició de Ch. S. M. Kniazzeh – E. J. Neugaard – J. Corominas, 3 vols., Barcelona, Fundació Vives Casajuana, vol. II, pp. 18–26. Ja sant Pere Damià (1007–1072), seguint un suposat escrit de sant Jeroni, fixava els 15 signes del Judici (*Patrologia Latina* CXLV: col. 888).

12. Tot i que el 1362 ja hi havia ermitanes, el monestir es constituí el 1371. Les monges agustines van haver d'abandonar-lo el 1564, després de les disposicions tridentines.

13. Altres versions mallorquines del Cant de la Sibil·la es localitzen en manuscrits de final del s. xvi, com en les expressades Consuetes nadalenes del Ms. 1139 (a la núm. 1 apareix reduïda al refrany i 6 estrofes). Vegeu «Sibil·la, cant de la», dins Mas i Vives (2005-2006): II, 222–224. De 1599-1600 data una versió molt completa amb el refrany i 15 estrofes que pot considerar-se el text més pròxim a l'arquetip de les versions tradicionals (l'edità Estanislau Aguiló (1901-1902): «Un'altre versió de la Sibilla», *Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana*, núm. 9, pp. 236-237).

estrofes i amb notació musical, s'entonava la nit del Dissabte Sant entre les celebracions nocturnes de la Pasqua de Resurrecció, cosa que confirma que el cant originàriament potser estava vinculat a la litúrgia de difunts (Hüe 2004: 193n). En última instància, tots els documents sobre la Sibil·la a l'arxiu capitular l'associen a la celebració nadalenca, quan un jove de l'escolania («fadrí del cant»), pujava a la trona acompanyat d'altres tres escolans per interpretar la Sibil·la. Anava proveït de dalmàtica i guants, amb un revestiment subjectat amb agulles, sens dubte per donar-li aspecte femení, i abillat amb una cabellera postissa que entre 1491 i 1501 van ser dues: «la huna per lo cap, l'altre per fer la cuha, per la Sibil·la la nit de Nadal». Baucells (1981: 199-200) opina que servien per donar-li aspecte de sirena (?). També al monestir barcelonès de Santa Anna, el 1494 es van gastar 4 sous i 4 diners «lo dia de Nadal per la Cibilla entre loguer de dues cabelleres qui costaren 16 diners, hi per lo salari de dita Cibilla 3 sous» (Anglès 1935: 302). Evidentment la interpretació de Balcells (seguida per Gómez Muntané 1997: 23) ens resulta decididament foraviada, primera perquè una profetessa no té res a veure amb una sirena, però menys encara una sibil·la cristianitzada, que vaticina la vinguda del Messies, amb un missatge radicalment oposat als cants de sirena, sempre perniciosos i malignes. Pensem que les perruques de l'època eren de cabell natural; per tant, s'està referint que en necessitava dues: una per cobrir el cap pelat de l'escolà i l'altra lligada a la primera per fer-li la cua de cabell gairebé fins als peus, signe exòtic que lliga amb una figura excepcional com la Sibil·la.

A la catedral de Vic, a la segona meitat del segle xv, s'interpretava el Cant desenvolupat en vint-i-quatre cobles en català, amb notables similituds amb la versió occitana de 18 estrofes (Milà 1895: 298-301) i la catalana de Sant Andreu del Torn (de 15 estrofes).¹⁴ Ja de finals del s. xv és la versió continguda en l'últim full del Missal de Sant Iscle d'Empordà (Girona, Arxiu Capitular, MS. 127), en 10 cobles.¹⁵

A la catedral de València havia de cantar-se al llarg del segle xv, però només coneixem el text imprès el 1533 després d'unes *Hores de la Setmana Santa*, on s'insinua el testimoni dialogat dels profetes, en llatí, mentre que el de la Sibil·la es en català i presenta només 5 estrofes. Anava «vestida com a dona», acompanyada per tres acòlits, dos que duïen canelobres i el bidell que la guiava fins la trona de l'Evangeli des d'on pronunciava el cant.¹⁶ Tres anys més tard s'imprimí l'*Ordinarium Urgellensis* (Saragossa 1536), amb un cant en dotze estrofes, però amb una melo-

14. *Miscel·lània Litúrgica*, Ms. 208, fols. 7v-9v, Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic [ABEV] (Josep Gudiol (1934): *Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu Episcopal de Vich*, p. 144, Barcelona, Imp. Casa de la Caritat). A l'*Ordinarium Vicense* (1547) la versió se sintetitza en 12 estrofes (fol. 258v). A Vic es conserva també el *Judicii signum* llatí amb notació musical en una fulla d'un breviari desaparegut del segle XI (Fragment XI, 1, ABEV), i la constància de la seva execució en la lliçó novena de les matines de Nadal tant a la Consueta del s. XIII (Ms 134, Tertia pars, fol.5), com en un Breviari del s. XIV (Ms 92, fol. 149) o en la Consueta de 1446 (Cal. 31/18, fol. 21), on s'assenyalen dues possibles maneres d'interpretar-lo: «versibus *Judicii signum* quos quatuor clerici, bini et bini cantent, vel per Sibillam». Cf. Laia Sallés Vilaseca (2006): «El Cant de la Sibil·la a Vic», <<http://www.festes.org/arxiu/cantsibilavc.pdf>>. També al monestir de Sant Cugat del Vallès, ja en el segle XIII, «versus *Judicii signum* dicunt duo fratres intus rexias et alii duo in letirlio. Et respondit chorus *Judicii signum*» (Cerimonial, Sant Cugat 46, fol. 59, ACA. *Apud* Gómez 1997: 17-18). Als Breviaris tarragonins dels segles XIV (ms.) i XV (imprès el 1484) es menciona que en la novena lliçó de Matines es llegia el testimoni de la Sibil·la (*Judici signum*). En un document de 1473 es va fer venir de Valls un cantor perquè «fassi la Sibilla a la Seu» i el 1476 es donen 4 diners «al scolà qui stà ab lo mestre de cant qui devia fer Sibilla» per comprar «sucre candi» a fi de suavitzar la veu, mentre que el 1478 i següents es proveeix d'«hun parell de guans per la Sibilla a les matines de Nadal». Vegeu Tomás (1963): 23-24.

15. Vegeu Gabriel Roura (1988-1989): «Una versió del Cant de la Sibil·la: Girona, Arxiu Capitular, MS. 133: *Missale sancti Aciscli. Anno 1332*», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 7, pp. 293-297; tot i que Roura rectifica la cota arxivística a l'article «El Missal de Sant Iscle d'Empordà, Girona, Arxiu Capitular, MS. 127», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, núm. 7 (1996), pp. 341-358. Vegeu també Manel Carrera (2011): «El cant de la Sibil·la de Sant Iscle d'Empordà», *Avantç*, núm. 19 (maig), pp. 12-13.

16. *Hores de la Setmana Sancta... E a la fi de dites hores estan les matines de Nadal ensemps ab la missa del Gall*, València, Francisco Díez Romano al molí de la Rovella a 4 dies de abril any MDXXXIII, fol. 256. En una consuetud de la Catedral valenciana del s. XVI es corrobora: «Com diguen la sisena lliçó, la Sibil·la, companyada ab lo vedell y dos canalobres, va a la trona de l'Evangeli, y quant és hora, diu la Sibil·la tres o quatre cobles y torna-se'n a la sagrestia» (Donovan 1958: 147-154); és a dir que anaven per feina i, com que ja n'hi havia prou amb 3 o 4 estrofes, no és estrany que la versió impresa només en reculli cinc, la més breu de les versions en llengua catalana.

dia molt simple, vinculada a la llarga tradició de cantar la Sibil·la a la Seu d'Urgell.¹⁷ El 1550 es publicava la versió de la catedral de Girona, i el 1569 s'imprimia l'*Ordinarium Barcinonense*, on figura el cant amb notació musical per a la versió llatina i la catalana.

Malgrat les prohibicions o entrebancs que van pesar sobre la celebració i cant de la Sibil·la des del Concili de Trento (1545–1563),¹⁸ la cerimònia va perviure a Mallorca fins avui dia, experimentant, lògicament, l'ornamentació melòdica derivada del cant melismàtic. Només en els últims anys han proliferat les Sibil·les interpretades per nenes, quan per tradició sempre eren nens, amb la característica veu de tiple, excepte en els convents femenins, òbviament, o en alguna església sense escolania on era interpretada per un sacerdot, com encara avui a la catedral de l'Alguer.¹⁹ A la catedral de Braga (Portugal) s'havia conservat amb alguna interrupció el cant del *Iudicii signum* (Corbin 1952: 288-9), en monodia gregoriana, acompanyat d'una nota en bordó, les cobles del qual s'alternen amb el refrany cantat per un cor, i que suposa l'única supervivència tradicional de la peça llatina.

Són els darrers exemples d'un cant que, originàriament en llatí i situat entre els testimonis veterotestamentaris i antics que vaticinaven l'adveniment del Messies (profetes, Nabucodonosor, Virgili i les Sibil·les), es va traduir a les llengües romàniques, primer estrictament els senyals escatològics de la Fi del Món que figuren a l'original, més endavant amb afegits per adequar-lo al context nadalenc on finalment prosperarà la cerimònia. Si la Processó dels Profetes va desaparèixer completament després del Concili de Trento, va quedar en canvi el testimoni de la Sibil·la, sense cap dubte pel seu arrelament popular, convertit en un dels grans atractius de la celebració nadalenca, que, amb la seva enorme capacitat de convocatòria, es va assegurar la pervivència. Ara bé, la major part del Cant fa referència als senyals que anunciarien la Fi del Món, un argument escatològic més propi de l'Ofici de Difunts (al qual sembla que fa referència la versió de Sant Andreu del Torn) que de les matines de Nadal, on s'insereix i on s'acabà generalitzant fins als nostres dies. Va poder més el pol d'atracció de la nit de Nadal, en el solstici hivernal, que sempre es va caracteritzar per les alegries festives (cançons, villancets i estrenes), situació propícia on va arrelar el poderós Cant de la Sibil·la.

Així, doncs, com a monòleg dins l'església o diàleg a l'aire lliure, encara avui el cant estremidor i enigmàtic de la Sibil·la presagia, alhora, els dos adveniments de Crist: l'un (Nadal) per commutar la pena original que pesava sobre els homes; l'altre, definitiu (Judici Final), per dirimir l'última sort de la Humanitat, i tancar així el cercle del procés redemptor. La seva melopea, ornamentada amb brillants melismes populars, ressona encara en les places i temples balears i alguns de sards com la catedral de l'Alguer (interpretada per un canonge) i el convent de mercedàries de Càller, com testimoniava la monja Maddalena Cabres (1898-1990),²⁰ i que sobresurt sobretot en les veus blanques de l'escolania Els Blauets del monestir de Lluç.

17. Ja un Brevari del s. xii de la Seu d'Urgell assenyalava: «*Inter pressuras cum prophetis et cum Iudicii signum cantando*» (Gómez 1997: 28).

18. En plena aplicació del concili tridentí, el 1572 el Capítol de Tarragona va exposar a l'arquebisbe, el cardenal Fernández de Gaeta, que si suprimien la Sibil·la els fidels no acudirien a Matines («si non fit dicta Sibila, multa pars populi deficiat in matutinis natalis Domini»), cosa que en va permetre l'autorització (Tomás 1963: 24-25). Tanmateix, al Concili tarraconense presidit per l'arquebisbe Antoni Agustí (1584) es va determinar: «Sibyllae carmina, et pastorum nugas, aliasque vulgares cantilenas nullo tempore in ecclesiis cani permittantur, sed laetitia spiritali exultans clerus populum doceat risum levitatis signum, esse fugendum omnibus Christianis», cosa que vol dir que la Sibil·la es cantava en romanç. Vegeu la ressenya que Amadeu J. Soberanas va fer del llibre de Tomás Àvila a *Estudios Románicos*, núm. 15 (1970), pp. 165.

19. El cant devia haver estat introduït a l'Alguer pels catalans al final del segle xiv o al començament del xv, potser quan va ser rector de la parroquial algeresa Pere Conill, al seu torn canonge de la catedral de Barcelona (1420). El cant és entonat per un canonge flanquejat per dos acòlits, l'un amb el bordó d'argent de l'autoritat capitular, l'altre amb l'espasa tirada. Vegeu Francesc Manunta (1988): *Cançons i líriques religioses de L'Alguer catalana*, l'Alguer, La Celere Editrice, pp. 133–153.

20. Otilio Pisani (1991): «Català a Sardenya fora de l'Alguer. Un convent de monges sardes resa en català», *Avui*, 13.1.1991.

Referències bibliogràfiques

- ALCOVER, Antoni M. (1957): *Ses matances i ses festes de Nadal*, Palma, Editorial Moll.
- ANGLÈS, Higini (1935): *La música a Catalunya fins al segle XIII*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- AUDE, Édouard (1905): «Note sur une version provençale du Cant de la Sybille, d'après un manuscrit conservé aux Archives Départementales de l'Hérault», *Annales du Midi*, vol. 17, núm. 67, pp. 380–385.
- BAUCELLS I REIG, Josep (1981): «El cant de la Sibilla a la Catedral de Barcelona. Edició de textos i estudi de la segona època de la representació: ss. xv-xvi», *Revista Catalana de Teologia*, núm. 6, pp. 175–298.
- BONNÍN I VALLS, Ignasi (1981): «En torn del 'Cant de la Sibilla. Apunts crítics», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 25/2, pp. 573–589.
- CAIMARI, Andreu (1955): «L'antiga pietat popular entorn del Nadal», *Analecta Sacra Tarracoen-sia*, vol. XXVIII, pp. 199–222.
- COHEN, Gustave (1955): *Anthologie du drame liturgique en France au Moyen Age*, París, Le Cerf.
- CORBIN, Solange (1952): *Essai sur la musique religieuse portugaise au Moyen Age (1100–1385)*, París, Les Belles Lettres.
- DONOVAN, Richard (1958): *The Liturgical Drama in Medieval Spain*, Toronto, Pontifical Institute of Medieval Studies.
- GÓMEZ MUNTANÉ, M. Carme (1996): *El Canto de la Sibila, I: León y Castilla*, Madrid, Alpuerto.
- GÓMEZ MUNTANÉ, M. Carme (1997): *El Canto de la Sibila, II: Cataluña y Baleares*, Madrid, Alpuerto.
- GÓMEZ MUNTANÉ, M. Carme, i Eduardo CARRERO eds. (2015): *La Sibila. Sonido. Imagen. Liturgia. Escena*, Madrid, Alpuerto.
- HÜE, Denis (2004), «La Sibylle au théâtre», dins M. Bouquet i F. Morzadec (eds.), *La Sibylle. Parole et représentation*, Rennes, Presses Universitaires, pp. 177–195.
- MAS I VIVES, Joan (coord.) (2005-2006): *Diccionari del Teatre de les Illes Balears*, 2 vols., Palma, Leonard Muntaner / PAM.
- MASSIP, Francesc (2013): «La sibylle tiburtine dans les mystères de la Nativité et de l'Épiphanie», *Revue des Langues Romanes*, vol. CXVII, núm. 1, pp. 49–78.
- MASSIP, Francesc (2015): «La Sibilla Tiburtina y la escenotecnia medieval», dins Gómez & Carrero (2015), pp. 261–286.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1895): «Orígenes del teatro catalán», dins *Obras Completas*, vol. VI, Barcelona, Álvaro Verdaguer.
- SEGUÍ I TROBAT, Gabriel (2015): *La Consueta de sagristia de 1511 de la Seu de Mallorca*, 2 vols., col.l. Seu de Mallorca, 11, Palma, Publicacions Catedral de Mallorca.
- SEPET, Marius (1878): *Les Prophètes du Christ. Étude sur les origines du théâtre au Moyen Age*, París, Didier.
- TOMÁS ÁVILA, Andrés (1963): *El culto y la liturgia en la Catedral de Tarragona (1300–1700)*, Tarragona, Diputació.

Traduir textos sagrats

JOAN F. MIRA

Institut d'Estudis Catalans

L'any 2004, en la pàgina d'endrella de la meua versió dels Evangelis, vaig escriure:

Vull expressar el meu agraïment a la Universitat Jaume I, per la concessió de dos semestres sabàtics que m'han permès de dedicar tot el temps a la producció d'aquest llibre. I al Dr. Joan Martí i Castell, que em va procurar una acollida institucional com a director del Servei de Relacions Exteriors de l'Institut d'Estudis Catalans, i com a president de la Secció Filològica de la mateixa institució.

És una gratitud que he tingut ben present al llarg de les hores i dies que he dedicat a recuperar i refer una reflexió sobre el sentit i el propòsit d'aquella traducció: Joan Martí va entendre perfectament què pretenia el meu projecte, el va acollir cordialment i em va donar el suport institucional que calia. També ell va tindre la meua col·laboració modestíssima en algunes vicissituds que vam protagonitzar a l'IEC, en molt bona sintonia. Ara, quan ell acaba de cloure un curs acadèmic, que jo vaig tancar fa uns quants anys, és l'ocasió perfecta per recordar-li aquells agraïments, aquelles peripècies, i la meua amistat ja tan llarga. Espere només que aquest text, que és en certa manera una extensió molt més detallada i metòdica de les poques pàgines que feien de pròleg d'aquella traducció del 2004, desperten en el prof. Martí Castell alguns moments o imatges d'aquesta memòria compartida. Per molts anys.

Traduir textos sagrats no és una ocupació habitual en aquesta antiga activitat o professió que consisteix a passar les paraules escrites d'una llengua a una altra llengua. Els llibres revelats, doctrinals, els fonaments d'una religió, solem mirar-los com si estiguessen al marge de la literatura, i més encara al marge de l'activitat editorial. Dit d'una altra manera: a qui li interessien aquests textos antics i remots si no és als fidels de la religió que fonamenten? I què importa, llavors, la qualitat o la forma diguem-ne literària d'una traducció, a condició que siga ortodoxa i canònica? I d'una altra manera encara: té cap sentit, cap gràcia, llegir l'Alcorà o els evangelis no com a font de doctrina sinó com a producte literari, pel pur plaer de la lectura? En el cas de l'Alcorà, després d'haver-ne fet l'experiència en la traducció exacta i exemplar de Mikel de Epalza, no n'estic del tot segur. En el cas dels evangelis, sí.

Abans i després de publicar-ne la meua versió, he hagut de donar alguna resposta a més d'un amic o conegut i a nombrosos lectors que em preguntaven: que no hi havia prou traduccions dels evangelis?, per què havies de fer-ne una altra? La qüestió no és banal: encara té algun sentit, a hores d'ara, traduir textos sagrats com els del Nou Testament, tan repetidament editats, i que alhora se suposa que desperten un interès tan escàs fora dels cercles d'especialistes o potser dels creients i devots? La resposta era sempre la mateixa: els he traduït perquè formen un llibre magnífic que el públic ignora, perquè les traduccions que hi ha no em fan el pes com a lector de literatura, i perquè estic convençut que la importància cultural de l'obra que coneixem com a Nou Testament mereix una versió nova i diferent. I aquesta és justament la qüestió, la diferència: es tractava, en efecte, de l'intent de fer una versió «literària», i no doctrinal ni dogmàtica, dels evangelis i d'altres textos neotestamentaris. És a dir, d'una versió feta amb els mateixos criteris que hauria aplicat a la traducció de qualsevol text narratiu, teatral o poètic de la literatura clàssica, i més concretament de la literatura en llengua grega.

Vist amb aquesta perspectiva, crec que el projecte era rigorosament nou, almenys en la nostra llengua (i pel que en sé, potser també en les llengües veïnes, amb l'excepció d'una versió francesa de pocs anys abans, que en bona part me'n va donar la idea inicial), ja que les traduccions conegudes i més o menys «canòniques» segueixen els criteris que sempre han seguit les versions dels «textos sagrats»: transmetre la doctrina, ajustar-se a la tradició i al magisteri de l'Església. Es tracta, i defectiblement, de versions que d'una banda són, per dir-ho d'alguna manera, «reverencials», i de l'altra estrictament funcionals, ja que des del moment que el text original és vist com a inspirat, sagrat, i portador d'un missatge teològic i ètic, la seua traducció ha tingut sempre com a base la interpretació de la paraula suposadament inspirada per l'Altíssim, i com a objectiu central o únic la transmissió d'aquest missatge, doctrinal i moral, que la divinitat envia als humans. Fins i tot l'exegesi moderna, els estudis bíblics i l'anàlisi lingüística són en realitat instruments, moderadament «científics», per arribar a aquest mateix objectiu: la concreció històrica i l'autenticitat de la doctrina, el rigor i l'exactitud com a fonament o justificació del dogma. No cal dir que, sota aquesta perspectiva, la qualitat literària o narrativa del text, i fins i tot el sentit general i «comú» (no doctrinal o dogmàtic) del vocabulari i dels recursos expressius, passen a segon terme o simplement no són presos en consideració.

Com a resultat d'aquests criteris, explícits o implícits, el text —vist i traduït com a text sagrat, no com a producte literari— difícilment arribarà al lector sense la càrrega afegida dels sentits que s'hi han acumulat amb el pas dels segles. És a dir que ens arriben carregats amb el pes de la teologia moral o dogmàtica, amb la tradició de l'imaginari cristià, i també amb el valor reductiu de moltes paraules i expressions en bona part condicionades per la traducció llatina de sant Jeroni coneguda com la Vulgata. Per posar un exemple simple i conegut: la frase «Magnificat anima mea Dominum», les cèlebres paraules de Maria en versió llatina, habitualment apareix traduïda com «La meua ànima magnífica el Senyor»; però és això una expressió diguem-ne «normal» per una joveneta de poble, en el llenguatge narratiu actual, no en el canònic i tradicional? I, en tot cas, què significa, i com és possible que algú «magnifique» el Senyor, és a dir que faça o considere Déu més gran encara de com és? El verb grec *megalúnein*, significa, en tot cas, reconèixer o expressar la grandesa d'algú, que és la idea atribuïda a Maria; de manera que, si traduïm: «La meua ànima diu «el senyor és gran»», la frase ja té un aspecte més real i fins i tot més intel·ligible per al lector contemporani. I en l'escena de l'anunciació, si les paraules de l'àngel (és a dir, del missatger) són «Déu te guard, plena de gràcia, el Senyor és amb tu», formulen una salutació ben canònica, on la paraula «gràcia» està inevitablement carregada d'un sentit teològic afegit: la gràcia és un concepte complicat, que la teologia ha anat elaborant amb el pas

dels segles, i que certament en la frase de salutació del missatger celestial no podia contenir tanta càrrega doctrinal com després ha rebut la paraula. Jo puc traduir «Alegrat: el senyor t'atorga el seu favor i t'acompanya», que no és una traducció literal, ni tampoc una fórmula de salutació habitual (de fet, el narrador diu que «ella, en sentir-ho, es va torbar, i cavil·lava quina mena de salutació era aquella»), però que no inclou un concepte, la noció de gràcia, que només molt més tard passà a formar part de la difícil metafísica del dogma. A continuació, com és ben conegut, quan Maria rep la notícia que s'ha de quedar embarassada, pregunta: «I com es farà això, si jo no conec home?» (versió de Montserrat), amb una expressió ben «tradicional» però gairebé impossible en un llenguatge narratiu actual: qui podria escriure, ara, allò de «conèixer home»? O pregunta: «Com podrà ser això, si jo sóc verge?» (traducció interconfessional), cosa que no diu de cap manera el text grec. Vull dir que «conèixer home» és una expressió ben estranya per a un lector modern, i que la virginitat no és el tema de la resposta de Maria, sinó un tema afegit bastant més tard, quan la narració dels orígens de Jesús es carregà de referents més o menys mítics. La noia vol dir, simplement, que no viu amb un home, que no fa vida conjugal, i, per tant, no entén com pot quedar-se prenyada. I si Maria, al final de la visita, li diu al missatger del cel «Heus aquí l'esclava del Senyor; que es faci en mi segons la teva paraula», cal reconèixer que una expressió com aquesta, tan canònica i tan difosa, resulta una forma de parlar ben allunyada d'un llenguatge que el lector d'ara puga veure com a «normal»; o siga, qui pot parlar així? Jo he traduït: «"Sóc l'esclava del senyor", digué Maria, "que faça amb mi això que m'has dit"». La idea, evidentment, és la mateixa, però no «sona» igual. La primera versió, la tradicional i acreditada, sembla bastant improbable en boca d'una noia de poble, la segona, la meua, crec que resulta perfectament imaginable.

Una primera qüestió, per tant, és si resulta possible « Descarregar » el text original d'aquests condicionants afegits, propis sovint d'uns altres temps i resultat sempre d'una determinada actitud del traductor: d'una actitud reverencial, doctrinal, ortodoxa. Per començar, doncs, hi ha una qüestió de lectura; és a dir, com a què llegim aquells papers, com a quina mena d'obra: sagrada o profana, divina o humana, teològica o literària, narrativa o doctrinal. Dit d'una altra manera, i posant-nos en la perspectiva del «públic» a qui anaven originalment dirigits aquells textos: la primera condició, o la primera afirmació, és que ha de ser possible llegir ara mateix els evangelis i els altres llibres del Nou Testament, traduïts a un llenguatge narratiu contemporani, d'una manera semblant a com els podia llegir un lector mínimament culte — però un lector no cristià — d'Alexandria, de Pèrgam o de Nàpols a principis del segle II dC. Ja sé que això no és possible del tot, evidentment, i que la lectura no serà la mateixa, però cal fer-hi un petit esforç. Perquè quan, en les versions tradicionals i canòniques, nosaltres llegim «paràbola», aquell lector devia llegir «exemple» o «comparació»; quan llegim Esperit Sant, ell llegiria «alé sagrat» (deixeu-me, ací, fer un parèntesi important: aquell lector del segle II o del segle III ni tan sols podia imaginar que aquest alé, buf o esperit, aquest pneuma, fóra una persona divina i autònoma, diferent del Pare i del Fill, ja que aquesta lectura o interpretació únicament té sentit en el context d'un dogma, la Trinitat, que encara no existia com a tal: l'Esperit Sant és un producte de l'especulació teològica dels segles següents); i allà on en les nostres traduccions habituals llegim «miracle», aquell lector en llengua grega entenia «prodigi» o «fet extraordinari»; quan llegim «ressuscitar», ell llegia «despertar» o «aixecar-se»; quan llegim «pecat», ell llegia «culpa», «falta» o «error». I així podríem continuar amb multitud de paraules i expressions que tenen, en primer lloc, un sentit literal, general o comú, històric o cultural, abans de tenir un sentit «consagrat» i canònic ajustat a la tradició cristiana i a l'evolució de la teologia dogmàtica.

I, d'altra banda, a l'hora de pensar en la «naturalitat» d'una lectura contemporània, hi ha el to sovint solemne i una mica encarcerat que solen tenir les traduccions més clàssiques i acreditades, un exemple de les quals seria la versió dels monjos de Montserrat, del 1960, versió magnífica, d'altra banda, des de tots els punts de vista. Però quaranta o cinquanta anys després la narració, molt sovint, queda condicionada per un llenguatge literari que no ha suportat massa bé el pas del temps. Com això:

Aleshores digué Pere: Senyor, ¿és a nosaltres que dieu aquesta paràbola, o també a tots? El Senyor respongué: ¿Qui és doncs l'administrador fidel, prudent, que l'amo posarà al cap del seu servei per distribuir al seu temps la ració de menjar? Sortós aquell servent que l'amo, quan arribi, trobi fent-ho així; en veritat us dic que el posarà sobre tots els seus béns.

Fragment que jo he traduït així:

«Senyor,» li va dir Pere, «aquest exemple es refereix a nosaltres, o a tothom?» «Qui és doncs,» continuà el senyor, «l'administrador lleial i prudent, a qui l'amo encomanà la gent de casa i la distribució puntual de les racions de blat? Felïç aquell esclau si quan arriba el senyor troba que ho està fent així: no dubteu que el posarà al front de totes les seues possessions»

Hi ha, també, alguna altra forma de traduir que intenta un llenguatge més popular, però sempre rigorosament «cristià», amb resultats de vegades ben incoherents quant a l'estil i el to, com és el cas, per exemple, de la versió catalana de l'Editorial Claret: dir «Hola, rei dels jueus», francament no m'arriba a convèncer. I en qualsevol dels casos, com que l'objectiu és posar a l'abast del lector el sentit doctrinal, amb expressions que en faciliten la comprensió, el resultat pot ser una versió apta sobretot per a la catequesi, com la del Nou Testament de la Bíblia catalana, traducció interconfessional, on massa vegades és ben dubtosa la correspondència amb el valor expressiu del text original.

Tot això, en realitat, té una lògica: si els llibres del Nou Testament són textos sagrats, sobrenaturalment inspirats o revelats, i si la seua traducció ha de servir sobretot els creients que hi busquen el missatge i la doctrina, és obvi que qualsevol altra consideració és secundària, o fins i tot pertorbadora d'aquesta funció central. En l'extrem d'aquesta perspectiva, hi hauria la consideració del text purament com a paraula divina, fins i tot en la seua pura literalitat i en la llengua mateixa de l'Altíssim. Com ara l'Alcorà, que segons la visió rigorosa de l'islam no podria ni tan sols ser traduït, ja que Al·là el va dictar en àrab al Profeta i aquesta «versió original» és l'única autèntica i l'única possible. Sense arribar tan lluny, també les versions consagrades de la Bíblia han sigut molt de temps tan intocables com la traducció de sant Jeroni, la Vulgata llatina, com ara la King James Bible, que al llarg de quatre segles ha estat, i està, present en totes les cases de soca anglosaxona, o com la Bíblia de Luter, que a més de fundar una nova manera de llegir es va convertir també, a través de la lectura, en un dels fonaments de l'alemany literari. En qualsevol cas, i qualsevol que siga la tradició, la lectura dels textos sagrats, en les societats que en tenen de clàssics i canònics, ha estat sempre una pràctica lligada directament a la fe, no a la literatura.

Una conseqüència de tot això és que aquests llibres i escrits són percebuts pel públic i per la societat exactament com els presenten les mesquites, les sinagogues o, en el cas del cristianisme, les esglésies. És a dir com un conjunt de textos d'interés exclusivament religiós, com a matèria de lectures piadoses, com a tema de reflexió i d'estudi, com a element i aliment de la litúrgia o de la «vida espiritual» dels fidels. I la conclusió és ben simple: en el cas del Nou Testament i en un temps, com el nostre, de laïcisme general, ningú no llegeix els evangelis, o els viatges i les cartes de Pau, o un text tan fascinant com el llibre de l'Apocalipsi. Vull dir que l'antiga «lectura piadosa» d'aquells textos és ja ben minoritària, i alhora ningú no els llegeix com

a simple lectura d'una obra important, interessant, literària o històrica. I això és una desgràcia lamentable, és el tall radical d'una història cultural de vint segles: perquè, en especial i en primer lloc, el conjunt dels quatre textos que porten els noms de Marc, Mateu, Lluc i Joan formen simplement «el llibre» més important de la història d'Europa. Els evangelis, en efecte, formen un llibre, o un conjunt de narracions que van entreteixint la realitat històrica del protagonista, la crònica dels seus fets i paraules, la pura creació i la fantasia més o menys lligada amb recursos d'ordre mític: el resultat és una obra que, des del moment mateix de la seua redacció fins als nostres dies, ha tingut un pes, una difusió, una influència i una penetració cultural i social com cap altre llibre imaginable de cap llengua o literatura europea. Més que cap cap clàssic grec o llatí, en aquest sentit, més que cap obra medieval o moderna, més que Dante, Cervantes, Shakespeare o Dostoievski. I no m'estendré per demostrar obvietats: Jesús de Natzaret i sa mare Maria, son pare Josep el fuster, els companys Pere, Jaume o Joan, Llätzer i Maria Magdalena, i tants altres noms, són personatges que formen part —o han format part, fins ara— de l'imaginari popular europeu amb més potència i difusió que Hamlet, el Quixot o els germans Karamàzov. I les imatges de l'anunciació a Maria, del naixement de Jesús a Betlem, la multiplicació dels pans i dels peixos, Pilat rentant-se les mans, la crucifixió o la resurrecció (o les imatges impressionants de les visions al·lucinades de l'Apocalipsi), són escenes i temes narratius no superats en difusió a través dels segles. Sense comptar la seua omnipresència en les arts plàstiques: és prou visitar qualsevol museu, o fullejar una història de l'art. Temes i imatges no superats en difusió popular fins el nostre temps, és clar, quan el coneixement d'aquestes escenes i dels seus protagonistes comença a quedar reduït a cercles de creients cada vegada més estrets, o es queda en simple curiositat per visitants de museus i d'esglésies: una curiositat, per cert, que cada any que passa va quedant més condicionada i més limitada per la ignorància creixent de la matèria narrativa que és fonament de les imatges. Quin sentit té, quin contingut, la contemplació de l'esplèndida Glòria de Bernini, a Sant Pere del Vaticà, per a qui no sap que aquell colom d'on surten els raigs daurats és un colom diví, l'alé de Déu, l'esperit sant?

Només per això, per fer més fàcil i estimulante la lectura d'uns llibres de tan singular significat històric i cultural, per contribuir a pal·liar el trencament implacable d'una llarga història, que és la història d'Europa, la nostra història com a jueus i grecs i romans i cristians, només per això ja hauria pagat la pena l'esforç d'una nova traducció. Però hi ha, a més a més, el valor propi literari dels textos, que són textos únics i originals: la «forma evangeli» és una creació gairebé sense precedents —i sense continuació com a «subgènere literari», si en parlem amb una mica de rigor—, com no té precedents ni equivalents, si més no en la tradició mediterrània i europea, un personatge com el seu protagonista. Totes les religions aparegudes en societats més o menys urbanes i amb escriptura tenen textos sagrats: paraules del fundador, paraula directament divina, narracions mítiques d'herois o de déus, revelacions o especulacions, o una combinació d'elements diversos. Però cap no ha produït, en els seus orígens i com a text fundacional, unes narracions tan directes i tan simples, tan clarament «populars» en la seua redacció (populars, ací, vol dir que no són obra de sacerdots o de lletrats, ni obra del fundador mateix, sinó basades en la transmissió oral) i amb un llenguatge tan diàfan i d'una eficàcia tan immediata i tan clara.

Com en aquestes escenes de l'evangeli de Lluc que per mi, llegides en aquell grec tan planer, són una pura delícia, i que he mirat de traduir conservant el to de narració meravellosa que té l'original:

El sisé mes, Déu va enviar el missatger Gabriel a una vila de Galilea que es diu Natzaret, a visitar una noia que estava compromesa en matrimoni amb un home que es deia Josep, de la casa de David, i el nom de la noia era Maria. L'àngel entrà i li digué:

«Alegrat: el senyor t'atorga el seu favor i t'acompanya!» Però ella, en sentir-ho, es va torbar, i cavil·lava quina mena de salutació era aquella.

«No tingues temor, Maria,» li va dir el missatger: «Déu t'ha concedit el seu favor, i ara et quedaràs embarassada i pariràs un fill. Li posaràs de nom Jesús: i serà gran, l'anomenaran fill de l'altíssim, i el senyor Déu li donarà el tron de David, el seu pare. Regnarà sobre la casa de Jacob, segles i segles, i el seu regnat no tindrà fi.»

«Com pot ser això, si no visc amb cap home?», li va dir Maria al missatger. I l'àngel li va contestar:

«Vindrà damunt de tu un alé sagrat i et cobrirà l'ombra del poder de l'altíssim. Per això, allò que ha de nàixer és sant i l'anomenaran fill de Déu. I mira, Elisabet, la teua parenta, també ha concebut un fill en la seua vellesa, i ja està de sis mesos, ella que la tenien per estèril: per a Déu no hi ha paraula impossible.»

«Sóc l'esclava del senyor», digué Maria: «que faça amb mi això que m'has dit.» I el missatger va desaparèixer.

Pocs dies més tard, Maria es va posar en camí, a bon pas, cap a un poble de la muntanya de Judea; i en arribar entrà a la casa de Zacaries i saludà Elisabet. I va passar una cosa: que quan Elisabet escoltà la salutació de Maria la criatura va saltar d'alegria en el seu ventre, i un alé sant va omplir Elisabet, que va exclamar amb veu molt forta:

«Beneïda tu, més que cap dona, i beneït el fruit de les teues entranyes! I com és això, que la mare del meu senyor ve a visitar-me? Saps que quan la veu de la teua salutació m'ha arribat a les orelles ha saltat d'alegria l'infant que porte en les entranyes? Feliç la que confia que es compliran les paraules que li arriben de part del senyor». I Maria va dir:

«La meua ànima diu «el senyor és gran», i el meu esperit està exultant, amb Déu salvador meu, perquè ell mirà la humilitat de la seua esclava i així, des d'ara, totes les generacions em diran afortunada: perquè ell, el poderós, ha fet amb mi coses extraordinàries. El seu nom és sant, i és bo i generós amb els qui el temen, de generació en generació. Mostra la força del seu braç i dispersa els arrogants de pensament i de cor. Fa caure dels seus setials els poderosos i exalta els humils, omple de béns els afamats i als rics els despatxa amb les mans buides. No oblidat la seua bondat i, tal com els ho va dir als nostres pares, protegeix Israel, servidor seu, i Abraham i la seua descendència, per sempre.» Maria es va quedar amb ella uns tres mesos, i després se'n tornà a casa.

Algú es podria preguntar si això és un «clàssic», i si és realment un clàssic grec. Doncs la resposta és que sí: no són clàssics només aquells textos que tenen autor conegut, Sòfocles o Plató, Dante o Cervantes, sinó aquells que han assolit la condició de norma o paradigma d'una forma de narrar, d'escriure, de parlar o de fer poemes. Vull dir que també és «clàssica» una part de la producció dita popular, dels pomes èpics, de les rondalles i contes, de tantes i tantes mostres sense les quals la literatura quedaria ben trista i empobrida. I clàssiques són, sobretot, aquelles obres que han donat matèria, argument, imatges i escenes a tota una tradició literària: sense la matèria evangèlica, per exemple, caldria reescriure gran part de la literatura europea, i els resultats són impossibles d'imaginar. Els llibres del Nou Testament pertanyen, d'altra banda, a l'extensa producció escrita en llengua grega, la que comença amb Homer i no sabem on acaba. Estan escrits en aquell grec comú, llengua koiné, que durant alguns segles parlà tanta gent del Mediterrani oriental i d'Itàlia mateix: el grec de les ciutats de Síria, d'Antioquia, d'Alexandria i de Pèrgam, el grec que sabien els mercaders i la gent de mar, que era com un grec internacional, no exactament el d'Èsquil o Tucídides, però un grec que, quan el trobem escrit, és notablement correcte: el mateix que entenia i llegia un romà mitjanament culte. Allò que devien trobar estrany, per tant, els primers lectors «gentils» o «pagans», no era la llengua, sinó la forma

narrativa, tan diàfana i directa, i sobretot el contingut meravellós. Com en aquest passatge de l'evangeli de Joan:

Poc després, Jesús tornà a pujar a Jerusalem, amb motiu d'una festa dels jueus. A Jerusalem, al costat de la porta de les Ovelles, hi ha una gran bassa per als banys, que en hebreu es diu Betzata, i que té cinc porxadades, on solia jaure una multitud de malalts, cecs, coixos o invàlids. Allà, doncs, hi havia un home que ja portava trenta-vuit anys de malaltia, i Jesús, quan el va veure gitat, i sabent quant de temps feia que hi era, li va dir: «Vols posar-te bo?» «Senyor,» respongué el malalt, «no tinc ningú que em fique dins de la bassa quan es remou l'aigua: quan jo hi arribe, algú hi ha entrat abans.» (Perquè de tant en tant baixava un àngel i removia l'aigua de la bassa, i el primer que hi entrava després de remoure's l'aigua quedava curat del mal que tingués). «Alçat,» li diu Jesús, «agafa la teua llitera i camina.» Immediatament, l'home es va posar bo, va agafar la llitera i començà a caminar. Aquell dia era dissabte, i alguns dels caps dels jueus li van dir a l'home que s'havia curat: «Avui és el sàbat: no pots anar carregat amb la llitera, no està permès.» «El qui em va curar em digué: agafa la llitera i camina.» «I qui és l'home que t'ha dit això?», li preguntaren; però ell, el guarit, no sabia qui era, ja que Jesús havia desaparegut entre la gentada que hi havia per allà. Més tard, Jesús el va trobar al temple, i li va dir: «Ara t'has posat bo: no tornes a caure en culpa, que podria passar-te alguna cosa pitjor.» L'home va anar a informar aquells jueus que qui l'havia curat era Jesús. Per això el perseguien els jueus, perquè feia aquestes coses en dissabte, però Jesús els replicà: «El meu pare no deixa mai d'actuar, i jo tampoc.»

Una lectura d'aquestes narracions extraordinàries feta «des de fora» (des de fora del dogma i de l'Església) pot ser encara més interessant i atractiva que feta des de dins: llegir els evangelis —i els Fets dels Apòstols amb els viatges i aventures de Pau, o les fantasies terribles de l'Apocalipsi— com a obra literària pot resultar més satisfactori que llegir-los com a text sagrat. Llegir-ho en grec té l'avantatge d'entrar-hi en contracte a través d'un llenguatge original, immediat, sense rigideses ni solemnitats afegides per les versions dogmàtiques habituals. Poder llegir-ho, traduït, com a literatura demana, òbviament, fer-ne una traducció literària. I aquesta lectura és la que la meua versió ha volgut fer possible. El meu propòsit, doncs, traduint textos sagrats com si no fossen sagrats (o amb el to i el sentit que tenien abans de ser sagrats) era fer llegir aquesta obra extraordinària als qui altrament no la llegirien mai, i fer-la llegir d'una altra manera als qui potser l'han llegida a trossos. Si se'm permet l'al·lusió, es tractava d'un projecte equivalent al que vaig dur a terme, abans, traduint la Divina Comèdia, i després traduint l'Odissea: fer llegir una gran obra oblidada.

Una traducció d'aquestes característiques només era possible partint, en primer lloc, d'una llarga familiaritat amb la llengua grega, i també d'uns fonaments sòlids en la cultura religiosa cristiana: prou sòlids per poder-la tenir sempre present i, alhora, deixar-la contínuament al marge. És una faena llarga i complexa, plena de paranys que cal evitar constantment, i de resultat sempre incert, però sempre estimulants. Una faena que cal acompanyar constantment amb la consulta d'estudis, glosses, notes, versions múltiples al català i a altres llengües (castellà, francès, italià, anglès, llatí), per tal d'assegurar-se del sentit original de cada fragment, de cada frase i sovint de cada mot: sempre posant-se en la pell de qui escrivia i llegia, fa prop de vint segles, en aquell grec que era llengua comuna de cultura i de comunicació, sempre amb por de no interpretar amb prou rigor el valor de les paraules i les frases, sempre dubtant del resultat, sempre mirant d'ajustar un to i un llenguatge contemporani nostre però no radicalment allunyat de l'antic. Sempre sabent que era una empresa delicada, que molt possiblement suscitaria crítiques tècniques —sense dubte raonades— per part dels especialistes, i escàs entusiasme per part del gremi de la literatura. Tant se val: no treballava pensant en els filòlegs, teòlegs o escriptoristes, ni

pensant en els crítics literaris. Treballava pensant en els possibles lectors i en el plaer o l'interés que hi pogueren en trobar en la lectura.

El projecte, en un primer moment, era de traduir només les quatre narracions —sobre la figura, la predicació i la mort de Jesús— que coneixem sota el nom d'evangelis, i que en la meua versió he presentat començant per «Marc», el primer cronològicament, i no per «Mateu», com és habitual. Després vaig considerar que era una pena no traduir també els Fets dels apòstols, que donen un sentit i una continuïtat històrica a l'expansió de la nova doctrina, i que no podia privar els lectors d'unes visions tan fabuloses com les del llibre de la revelació, desvelament final o apocalipsi, que tan profundament han condicionat l'imaginari occidental, popular o culte. I finalment vaig decidir (a pesar de la duresa de la llengua i de la sintaxi sovint aspra i trencada) d'incloure la carta de Pau als romans, que és probablement el primer i més profund escrit fundacional d'una teologia llavors encara inexistent: entre l'especulació racional d'aquesta carta sobre la salvació, i la terrible fantasia d'un final dels temps vist precisament com a «apocalíptic», la història de la cultura cristiana, o de les cultures cristianes, ha trobat dos límits extrems o dos punts de referència inescapables. Enmig, hi ha la figura original i irreplicable de Jesús, definit com el crist, l'ungit de Déu, que és, juntament amb el seu missatge, la matèria pròpia de les narracions evangèliques. I sobre aquesta figura, o sobre l'origen, la formació i la redacció d'aquests llibres, no era certament competència meua fer cap explicació, ni la meua «versió d'escriptor» podia ser tampoc el lloc per fer-la.

Castelló, tardor del 2004 – estiu del 2015

La música polifònica flamenca del segle xv a les novel·les clàssiques catalanes *Tirant lo Blanc i Curial e Güelfa*

BOB DE NIJS

Institut d'Estudis Catalans

Si J. Huizinga hagués pogut llegir els clàssics catalans del segle xv *Tirant lo Blanc* i *Curial e Güelfa*, potser hauria pogut treure'n conclusions semblants a les que va formular, després de moltes investigacions i anàlisis de textos dispersos, a la seva obra *Herfsttij der Middeleeuwen*,¹ i on dictamina entre altres conclusions: «El final de l'època medieval demostra tota una visió del món que s'extingeix.» La forma simbolitzant de pensar ja s'havia gastat del tot i la creació d'al·legories i de símbols ja s'havia convertit en un joc va, una fantasia superficial sobre un sol fil d'idees. El conformisme basat en la interpretació del món perfect de la cavalleria es convertia diàriament en una mentida amagada darrere una retòrica i unes formes de comportament purament artificioses. Literàriament parlant, ja sols l'episodi de la presència de Tirant a la cort anglesa² dona una imatge minuciosa de l'ambient mental que hi regnava, de manera que aquests capítols els podem tenir per testimoniatge històric. Fora dels fets d'armes, crida l'atenció la construcció (de fusta) d'una roca artificial *amb* castell tot i que serveix per representar un joc teatral ple d'alegories. És un ambient molt similar al que J. Huizinga pogué constatar a la cort dels ducs de Borgonya. Un artifici semblant i tan enginyós com el que descriu Joanot Martorell a la seva novel·la és, per exemple, el famós faisà (amb músics i tot a dins) que va presidir el ressonant *voeu du faisán* (1454), amb què el duc va fer prometença d'organitzar una croada contra els turcs, reconquesta inclosa de Constantinoble, ciutat caiguda en mans del soldà turc l'any anterior —cosa que Joanot Martorell fa realitzar al seu heroi Tirant imaginàriament més endavant. Tot, però, queda en fals, malgrat certes preparacions reals i la recaptació de contribucions peculiars —una disfressa que difícilment amaga el seu caràcter d'oportunisme.

1. *Tardor de l'Edat Mitjana*. Primera edició en neerlandès: H. D.Tjeenk Willink & Zoon N. V., Haarlem, 1919.

2. V. Joanot Martorell, *Tirant lo Blanch*, capítols XL-XC, transcripció, coordinació i notes: Albert Hauf, València, 1990.

Les raons del viatge de Joanot Martorell a Anglaterra —a causa del conflicte amb Joan de Montpalau— i, de fet, tots els viatges de Joanot Martorell tenien a veure amb disputes i reptes que podem detectar a les *Lletres de Batalla* —i totes les seves accions personals ja sols foren productes de les absurditats que regien els compliments de convencions obsoletes i que, precisament en el cas de l'autor del *Tirant*, conduïen a la ruïna personal i familiar.³

Igual que Huizinga, podem constatar-hi també una eclosió intensa d'un món estètic que es tradueix en l'evolució artística, pictòricament palpable, en les obres dels pintors que giraven entorn de la cort borgonyona, com Jan van Eyck, Hans Memling i tot un seguit de pintors flamencs, que havien de contribuir a l'enaltació d'una potència política naixent que es tornava cada cop més independent del seu centre i senyor feudal, la cort de França, durant un conflicte entorn de la corona francesa (la Guerra dels Cent Anys, que s'acabaria l'any 1453) que els reis d'Anglaterra cobejaven amb èxit canviant. Com que els ducs de Borgonya tenien l'ambició de conquerir un lloc determinant a l'escenari internacional, de vegades s'aliaven i es relacionaven amb els interessos anglesos. Aquesta situació promovia no sols l'economia llanera entre Flandes i Anglaterra; també culturalment feien viatjar tota mena d'obres literàries,⁴ plàstiques i musicals d'un costat a l'altre. La forma cultural de la música d'aquella època era la polifonia flamenca, que en el segle xv va tenir un apogeu remarcable.⁵ Menys palpable que les obres pictòriques a causa de la seva categoria peculiar lligada al temps i l'espai, aquesta música, amagada i desconeguda durant molts segles, ens va ser transmesa a través de manuscrits —muts, això sí— sovint luxuosament il·lustrats. Tant el *Tirant* com el *Curial* fan menció de la música culta⁶ que els autors respectius havien de sentir sens dubte en més d'una ocasió, car formava part de les cerimònies religioses o de les interpretacions cortesanes del seu temps i dels ambients que freqüentaven, i escoltant-les podien reconèixer-la i situar-la mentalment, car, tal com constaten Àngel L. Ferrando Moral i Llúcia Martín Pascual, la música formava part de l'educació com «una disciplina pròpia de les arts liberals, dins del quadríum».⁷

La polifonia primitiva va néixer (s. ix) a base de veus que cantaven paral·leles les melodies gregorianes a distància de quarta, quinta o octava (intervals en terceres foren considerats *diabolus in musica* durant molt de temps).⁸ Precisament és la música religiosa de l'Església romana la que va determinar el color de la música culta dels segles següents. En el segle xii al cant gregorià començava a afegir-s'hi una veu que es movia individualment i independentment del seu fonament. La meravella d'aquella polifonia recau en les línies melòdiques independents amb una «verticalitat cada vegada més acusada (simultaneïtat dels sons) enfront de l'horizontalitat

3. V. Jesús Villalmanzo & Jaime J. Chiner, *La Pluma y la Espada*, València, 1992, p. 72.

4. Per exemple: l'obra flamenca *Elckerlijck* va ser l'original sobre el qual es basa el text anglès d'*Everyman*; l'any 1911 Hugo von Hofmannsthal va escriure una versió alemanya: *Jedermann*.

5. El terme *polifonia flamenca* es refereix a l'escriptura compositòria i el repertori que nés el producte que durant gairebé dos segles cinc generacions de compositors van crear. Molts mestres provenien d'Anvers, de Turnhout, Lieja i Atrecht (actualment Arras, França). Per aquesta raó es pot defensar la denominació de *polifonia flamenca*, encara que alguns, que eren originals del Paísos Baixos meridionals, parlaven francès (per això en publicacions angleses i franceses parlen de *polifonia francoflamenca*; els italians es limiten al terme *fiamminghi*).

6. Àngel L. Ferrando Moral & Llúcia Martín Pascual mencionen més autors i obres catalans del segle xv que testimonien «la presència de lèxic musical» (*Actas XIII Congreso AHLM*, Valladolid, 2010, pp. 787–799). En aquest article ens limitem a les referències de la música polifònica flamenca del mateix segle a les dues obres clàssiques, el *Tirant* i el *Curial*.

7. Àngel L. Ferrando Moral & Llúcia Martín Pascual, *Op. cit.*, p. 787.

8. Els primers fragments de música polifònica es troben en dos petits manuals, *Música Enchiriadis* i *Scholica Enchiriadis*, amb instruccions i exemples musicals de com es podia afegir a la melodia gregoriana existent una segona veu (Ignace Bossuyt, *De Vlaamse Polyfonie*, Leuven/Lovaina, 1994, pp. 22); Àngel L. Ferrando Moral i Llúcia Martín Pascual refereixen al tractat del monjo Oliba *Breviarium de Musica* que revela «coneixement teòric de la polifonia al nostre entorn» (*Op. cit.*, p. 789). Aquest tractat «inclou la còpia dels dos textos amb notació musical polifònica més antics, tots dos de finals del segle ix». Podrien ser referències als dos manuals mencionats.

(sèrie de sons temporals encadenats en el temps) de la melodia, fent cada vegada més evident la seua independència d'aquesta».⁹ La cohesió de les veus independents es produeix en punts crucials (el principi i el final d'un fragment musical) en octaves, unísons o en quintes. En el curs dels segles XIII i XIV, aquesta polifonia es tornava cada cop més complexa per la introducció d'una tercera i quarta veu. És aleshores que els compositors del moment senten la necessitat d'una certa organització del sistema musical quant a la relació recíproca dels elements melòdics i la cohesió rítmica. En el segle xv, l'època en què foren escrites les dues novel·les clàssiques de la literatura catalana, ja es cantaven les diferents parts simultàniament en un estil polifònic sense jerarquia dominant —harmònicament parlant— d'una veu. Neixen alhora noves formes de composició (el contrapunt imitatiu amb una escriptura que crea finalment el cànon com a cant particular, que a Itàlia es convertia en la *caccia*) i de forma (el motet i el madrigal del Trecento). Característic per la polifonia flamenca és l'eufonia que regeix la virtuositat tècnica i l'equivalència de les veus. I és que es produeix un fenomen curiós: al món de la creació culta s'hi constata una certa secularització; en la pintura típicament flamenca s'hi esborra la dominació religiosa i els elements pictòrics poden ser tant religiosos com seculars —una marededéu o un Crist ja no són tractats de manera diferent que els retrats de les figures seculars que escènicaament els acompanyen, una equivalència que evolucionarà, amb el temps, cap a un llenguatge pictòric autònom. Una cosa semblant passa amb la música: malgrat la resistència d'una part eclesial, ja en el segle XIV els compositors (els creadors de l'Ars Nova¹⁰ de França amb el seu seguidor més important, Guillaume de Machaut, 1300–1373) usaven textos de poemes d'alta volada o inclús de caire popular. També les capelles musicals ja no eren privilegi de les esglésies o abadies: les corts principesques també començaven a crear les seves capelles on podien intervenir també instruments. Els prínceps rivalitzaven entre ells per poder atreure els millors músics del moment. Centre preponderant era la cort de Borgonya; dels llibres de comptabilitat dels ducs borgonyons sabem que hi rebien músics de tot el món. Això permetia i promovia intercanvis d'influències musicals. La diferència entre la música religiosa i la secular consistia generalment en el fet que per a les *chansons* es preveia tres veus, mentre que les misses en requerien quatre —encara que existien excepcions: cançons i motets escrits per quatre veus, i misses a tres veus. Però, tot i això, la diferència compositora entre una forma i l'altra s'esborrava cada vegada més. Per això, moltes misses es basen sobre una cançó popular que serveix de tema conductor o de *cantus firmus* reservat per al tenor.¹¹

Tot això ho hem de tenir en compte si volem comprendre les referències musicals que trobem tant al *Tirant* com al *Curial*. Curiosament, no es tracta només de les mencions de cants i de balls, d'instruments o d'algun *Magnificat*¹² —que no hi són descrites en terminologia musical—, sinó de la música culta, la música polifònica de la mateixa època dels autors de les dues novel·les. Ens hi trobem amb mencions musicals que ens donen una imatge excepcional i sorprenent de circumstàncies, formes d'interpretació i de l'estil artístic.

Comencem amb el *Tirant*, on trobem un fragment que revela l'ús d'un tipus de música particular i religiosa que Joanot Martorell va conèixer indubtablement. Encara que l'episodi

9. Àngel L. Ferrando Moral & Lluïcia Martín Pascual, *Op. cit.*, p. 792.

10. El terme *Ars Nova* es refereix al tractat de Philippe de Vitry (1291–1361), bisbe de Meaux, que durant molt de temps va influir la música polifònica a França.

11. Moltes misses es van compondre, per exemple, a base de la cançó *L'homme armé*. Guillaume Dufay va compondre una missa que porta aquest nom (1460), quan treballava a la cort de Borgonya. Finalment, van arribar a ser més de trenta misses les que tenen com a *cantus firmus* la mateixa cançó popular anònima. Dufay, Ockeghem i Busnois són els que van usar primer el famós tema musical per a les seves misses polifòniques.

12. V. Joanot Martorell, *Tirant lo Blanch*, transcripció, coordinació i notes: Albert Hauf, València 1990, vol. I, p. 69.

estigui situat a Stagira, durant la reconquesta de l'Imperi grec per Tirant (capítols CCCCXIV-CCCCCLXX), el moment musical es refereix clarament a experiències viscudes per l'autor en el seu entorn circumstancial, que poden ser l'assistència a actes religiosos amb interpretacions musicals puntuals durant els seus viatges: a Anglaterra (febrer de 1438 – setembre de 1439) i a Nàpols (octubre de 1440 – març de 1442):

Com foren dins la sglésia, l'ofici se començà molt singular, car aquí eren los chantres de la capella de Tirant e los de la capella del rey Scariano, e lo bisbe dix la missa, e era tant la remor de la plasent música, que los moros n'estaven molt admirats e tenien noticia de la gran perfecció de la ley crestiana.¹³ (cap. CCCCLIX).

Dues coses ens criden l'atenció: hi ha, en primer lloc, la menció de les dues capelles, la de Tirant i la del rei Escariano. Això ja ens descriu una presència que correspon a la realitat del moment que va viure Martorell. Ja hem mencionat els intercanvis que podien fer els músics en qüestions professionals, la qual cosa promovia l'evolució estilística de la polifonia. Quan Martorell parla de la *plasent música*, es refereix a una sonoritat que és agradable per a l'oïda, una mena de *dolce stil novo* musical. Després que l'Ars Nova de França (amb París com a centre principal) havia donat a la polifonia musical una llibertat extrema i una complexitat tècnica ja no superables, una necessitat de transparència musical ja era ineludible. I és precisament a Anglaterra on compositors com John Dunstable (1390–1453) i Lionel Power (1370/1385–1445) començaven amb un estil polifònic més agradable, més eufònic, amb altres intervals, que aviat s'imposaria al continent, principalment a l'entorn de la cort borgonyona — en deien *contenance angloise*. Martin le Franc va dedicar uns versos als intercanvis musicals que ocorrien en aquella època en el seu extens poema *Le champion des dames*:

Car ilz ont nouvelles pratique
De faire frisque concordance [...]
Et ont prins de la contenance
Angloise et ensuivy Dunstable
Pourquoi merveilleuse plaissance
Rend leur chant joyeux et notable.¹⁴

El pronom *ilz* del primer vers es refereix precisament a Guillaume Dufay i Gilles Binchois, els dos compositors que escoltaven amb molta fascinació les interpretacions de dos ministrils anglesos, ceccs, i que són els que s'adheririen al nou estil, i l'elevarien a les possibilitats màximes d'expressió. Si tenim en compte dues paraules semblants i del mateix significat — *plaissance* en el poema de Martin le France, i *plasent* en el *Tirant*—, podem entendre que la *plasent música* de què ens parla Joanot Martorell correspon a una qualificació generalitzada amb què era acceptada la música interpretada per les capelles principesques que ell va conèixer en primer lloc a Anglaterra. Es tracta, doncs, d'una música que estilísticament s'havia apartat ja de la polifonia del segle XIV que havia dominat arreu d'Europa occidental.

Un fet històric que influïa definitivament la propagació del nou estil polifònic que determinaria una vegada per totes la cara musical del segle XV és el concili de Konstanz (Constança) (1414–1418). En aquella ciutat, no sols es reunien les autoritats eclesiàstiques amb intenció de resoldre el cisma occidental,¹⁵ sinó que s'hi acostaven també les corts seculares de l'emperador,

13. Joanot Martorell, *Tirant lo Blanch*, transcripció, coordinació i notes: Albert Hauf, València, 1990, vol. II, p. 879.

14. Ignace Bossuyt, *Op. cit.*, p. 77.

15. En aquell moment hi havia tres papes: Gregori XII, que ocupava la seu de Roma, i que abdicà; Joan XXIII, que va ser elegit durant un concili a Pisa en un primer intent de posar fi al cisma, i que renuncià també, i a Avinyó hi havia Benet XIII, el papa Luna, que conti-

de reis i de prínceps de tot arreu. Tant les autoritats eclesiàstiques com els seculars s'enduïen les seves capelles.¹⁶ Això permetia als 1.700 músics, reunits allà, conèixer (escoltant les interpretacions contínues) els nous estils i bescanviar les novetats musicals. O, inclús, hi canvien de patró i de capella. Va ser realment una trobada massiva de músics de França, d'Alemanya, d'Anglaterra i de les Espanyes, cosa mai vista i que no es va repetir mai més. Un dels més grans compositors que hi va fer acte de presència, en companyia del seu senyor, era el ja mencionat Guillaume Dufay (1397-1474),¹⁷ que, després de tornar un moment a Kamerijk (ara Cambrai, França), viatjà a Itàlia, on es posà a disposició de la família Malatesta (1420–1424); sabem que l'any 1427 era a Bolonya, que després formà part de la capella papal a Roma (1428–1433) i que fou director de la capella de la cort de Savoia (1434-1435). Tota una vida, doncs, de molts moviments d'un costat a l'altre, que permetia ampliar els seus coneixements i els seus beneficis materials. Altres compositors que deixaren una empremta en aquell món musical particular eren Johannes Ockeghem (1410–1497) i Gilles Binchois (1400–1460); aquest últim va treballar a Anglaterra, al servei del comte de Suffolk, i va ser membre de la capella dels ducs de Borgonya. Menciono aquests fets i aquestes dades perquè precisament es tracta de contemporanis de Joanot Martorell i potser de l'autor anònim del *Curial*, i que van determinar el color musical de l'època. Acabat el concili de Konstanz (Constança), la capella papal d'Avinyó tornà a Roma (una mica tard: l'any 1443), on, com hem vist, hi va ser durant cinc anys Guillaume Dufay. Gràcies al moviment provocat pel concili, Itàlia començava a absorbir les noves tendències musicals. Aquella regió havia conegut un moviment polifònic, el Trecento, que es desenvolupava paral·lelament a l'Àrs Nova, a causa dels intercanvis i contactes amb músics i compositors francesos durant el segle xiv, amb primordialment una florida accentuada de cançons mundanes.¹⁸ La música del s. xv és a Itàlia una vertadera «invenció flamenca».¹⁹ El fet que tants músics viatgessin per les corts italianes, i la consolidada fama de les escoles musicals a àrees de dominació borgonyona (Kamerijk —Cambrai—, Bruges, Lieja, Tournai, Anvers), on els futurs professionals musicals conclouïen llur formació, permetien la introducció definitiva de la polifonia flamenca. També Nàpols es convertí en un centre musical important, on tenim constància de la presència del compositor flamenc Johannes Tinctoris (de fet, es deia Teinturier o de Vaerwere) l'any 1472; encara que aquest músic és conegut principalment pels seus tractats musicals, la importància com a compositor no ho és menys, i podem entendre que amb la seva arribada a Nàpols no s'hi introduïa una novetat de cop i volta, sinó que venia a continuar i a afegir més esplendor a una situació d'alta qualitat musical ja existent. Quan l'any 1454 Martorell va fer estada a la cort del Magnànim, la música polifònica flamenca, doncs, ja havia penetrat fins a aquella ciutat meridiana d'Itàlia, que no sols era un lloc on la música tenia un cert pes, sinó on la cort del regne de Nàpols s'havia convertit en un centre important d'una cultura exquisida.²⁰ Els músics que hi treballaven provenien de les regions nòrdiques o s'havien imbuït de l'estil del nord, que en certa

---

nuava entestant-se a ser l'únic cap legítim de l'Església romana, i que acabà la seva vida a Peníscola. Del concili de Konstanz (Constança) en sortí Martí V com a papa únic.

16. Al concili de Konstanz hi participaren 103 bisbes, 18.000 eclesiàstics (abats, monjos i teòlegs). Hi anaren més de 50.000 visitants (article de Jerome F. Weber, «Guillaume Dufay», dins *Laus Polyphoniae*, Anvers, 2000, p. 32.)

17. *Ibid.* Guillaume Dufay acompanyava Jehan de Lens, bisbe de Kamerijk (Cambrai), com a membre de la capella episcopal. S'hi va trobar també amb el cardenal Pierre d'Ailly, personatge molt important en l'ambient del mateix concili, i que havia sigut bisbe de Kamerijk (Cambrai) de 1397 fins a 1411. De fet, Dufay era un dels 1.700 músics que donaven brillantor a les cerimònies entorn del concili.

18. Que els intercanvis eren recíprocs demostra la figura de Johannes Ciconia (Lieja, 1370, Pàdua 1412): aquest compositor, pels seus contactes a Itàlia, adoptava bastants formes del Trecento musical.

19. Roberto Festa, *Laus Polyphoniae*, Anvers, 2012, p. 28.

20. A Nàpols es van trobar sis misses que a base d'estudis estilístics es poden atribuir a Antoine Busnois (1430–1492). D'altra banda, l'any 1453 residí a la cort del magnànim Juan Cornago (1400–1475), un compositor de la transició entre l'Àrs Nova i el Renaixement.

manera completava la manera de sentir i d'expressar-se musicalment, és a dir, el seu *ars subtilior*, que fins l'arribada dels compositors flamencs no havia donat creacions de gran envergadura; era una música refinada, però de formes més reduïdes.²¹

Si ajuntem les dades històriques amb la menció de les capelles musicals, ja podem arribar a la conclusió que Joanot Martorell va conèixer la música polifònica del seu temps en la seva forma eufònica, tal com va néixer a Anglaterra, on ell va tenir-hi contacte durant la visita ja mencionada, i després a la cort de Nàpols, potser ja en una forma més evolucionada que la que va sentir a Anglaterra per la gran empenta que van donar-hi els creadors flamencs. Si no podia ser a València o Barcelona no és per absència de contactes entre els territoris dels ducs de Borgonya i els de la península Ibèrica; aquestes relacions ja existien abans, però a base de cantants individuals i instrumentistes, i no amb figures musicals rellevants en el camp de la composició —hi continuava encara l'estil polifònic sorgit de l'Ars Nova. Entre Nàpols i València —i més encara entre Nàpols i Gandia— hi hagué un corrent cultural —i musical— bastant important. Hem d'esperar, però, fins a l'arribada de Felip el Bell, que va endur-se la seva *capella flamenca*, per poder constatar l'eclosió àmplia i definitiva de la polifonia flamenca al món ibèric.²²

Al costat de la presència de les capelles musicals amb caràcter ben definit, ens trobem en aquest fragment també davant un fenomen molt curiós que pot sorprendre el lector actual, d'una mentalitat més aviat racional i dialèctica, però en aquella època era molt corrent, és a dir, *la bellesa com a prova de la veritat religiosa*. Això no és un invent del nostre autor, car, de fets semblants se'n produïren, per exemple, durant el curs històric de la formació dels regnes i estats medievals. Com a exemple, tenim referència de la conversió de Vladímir, príncep de Kíev, que es deixà convèncer per la realitat sensible de la religió cristiana, després d'haver estudiat també altres formes religioses. És clar que en aquest cas el que en Vladímir cercava potser no era la veritat absoluta expressada en una religió o una altra; el que importava era trobar un símbol i una estructura que li pogués servir de mitjà globalitzador i convincent per reunir els pobles diversos que formaven el seu regne. A fi de convèncer els seus súbdits de la seva superioritat i del seu lideratge inqüestionables, la bellesa litúrgica de l'Església bizantina li havia d'anar molt bé per enlluernar els seus subjectes.²³

Encara que la conversió del príncep de Kíev no té res a veure amb les nostres novel·les clàssiques catalanes, cito aquests fets històrics perquè permeten fer comparacions amb les escenes narrades al *Tirant* i al *Curial*, particularment quant a la importància que tenia la bellesa com a factor de persuasió. Qui conegui una mica la litúrgia bizantina sap la importància que hi tenen tots els elements que condueixen a aquella bellesa que obté valor teològic decisiu amb els seus efectes sobre la sensibilitat dels sentits humans. És una situació de susceptibilitat a què es refereix Martorell quan descriu escenes com la que he mencionat més amunt. Tanmateix, a la novel·la hi passa una cosa molt curiosa en la descripció de l'ambient bizantí, tant a Constantinoble i a la cort com fora de la capital imperial: en cap moment l'autor no fa menció de les discussions teològiques, de les diferències litúrgiques i del cisma que dividia la cristiandat des del segle XI, entre les esglésies ortodoxes i les de l'obediència romana. Tracta el món cristià com un sol bloc homogeni amb només un sol adversari: el món de l'islam. Suposant que només devia

21. En el segle XIV, hi havia el florentí Francesco Landini (1325–1397), un compositor que havia donat una forma exquisita a la *ballata*, que despertava després l'admiració dels polifonistes flamencs del segle XV, com Dufay, que va fer dues versions d'una *ballata*, *Invidia nemica*.

22. Al servei de Carles V hi trobem els compositors Nicolaas Gombert i Thomas Crequillon.

23. Els informadors li'n varen donar la clau amb paraules següents: «No sabem si érem al cel o a la terra, perquè no hi ha res a la terra amb tanta elegància i tanta bellesa, i no sabem què dir-ne; només sabem que Déu hi és present entre els homes. No podem oblidar aquella bellesa.» Serguei S. Averintsev, «La bellesa com a santedat», *El Correu* (juliol 1988), Barcelona, pp. 8–13.

conèixer la litúrgia de casa seva, és a dir, la de l'Església catòlica i romana, ens podem demanar de quina música es tracta aquí, quines són les formes musicals que enlluernen els moros de la novel·la de Joanot Martorell i que tenen la funció clara d'establir el valor teològic de la bellesa.

Vist que l'autor no diu res de les particularitats bizantines i ortodoxes, o, si més no, de la pràctica d'aquestes particularitats, no sabem si realment és una actitud voluntària per no complicar la trama narrativa amb qüestions teològiques espinoses, o si simplement no formava part dels seus esquemes de reflexió. Martorell es limita a suggerir que es tracta d'una música culta d'un alt grau de bellesa. Al seu temps, efectivament, aquesta música existia, però, encara que ja hem pogut deduir-ne els elements històrics (els viatges) i narratius (l'estada de Tirant a Anglaterra, les capelles), quin era l'estil musical que formava part de les experiències del nostre autor valencià? Al *Tirant* ens hi falta una caracterització directa de la música de la qual parla i que identifica amb la categoria de la bellesa. Ja sabem que per l'educació rebuda havia de conèixer formes musicals de la polifonia imperant, la que s'havia desenvolupat a partir de l'Ars Nova de Philippe de Vitry. Forçosament devia haver descobert, a base dels seus coneixements, una forma més evolucionada d'aquesta polifonia a Anglaterra i a Nàpols. Però només parla de les formes interpretatives i dels efectes sobre els oïdors.

A *Curial e Güelfa* hi ha més elements que permeten rastrejar els sons musicals que va conèixer el nostre autor anònim, que devia de tenir un bagatge cultural molt ampli. Al començament de la tercera part de la seva novel·la, fa una exposició teòrica sobre «la veu, el cant i l'expressió vocal» a base de la simbologia mítica de les muses.²⁴ Fa, però, també menció de la pràctica del cant polifònic en ús quan descriu com a casa de Fàtima i de sa filla Camar «aquells catius, qui maravellosament cantàvan».²⁵ O com la mateixa Camar s'entreten cantant: «Cantava molt bé Camar, e Johan mostrà-li moltes cançons, e ab acorts cantava ab ella.»²⁶ La polifonia de què es parla aquí es pot situar en formes de dos orígens: podria ser una forma de la *chanson* francesa —en aquest exemple a dues veus, i no a tres o quatre com podia ser—, producte de la secularització creixent del moviment polifònic, i que tenia en els segles xiv i xv una gran difusió a les corts europees, o pertany a l'*ars subtilior* italià, el qual hem mencionat abans. Com que l'autor demostra un cert interès accentuat tant per França com per Itàlia, les dues opcions són vàlides.

Ens queda per veure fins a quin punt la novetat polifònica flamenca del segle xv formava part dels amplis i diversificats coneixements musicals de l'autor anònim. A *Curial e Güelfa* hi trobem precisament dos fragments que ens donen la clau per determinar el caràcter estilístic de la música de què Joanot Martorell ens havia proporcionat ja una insinuació prou contundent. En el primer fragment llegim:²⁷

Après d'aquesta, ja pus prop de Baco, havia una altra reyna e sonava uns òrguens e cantava ab tanta dolçor de melodia, que yo no crech que millor so ne millor cant fos jamés, ne sia ara, ne pusca ésser d'ací avant. Stàvan-li davant tres donzelles, les quals ab diverses veus cantant se concordàvan ab ella, e certes, si los àngels cantaven davant lo Salvador, major dolçor no porien mostrar.

Al capítol 98 del mateix llibre, hi trobem també:

24. Àngel L. Ferrando Moral & Llúcia Martín Pascual, *Op. cit.*, p. 789.

25. *Curial e Güelfa*, volum III, a cura de R. Aramon i Serra, Barcelona, Editorial Barcino, 1933, p. 110.

26. *Ibid.* A aquest fragment fan també menció Àngel L. Ferrando Moral & Llúcia Martín Pascual, *Op. cit.*, p. 796, quan tracten de «Referències al concepte musical acord».

27. *Curial e Güelfa*, *Op. cit.*, p. 176.

E mentre callant en aquest parays estiguessen, oynts celestials ocells (a lur parer), qui cants angelicals, en diverses maneres de melodia, armònicament feyen, veren una deia venir ab una cara molt resplendent...

Al primer fragment, es parla de «diverses veus» que «es concordàvan», és a dir, que ens trobem davant una interpretació de música polifònica. Però el fragment comença amb «una altra reyna» que cantava «ab tanta dolçor de melodia». Això indica una manera de cantar típica de la polifonia del segle xv: hi ha la veu principal, o portador del *cantus firmus* —que en deien *tenor* (aquí, doncs, «la reyna») — a la qual s'afegeixen «les tres donzelles» que amb «diverses veus cantant se concordàven ab ella». Es descriu amb precisió una composició de quatre veus, amb una veu directiva acompanyada de tres altres veus que es mouen individualment («en diverses maneres de melodia») entorn de la veu principal. I el fet que tant «la reyna» com «les tres donzelles» canten amb «tanta» o «major dolçor» és una referència a la sonoritat eufònica, que els compositors anglesos havien començat a practicar, i que fou desenvolupada fins a cims inoïts pels polifonistes flamencs sota la influència cultural que emanava de la cort de Borgonya. I com que tot indica que les quatre veus cantaven alhora —o havien començat a cantar al mateix moment—, podem excloure la forma de l'*imitatio* com a base compositora. El que canten els quatre personatges al *Curial* és un cant polifònic madur, que durant molt de temps va tenir una continuació ininterrompuda.

Els fragments que al *Curial* ens expliquen amb tota precisió l'estil de la música polifònica que es practicava al temps de la redacció de la novel·la estan situats en un context molt curiós que val la pena mirar-lo de prop.

El primer forma part d'una descripció d'una visió que tingué el mateix Curial. Encara que ens és presentada com un somni, la descripció i l'evolució de les imatges visionàries són massa estructurades per correspondre a un producte del subconscient.²⁸ El segon fragment també es troba com a part d'una visió; aquesta vegada, però, li toca a Güelfa —i a la seva companya, «la abadessa»— per veure's confrontada amb unes imatges estranyes: totes dues «foren preses de tan estranya son, que-els fonch vijares que may dormit no haguessen».²⁹ La visió se situa en «una molt delectable praderia» on li és revelat el retorn de Curial.³⁰ Les dues escenes estan poblades de déus i deesses pagans o d'herois de les mitologies gregues i germàniques. Però hi entren també al·legories personificades als exemples de les que apareixen al *Roman de la Rose* (com ara *Papelardie*, *Dame Oiseuse*, *Courtoisie*, *Déduit*...). A la visió de Curial les donzelles que formen part del seguici de déus i deesses tenien brodats els noms als pits («Ortografia, Ethimologia, Diassintàstica e Prosídia»; o «Probàbilis, Demonstrativa e Sophística»), i les donzelles que canten es diuen «segons llurs cartells: Organico Flatu, Armonica Voce, Ritmica Pulsu». Encara que aquestes últimes poden correspondre als tres tipus de música segons la classificació de Sant Isidor de Sevilla,³¹ queda clar que l'autor del *Curial* hi vol representar en forma al·legòrica tota una referència a la música en les expressions màximes de la seva època, és a dir, la música polifònica que en aquell moment novel·lístic s'interpreta.

Tot això ens recorda presències semblants al *Tirant* quan l'autor introdueix unes escenes fantàstiques on parla una al·legoria personificada (capítol CLXXXX: *Parla Sperança*) seguida per aparicions de Morgana, del «rey Artús» i de tota la faràndula... Tot això, farcit de diàlegs, dura fins al capítol CCII, i, de fet, contradiu amb les referències de simbolismes d'època medie-

28. *Ibid.*, pp. 174–179.

29. *Ibid.*, p. 221.

30. *Ibid.*, pp. 221–231.

31. *Etimologies*, llibre 3, cap XIX.

val tardana (J. Huizinga no és mai lluny...) la tendència realista de la novel·la de Martorell. Es tracta ans d'una intercalació de caràcter teatral que ha de realçar la cort bizantina on es troba l'heroi de la novel·la.³² Si mirem les dues escenes del *Curial*, amb la introducció de tota mena de personatges d'origen mític o al·legòric, constatem que l'autor hi accentua més el caràcter visionari, la qual cosa fa més difícil descobrir-hi el teatre, però no oblidem que tota escenificació, sia de teatre, sia de pel·lícula, crea una fascinació que no s'aparta gaire del somni. A més, hi ha el fet que tant la Güelfa com l'abadessa tenen exactament el mateix somni; es podria dir, doncs, que miren la mateixa representació teatral... Els dos quadres, repartits entre els dos personatges novel·lístics, Curial i Güelfa —i aquesta amb la seva companya— (sembla que l'autor hagi volgut obsequiar-los tots dos de manera igual, amb una creació escènica), tenen, però, un afegit particular: la música. Les presències musicals a tota mena d'espectacles, com les escenificacions religioses i festivitats públiques, no eren excepcionals en el segle xv. Una qüestió, però, no queda clara i forma alhora un interrogant intrigant: es va inventar l'autor del *Curial* ell mateix l'escena amb els personatges cantants mencionada més amunt? O va descriure una escenificació vista o experimentada en circumstàncies viscudes? Esguardant el caràcter cultural del muntatge i l'estil musical polifònic que podem deduir de les definicions precises, en aquest cas ens podríem imaginar un ambient palatí, de cort. Aquest supòsit ens podria dirigir l'atenció als arxius de comptabilitat de les corts, principalment italianes, on, en el segle xv, es conreava la música polifònica present a la novel·la. Si als llibres de comptabilitat —si és que han sobreviscut les vicissituds de la història— es pogués trobar la descripció amb l'ajust de comptes d'alguna escenificació semblant, ens trobaríem tal volta més a prop del nostre autor... Vejam.

32. Martí de Riquer no es va pronunciar categòricament sobre «el caràcter fantàstic o real que Martorell volgués donar a aquest episodi» (Joanot Martorell & Martí Joan de Galba, *Tirant lo Blanc, i altres escrits de Joanot Martorell*, edició a cura de Martí de Riquer, Barcelona, Ariel, 1982, p. 61).

Introducció a la poesia de Gabriel Guasch

MAGÍ SUNYER

Universitat Rovira i Virgili

Un sobre clos no és caixa de Pandora
ni cofre de corsari:
és una veu escrita
amb signes que equivalen a la vida
feta fragments.

Cada coma descansa de l'estona
en esgotar el fluid de la conversa:
el punt marca les fites
on pretén arribar qui deambula
pel seguiment dels fets. (2011: 56)¹

Aquests versos que reflexionen sobre la llengua, l'escriptura i la lectura i s'aturen en la funció dels signes de puntuació més habituals serveixen d'entrada a l'anàlisi d'una obra poètica singular.

Gabriel Guasch i Secall (Valls, 1930) ha escrit des de molt jove, però el seu primer llibre de poesia discursiva, *Escriu un cercle*, va aparèixer el 1997, quan estava a punt de complir seixanta-set anys. D'aleshores ençà, ha publicat els poemaris *Paral·lels* (1999), *Conversa fora de context* (2000), *Implicació* (2001), *Mirades* (2003), *Parèntesi* (2003), *Descripció del blanc* (2004), *Vol* (2008), *Paratges* (2009) i *Afectes* (2011). Abans, durant els anys setanta, el poeta havia participat, juntament amb artistes com Joan Brossa, Guillem Viladot, Josep Iglésias del Marquet, Albert Ràfols-Casamada, en exposicions de poesia experimental, concreta o visual —amb tots tres noms se la coneix—, la primera de les quals es va inaugurar a la Galeria Ars de Valls —regentada pel poeta i per Mercè Modol— el dia 19 de juny de 1973 (Salvo 1991). Els poemes visuals de Gabriel Guasch estan recollits en el catàleg *Poemes 1973–1991*. En aquest article

1. Aquest article, ofert a Joan Martí Castell, forma part de la recerca del grup Identitat Nacional i de Gènere a la Literatura Catalana, de la Universitat Rovira i Virgili, del Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC), consolidat (SGR 2014 755), i del projecte FFI2012-31489, finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad.

no s'analitzen. Tampoc la poesia discursiva anterior a 1995² ni la que Gabriel Guasch ha escrit a partir d'aquesta data i que no forma part dels llibres publicats. És evident que amb aquesta decisió es descarta un material inèdit enorme que potser podria fer veure de manera diferent aspectes que apareixeran en les pàgines següents, però no és en un text de dimensions reduïdes que es pot abordar l'anàlisi de tota aquesta producció literària. Ens limitem als llibres publicats, a les poesies que tenen el vistiplau definitiu de l'escriptor.

L'adolescència i la joventut de Gabriel Guasch van transcórrer durant el primer franquisme, l'època més fosca del segle xx per a la cultura catalana. Entre les lectures d'aquesta època, el poeta destaca els *Poemes de la revolució*, de Josep Maria Prous i Vila i *En el repòs de la trinxera*, de Frederic Pujulà i Vallès, que eren a la casa paterna, i textos de Verdaguier, Oller i Maragall que va anar adquirint. Per a la primera pràctica de la poesia amb paràmetres tradicionals esmenta com a models Miquel Costa i Llobera i Agustí Escclasans. Subratlla la impressió que li va fer Joan Salvat-Papasseit i, amb vint anys i escaig, l'impacte de lectures com *Funció de la poesia*. *Funció de la crítica*, de T. S. Eliot, i *Teoria del poema*, de Joan Ferraté, en les edicions de Seix Barral de 1955 i 1957, i de textos, ara ja clàssics, de Josep Maria Castellet, Juan-Eduardo Cirlot i Joan Fuster. Gabriel Guasch, des de Valls, ha mantingut plena consciència de contribuir a la cultura catalana i una sensibilitat molt oberta a tota mena d'art innovador, de manera especial a la música contemporània.

La poesia de Gabriel Guasch que coneixem està escrita en vers blanc i lliure. És una decisió presa després d'assajos amb rima i mètrica regular. Els llibres no responen a una unitat temàtica —que es pot arribar a trobar en alguna secció—, si de cas, en alguns s'hi intensifica la presència d'algunes de les constants del corpus poètic. El conjunt es pot considerar una mena de dietari en vers i sense dates al qual es trasllada un flux de pensament que adquireix una coherència precisament perquè procedeix d'una ment estructurada abocada a l'art. Jaume Pont (2009) s'hi ha referit com a font «de descoberta i camí d'iniciació, d'il·luminació i coneixement». Reflexiu, filosòfic —«Viure acostuma a viure. / I acostia» (2009: 115)—, busca una expressió sintètica, intensa, austera. És el *gest* de la seva literatura (Aritzeta 2003), resultat de la connexió entre imatge i pensament (Hernández 1998, Baixeras 2004). Utilitza un llenguatge molt triat però no artificios, amb un gust per paraules i expressions genuïnes, característiques «d'un temps i un lloc», sovint aquelles que amb més facilitat s'endú l'estandardització. No les exhibeix com un nou ric, ni que les valori i de vegades les faci notar, sinó que les col·loca en el lloc que correspon amb plena naturalitat. Joan Cavallé (*Trobada* 2004: 2) recorda que el va impressionar «per la concisió, per la claredat, per la manera neta i contundent de dir coses aparentment senzilles però que pouaven molt fons». En algunes ocasions, l'austeritat, la voluntat que no s'escoli material prescindible en la poesia, fruit d'una exigència artística extrema, arriba a provocar la sensació d'un estil una mica dur, amb la contenció tibada fins al límit, a la manera dels pensadors que reclamen que abans d'accedir a «un món interior molt ric» (1997: contracoberta) es faci un esforç per traspasar-ne les fronteres. És quan s'intensifica la tendència sentenciosa, aforística, lapidària, general en la seva obra, en una recerca de precisió que també és assumpte literari:

Jo.
 Matemàtic cercant el decimal
 que separi l'enter de la fracció
 per excés o per defecte,

2. Les poesies del primer llibre estan escrites durant 1995 i 1996. Les llibretes d'inèdits anteriors contenen una quantitat molt important de textos. Abans de 1997, Gabriel Guasch s'havia fet conèixer com a poeta més enllà de l'àmbit local quan va guanyar el premi d'Alforja amb «Aplec», inèdit, i quan va participar en el Gespa Price al campus de Bellaterra.

crec que, com al negre i al blanc,
la perfecció
entre el tot i el no-res
els batecs l'escandeixen. (2009: 16)

La reflexió sobre la creació poètica té una presència constant en aquests llibres. Se n'explica el procés: l'escriptor extreu el material de la vida quotidiana, el descontextualitza i, així, en provoca alhora la mort —«allunyat de ser»— i una nova vida, transformat per l'artista «com si [...] / fos meu» (2000: 5). L'objectiu d'aquesta operació és aconseguir que el que jau en la foscor «surti a la llum sense vergonya» (2000: 6). A partir de la quotidianitat, «no conec altre món que el de la terra, / transitat en un temps desconegut / i mesurat amb il·lusió de viure», de què el cant es nodreix, «i és tot això que tinc per explicar / als que vindran un altre temps a viure» (2004: 33), el poeta aclareix que l'única vida real pròpia és la imaginada, perquè la viscuda és la de tothom. A través de la poesia es poden modelar sentiments, idees, desitjos, que constitueixen una segona vida. Els versos ho expliquen analògicament: el poeta es posa les ulleres fosques, es barreja amb la gent que camina apressada «a l'encalç / de qualsevol paraula que m'expliqui / algun racó de cel·la del meu fer» i, quan ja ho ha aconseguit, se'n torna a casa «a desar la paraula i les ulleres» (1997: 33) i a transformar aquest material en la solitud del laboratori de l'artista, que esdevé refugi (2000: 6). Xavier Amorós (1997) destaca que «aquesta geografia d'extremada immediatesa posseeix, paradoxalment, una sorprenent pregonesa, una inesperada vastitud». Els quatre substantius que defineixen el poeta són «silenci, oblit, solitud, esperança» (2009: 126). Els tres primers són més freqüents en els versos, però el quart no hi desapareix mai del tot, com quan el tòpic de l'albatros, consagrat per Baudelaire com a metàfora de l'artista en societat, serveix per encoratjar els poetes a l'aventura i la gosadia: «Sigueu com jo: / llançat a l'univers / sense cap nord sinó el que els altres vulguin. / I sereu estimats arreu del món» (2008: 53).

Per tancar aquest apartat metaliterari, s'ha d'indicar que també hi són protagonistes constituents de la literatura com l'humor, la paradoxa i el sarcasme (2011: 57) o les lletres i les paraules que el poeta escolta i recompon, que se li rebel·len, fins que aconsegueix ordenar-les en una harmonia que fa possible el poema (1997: 30). Els mots són tan preciosos que el poeta defensa fins i tot aquells que no troben concreció en el procés creatiu:

Tinguem respecte
a la paraula que malda per ser exacta,
com acròbata
quan pendula a l'espai
en busca de punt just
i la xarxa
no l'eximeix de caure.
És meteorit balder, camí d'extinció,
el pensament
que no sap trobar nom. (2003: 75).

És una poesia concebuda i escrita des d'una mirada moral (Aritzeta 2003, Pont 2009). Adquireix un sentit últim en la persistència, més enllà de la mort, en què el poeta xifra el sentit últim de l'art. Ho explicita en entrevistes i en versos: gràcies a la poesia, «hauràs estat present / i ressuscitaràs quan et llegeixin / resignat al silenci» (2011: 55). Per això se li confereix la funció de testament: «hi traço el meu parer / com qui testés, per les coses modestes, / tots els seus béns» (2000: 50).

El poeta, tan explícit i prolix en l'exposició de sentiments i pensaments objectivats, és molt discret, fins i tot retret, en l'explicitació de la relació amorosa. L'amor s'aplica més a la pàtria, a la natura, que no pas a la dona, i la pulsio sexual no arriba ni a insinuar-se. Les poques vegades que el tema apareix és de forma continguda, concisa: «L'amor / no el trobarem escrit. // És voluntat madura de silenci» (2009: 104). Les ocasions en què se'ns proporciona alguna mena d'accés a aquest racó de la intimitat són escassíssimes, i encara en forma de record adreçat a la companya: «Imagina que hi anirem plegats, / agafats per les mans com al principi, / àvids de tot, fins que el límit / sigui només miratge» (2009: 101). Amb una mica més de freqüència, hi apareix la il·lusió, en metàfores ascensorials protagonitzades per ocells, gavines, orenetes o l'albatros, concentrades en el recull, de títol explícit, *Vol.* Més sovint, són les il·lusions decebudes les que afloren. Es concreten en miratges, en cansament «de veure» (2003a: 25) o en paradoxes: «La fe és mala companya. / Anar amb ella decep / i defugir-la angoixa» (2009: 121).

La natura és un referent constant. No gaire la mar, que, tanmateix, protagonitza una petita secció a *Paratges* (2009: 89–96), se simbolitza i, sobretot, transmet les idees d'immensitat i d'infinit. Entre les metàfores de terra, destaca l'arbre, que, en la línia d'una llarga tradició, adquireix una significació múltiple: arrels i branques, fonament i creixença. Com els poetes romàntics, el poeta s'hi compara, s'hi relaciona, s'hi identifica, hi estableix conversa:

Tu, arbre dret que governes l'espai,
alces les branques nues en senyal d'estimar
sol, vent, fred i tempesta.

Parlo amb tu, l'estona del capvespre
asseguts de costat,
explicant-nos el passat que ha d'oblidar-nos. (2009: 117)

Els pensaments sobre la condició i la situació del poeta en el món originen sentències com «ets, de per si, la teva veritat» (2004: 39). Els ulls, la mirada, són constants que focalitzen l'atenció cap al tema. Un dels llibres es titula *Mirades*. S'hi exalta l'autonomia de l'individu —«No creurem res de la mirada. / Veig el que vull i com ho vull» (2003a: 12)— i s'hi utilitza de forma repetida la metàfora de la ceguesa, que expressa la impotència o la indefensió: «Gos pigall és el rellotge / i, amb bena als ulls, segueixo al costat seu» (2003a: 4), «m'ho miro quan em sento més confús / per tanta immensitat empetitida / en el viatge immòbil dels meus ulls» (2003a: 26). En un altre llibre, *Descripció del blanc*, s'observa l'espectacle del món envoltat per un marc blanc, com una constatació que els ulls no el poden transcendir. La llum i la foscor (Ventura 1998: 35), el blanc i el negre, les ulleres, el pou, concreten aquest univers conceptual. L'abundància de miralls, amb referències a Narcís (2009: 22), amb meditacions sobre la visió pròpia i l'alteritat (1997: 55, 2009: 99) i sobre les paradoxes provocades pels reflexos (2009: 77), té el mateix sentit. Una secció de *Paratges* es titula «Reflex».

La fixació en el paper de la mirada provoca, abans s'ha apuntat, un detallisme molt intens. Es manifesta sovint i de formes diferents, en enumeracions precises, en l'observació del moviment d'un caragol o d'una mosca, en la de personatges —singularment a la secció «Entorn» d'*Afectes*: l'home de l'acordió, un crit d'ocell, un cec, l'home del gos, un desconegut—, en la d'objectes molt diversos —un cactus, una brúixola, unes formigues, un suc de taronja— que de vegades assenyalen absències: un telèfon, una casa deshabitada, una part abandonada de la ciutat. Absències, soledat, silenci, ja ho hem vist, acompanyen el poeta que observa i medita.

La vida és concebuda com un «gran convit» (1997: 13) i com un espectacle. El poeta hi assisteix «com a espectador / del vell guinyol del viure» (2000: 28). Sovint se situa assegut

en una cadira, al marge, darrere d'una finestra o d'un balcó.³ Des d'allí, contempla com, a fora, cada matí l'acció recomença, apareixen els actors «que no saben que en són, / sense cap sospita que els mirin» (2009: 79), deambulen, es mouen, fan rutllar el món, aliens a la mirada que els confereix un sentit que no sospiten: «Tot passarà al llum de metre vint / de la finestra que m'en distancia» (2009: 79). De vegades, aquesta distància entre el jo i els altres esborra els límits de la consciència: «I em sembla que sóc viu i que somio / el conte del meu son» (2009: 83). Una poesia del primer llibre condensa aquesta col·locació del poeta i el joc de miralls que provoca:

És un paisatge urbà. Me'l sé de sempre.
 Al primer pis, al balcó que hi ha flors,
 hi viu una parella ja refeta;
 ell és manyà, ella, encara vistosa,
 havia estat sastressa. Al costat,
 al balcó llarg de plantes enfilades,
 la senyora Maria, fadrina de molts anys.
 A dalt, un matrimoni carregat de família
 i un senyor retirat (fuma cigar).
 Ve davant per davant del finestral
 des d'on m'ho miro.
 Tenim poca franquesa tot i fent
 molts anys que ens coneixem de vista.
 Una ratlla neutral de cap a cap
 secciona en dues parts tot el carrer.
 Ens fa a dreta o a esquerra.

Els veuen al davant, al primer pis,
 el balcó ple de testos amb geranis
 d'un mestre jubilat. Al seu costat,
 tancat amb persianes de llibret,
 hi ha el pis gran d'un fuster. Al damunt
 una parella jove: viuen junts,
 treballen i estudien. I després,
 em deuen veure a mi. (1997: 24)

La vida observada des de la discreta finestra del poeta presenta molts caires. Si de vegades se la compara amb una gallina cega o es constata fins a quin punt els errors hi abunden, sovint és concebuda com un trànsit —«He après a viure, el trànsit. / Res no perdura. / El temps ens sembla escàs / quan tants futurs havíem pensat que era» (2000: 35)— que aconsegueix reduir l'home a només ser. Des d'una posició més vitalista, l'existència només està justificada per l'aventura, per la projecció endavant: «La vida, sense viatge, / és procés de mort» (2003a: 21).

La meditació constant sobre la vida fa aparèixer la noció, essencial, de temps (Casamajó 2005: XV), el «degotís que escola la clepsidra» (2004: 53), «jutge implacable» (2003b: 23), que és font d'angoixa. Si ja hem vist que la condició d'observador proporciona la imatge del mirall, el temps propicia una reincident presència del rellotge, que «descompon temps» i és «torsimany de silenci que no volem sentir, / i que persisteix / si l'espera madura un pressentiment» (2009: 74). El temps condueix a reflexions sobre el futur, no sempre alegres però que no exclouen ni l'esperança —«Sempre hi haurà demà» (2000: 34)— ni el somni. Més sovint, el passat hi fa acte de presència. Les evocacions arriben per moltes vies: els papers desats durant anys, els

3. Una secció de *Paratges* es titula «De casa estant».

records de l'escola (2009: 19, 20 i 21) i, sobretot, les constatacions dels canvis esdevinguts en el seu món immediat. S'acostumen a produir per la troballa d'un objecte, un indret o una persona que remetien al món antic, pel qual el poeta manifesta uns afectes molt arrelats. El poeta intenta copsar el buit que el pas del temps i la mudança de costums o de formes de viure han ocasionat. Una arcada, un pou, un atuell de test que s'havia fet servir per a la matança del porc, l'aparició d'un esmolet, com una presència antiga, una xemeneia, testimoni d'una indústria obsoleta, fan reviure el passat per a aquells que hi poden ser sensibles perquè el van conèixer o han après a estimar-lo. Es queixa (Palazón 2011) per la «freda indiferència» (2004: 23) general cap a aquestes pervivències. La urbanització d'un torrent, per exemple, esborra un indret que havia estat d'esbarjo per als avantpassats; la veu poètica alhora ho comprèn i lamenta la poca sensibilitat que desperta: «És la raó de viure / que va esborrant els morts» (1997: 19). I és que aquests morts formen part de la seva existència, viuen en ell.

La «Fidelitat», sobretot la tercera secció, de *Paratges*, i segurament també els *Afectes*, expressen la posició del poeta davant els canvis. Aquesta emergència d'un món desaparegut és viscuda per l'observador que passeja per recollir matèria poètica: «Tot passejant, / el poble em va traçant / el laberint de la memòria. // A cada casa, / una particular història / s'hi esvaeix. // Pels carrers / el temps no mor, / és un passat / que va ser just i necessari / i encara el mostren» (2009: 53). L'assimilació superficial d'aquests testimonis del passat per part de la societat és criticada, com quan s'evoca un rec que travessava el poble: «Parlo del temps que va morir colgat / als fonaments de cases noves / que ara conserven el seu nom de lloc / com el prestigi de les coses mortes. // Perquè, als pobles, / venerant el passat que han destruït / els sembla que fan acte de respecte» (2009: 51).

Aquesta atenció cap a un món en desaparició també es relaciona, abans s'ha apuntat, amb paraules i expressions que l'evolució o la uniformització han convertit en menys usuals i de les quals es reivindica la genuïnitat:

S'escou que el festival comença a les 9,30.
 Dos quarts de deu, per ser més clars.
 Quasi ningú recorda
 com s'han comptat les hores per centúries.
 I trobem, a les golfes, andròmines
 com tresors ancestrals.
 Baixats al menjador, donen caràcter.
 El temps no va aturar-se quan els avis
 ho arraconaven tot, per no llençar.
 Ara, en trobar-ho, pensem tornar als orígens.
 Sota la pols i teranyines velles,
 hi ha els noms que ni sabem anomenar. (2000: 23)

Són mots que contenen una càrrega semàntica superior quan menen al concepte de poble, a la catalanitat lligada a la història i a la llengua. El desenvolupen versos com: «Quants anys deu fer que diem terra, pedra, / aigua, foc, esperit, / ésser, identitat, / tot estrenant paraules que ara dic / i clamo / perquè no són prou plenes de sentit» (2000: 25); altres el sintetitzen: «Quan dic el mot, / no faig sinó el compendi / de tot el que ara sóc per descendència» (2000: 24).

Ramon Salvo (Guasch 1991) ha escrit que, per l'actitud cívica, ètica, política, la poesia de Gabriel Guasch és «el fruit d'una reflexió al voltant de tres temes bàsics: un poble, un país, una llengua». Els mots, la nissaga, la terra, descalç sobre la qual sent l'empremta dels ascendents, són signes de país, un país que havia estat lliure, «l'edifici on ens allotjàvem / quan entrà-

vem a casa, convençuts / de tenir potestat pàtria» (2003a: 25), un poble que havia estat poderós i que «encara cova, amb nom de fidel, / setge, pau i renúncia» (2004: 22) i pel qual professa una fe i una fidelitat que, contra les adversitats, es transformen en persistència: «Sóc estadant d'un poble / refet tantes vegades / que gairebé no sap / orígens ni edat. // I segueixo adaptant-lo / a nous futurs / d'indefinit plural» (2009: 45). Pel sentit de pàtria i pel desig d'una humanitat millor, aquesta poesia també és sensible a la denúncia de la guerra, de la globalització, que subjugua o elimina les cultures menys poderoses. La Història l'escriuen els vencedors —«el relator deixarà als llibres / només els mots que corresponguin» (2004: 47)—, un argument més per justificar la rebel·lió dels oprimits: «la ràbia i la inflor tenen un límit / massa legítim / per morir submises» (2004: 51).

Meditació, profunditat, severitat, concisió, austeritat, depuració, intensitat, mirada moral, fidelitat, lucidesa, afectes, claredat, són el conceptes vertebradors d'una poesia que, en últim terme, es concep com un pagament de l'existència:

Escric.
És la meva manera
d'anar tornant
la vida. (1997: 75)

Referències bibliogràfiques

- AMORÓS, Xavier (1997): «Presentació d'*Escriu un cercle*», mecanoscrit.
- ARITZETA, Margarida (2003): «Presentació de *Mirades*», mecanoscrit.
- ARITZETA, Margarida (2004): «El poeta Gabriel Guasch», *El Punt* (12.5.04), p. 44.
- «Avui es parla de... Gabriel Guasch» (2004): *Diari de Tarragona*, «Meridiano» (4.4.04), pp. 10-11.
- BAIXERAS, Josep Antoni (2004): «Presentació de *Descripció del blanc*», mecanoscrit.
- CASAMAJÓ, Gemma (2005): «El marc del poema», *Avui*, «Cultura» (13.1.05), p. XV.
- «Entrevista a Gabriel Guasch», <<http://www.escat.cat/entrevistes/gabrielguasch/gabrielguasch.html>>.
- GUASCH, Gabriel (1991): *Poemes 1973–1991*, Valls, Ajuntament de Valls, conté l'estudi de Ramon Salvo «Poesia experimental catalana: l'obra de Gabriel Guasch».
- GUASCH, Gabriel (1997): *Escriu un cercle*, Tarragona, La Gent del Llamp. Coberta de Joan Casals.
- GUASCH, Gabriel (1999): *Paral·lels*, col·lecció La Imatge que Parla, fotografies de Míriam Colomer, Tarragona, Arola Editors.
- GUASCH, Gabriel (2000): *Conversa fora de context*, Valls, Cossetània Edicions, X Premi Ramon Comas i Maduell de poesia dels Premis Ciutat de Tarragona 1999.
- GUASCH, Gabriel (2001): *Implicació*, dins *Nit de la poesia. 11 poetes a La Vaqueria, 2000*, Tarragona, Arola Editors, pp. 23–43.
- GUASCH, Gabriel (2003a): *Mirades*, col·lecció La Imatge que Parla. Imatges de Pere Español, Tarragona, Arola Editors.
- GUASCH, Gabriel (2003b): «Parèntesi», a *BValls de Lletres*, núm. 3, pp. 23-24.
- GUASCH, Gabriel (2004): *Descripció del blanc*, col·lecció La Gent del Llamp, coberta de Mercè Modol, Tarragona, Arola Editors.
- GUASCH, Gabriel (2008): «Vol», dins *Zenit. Literatura 2008*, col·lecció La Gent del Llamp, Valls, Cossetània Edicions, pp. 31–53.
- GUASCH, Gabriel (2009): *Paratges*, coberta de Pere Español, Tarragona, Arola Editors.
- GUASCH, Gabriel (2011): *Afectes*, col·lecció La Gent del Llamp, Valls, Cossetània Edicions.
- HERNÁNDEZ, Pau Joan (1998): «Un llibre per trobar-s'hi», *Avui*, «Cultura» (2.4.98).
- MANYÉ, Adam (2003): «Mirades a ulls clucs», *El Punt* (16.7.03), p. 18.
- PALAZÓN, Òscar (2011): «Presentació d'*Afectes*», mecanoscrit.
- PONT, Jaume (2009): «Presentació de *Paratges*», mecanoscrit.
- Trobada d'Escriptors del Camp de Tarragona. Gabriel Guasch* (2004), opuscle, reproduït a <<http://www.escat.cat/pagines/gabrielguasch/gabrielguasch.html>>.
- VENTURA, Núria (1998): «Escriu un cercle», *Cultura*, p. 35.
- VENTURA, Núria (2003): «Conversa amb... Gabriel Guasch, poeta», *Miramar*, núm. 28, pp. 16-18.

Glosses filològiques (III-IV)

JOAN R. VENY-MESQUIDA

Universitat de Lleida

III. Vituperi de l'error

Durant el 23è Col·loqui Germano-Català celebrat a Berlín i Leipzig del 27 al 30 de setembre de 2012, vaig tenir ocasió de conèixer el professor Eberhard Geisler, de la Universitat Johannes Gutenberg de Mainz, traductor del català a l'alemany que el 1990 va obtenir el Premi Nacional de Literatura Catalana per la traducció d'una tria de les primeres proses poètiques de Foix (1988). Constatada l'admiració comuna per les proses del *Diari 1918* del poeta de Sarrià, vam quedar que li enviaria l'edició que n'havia publicat uns anys enrere (2004) i així ho he fet, cosa que, pel que m'ha dit, li ha atiat les ganes de traduir-ne una altra selecció (Foix 2013). M'he ofert a ajudar-lo i, des d'octubre de 2012, vaig rebent, amb desiguals intermitències, consultes diverses, no pas sobre la traducció —els meus quatre anys d'estudis d'alemany queden molt lluny—, sinó sobre mots i passatges del text català que a ell li resulten especialment obscurs. Gràcies a aquest degoteig de dubtes he pogut confirmar dues idees que, intuïtivament o declaradament, ja tenia al cap. Una afecta la poètica de l'escriptor; l'altra, l'edició de la seva obra.

La primera és que, en l'obra de Foix, el supòsit universal que el context ajuda a discernir el significat o l'accepció adient per a un mot determinat no s'acompleix sempre. Sobretot pel gust del poeta per oferir la paraula exacta però alhora sorprenent que —a més d'explicar— suggereixi el sentit al lector. L'amor a la llengua que l'escriptor va manifestar nombroses vegades cal entendre'l òbviament en un sentit ideològic —patriòtic— i poètic —d'una fe incondicional en el llenguatge com a instrument ordenador del món (Foix va declarar en una enquesta a *El Correo Literario* de desembre de 1954 que ell escrivia «por debilidad y para establecer, literariamente, un orden posible»)—, però també en un sentit gairebé físic, d'absoluta fascinació pel dring de determinats mots, tant dels que podia sentir com dels que llegia o dels que ell mateix podia «construir». L'afirmació foixiana «estimo el català en totes les varietats dialectals» (*Avui*, 18-3-1986) explica els mots «sentits» a Sarrià-Barcelona o sobretot a l'Empordà i incorporats a la seva obra. Quant als mots «llegits», cal tenir present que el poeta —tal com explicava el doctor Joaquim Molas a les seves classes— era un gran lector de diccionaris i no dissimulava,

davant l'interlocutor de torn, el seu entusiasme per la troballa d'algun mot que el captivés especialment. Aquest mateix enamorament el va portar, des de la seva posició d'«investigador en poesia» però també per demostrar la riquesa de la llengua i les seves possibilitats creatives, a experimentar amb la creació de neologismes, sobretot a través de procediments com la derivació i la composició (Veny i Veny-Mesquida 2009: 159–180).

Tornant al punt amb què començava el paràgraf anterior, citaré un text de *L'estrella d'En Perris* (dins Foix 2004: 491), que exemplifica la idea que el context no ajuda a discernir l'accepció d'un mot rar:

Ahir a la nit, al desguàs de les barques, al peu del Rec de Canet, miràvem, escafandriers neòfits, les noies apaiades en un planell submarí d'algues lascives. Les arponàvem, inhàbils, quan la lluna, amb frescors de llàntia, ens va fer encauar tots tremolosos. Vam perdre els guants de nit a la timba cremosa de llurs cossos.

«Apaiades» és un hàpax: el DCVB remet, per tota definició, a aquest lloc de Foix («Miràvem les noies apaiades en un planell submarí, Foix Estrella 25»); però, què vol dir? ¿Pot tractar-se d'un mot sentit per Foix en una zona ieista (per «apallar») i, aleshores, a partir de l'accepció «Amoladonar palla» que el DCVB registra a Llofríu, Foix el faria extensiu al sentit d'«apilotar, acaramullar» propi, segons el mateix DCVB, de l'Empordà? És plausible, i aquesta és la interpretació que en feia Coromines al seu DECat. Però no hi podria escaure també, pel tint sexual de la prosa, interpretar que es tracta d'un error dactilogràfic del poeta, com tants n'hi ha als seus mecanoscrits, per «apariar»? És possible. El corrector de la darrera edició de la prosa (Foix 1981) va tirar pel dret i va canviar el mot per «ajustades»... Vet-ho aquí: la singularitat del terme no permet que el context serveixi de suport a una interpretació —sense moure'ns del nivell de la literalitat— unívoca del terme. Un plus de mèrit, en tot cas, per a la traducció.

La segona qüestió que m'han confirmat els correus de l'amic Eberhard és que cap edició no està exempta d'errors, ni tan sols les edicions crítiques, en què, en principi, l'editor s'ha qüestionat tots els mots, un per un, col·locant-los amb tots els testimonis conservats del text i comprovant-los en els diccionaris normatius i descriptius actuals i, òbviament, en aquells que podia haver consultat l'autor. Si més no, això és el que vaig fer jo en la meua edició crítica del *Diari 1918*. I, tanmateix, en rebre un correu del professor Geisler en què em demanava el significat del verb «esbocassar» que Foix utilitza en aquesta frase: «Us mostraré els reialmes privats on jo esbocasso allò que no és» (Foix 2004: 527), la primera reacció va ser d'anar a mirar què va escriure el poeta al mecanoscrit, no fos cas que es tractés d'un error meu de transcripció. Vist que hi deia el mateix, ja no vaig comprovar el que diuen els altres testimonis conservats, confiat que mantindrien la mateixa llició: les galerades de la 1a edició (Foix 1963), la 2a (Foix 1964), la 3a (Foix 1979) i la 4a (Foix 1981, que seria el testimoni base). Aleshores, sabedor del gust del poeta pel sufix *-às / -assa* (a la mateixa prosa, unes línies més avall, apareix «ocellassos»: vegeu Veny & Veny-Mesquida 2009: 167), em vaig aventurar a hipotetitzar si no podria tractar-se d'un d'aquells derivats, que sovintegen a l'obra del poeta, que són fruit d'una combinació inhabitual de lexemes i morfemes però construïda sota un paradigma normal; és a dir que, igual com de «llarg» diem «allargassar» —'allargar excessivament' DIEC2—, de «boca» podríem crear «esbocassar», que seria com «esbocar» —'eixamplar la boca (d'un tub, d'una mànega, d'un canó de plom, etc.), per engalzar-lo amb un altre' DIEC2— però construït sobre el substantiu amb l'augmentatiu, tan car a Foix («bocassa»), i aleshores el verb podria significar 'eixamplar la boca en excés, superlativament'. La interpretació és recargolada, però el context tampoc no ajuda a acotar-la.

L'explicació, tanmateix, és molt més senzilla: sols calia donar un cop d'ull a la lliçó de la resta de testimonis. Pel que sembla, una mà (de Foix o del corrector de torn) va esmenar l'«esbocasso» del mecanoscrit pel definitiu «esboscasso» ja a les galerades. Està clar que «esboscassar» — 'llevar d'un bloc els primers trossos amb vista a afaïonar (un objecte)' DIEC2— explica molt bé el fragment de què parlo: «esboscasso allò que no és», que és com dir 'aparto el que no és per mostrar el que és' o, en altres paraules, 'desvelo el misteri del que és' de la mateixa manera com l'escultor extreu del bloc de pedra l'escultura que hi ha dintre. En definitiva, 'mostro l'autèntica realitat'.

(Entre parèntesis apuntaré, per la curiosa coincidència, que Benedetto Croce va usar la mateixa imatge per defensar la «gènesi ideal» de la creació artística i carregar contra els variantistes, que analitzaven la «gènesi material» de l'escriptura: per a l'il·lustre crític italià, les variants venien a ser els detritus del bloc de pedra que l'escultor bandeja durant el procés d'elaboració de l'escriptura. L'objectiu de Croce i Foix és aquí el mateix, qui sap si per un pòsit platònic idealista comú: el menysteniment de l'*existència*, «allò que no és», per descobrir l'*essència*, «allò que és»).

Heus ací com un error en la transcripció del testimoni base no només tira per terra una imatge d'una gran eficàcia expressiva i suggestiva i, sobretot, que exemplifica, amplifica i aprofundeix la isotopia del text, sinó que, alhora, pot desviar el lector d'una interpretació correcta. De fet, la prosa està dividida en dues parts, unides pel personatge protagonista, que és el «jo» narrador propi del dietari. En la primera, aquest actua com una mena de cabdill que, de dia, ordena feines vàries als personatges d'una vila amb la intenció de crear la sensació («Tots d'ací d'allà, com qui fa feina») d'una activitat frenètica que desguassa en la pregunta «perquè, qui diu que això no és cap poble?», que fa de pont cap a la segona part i que, situada al bell mig de la prosa, té un pes semàntic molt important dins la prosa (de fet, va furnir el títol de la prosa en la seva primera versió, mecanoscrita: «Qui diu que això no és cap poble?»), ja que concentra el sentit d'aquesta primera part: el poble es realitza com a tal en els seus actes. En la segona part, de nit («havent sopat») i quan la gent del poble descansa (al «café»), el protagonista, tot mantenint l'actitud de líder («cofat com un bruixot»), canvia el posat de cabdill pel de poeta per tal de desenvolupar la seva activitat, la que li pertoca a ell com a tal, concretada en tres rasques: mostrar «els reialmes privats on jo esboscasso allò que no és», abatre «les muralles que us encerclen» i descobrir, «més enllà de la muralla i de la frontera, l'ombra de l'Etern i el joc de flames que la nodreix». Tres feines que són realització d'un mateix objectiu: mostrar l'autèntica realitat a la pròpia col·lectivitat per eixamplar-ne els límits. El títol definitiu de la prosa va ser, justament, «Més enllà de la muralla i de la frontera»: el canvi fa bascular el sentit de la prosa de l'activitat del col·lectiu cap a la del poeta, tot prefigurant un motiu com el de la muralla que reapareixerà en proses com la que obre *Tocant a mà...*

Errare humanum est i cal reconèixer-ho —i no perseverar-hi, afegeix el proverbi llatí. En el cèlebre llibre *Letters to a Young Scientist* (2013), recentment traduït al català, el científic naturalista Edvard O. Wilson (2014), professor de la Universitat de Harvard, en la darrera carta del llibre (p. 233), recomana a aquest suposat jove científic a qui s'adreça: «T'equivocaràs. Intenta no fer grans errors. Sigui com sigui, admet-los i passa a una altra cosa. Un error simple en la informació o la conclusió es perdonarà si es corregeix públicament.» Així ho espero.

(Desembre de 2012 – abril de 2015)

Referències bibliogràfiques

- FOIX, J. V. (1963): *L'estrella d'En Perris*, Barcelona, Fontanella.
- FOIX, J. V. (1964): *Obres poètiques*, Barcelona, Nauta.
- FOIX, J. V. (1979): *Obres completes*, Barcelona, Edicions 62.
- FOIX, J. V. (1981): *Diari 1918*, Barcelona, Edicions 62.
- FOIX, J. V. (1988): *KRTU und andere Prosadichtungen*, Frankfurt, Vervuert, 1988, trad. d'Eberhard Geisler.
- FOIX, J. V. (2004): *Diari 1918*, Barcelona, IEC.
- FOIX, J. V. (2013): *Diari 1918. Selecció / Aus dem Tagebuch 1918*, Zurich, Teamart, trad. d'Eberhard Geisler.
- VENY, Joan; Joan R. VENY-MESQUIDA (2009): «Aproximació a la llengua literària de J. V. Foix: notes sobre el lèxic», dins Marcel ORTÍN i Dídac PUJOL (eds.), *Llengua literària i traducció (1890-1939)*, Lleida, Punctum & Trilcat, pp. 159–180.
- WILSON, Edvard O. (2014): *Cartes a un jove científic*, Barcelona, Rosa dels Vents.

IV. Dos —o tres— *Lachmann*

Adesiara, miro de rellegir bibliografia crítica perquè m'adono que, sovint, el pòsit de coneixements amb què m'hi vaig enfrontar la primera vegada em va fer passar per alt qüestions que amb la perspectiva del temps considero importants o que els meus interessos d'aleshores van condicionar-me'n la lectura de tal manera que van desvirtuar-me'n parts importants.

Acabo de llegir —per primer cop— el llibre *Filologia e libertà*, de Luciano Canfora (2008), el reputat classicista italià, esperonat pels elogis que en fa la professora Paola Italia al seu darrer llibre (Italia 2013: 11) i, sobretot, a la versió escrita de la seva intervenció a la taula rodona sobre «Italianistica oggi» (Italia 2012: 24). En aquesta, Italia titlla de «pamphlet assolutamente partigiano» (opuscle absolutament partidista, parcial) aquest llibre, que a la Universitat de Siena està «tra i testi obbligatori per chi prepara l'esame di Filologia italiana», i reconeix que li resulta «molto caro» per «la straordinaria attualità di un cartesiano “discorso sul metodo” che, attraverso la filologia, si pone come antidoto al dogmatismo e come fondamento della libertà di pensiero». Unes paraules com aquestes, venint de la que és tinguda com una de les millors especialistes en filologia d'autor a Itàlia, i atesa l'actual situació a les universitats catalanes dels estudis d'humanitats, en general, i de filologia catalana, en particular, m'han obligat a fer-me amb el llibre en qüestió i llegir-lo àvidament —però amb calma, atesa la seva densitat.

No cal ni dir que comparteixo el judici d'Italia, perquè un llibre que acota el títol *Filologia e libertà* amb el subtítol *La più eversiva delle discipline, l'indipendenza di pensiero e il diritto alla verità* sols pot causar en un filòleg el sentiment d'adhesió immediata a la tesi que hi defensa: «Gli eretici degli eretici furono dunque allora i fondatori della filologia e, al tempo stesso, il seme della nostra libertà: il “campo di battaglia” furono quei testi imbalsamati come “sacri” e lo strumento della lotta fu, all'ora come sempre, la filologia» (p. 13). És a dir que la llavor de la defensa de la llibertat de pensament la van semblar aquells filòlegs que, al marge de la dogmàtica versió canònica dels llibres sagrats, van voler buscar la veritable paraula sagrada —allò que *realment* es va escriure— per mitjans «científics». De seguida m'ha passat —fugaçment— pel

cap la quixotesca idea que si els filòlegs haguéssim sabut semblar i escampar aquesta tesi dins la societat, la situació dels estudis de filologia segurament no estaria en el punt crític en què es troba ara.

Tanmateix, el que voldria destacar ara del llibre és el capítol dedicat a «Il «metodo del Lachmann»», perquè Canfora hi reprèn la distinció dels *dos* Lachmann que ja havia establert Giorgio Pasquali a la seva celebèrrima *Storia della tradizione e critica del testo*: el del *Commentarius* de l'edició de Lucreci de 1850 i el del prefaci de l'edició del Nou Testament grec de 1842. Pasquali (2003 [1934]: 5-6) hi deia:

Il metodo esposto nel modo più completo e nella forma più didascalica nella prefazione al commento a Lucrezio [1950] è per la comune dei filologi senz'altro il «metodo del Lachmann». Ma il Lachmann, uomo d'ingegno superiore e, come tale, pochissimo proclive a farsi ripetitore meccanico delle proprie formule e sempre pronto a riconoscere l'individualità di ciascun problema, aveva un'altra volta affrontato un testo di tradizione diversa, ben più antica e ben più larga, il Nuovo Testamento greco [1942], con tutt'altri metodi; e anche di questi metodi, se non data una teoria didattica, aveva per lo meno reso conto con chiarezza e ampiezza perfettamente sufficienti.

El cas és, diu Canfora, que els seus epígons es van declarar «lachmannians», però inspirant-se no pas en el Lachmann de 1942, sinó en l'altre, «quello, assai meno fecondo, della prefazione al Lucrezio», de 1950. El prefaci de 1942 era innovador no tan sols pel que deia, sinó perquè analitzava un text —el del Nou Testament— que presentava problemes «capaci davvero di mettere in crisi il lachmannismo degli epigoni». És de domini públic, d'ençà de *La genesi del metodo del Lachmann* de Sebastiano Timpanaro (2003 [1963]), que Lachmann no havia «inventat» el mètode al qual donava nom, però no ho és tant que l'associació, producte d'un acomodatici reduccionisme, es devia fer *malgré lui*.

Totes aquestes reflexions m'han portat a rellegir alguns dels estudis que ja havia llegit temps enrere sobre crítica textual i allò que anunciava al principi d'aquesta glossa m'ha esdevingut amb la relectura de la «Introduzione» d'Alfredo Stussi als seus *Fondamenti di critica testuale* (Stussi 1998), fonamental —com el seu nom indica— antologia que aplega els textos teòrics més importants d'aquesta disciplina, seguits d'un text sobre la filologia d'autor i un altre sobre la bibliografia textual —o «filologia dei testi a stampa» segons la nomenclatura tradicional de la filologia italiana. De sobte, se m'ha fet present un *tercer* Lachmann que no havia retingut prou en la primera lectura per aquella «manca de pòsit» de què parlava al principi: el pioner, també aquest, en el tractament de textos «moderns», l'editor de les obres de l'il·lustrat alemany Gotthold Ephraim Lessing, en les quals el mètode de Lachmann no té res a veure amb el «mètode de Lachmann». I és que en aquesta edició (Lessing 1838-1840) l'acadèmic de la universitat de Berlín actua com un veritable editor de textos contemporanis, «ricostruendo successioni cronologiche, ripristinando i testi definitivi sulla base delle stampe (e, in loro assenza, dei manoscritti originali), rispettando gli usi grafici dell'autore, togliendo infine le incrostazioni prodottesi, pur in pochi decenni dopo la morte, a causa di riproduzioni frettolose e incontrollate» i, «in presenza di redazioni diverse d'una stessa opera, come nel caso di *Emilia Galotti* e di *Nathan der Weise*», informant en nota de l'existència de variants. Això darrer va ser jutjat «pedanteria inutile che impediva ai lettori di godere liberamente il testo dello scrittore», de tal manera que Lachmann, «scoraggiato», va deixar inacabada l'empresa (Stussi 1998: 35-36), si bé, després, la iniciativa lachmanniana va ser seguida, a despit de les crítiques, pels dos editors següents de Lessing, Wendelin von Maltzahn (12 vol., Leipzig, G. J. Göschen, 1853-1857) i Franz Muncker (23 vol., Stuttgart, Berlín i Leipzig, G. J. Göschen i de Gruyter, 1886-1924). Ja sé que més

sovint del que voldríem el *publisher* / *Verleger* guanya la partida a l'*editor* / *Herausgeber*, però d'això fa ja 175 anys i encara ara hi ha edicions *cosidette* crítiques al mercat en què és el mateix *editor* qui relega l'aparat de variants al final del volum perquè no «molesti» la lectura.

Un cop d'ull a les dues obres citades per Stussi (*Emilia Galotti* i *Nathan der Weise*, dins Lessing 1838–1840: II, 114–189 i 190–362, respectivament) de seguida evidencia la mena de feina que hi va dur a terme Lachmann. Per començar, a les notes als títols de les dues obres: en la primera (p. 114), l'editor afirma que el recurs a una còpia manuscrita pel mateix Lessing, probablement la penúltima, li ha permès d'esmenar algunes errades no insignificants i moltes arbitrarietats comeses sobre les edicions,¹ i en la segona (p. 190), que, atès que el manuscrit es va perdre, l'editor només pot tenir en compte les dues primeres edicions, les diferències respecte del text base de les quals mostrarà en nota, excepció feta de les errades evidents.²

En efecte, Lachmann consigna en nota les divergències entre el seu text i les edicions anteriors i el manuscrit amb la indicació «in der / hat die Handschrift» («[variant]» al / té el manuscrit) o «in der ersten Ausgabe» («[variant]» a la primera edició). De fet, fa servir aquestes fórmules per retre compte, en concret, de cinc tipus de discrepàncies.

a) Variants substitutives:

p.	al text	a la nota
120	Schnell	«hastig» in der Handschrift
122	in gutem Ernte	«in allem Ernte» hat die Handschrift
123	ihrem armen Verstande	«ihrem Bißchen Verstande» in der Handschrift
129	Pirro	«ein Bedienter» in der Handschrift
177	alte	«garstige» ist nach «alte» in der Handschrift getilgt
237	Mich drosseln	«Mich hängen» in der ersten Ausgabe
266	wir es ab	«wir ja ab.» in der ersten Ausgabe
343	Welch einen Engel hattet Ihr gebildet	«Was hattet Ihr für einen Engel da gebildet,» in der ersten Ausgabe
359	Betrieger selbst! Denn alles ist erlogen / An dir: Gesicht und Stimm und Gang! Nichts dein!	In der ersten Ausgabe: / «Betrieger selbst! Denn alles ist an dir erlogen. / Gesicht und Stimm und Gang! Nichts dein! nichts dein!»

en alguna ocasió, fins i tot atestant també un canvi al mateix manuscrit:

170	oder nie	«oder nie,» stand auch in der Handschrift, ist aber verändert «– ich bin nie»
-----	----------	--

1. «Aus einer Abschrift von Lessings Hand, offenbar der vorletzten, hat der Herausgeber, der den Gebrauch derselben dem jetzigen Besitzer, Herrn Geh. Oberregierungsath von Tzschoppe, verdankt, einige nicht unbedeutende Druckfehler und viele Willkürlichkeiten der Ausgaben verbessern können. Die übrigen Abweichungen der Handschrift werden, mit Ausnahme der bloß orthographischen, unter dem Text sämtlich angegeben.» Agraieixo al professor Eberhard Geisler la validació de les meves traduccions.

2. «Da die Handschrift, welche Engel besaß, verschollen ist, konnte der Herausgeber sich nur an die beiden ersten Drucke halten, deren Verschiedenheiten er angezeigt hat mit Ausnahme der offenbaren Druckfehler. Die erste, 2 B[and]. und 276 S[eiten]. stark, hat auf dem Titel nur die Jahrzahl 1779; die zweite, 2 B[and]. und 240 S[eiten]., „Mit Churfürstl. Sächsischem Privilegio. Berlin, bey Christian Friedrich Voß und Sohn, 1779.“ Bei den übrigen Abdrücken ist die erste Ausgabe zum Grunde gelegt und nicht alles Nöthige nach der zweiten verbessert.»

b) Variants instauratives, tot i que en aquest cas sol fer servir la fórmula «fehlt der Handschrift / der Ausgabe» ('manca al manuscrit / a l'edició):

127	Und wenn nun	«nun» fehlt der Handschrift
162	Traun!	Das Wort «Traun!» fehlt der Handschrift
268	sein Ton	«sein Thun» in der zweiten Ausgabe; in der ersten fehlen beide
321	straks	Worte
331	guter	«straks» fehlt der ersten Ausgabe «guter» fehlt der ersten Ausgabe

c) Variants transmutatives:

129	Ohnstreitig beschäftigt mit dem Putze?	«Ohnstreitig mit dem Putze beschäftigt? –» in der Handschrift
-----	--	---

d) Variants destitutives:

146	Sie sich	«Sie sich auch» in der Handschrift
147	Wer kann es ihm verdenken?	«Wer kann es ihm auch verdenken?» in der Handschrift In der ersten Ausgabe «gute hundert Meilen»
191	hundert Meilen	

de vegades indicant de maneres diverses el ratllat del manuscrit:

161	Denke ich Ihnen so recht?	In der Handschrift folgt, aber durchtrichen, «Möchte doch auch die Welt glauben, was sie wollte!»
162	mit so vielem Anstande er ihn auch gethan	«gethan hat,» in der Handschrift. Erst hieß es «mit so vielem Anstande er auch geschehen seyn mag.»
170	oder nie	«oder nie,» stand auch in der Handschrift, ist aber verändert «– ich bin nie»

e) Intervencions de l'editor: en alguns pocs casos, atès que la variant està «in beiden Ausgaben» ('en ambdues edicions'), cal interpretar que la lliçió del text editat és una esmena de Lachmann:

219	will mich	«er will mich» in beiden Ausgaben
236	blos ich	«blos mich,» in beiden Ausgaben

i, en altres, l'editor s'esplaia en l'explicació de la seva esmena:

- 115 eine arme In der Handschrift steht deutlich «eine armene». War mit diesem Schreibfehler vielleicht gemeint «eine alberne», und Lessing setzte in der letzten überhaupt wohl flüchtigeren Abschrift nur aus übereilung «eine arme»?¹
- 117 die Schranken «Grenzen» in der Handschrift und in den Ausgaben. Die Verbesserung findet sich in dem Briefe Karl G. Lessings vom 6. Junius 1772.²

1. Al manuscrit consta clarament «eine armene». Potser volia dir, amb aquesta errada, «eine alberne» [‘una ximple’] i Lessing va posar, probablement a la darrera còpia, potser de forma precipitada, «eine arme» [‘una pobra’]?

2. «Fronteres» al manuscrit i a les edicions. La millora es troba en una carta de Karl G. Lessing de 6 de juny de 1772.

En conclusió, si hi ha un cert consens a considerar *Le rime di Francesco Petrarca* d’Ubal dini (1652) com la primera edició amb intenció «genètica» perquè recollia les variants d’autor, ni que fos tan sols per «posar en valor» el treball de perfeccionament a què el d’Arezzo sotmetia la seva obra,³ potser caldria considerar la de Lessing com la primera que ho fa amb voluntat «científica» d’atastar les variants d’autor, i no tan sols «pour détecter d’éventuelles corruptions du texte, causées par les éditeurs et typographes antérieurs», com han volgut fer creure alguns (Grésillon 1994: 180).

(Gener-abril de 2015)

Referències bibliogràfiques

- CANFORA, Luciano (2008): *Filologia e libertà*, Milà, Mondadori.
- GRÉSILLON, Almouh (1994): *Éléments de critique génétique*, París, PUF.
- ITALIA, Paola (2012): «L’italianistica oggi: la prospettiva filologica», dins Clara Allasia, Mariarosa MASOERO, Laura NAY (eds.), *Atti del XV Congresso Nazionale dell’Associazione degli Italianisti Italiani (ADI), Torino, 14-17 settembre 2011*, Alessandria, Edizioni dell’Orso, pp. 19–25.
- ITALIA, Paola (2013): *Editing novecento*, Roma, Salerno.
- LESSING, Gotthold Ephraim (1838–1840): *Sämmtliche Schriften*, Berlín, Voß’sche Buchhandlung, 13 vol., ed. de Karl Lachmann; disponible a Google Books.
- PASQUALI, Giorgio (2003 [1934]): *Storia della tradizione e critica del testo*, Florència, Le Lettere.
- STUSSI, Alfredo (1998): *Fondamenti di critica testuale*, Bolonya, Il Mulino.
- TIMPANARO, Sebastiano (2003 [1963]): *La genesi del metodo del Lachmann*, Torí, UTET.
- UBALDINI, Federico (1652): *Le rime di Francesco Petrarca estratte da un suo originale*, Roma, Stamperia del Grignani; disponible a Google Books.

3. «E quanta sia sempre stata la sua gloria, si comprenda dal veder grata agli occhi de’ letterati eziandio quella penna, che cancellò, e ricoperse d’inchostro molti de’ suoi versi, per seppellirgli con quell’oscurità nell’oblivione di Lete: quasi non sapesse il Petrarca errare, se non in riguardo del proprio giudizio, in quelle note ancora altri impara la vera ragione del comporre» perquè «tutte le buone cose a noi si vendono dal cielo a prezzo di fatica» (primera pàgina de l’endreuça al «Cortessissimo lettore»; a la pàgina següent Ubal dini explica les solucions tipogràfiques que ha adoptat per marcar les diferents versions que reproduceix).

Els amics desconeguts de Ramon Vidal

ANTON M. ESPADALER

Universitat de Barcelona

El trobador Ramon Vidal de Besalú deu constar entre els menys afortunats de tota la literatura en llengua occitana. No solament n'hi ha que li discuteixen l'autoria completa d'un poema com *So fo e-l temps*, per posar-lo a mans de Raimon de Miraval, o que li neguen cap relació amb un text com el *Castia gilos*; no només hom l'allibera de cap responsabilitat en els tres poemes que han estat transmesos sota el seu nom, sinó que els únics que semblen ser seus, car així se citen en la seva obra narrativa, són fragments de poemes dels quals no n'ha quedat rastre, almenys fins ara. I per si no n'hi hagués prou, els únics fragments d'aquesta obra narrativa que han estat citats per altres escriptors són precedits per fórmules que oculten el nom de l'autor, cosa que ha fet sospitar que els dubtes sobre Ramon Vidal vénen de lluny. Si a això hi afegim una transmissió poc afortunada que sovint en dificulta la comprensió i una tradició crítica més aviat dura amb l'estil de qui, com a gramàtic, fou corrector de poetes, tindrem un panorama que no el converteix precisament en un dels trobadors més atractius.

Això no obstant, gaudeix d'un reconeixement unànim: haver estat el primer en les lletres occitanes de compondre textos que incorporen fragments de poemes d'altres autors, de la mateixa manera, però amb una altra tècnica i abast (Simó 2011), que Jean Renart amb el *Guillaume de Dole* ho és en les lletres franceses.

Els poemes *Abrils issia* i *So fo e-l temps còm era gais* que conservem a nom de Ramon Vidal de Besalú es caracteritzen de manera molt marcada pel recurs a freqüents citacions de poemes d'altres trobadors. La majoria d'aquests citacions havien estat identificades de manera sistemàtica per Jaume Massó i Torrents l'any 1923, després de l'edició del text del primer poema per part de Bartsch el 1856 i de Bohs el 1903, i del segon per part de Cornicelius l'any 1888.

Des d'aleshores, pel que fa a *Abrils issia*, només un petit fragment s'havia resistit a ser relacionat amb l'obra d'un trobador concret. Aquest (Bohs, corregit per Teulat, vv. 1179–1188):

E per so c'a major plazer
vos venguan las razos qu'ieu trac,
aujatz so qu'en dis Aënac,
us trobaires de manta<s> gen<s>:

*En amors a tal plazer sen<s>
que qui-l sen sabia traire,
cascus seria mielhs amaire
que-l fatz que en cocha-s pren.
No venon joc <a> desplazen
Ni a mal percassan plazer.*

Bohs, que seguia Bartsch, anotava que Aënac era un trobador només conegut per aquests versos, i en això no només era seguit per Massó, sinó que hom li adjudicava el número 6 a la *BdT*. En la versió revisada que el 1988 van publicar Roger Teulat i Annick Puygrenier de l'edició Bohs, Teulat feia constar que Aënac era encara desconegut i recordava l'existència de «plusieurs troubadours du nom d'Ademar, dont une variante peut être Aimar. Notons aussi qu'Aenac (en trois syllabes) est une localité près du Puy» (245).

La personalitat virtual d'aquest autor va desaparèixer per obra i gràcia de Hugh Field, el qual va editar *so qu'en dis a enac / us trobaires de manta gen*. «El verb *enagar* i el substantiu *enac*», escrivia, «són ben documentats en català antic, aquest últim amb el significat d'encoratjament», per a la qual cosa remetia al DECat de Joan Coromines, on, en efecte, sota aquesta veu hom pot trobar bastants exemples (III, 310–312).

Quedaven, però, els sis versos d'aquest «troubadour inconnu, uniquement mentionné par Raimon Vidal», com diu Huchet. Field renunciava a detectar la cita, tot fent una arriscada i contundent asseveració: «Avui la citació resta tan anònima com ho era per a Ramon Vidal.» El més probable és que mai no ho hagi estat.

La narrativa de Ramon Vidal, amb la sola excepció del *Castia gilos*, ha patit la dissort d'haver estat transmesa per mans molt poc curoses. Pel que fa a *Abrils issia*, conservat en un únic ms., R, valgui, en aquest punt, la queixa de Jeanroy, en fer la crítica de l'edició Bohs: «Le mieux est, à mon avis, d'attendre patiemment la découverte d'un ms. moins mauvais.» Mentre no tinguem aquesta sort, cal reconèixer que la descurança ha estat la causa principal que aquests versos desesperessin els seus editors.

Al meu entendre, la cita prové d'una *tenso* entre Peirol i un Gaucelm que sempre s'ha identificat amb Gaucelm Faidit: *Gaucelm, diguatz m'al vostre sen*. El que li ha de dir Gaucelm és quin *drut* obté major plaer, si el que jeu tota la nit amb «sa bona dona» i «non lo fai» o el qui només té temps de fer-ho una vegada «e aqui meteis torna s'en».

Gaucelm tria l'opció més reposada (vv. 9–16):

*Peirol, al meu conoisemen,
sel c'una nueit hi pot jazer
deu ben aver dos tans de jai
que sel qu'ò fai e pueis s'en vai;
qu'el jazer ha plazers tals cen,
s'es qui be-ls sapcha traire,
q'inz es meillor amaire
que-l fait com en tal cocha pren.*

El poema (PC 167, 23; 366, 17) ha estat editat modernament per Aston (1953, XXX) i per Mouzat (1965, LX), els quals donen idèntic text (única diferència al v. 14, Mouzat: be-ils)

i consignen les mateixes variants. Harvey & Paterson (2010: 1005–1010) proposen alguns canvis, com la substitució, declaradament conjectural, d'*amaire* per *affaire*, i la correcció sintàctica del darrer vers: *qe-l fars q'om* per raons de coherència lògica. Al meu parer no semblen necessàries. Crec que posats a recuperar la lògica n'hi havia prou de canviar l'ordre de la frase: *c'om que-l fait*, cosa que hauria estalviat la suposició d'*affaire*. En realitat, el lleu desgavell sintàctic es deu a un fenomen característic de la sintaxi oral que no entorpeix la comprensió de la frase ni justifica que es titlli de maldestre el seu autor.

En qualsevol cas, com es pot comprovar, la deturpació que s'observa al poema de Ramon Vidal és notable. La conversió del *jazer* en un *amor* que no apareix en cap dels ms. que l'han transmès, ha afavorit que el «cent» es tornés «seny», mentre que el *fait* que acompanyava el *jazer* ha estat interpretat tant per Bohs com per Field, seguits per Huchet, com un error de copista i transformat en un «insensat» (*fatz*). Canvien també els temps verbals i la *cocha* es queda sense justificació. La mètrica, per la seva banda, es torna desconcertant, car el que eren versos de 8 i 6 síl·labes són en el text de Ramon Vidal versos de 8, 6, 7 i 8 síl·labes. Per un altre costat, és obvi que el fragment ha de quedar reduït als quatre versos de Gaucelm Faidit, i que els dos darrers han de passar a formar part de la narració estricta.

Mouzat afegeix que la matèria s'assembla molt a la de la *discussion plaisante* que mantenen Gaucelm Faidit i el comte Jofre de Bretanya, que ell mateix edita: *Jauseume, quel vos est semblan* (XLVII). La proximitat, crec, és encara més gran amb el *partimen* entre Gui d'Ussel i probablement el vescomte Rainaut VI d'Aubusson, *Segner Rainaut, vos qi-us faitz amoros*, on Gui d'Ussel demana (Audiau 1921 [1993] XII 3–8):

De dos amantz qi amon leialmen
qals deu esser per razon plus joios:
cel q'és jagutz una noig ab s'amia
e n'a agut tot aqo q'el volia
e torna s'en, o l'autres qui lai vai,
q'en cuid'aver zo q'ab jazer s'eschai.

Les variants, tot i ser força —i petites—, no deixen percebre netament una via textual, d'altra banda hipotètica, que arribi als versos d'*Abrils issia*, i continuï inalterable en els anys posteriors. Només un *cusquecs* (v. 15) a EGQ podria fer albirar el *cascus* del v. 1185, però és massa poca cosa ara com ara per posar res en connexió.

Mouzat apunta que el text pot haver estat compost a la cort del Dalfí d'Alvèrnia entre 1185 i 1202. Si concedíssim que l'experiència amb el Dalfí del joglaret d'*Abrils issia* pogués respondre a un coneixement directe del mateix Ramon Vidal, res no s'oposaria al fet que hagués pogut conèixer aquest debat en aquella cort, i que cités a partir d'una anotació insuficient, o de memòria (potser una memòria voluntàriament edulcorada o simplement ajustada al caràcter més aviat genèric del pas, tot i que el més factible és que es tracti d'una *lectio faciliior* intencionada, obra d'algú que voldria esquivar perilloses evocacions).

Scott M. Francis (2009: 11-12) es pregunta a què pot ser degut que no esmenti el nom de Gaucelm Faidit. Certament, el cas és únic en el poema, cosa que no s'esdevé a *So fo e-l temps*, on tres cites corresponen a un joglaret, un castellà i un francès. No crec que es tracti d'un cas de rebuig i censura, com passa al *Breviari d'amor*, quan Matfre Ermengaud escriu, per exemple: *d'aquels nescis baratadors / [...] / fon us lo qual no-us nomnarai* (Ricketts 1976 vv. 31262–31264). No deixa de ser curiós que Ramon Vidal sigui també una víctima del sistema de referir-se a un trobador de manera indirecta, car així ho fa el mateix Matfre Ermengaud, que cita quatre versos d'*Abrils issia*, i els atribueix a *us trobaires cortés* (vv. 33319–33322), i

Cerverí de Girona al *Maldit-Bendit*, tot qualificant-lo d'*us nostres savis* (Riquer 1947 v. 615), després d'esmentar un vers de *So fo e-l temps*. M'inclino, doncs, a creure que si opta per no citar explícitament Gaucelm Faidit és perquè el més probable era que no estava en disposició de dir el nom de l'autor, car fóra ben factible que no recordés quin punt de vista sostenia cadascun dels contendents.

So fo e-l temps c'om era gais és també un poema farcit de citacions, la majoria de les quals han estat sortosament identificades. Amb algunes excepcions. Una la trobem als vv. 829–831 de l'ed. Field, 798-800 de l'ed. Cornicelius, 786–788 de l'ed. Huchet, totes coincidents, assignats prèviament a *en Miraval, c'anc no fo fals*:

Vers es que jes trobars dessals
non es proeza senes als,
ni sol .I. mestier valor.

Cornicelius va anotar: «Diese Verse habe ich in den von R. Miraval gedruckten Gedichten nicht gefunden» (1888: 85). En sentit idèntic, Jaume Massó i Torrents va confessar que no havia trobat «aquest passatge entre les poesies publicades del trobador» (1923: 360). Field va afirmar que «la resta del poema no s'ha conservat», mentre que Huchet assegurava que «ces vers n'appartiennent à aucune pièce connue de Raimon de Miraval». No és així.

Les notes de Cornicelius i Massó són perfectament comprensibles, des del moment que el poema que conté aquests tres versos no fou editat fins l'any 1939 per Adolf Kolsen (*Beiträge zur Altprovenzalischen Lyrik* St. 30 vv. 22–24), els quals pertanyen, en efecte, a una peça conservada i coneguda de Raimon de Miraval: *S'a dreg fos chantars grazitz* (P-C 406, 37; Topsfield 1971 X), i que l'ús que n'havia fet Ramon Vidal ja havia estat indicat pel mateix Topsfield. És interessant de consignar que tant Kolsen com Topsfield s'estimen més la versió del cançoner C:

Vers es que trobars *ses als*
non es proeza *cabals*
ni sol us mestiers valors.

Un cas semblant és produïx una mica més endavant, als vv. 1008-1009 de l'ed. Field, 977-978 de l'ed. Cornicelius, 965-966 de l'ed. Huchet, que l'autor *auzi dir / al joglaret en son verset*:

E si-l bos faitz a la fin non paret,
tot cant a fag lo senhor es mens.

«Única referència», anota Massó, després que Cornicelius renunciés a fer cap comentari. Field escriu: «El *joglaret* és impossible d'identificar i la resta del seu poema és definitivament perdut». Huchet, per la seva banda, es limita a un lacònic «anonyme».

Tampoc no és així. El *joglaret* és el gascó Alegret i el poema s'inicia amb el vers *Ara pareisson ll'arbre sec*, els versos 20-21 del qual diuen així (Dejeanne 1907: 227; Jeanroy 1923 II):

E se-l bos fetz a la fin non parec
tot qant ha fag le seinhers es nientz.

El poema i la seva relació amb Ramon Vidal havien estat perfectament descrits a la BdT, i palesava un coneixement extraordinari de la literatura trobadoresca (17,2).¹

1. Agraeixo vivament a Stefano Asperti que, fent prova de generositat i erudició, m'ho hagi indicat.

Referències bibliogràfiques

- ASTON, Stanley C. (1953): *Peirol. Troubadour of Auvergne*, Cambridge.
- AUDIAU, Jean (1993): *Les poésies des quatre troubadours d'Ussel*, Raphèle-lès-Arles.
- BARTSCH, Karl (1856): *Denkmäler der provenzalischen Literatur*, Stuttgart.
- BOHS, Wilhelm (1988): *Raimon Vidal de Bezaudun. Abrils issi'e mays intrava*, Cournon d'Auvergne.
- CORNICELIUS, Max (1888): *So fo e-l temps c'om era jays. Nouvelle von Raimon Vidal*, Berlín.
- DEJEANNE, J. M. L. (1907): *Alegret, troubadour gascon du XIIe siècle*, AdM, XIX, 221–231.
- FIELD, Hugh (1989–1991): *Ramon Vidal de Besalú. Obra poètica*, 2 vols., Barcelona.
- FRANCIS, Scott M. (2009): «The joglar as Salesman in Ramon Vidal de Besalú's *Abrils issia e mays intrava*», *Tenso*, núm. 24, pp. 1–19.
- HARVEY, Ruth; PATERSON, Linda M. (2010): *The Troubadours tenso and partimens. A Critical Edition*, 3 vols., XXX.
- HUCHET, Jean-Charles (1992): *Nouvelles occitanes du Moyen Âge*, París.
- JEANROY (1904): Compte rendu. «Bohs *Abrils issi'e mays intrava*», *Romania*, núm. 33, pp. 612–615.
- JEANROY (1923): *Jongleurs et troubadours gascons des XIIe et XIIIe siècles*, París, CFMA.
- KOLSEN, Adolf (1939): *Beiträge zur Altprovenzalischen Lyrik*, Florència.
- MASSÓ I TORRENTS, Jaume (1923): «La cançó provençal en la literatura catalana», dins *Miscel·lània Prat de la Riba*, I, Barcelona, IEC, pp. 341–460.
- MOUZAT, Jean (1965): *Les poésies de Gaucelm Faidit*, BM, París.
- RICKETTS, Peter T. (1976): *Matfre Ermengaud. Le Breviari d'amor*, Leiden.
- RIQUER, Martí de (1947): *Obras completas del trovador Cerverí de Girona*, Barcelona.
- SIMÓ, Meritxell (2011): «Les citations lyriques des *novas rimadas*: Raimon Vidal vs Jean Renart», *Rlr*, núm. CXV, 2, pp. 425–451.
- TOPSFIELD, Leslie T. (1971): *Les poésies du troubadour Raimon de Miraval*, París.

Les Closes i Climent: Anglada homenatja Fages

MARIÀNGELA VILALLONGA

Universitat de Girona / Institut d'Estudis Catalans

Quan vaig arribar a la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, com a nova membre numerària, el mes de febrer de l'any 2005, Joan Martí i Castell n'era el president. Feia quatre mesos que s'havia creat, i que jo dirigia, a la Universitat de Girona l'aleshores anomenada Càtedra M. Àngels Anglada. L'escriptora que donava nom a la Càtedra havia estat membre de la Secció Filològica des del mes de maig de 1991 fins a la seva mort el dia de Sant Jordi de l'any 1999. Em sembla que no m'equivocaré gaire si afirmo que, pràcticament en cada reunió ordinària de la Secció Filològica, quan arribàvem al darrer punt de l'ordre del dia, «precis i preguntes», jo alçava la mà per demanar la paraula i per informar d'alguna de les activitats de la Càtedra. Encara tinc fixat a la memòria el somriure de Joan Martí, en veure la meua mà alçada, i no se m'esborrarà mai la seva gentilesa. És per això que, a l'hora de triar un tema per participar en aquesta *Miscel·lània*, m'ha semblat que havia d'evocar aquesta circumstància i fer uns apunts sobre l'obra de Maria Àngels Anglada acarant-la amb l'obra de Carles Fages de Climent, autor que des del mes d'octubre de l'any 2014 acompanya Anglada en el nom de la Càtedra de Patrimoni Literari Maria Àngels Anglada – Carles Fages de Climent, que encara tinc la sort de dirigir.

El dia 22 de març de l'any 1968 un poeta de 65 anys apostava per una poeta de 38 anys en la Festa de la Poesia de Figueres. Carles Fages de Climent, ànima i mantenidor d'aquella festa, no s'estava de proclamar que un dels versos d'aquella poeta, encara inèdita, era «generós de fragàncies líriques» i tenia «la gràcia dels madrigals històrics». La poeta era Maria Àngels Anglada. Fages moria al cap de pocs mesos, ja acomplerts els 66 anys, el dia 1 d'octubre de 1968. Anglada publicà el seu primer poemari, *Díptic*, l'any 1972 i moria als 69 anys d'edat, el dia de Sant Jordi de l'any 1999. A la *Revista de Palafrugell* del juliol de 1976, Anglada va escriure sobre la influència dels mites grecs en l'obra de Fages el qual els usa, diu, «amb naturalitat, com vells coneguts, com un element estètic en la seva poesia». Vet aquí, doncs, un dels punts que, a més de la terra que els va acollir i la consciència de la llengua, agermana els dos autors: el cultiu dels clàssics, l'amor pels clàssics llatins i grecs, l'ideal dels clàssics. Però hi ha, em penso, alguna cosa més que tot just apuntaré en aquest paper.

L'any 1933, Fages va publicar per primera vegada, a Llibreria Catalònia de Barcelona, *Climent*, una obra en prosa que descriu tota una nissaga, els Climent de Castelló d'Empúries, la família materna de l'autor. Amb aquesta obra Fages s'endinsa en la història familiar. No és només un quadre costumista que recrea l'ambient de la vila i de la senyoria rural de l'època dels avantpassats vuitcentistes de Fages a Castelló d'Empúries, sinó que és també una proclama generacional. De l'obra se'n va fer una segona edició l'any 1969, *Climent*, a cura de Jaume Maurici (Aubert Impressor, Olot). I l'any 2009 en va aparèixer la tercera edició a la Col·lecció Josep Pla de la Diputació de Girona.

Climent és una peça en prosa a cavall entre la novel·la, l'assaig i la biografia, construïda a partir de materials de l'arxiu familiar de l'autor. Fages hi vol descriure la vida de dos dels seus avantpassats, masculins. Així, d'una banda, Enric de Climent Casadevall, rebesavi de l'autor, és el protagonista de la primera part de l'obra i se li dediquen 13 capítols. I de l'altra, la biografia novel·lada del besavi Enric de Climent i Vidal ocupa els 17 capítols de la segona part.

A través de les vides atzaroses dels dos Climent, Fages té la voluntat, a més, de retratar la manera de viure d'una família de terratinents de Castelló d'Empúries, de l'Empordà, durant el convuls segle XIX. És així que en l'obra apareixen les lluites polítiques en les quals es van implicar els Climent, les petiteses i les grandeses de la nissaga, obligats per l'origen, somoguts per les passions, amb les seves actituds que mereixen aplaudiments, però també exilis. Les llums i les ombres de la família de l'autor van omplint els dies i les nits de l'obra. Fages fa literatura enfilant documentació familiar, com explica en les dues primeres pàgines de l'obra que porten el títol de «Justificació del llibre», tota una declaració d'intencions i de principis, a la manera de les peces dramàtiques dels clàssics: l'autor posa les cartes damunt de la taula.

Així comença aquesta «Justificació» del *Climent* de Fages:

Aquest llibre no l'he concebut. M'ha nascut a les mans mentre removia papers a la recerca de quelcom indeterminat, potser a la recerca de mi mateix. No pertany, doncs, a la novel·lística. Tampoc, ben bé, a la biografia. És, més aviat, un quadre costumari, en el qual, amb una veracitat escrupolosa, he tingut cura de l'ordre de la composició i la decoració de l'ambient. Un ambient de poble, de senyoria rural, de dret consuetudinari català, de breus experiències cortesanes, de *pronunciamientos* i de caciquismes. Un espectacle entre bastidors de les intimitats i passions que produï el fregadís d'unes vides massa pròximes. I entre les misèries, les baixeses i l'ombra que es projecta ran de terra, per les esclatxes, sempre la llum de l'ideal.

I continua més endavant:

Per argument, només el destí. Els fets, simplement, són enfilats i relatats tal com s'esdevingueren. Els personatges centrals, Enric de Climent i Vidal, i el seu pare, Enric de Climent i Casadevall, a desgrat de la semblança dels noms i dels caràcters, són com la cara i la creu d'un mateix encuny. De les passions i rauxes de tots dos —una tradició d'àrea reduïdíssima, però tanmateix una tradició— tendia, en jo recollir-la, a fer-ne un sol i únic personatge.

L'any 1978, Maria Àngels Anglada presentava la seva primera novel·la *Les Closes* al Premi Josep Pla, convocat per l'editorial Destino. El va guanyar. Ja feia temps que hi treballava, des de l'any 1974. De fet, al final de l'obra, Anglada anotà «Alt Empordà. Agost del 1974 – Novembre del 1975». Abans havia escrit i publicat poesia, animada justament per Fages, com ja ha estat dit. A *Les Closes*, Anglada vol narrar l'acusació i condemna injusta que va patir Dolors Canals, una avantpassada del seu marit, Jordi Geli. La figura de la besàvia i el paisatge de l'Empordà que Anglada havia fet seu, quan es va casar amb el fill dels propietaris de la finca de Vilamacolum, són en l'origen de la novel·la. Tot, però, sota noms ficticis.

Hi utilitza llenguatges molt diferents, segons ella mateixa explicà en diverses ocasions, en part perquè fa servir materials de l'arxiu familiar: cartes, retalls de diaris de l'època i sobretot un document redactat per l'advocat defensor de la protagonista, Narcís Fages de Romà, que el pare havia fet publicar. És, com la de Fages, una peça en prosa, de caràcter narratiu, a cavall aquesta de la novel·la, la poesia, la biografia i l'assaig.

Em fa l'efecte que Maria Àngels Anglada va voler homenatjar Fages de Climent i la seva obra *Climent* en la seva primera novel·la. És clar que hi podem trobar altres referents literaris, clàssics i contemporanis. Però em sembla que l'estructura narrativa de la novel·la, el tema, l'acció, els personatges, tot plegat mostra la voluntat d'Anglada d'entroncar-se en la tradició de Fages i el seu *Climent*. L'època en què està ambientada la novel·la és també el segle XIX. L'obra descriu un dels grans casals empordanesos, can Geli de Vilamacolum. La utilització de l'arxiu familiar és constant i fonamental. I el «Pròleg» amb el qual Maria Àngels Anglada encapçala el volum és ben clar. Com a *Climent*.

Així diu el segon paràgraf de *Les Closes* d'Anglada:

Un vespre, doncs, que tornàvem de les closes, vaig decidir que era per a mi absolutament necessari d'escriure els fets que havien succeït —fa més de cent anys— a la mateixa casa on vivíem, no pas lluny de les suaus corbes del Fluvià. Havia sentit parlar força de la besàvia, a la família: sobretot, és clar, del seu procés (decretat, però, per un inexpert i ambiciós fiscal substituït), mesos després de la mort tràgica del seu marit. I em vaig posar a remenar i triar els vells papers del gran armari de noguera cercant-hi la petja de Dolors, Maria Gràcia, Elisabets Canals. Donava bo de fer-ho perquè la calor havia començat a cedir i l'estiu, arribada la segona quinzena d'agost, s'endolcia en tardes molt benignes, que jo passava empaitant aquella imatge que entrelluïa i s'amagava.

Han passat els anys, Fages havia ajudat Anglada en els seus inicis en la literatura. A l'hora de fer la seva primera novel·la, Anglada s'inscriu en la tradició clàssica, en la tradició de la millor literatura europea, i també en la tradició de la terra que l'ha acollida, l'Empordà de Fages, i l'obra de Fages. Hi ha, amb tot, una diferència ben intencionada també, em penso, en l'escriptora. És un personatge femení el protagonista de la novel·la d'Anglada. És així que Anglada amb la història de Dolors Canals pot donar veu a una dona, la veu principal. I pot reivindicar una injustícia. És aquesta circumstància que devia moure també Anglada a escriure aquesta obra, sota l'ombra dels *Climent* de Fages.

Si a *Climent* podem llegir la història de dos protagonistes que sobresurten i també la de tota una nissaga, a *Les Closes* Dolors Canals és acompanyada d'altres personatges secundaris que no per això tenen menys rellevància. Així ens ho diu Anglada al tercer paràgraf del «Pròleg»:

Molt aviat d'altres ombres van venir a fer-li costat: un poble de morts perdia a poc a poc la seva llunyania i habitava lentament la gran i vella casa, la plaça i els carrers polsosos de Vilasirvent, els camps de regadiu, els aspres i les closes on esperava l'erba just tallada i flairosa entre les vorades de saules i freixes ombradissos. Des del gran balcó encarat a marinada veig encara la mateixa plaça on van ballar la Susanna Llandrich i la Llàcia Hilari quan van saber que «donya Dolors» havia estat detinguda; i, pel camí de la tramuntana, l'antic camí ral pel qual corrien en títburi la besàvia i el seu marit, Tomàs Moragues, empolegant a l'estiu la plata de les oliveres.

Al primer paràgraf del «Pròleg» de *Les Closes*, Anglada descriu d'una manera poètica com se li apareix l'ombra de la besàvia, com a Virgili. Aquesta ombra la recupera l'autora al final de l'obra, en les darreres paraules que ens retornen cíclicament a l'inici. Així comença *Les Closes*:

Sovint pensava en la història de la besàvia a l'hora suspesa del capvespre, quan venien «ombres lleugeres i espectres orfes de llum». I això era natural, perquè ella encara no era per a mi una altra cosa que una ombra darrere un nom. Quina claror —pensava— pot revelar-nos el rostre autèntic dels morts que no hem conegut? Només l'opacitat una mica translúcida dels objectes i dels papers que en servem, el vidre entelat dels mots d'aquells que el recorden. I així ens cal endevinar el seu gest, com el pas d'un ocell pel moviment de les fosques fulles de l'heura.

La represa final de l'ombra de la besàvia és expressada d'aquesta manera en les darreres paraules de *Les Closes*:

Si vols que et sigui franca, però, hi ha dues coses que potser sí que trobo a faltar aquí a Bellví, alguna vegada. Una és la marinada, que ací gairebé mai no arriba, i a Vilasirvent deixava tota la casa fresca com una flor; semblava que em dugués la frescor del mar, que m'agradava d'anar a veure alguna vegada. S'aturà com perduda en els seus pensaments i amb l'ombra d'un somriure. —I l'altra? —li vaig demanar. —L'altra cosa que enyoro, Adelaida, és... aquella flaire d'herba de les Closes! No vull afegir res més a aquests mots de l'àvia. Em sembla just que lliguin, lleugers i grèvols, aquesta vella garba de records que no sé si t'ajudarà, com tu voldries, a conèixer una ombra darrere un nom.

I així acaba *Climent*:

Que em perdoni en Climentet si enmig d'aquestes vides atzaroses m'he atrevit a exhumar el record perdut de la seva modèstia, amb l'esbós de la intensa novel·la de la seva existència que ha de restar, probablement, sense escriure. Perquè segueixi vetllant per mi, potser li dediqui un dia o altre una pedra, sense data ni nom, en un racó ombriu del jardí, on ensenyaré als meus fills a venerar-lo com un déu familiar.

Semblantment, Anglada en el «Pròleg» fa esment del clos de la casa familiar amb els seus déus propis, quan diu: «Aquesta carta em va ajudar molt més que els diaris de l'època, que tanmateix també van reflectir boirosament les imatges d'aquells fets que eren per a nosaltres una petita, casolana mitologia.»

Vet aquí el darrer paràgraf de la «Justificació»:

Per relligar entorn d'aquests noms llur modesta tradició amb el record familiar i el testimoni dels qui els conegueren, no m'ha calgut altra cosa que allargar el braç. Curosament servada en ordenades carpetes, atapeïda en voluminosos copiadors, gairebé tota la correspondència que despatxaren i tota la que reberen ha estat al meu abast. Lletres de festeig i de discòrdia matrimonial. Lletres a les amistançades. Conspiracions, dones violades, lletres de l'exili i de la presó, de política de cacicat i de tupinada, comentari ininterromput de la política general i europea. Petita història, sense la qual no existiria la gran. Moltes coses ordinàries i cap d'extraordinària. Anècdota viva, concreta, nodriment per a les vastes abstraccions conegudes. Pols d'arxiu i una mica d'emoció. Heus ací aquest llibre.

Al final del «Pròleg», Maria Àngels Anglada diu:

Les planes que llegireu són el resultat, com anava venint a les meves mans, de les recerques que vaig començar aquell estiu i continuar en una de les llargues i tèbies tardors de l'Empordà: tot allò que he pogut bagotar entre els pàmpols esgrogueïts de diaris i papers, les petges dels camins del record, insistent i tenaç.

Records i ombres, llums i arxius privats, el paisatge de l'Empordà com a escenari, els clàssics en el rerefons, la defensa de la llengua i dels més febles, tot això uneix Anglada i Fages, ara tots dos agermanats a la Càtedra de Patrimoni Literari.

Referències bibliogràfiques

ANGLADA, Maria Àngels (1979): *Les Closes*, Destino, Barcelona.

ANGLADA, Maria Àngels (1976): «Mites grecs en la Balada del sabater d'Ordis», *Revista de Palafrugell*, núm. 174 (1976), p. 7.

ANGLADA, Maria Àngels (2003): «Carles Fages de Climent i el mite grec», *Avui Cultura* (27.3.2003), p. 1-3.

FAGES DE CLIMENT, Carles (2009): *Climent*, Diputació de Girona, Girona.

FAGES DE CLIMENT, Carles (2003): «Festa de la poesia 1968», *Avui Cultura* (27.3.2003), p. 3.

Sobre *El silenci*, de Carles Duarte (2001)

MARIE-CLAIRE ZIMMERMANN

Universitat de París-Sorbona / Institut d'Estudis Catalans

El 2001, Carles Duarte va publicar un llibre de poemes intitulat *El silenci*, amb un frontispici de Josep Maria Subirachs.¹ Quan comencem a llegir veiem de seguida que l'organització dels trenta-cinc textos que conté correspon a un sistema particular basat en la reiteració. En efecte, cada poema va precedit d'un epígraf, el qual, com tots els altres, figura en un únic llibre, les *Ennèades* de Plotí.² És corrent en l'obra de Carles Duarte que hi hagi citacions variades o noms de persones amigues abans d'un text poètic,³ però només en tres poemaris l'epígraf prové d'una sola obra: *Ha-Cohen*,⁴ *Triptic hebreu*⁵ i *Els immortals*, inspirat per les *Metamorfosis* d'Ovidi.⁶ Aquesta pràctica no deixa de suscitar preguntes per part del lector d'avui perquè si trenta-cinc de les *Ennèades* de Plotí figuren en el llibre de Carles Duarte és que els poemes no podien ser llegits sols, i que Plotí és una font d'idees i de formes que han d'acompanyar i d'enriquir la lectura dels poemes duartians. Però com que el lector no coneix forçosament l'obra de Plotí, com interpretarà aquesta aliança entre dos tipus literaris tan diferents? Hi haurà —o no— un risc de monotonia o, al contrari, un joc subtil entre dos discursos que tenen relacions molt més profundes del que pensàvem *a priori*? És possible també que el lector modern se senti una mica desorientat amb vista a un text molt antic transmès per Porfiri, que era alumne de Plotí (204–270) i que està dividit en sis grups de nou textos. S'ha de contestar immediatament que Carles Duarte inscriu els epígrafs en català, mentre que molts poetes espanyols i catalans del

1. Carles Duarte (2001): *El silenci*, Barcelona, La Magrana.

2. Carles Duarte, *ibid.* Els poemes no tenen títol; van precedits d'una xifra romana, entre I i XXXV. Les citacions figuren entre el títol i els versos.

3. Això es pot comprovar en: Carles Duarte i Montserrat (2010): *Sacosta el mar. Poesia 1984-2009*, València, Tres i Quatre. En *El silenci*, només després del darrer poema (p. 46) hi figuren algunes «Endreces», és a dir, una llista de persones a qui van dedicats els textos següents: I, III, V, XII, XXI, XXX, XXXIII, XXXIV (p. 49).

4. Carles Duarte (1999): *Ha-Cohen*, Barcelona, Seuba, edició bilingüe català-castellà, trad. d'Àngeles Cardona; 2a ed., Barcelona, Comte d'Aure, 2004.

5. Carles Duarte (2002): *Triptic hebreu*, Barcelona, La Magrana; 2a ed., València, Tres i Quatre, 2004. *Cohélet, Ben Sira i Qumram*, primer publicats de manera independent, Barcelona, Editorial Columna, 1996-1997.

6. Carles Duarte (2006): *Els immortals*, València, Tres i Quatre.

segle XXI deixen sovint els epígrafs en la llengua original. També constatem que Carles Duarte fa figurar citacions breus, ben sintetitzades amb punts suspensius, perquè destaquí el mot essencial que serà poetitzat en els textos duartians. No es tracta d'una glosa ni d'un comentari de Plotí, sinó d'imatges pròpies del poeta català, el nostre contemporani que és capaç de dialogar amb Plotí per abordar la qüestió de la unitat del món però també per evocar la vida i la mort de l'home en general, sobretot per crear un espai de bellesa poètica amb els mots de la llengua catalana. Tanmateix s'ha de dissipar una última ambigüitat: *El silenci* no és, de cap manera, un llibre de filosofia. Carles Duarte és un poeta i els trenta-cinc textos són exclusivament poemes. Ell mateix ho diu clarament en la introducció que va redactar per a la publicació de la traducció del seu poemari a l'alemany:

Però que ningú no s'enganyi. *El silenci* no és un estudi sobre el pensament de Plotí ni un tractat filosòfic. El lector té davant els seus ulls un llibre de poesia, una obra, doncs, commoguda, que parla de misteris i perplexitats des de la mirada del poeta, que es reconeix fràgil, però també joiosament unit a la vida.⁷

Una prova més de la llibertat del poeta és que en *El silenci*⁸ no es respecta la cronologia de les *Ennèades*, ja que no es tracta de descobrir progressivament l'obra de Plotí. Per exemple, si comença Duarte citant el III.8.5 (p. 5), passa després al V.2.1 (p. 6, p. 8), al V.3.16 (p. 9), al IV.3.4 (p. 10), torna llavors al II.1.1 (p. 11), etc. I és així fins al darrer poema, el XXXV (p. 46). Aquesta nova ordenació correspon, doncs, exclusivament, al projecte poètic de Carles Duarte en el moment d'escriure aquest llibre de poemes.

Llavors el lector descobreix el joc que s'estableix entre les citacions de Plotí i el text de Carles Duarte. En la majoria dels casos, un mot essencial del filòsof sorgeix en un vers del poema que segueix i és vist com el centre o l'eix de la creació poètica. Molt sovint aquest mot es troba en el primer vers. Així, en el poema I, l'epígraf «Tot passa en el silenci», Plotí, *Ennèades*, III.8.5 precedeix el vers inicial: «Al principi només era el silenci» (p. 5) i l'últim vers diu encara: «només viu el silenci» (p. 5). El mot-clau és generalment un substantiu acompanyat o no d'un adjectiu. A vegades es repeteix exactament en el poema, però de tant en tant, amb modificacions gramaticals: sense l'article, en singular o en plural, perquè la paraula plotiniana sigui sempre reinventada a través de l'experiència del poeta, perquè si es manté la unitat és també a través de la diversitat i del moviment.

En primer lloc, citarem els mots clau que passen literalment de Plotí a Carles Duarte, en vint-i-dos poemes: «silenci» (I, p. 5); «engendra» (III, p. 8); «una immensa puixança» (IV, p. 9); «l'arbre» (V, p. 10); «El canvi» (VI, p. 11); «els contraris» (VII, p. 12); «el món» (VIII, p. 13); «un cavall [...] els homes» (IX, p. 14); «l'infinit» (X, p. 15); «Els animals» (XI, p. 16); «l'instant [...] el passat» (XII, p. 18); «els cossos» (XIV, p. 21); «Imagino» (XVIII, p. 25); «una ànima» (XIX, p. 16); «d'un cos» (XX, p. 27); «És bell el món» (XXI, p. 29); «una ànima» (XXII, p. 30); «L'univers» (XXIII, p. 31); «Déu» (XXIV, p. 33); «Del cigne» (XXV, p. 34); «l'amor» (XXIX, p. 38); «I els cossos» (XXXIII, p. 43); «L'U» (XXXV, p. 46). En els altres poemes no es repeteix exactament el mot plotinià, però sorgeixen sinònims o es desenvolupen les evocacions dels llocs i dels éssers, particularment a partir dels últims poemes duartians, la qual cosa deixa suposar l'amplificació de la invenció poètica, cada vegada més lliure i més substancial.

7. Carles Duarte; Antonio. Hervás Amezcua (2007): *Die Stille. Le silence. El silencio. El silencio*, Bexbach, Edition Buchholz.

8. Carles Duarte, *El silenci*, op. cit., p. 5, 6, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 46.

Ens sembla necessari analitzar dos casos particulars perquè els mots en qüestió són fonamentals per a la comprensió global del poemari. Es tracta de dos conceptes bàsics de la filosofia de Plotí: l'U i Déu.

L'U és un substantiu on la majúscula (U) designa i corrobora la unitat de l'univers, la qual es manifesta de tres maneres: primer, únicament en l'epígraf; en segon lloc, només en el text poètic i, per fi, al mateix temps en la citació i en el poema. Per entendre millor el fenomen seguirem l'ordre cronològic dels poemes en *El silenci*. Començarem, doncs, amb les citacions: «L'U és totes les coses i cap d'elles», V.2.1 (II, p. 6); «L'U no és pas, ell mateix, l'ésser, sinó el qui engendra», V.2.1 (III, p. 8); «L'U és una puixança, una immensa puixança», V.3.16 (IV, p. 9); «[L'U] és la puixança de tot; sense ell, res no existeix [...]. La vida flueix d'ell com d'una font», III.8.10 (XVI, p. 23); «Aquesta natura eterna que és tan bella, és a prop de l'U; ve d'ell i hi va; no se n'allunya», III.7.6 (XXI, p. 29); «Heràclit sap que l'U és etern i intel·ligible, perquè, segons ell, els cossos són en un esdevenir i en un escolar-se perpetu», V.1.9 (XXXIII, p. 43).

En canvi, l'U figura només en el poema V i no té majúscula: «Tot és u i és arreu» (p. 10). Es tracta en aquest cas del darrer vers; llavors, d'una mena de conclusió. En el poema XXXIV, l'U, amb minúscula, apareix dues vegades en el text; la citació plotiniana al·ludia solament a «una unitat» (*Ennèades*, VI.2.5). Arribem a una integració poètica d'aquesta noció d'unitat perquè en tots els textos anteriors s'han creat paisatges, experiències, que són la prova més forta d'un predomini de l'U sobre les contradiccions que poden existir en el món. S'explica així el pas de l'U a l'adjectiu «u» amb minúscula:

Tot és u i aquest mar
torna a ser l'horitzó
on els ulls s'alenteixen
i on ells dies s'adormen.

Tot és U i és divers
i hi alena la llum
mentre espera el retorn
a la deu que no pot eixugar-se. (p. 44-45)

Per fi, l'últim text, el XXXV, és l'únic cas de conjunció entre la citació i el poema:

«L'U és la causa de la causa.»
Plotí, *Ennèades*, VI.8.18

Més enllà de l'arrel i del núvol,
de la veu i del tacte,
de la nit i la mort,
més enllà del misteri,
de la pols i el no-res,
de la fosca i el blau
d'on el cel i la mar es confonen,
hi ha una vida emergint del silenci,
de l'U,
de la immensa puixança,
la causa i l'origen:
sempre el món recomença. (p. 46)

L'U s'escriu aquí amb majúscula. L'epígraf és breu i conté la definició essencial del concepte plotinià; el poema també és breu (dotze versos), però demostra l'harmonia final que s'es-

tableix entre la paraula plotiniana i els mots de Carles Duarte, perquè els dos llenguatges han guardat llur pròpia essència, la de la filosofia, la de la poesia. Els sis primers versos designen realitats contràries que podien semblar incompatibles, però que van a confluïr de manera molt optimista. En els cinc últims versos tornen els mots de Plotí, «silenci», «l'U», «puixança», «origen» i, en l'últim vers, coincideixen el llenguatge de Plotí i la paraula duartiana, com si fos un veritable acte de fe.

Un altre mot, sempre escrit amb majúscula, «Déu», ens sembla molt enigmàtic i, al mateix temps, essencial en *El silenci*.

Aquí el joc entre citació i poema no genera més que dues pràctiques: o Déu figura únicament en el text poètic o està mencionat en l'epígraf i en els versos. No tenim cap exemple d'utilització exclusiva del mot en la citació plotiniana.

En el primer text (I) notem que l'epígraf conté només una referència al silenci, «Tot passa en el silenci», Plotí, *Ennèades*, III.8.5 (p. 5), com si hi hagués un eco del títol del poemari, *El silenci*, i veiem que el primer vers al·ludeix també al silenci: «Al principi només era el silenci» (p. 5). Però, en el segon i el tercer versos, sorgeix Déu i aquí comencen les interrogacions del lector:

Déu no havia nascut.

Déu nasqué del silenci
per crear-hi una vida incessant,
un batec sense fi.

En sorgí l'univers
i era blau.

Existí la matèria,
la Terra esdevenia. (p. 5)

En aquests versos, Déu és el creador de l'univers i es podria interpretar com a Déu bíblic —el del *Gènesi*— o com a Déu neoplatònic, però la presència del verb «nasqué», aplicat a Déu, no pot coincidir amb el llenguatge bíblic, el qual es refereix a l'eternitat de Déu i, per tant, a la impossibilitat d'una naixença de Déu. Llavors com podem interpretar els dos verbs: «no havia nascut» i «nasqué»? L'espai en blanc entre els versos 2 i 3 ens orienta cap a una troballa poètica de Carles Duarte. En efecte, el que sembla decisiu aquí és la creació del món, que és un punt de partida, un «començament», com diuen el *Gènesi* (1-2) i l'*Evangelí segons Sant Joan* (I, 1), però en aquests dos textos bíblics, Déu, per crear, es val de la paraula, mentre que en *El silenci* la creació no es fa amb el llenguatge, sinó amb la matèria. Doncs «el silenci» del primer vers (p. 5) podria ser l'infinit o la infinitat, la transcripció poètica d'un no-temps, també d'una invisible totalitat que no té nom. L'ús del verb «nasqué» s'explicaria en aquest cas per la intervenció de Déu, que es manifesta en un acte de creació, el qual serà «sense fi» (p. 5).

En un vers d'un altre poema (X), retrobem un Déu que no figurava en la citació plotiniana. El locutor que es val de la primera persona de singular està com fascinat per l'espai hivernal que és vertiginós, i, de sobte, sorgeix una al·lusió a Déu:

Aquest blau de l'hivern
pronuncia el vell nom de l'infinit.

Em deixo endur pel seu vertigen
fins al llindar del somni.

Un Déu pietós m'ha concedit l'oblit. (p. 15)

Aquí s'expressa un jo que es diu «Fràgil» (p. 15) amb vista a la immensitat de l'univers; malgrat tot, pot contemplar i pensar perquè la compassió d'un Déu personal —qui és aquest Déu? Potser el Déu cristià?— li permet d'oblidar les coses més negatives que haurien pogut impedir l'acceptació dels límits de la vida i de l'espai visible. El locutor accedeix al coneixement d'una veritat: «Persisteix la matèria» (p. 15) i ara entenem la presència en el segon vers de «l'infinit» (p. 15), perquè en l'epígraf ja hi havia una definició ben clara de l'infinit com a matèria: «L'infinit no és un accident de la matèria; és la matèria mateixa», Plotí, *Ennèades*, II.4.15 (p. 15).

Arribem a un tercer poema (XXIV, p. 33), en què, per primera i última vegada, s'inscriu Déu al mateix temps en la citació i en el poema duartí. Aquí Plotí fa una pregunta i contesta amb conceptes estrictament filosòfics: «Com coneixem Déu? Com un principi que plana damunt de la natura intel·ligible i de l'ésser real» (*Ennèades*, I.1.8). El poema és una resposta a la pregunta de Plotí: el jo parla en primera persona del present d'indicatiu i el mot Déu s'inscriu cinc vegades sota la forma d'una mateixa anàfora: «Conec Déu» (p. 33). Però sorprenen les circumstàncies, els espais, els sentiments que coincideixen amb el coneixement de Déu, perquè tots van exclusivament lligats amb el dolor, la por, la soledat i la mort. Déu és, doncs, la consolació o, més exactament, una presència, en els moments en què l'home podria desesperar. No sabem el que designa el verb «conec» i el poema és com un cant o una oració en què s'imposa implacablement tot el destí humà. És lícit interpretar aquest text com a evocació del Déu cristià o com a somni d'un Déu cristià. L'impacte de l'anàfora creix en funció de l'organització de les estrofes —un quartet, un tercet, un quartet, un dístic, un vers— perquè aquí tenim un conjunt de catorze versos que, de fet, és un fals sonet (4+3+4+2+1) on ha canviat l'ordre habitual dels dos quartets, seguits dels dos tercets. Les enumeracions deixen pas al vers final, després de trencar-se el segon tercet, i arribem als límits de l'univers, a l'invisible, darrere les fronteres del món: «Conec Déu en els límits del blau» (p. 33). Existeix aquí un fort contrast entre el llenguatge teòric de Plotí i aquest poema XXIV, que tradueix amb una retòrica molt inventiva el dramatisme de la vida humana.

Si el nom de Déu no figura pas en el XXXII (p. 42), malgrat tot Plotí incita qualsevol contemplador a buscar «el creador» (III.8.11, p. 42). En el poema, el jo evoca diversos paisatges i accedeix a una percepció global de l'univers. Pressentim l'entusiasme del locutor amb vista a tot el que veu i toca. Llavors, després d'un espai en blanc, conclou en dos versos:

Cerco el Déu que ens habita,
el seu somni. (p. 42)

Després d'evocar la bellesa del món exterior, el locutor es dedica al final a una veritable exploració interior. Està buscant el Déu que, segons ell, tots tenim a dins, un Déu íntim, que podria coincidir amb el Déu cristià, però el jo duartí cerca molt més, ja que diu possible una integració en el somni de Déu, la qual cosa s'allunya del cristianisme, i aquí podem veure encara el resultat d'un treball poètic que produeix imatges conceptuals o, més exactament, conceptes que generen imatges.

Tanmateix el poeta no pot acontentar-se amb la utilització dels mots que vénen de Plotí o que ell mateix ha trobat per dialogar amb els epígrafs. En efecte, Carles Duarte celebra la bellesa de la natura i del cosmos i s'hauria de comentar més la funció de la sensació i dels sentits en l'evocació dels llocs i dels quatre elements. A més a més, destaca la sensualitat del jo evocant el cos i l'amor de la dona. Com sempre en la seva obra, Carles Duarte es val d'alguns substantius que tornen a sorgir en diversos poemes i poemaris i que constitueixen una mena de

xarxa personal que sempre s'està renovant i enriquint. Aquí no es pot fer la recensió completa d'aquests termes; només hi figuraran els que ens semblen essencials i més freqüents en *El silenci*.

La paraula primordial, la clau de la vida universal és «la llum», títol d'un llibre de Carles Duarte publicat el 2001.⁹ Molt sovint, aquest substantiu sorgeix en els primers versos del poema i és determinant per descobrir totes les formes del món: I, p. 5; II, v. 2, p. 6; III, v. 1, p. 8; IV, p. 9; V, v. 3, p. 10; VIII, v. 2, p. 13; X, p. 15; XI, p. 17; XIII, v. 2, p. 19; XIV, p. 21; XV, p. 22; XVI, p. 23; XVII, v. 1, p. 24; XVIII, v. 2, p. 25; XIX, v. 2, p. 26; XX, p. 27; XXI, v. 3, p. 29; XXIII, p. 32; XXVI, v. 3, p. 35; XXVII, v. 3, p. 36; XXVIII, p. 37; XXXII, p. 42; XXXIV, p. 44-45.

Associat a la llum, apareix un altre substantiu, «l'alè», que designa la respiració constant del món i de la matèria: III, p. 8; XI, v. 1 «Tan antic com l'alè», p. 16; XII, p. 18; XIX, v. 1 «Com l'alè de l'onada», p. 26; XXIII, p. 31; XXVII, p. 36; XXIX, p. 38.

Al cor d'aquest món, perceptible pels cinc sentits, hi ha la humanitat, els cossos, els contactes entre els éssers, els gestos d'amor i per designar el plaer que poden suscitar, sempre positiu i creador, Carles Duarte es val d'un mot que sorgeix també en diversos poemaris, «la pell», la de qualsevol persona, el locutor o l'estimada: VIII, «Sento sobre la pell l'olor de pluja», p. 13; XV, «La pell reviu el tacte de l'onada, / celebra el cos», p. 22; XVII, p. 24; XIX, p. 26; XXI, p. 29; XXII, p. 30; XXIII, p. 32; XXIV, p. 33; XXVII, p. 36; XXIX, p. 38; XXX, p. 39; XXXII, p. 42; XXXIV, p. 44.

Un altre mot té un impacte poètic decisiu; el poeta es val del singular «somni» i del plural «somnia». En el recull figuren onze ocurrences: IV, p. 9; VI, p. 11; IX, «El somni s'acompleix», p. 14; X, p. 15; XIII, p. 19; XVIII, p. 25; XXII, «i ara et parlen de somnis», p. 30; XXVIII, p. 37; XXIX, p. 38; XXX, p. 39; XXXII, p. 42; XXXIV, p. 44. El somni és polisèmic: pot designar els records, els signes que vénen de la memòria o de la imaginació, també les impressions i sensacions que neixen de la contemplació d'un paisatge, igualment la interioritat del jo que pot accedir a l'amor i tornar al món «en què tot conflueix» (XXIX, p. 38). Cal recordar que aquest mot essencial és el títol d'un altre recull de Carles Duarte, *El somni*, publicat el 2000¹⁰ i que, ja el 1991, figurava en el títol d'un altre poemari: *La pell del somni*.¹¹ En *El silenci*, al costat del somni hi apareix l'oblit, que és ambivalent, en part negatiu, en part necessari per arribar a l'harmonia i al coneixement del món: X, p. 15; XI, «Tan antic com l'oblit», p. 17; XXIV, p. 33; XXIX, p. 38; XXXI, p. 40; XXXII, p. 42.

Quan arribem al poema XXXIV —el penúltim—, en què s'afirma plenament la fe en la unitat i la diversitat de l'univers, retrobem gairebé tots aquests mots essencials que hem qualificat de duartians: «d'uns blaus llavis de llum», «les llavors de la pell i el record», «la mirada secreta del somni», «el silenci imprecís de la pedra» (p. 44-45). Tot això corrobora el rigor conceptual i la sensibilitat del poeta que va ser capaç de crear, a poc a poc, amb el llenguatge poètic, la part visible i la part invisible del món.

Ara ens toca examinar el discurs del locutor poètic, el que implica abans de tot l'anàlisi dels pronoms i dels verbs en *El silenci*. En dotze textos Carles Duarte utilitza la primera persona de plural, i això li serveix per designar tota la humanitat; destaca l'ús predominant d'«ens»: II, p. 7; VI, p. 11; VII, p. 12; XIII, p. 20; XIV, p. 21; XIX, p. 26; XXII, p. 30; XXIII, p. 31; XXV, p. 24; XXIX, p. 38; XXXI, p. 41; XXXII, p. 42. Però, ja en el tercer poema, i en deu textos, Carles Duarte es val de la segona persona de singular, dirigint-se en aquest cas a la seva

9. Carles Duarte (2001): *La llum*, Barcelona, Perspectiva Editorial Cultural.

10. Carles Duarte (2000): *El somni*, Barcelona, La Magrana.

11. Carles Duarte (1991): *La pell del somni*, Barcelona, Columna.

experiència, com si es tractés d'un llenguatge interior, o bé al·ludeix a un «tu» que potser és l'estimada, o l'home en general, l'altre, que està llegint el poema. El poeta es val de diverses formes pronominals: «t'», «teu», «et», «tu» i també de verbs conjugats.

Per fi arribem al personatge central, el jo, que sorgeix en el poema V i que intervé en vint-i-un textos, sobretot gràcies als verbs conjugats en primera persona del singular. És corrent que es manifesti aquest locutor en dos o tres versos d'un mateix poema, però no hi veiem cap senyal de solipsisme o d'egotisme. El discurs revela el desig de comunicar, de compartir les experiències vitals de tots els éssers; el jo és un home que troba els mots per afirmar el naixement de la vida dintre del silenci infinit: V, p. 10; VI, p. 11; VIII, p. 19; IX, p. 14; X, p. 15; XI, p. 17; XIII, p. 19; XVIII, p. 25; XX, «em cal saber qui sóc», p. 27; XXI, p. 29; XXII, p. 30; XXIII, «sóc qui era», p. 32; XXIV, p. 33; XXV, p. 34; XXVI, p. 35; XXVII, p. 36; XXVIII, p. 37; XXIX, p. 38; XXX, p. 39; XXXI, p. 40; XXXII, p. 42; XXXIII, p. 43. Falten encara alguns elements essencials per identificar el locutor personal: els trobem en el poema XXXIII, on el jo evoca els seus viatges a través del món —Tunísia, l'Alguer, Buenos Aires— i la bellesa d'alguns paisatges llunyans, però, entre dues referències als altres països, Duarte menciona un lloc precís de Catalunya, Montgó:

Raja el riu i roman
i fruita l'olivera
i màcompanyen
l'olor d'un gessamí
Des de Tunísia
i la Lluna de Nefta
i el blau tacte de l'aigua
mentre nedo a Montgó.

Sé que bufa de nou el mestral a l'Alguer (p. 43)

Com la majoria dels poetes catalans, Carles Duarte evoca sovint el mar —el Mediterrani— en la seva obra poètica, al·ludint al plaer que li procura el fet de nedar, però la presència del topònim «Montgó», lligat amb el color i el tacte, constitueix una mena de bateig del jo, dins les aigües de la seva llengua catalana. Ja havíem trobat Montgó el 1993 en *Llavis de terra*¹² i l'hem trobat el 2008 en *Maríntim*.¹³

Llavors no ens estranya que el temps verbal predominant en *El silenci* sigui el present d'indicatiu que tradueix, per part del locutor contemporani, el desig de viure i de pensar intensament ara mateix, i que també caracteritza l'eternitat del silenci i de la creació. Per això en l'últim vers del primer poema, I, després d'alguns perfets i imperfets que es refereixen al «principi» de la creació, apareix el present que s'imposarà després en el recull: «només viu el silenci» (p. 5). En *El silenci*, els perfets, els imperfets, pocs futurs, presents de subjuntiu, infinitius i gerundis serveixen per crear les imatges del món i els matisos de l'experiència humana. L'estudi dels temps verbals implicaria naturalment una recerca molt més aprofundida.

En aquest recull se senten dues veus: la de Plotí, el qual s'expressa en prosa, i la de Carles Duarte, en els trenta-cinc poemes que contenen entre deu i vint-i-tres versos. El significat sonor és doble i escoltem dues músiques verbals. Si l'epígraf és concís, els poemes tenen un ritme més lent, ja que consten de diversos espais en blanc que són transposicions visuals del silenci. A més, les estrofes no tenen la mateixa dimensió: el díptic és omnipresent, però també el tercet

12. Carles Duarte (1993): *Llavis de terra*, Barcelona, Columna, p. 19.

13. Carles Duarte (2008): *Maríntim*, Barcelona, Editorial Meteora, p. 15–19.

i el quartet i, en el poemes finals, sobretot a partir del XXX, les estrofes són més consistents (entre nou i quinze versos). Carles Duarte es val de la polimetria: els versos dominants són l'enneasíl·lab i l'hexasíl·lab, però de tant en tant, s'introdueix un decasíl·lab sempre aïllat, que és el gran vers de la tradició catalana: «i aquest silenci blau que ens precedeix» (XXXI, p. 41) o un alexandri igualment aïllat, el metre més consistent de la modernitat: «més enllà d'on els ulls ens mostren l'univers» (VI, p. 11). Tots els versos són blancs: la rima no era necessària, perquè la vida del cosmos i l'experiència del locutor no tenen res a veure amb la simetria i la identitat fònica.

La bellesa poètica del llibre de Carles Duarte resulta d'un treball sempre conscient i rigorós des del punt de vista ontològic i estètic. El tema filosòfic no deixa de ser exigent, però la inventiva de les imatges i l'ús d'una llengua catalana rica i clara permeten l'accés dels lectors d'avui a una altra manera de mirar el món. Vital i optimista, la paraula duartiana ens condueix més enllà dels nostres límits. Aquesta posició no és tan freqüent en la poesia europea del segle XXI.

VIII. Literatura oral i fraseologia

Tres cançons populars del Fons Barrera de Teià dels segles XVIII i XIX

ANDREU BOSCH

Universitat de Barcelona

1. Preàmbul, a tall d'homenatge

Joan Martí i Castell va ser professor meu a la Universitat de Barcelona, d'Història de la Llengua Catalana i de Gramàtica Històrica Catalana. L'any 1989 vaig convidar-lo a Teià a fer una conferència sobre l'etimologia del topònim *Teià*, arran de la polèmica local suscitada entre la proposta d'una solució *Taià* i l'oficial *Teià*. De la conferència, en va publicar l'article «Teià versus Taià i la disciplina lingüística» (Martí i Castell 1990). Amb el temps, hem anat coincidint en projectes molts diversos: al Consell d'Administració del Centre d'Études Catalanes de la Sorbona; a l'Institut Ramon Llull, com a membre de la comissió externa d'assessorament de la Xarxa Universitària d'Estudis Catalans a l'Exterior, que vaig presidir com a director de l'Àrea de Llengua i Universitats (2009–2015); en l'edició de meu llibre *El lèxic alguerès de l'agricultura i la ramaderia entre els segles XVII i XVIII* (Bosch 2012), que Joan Martí va avalar com a president de la Secció Filològica (i en va encarregar la cura de l'edició al Dr. Joan Veny) i del qual va fer una extensa ressenya a la *Rivista Italiana di Studi Catalani* (Martí i Castell 2013), etc.

Amb la meua contribució a aquest volum vull agrair al Dr. Joan Martí i Castell el seu mestratge com a filòleg i la seva amistat.

2. Introducció

Presento l'edició de tres cançons populars conservades al Fons Barrera de Teià, propietat de Josep Barrera i Arenas, que el 2006 va fer-ne donació a l'Ajuntament de Teià, que «ha rebut en dipòsit el fons arxivístic i bibliogràfic familiar que es conservava a la casa pairal de la família, a can Barrera (Teià), amb el compromís que aquest fons s'incorporarà i es conservarà, un cop inventariat i catalogat, al futur arxiu municipal» (Bosch, 2006). Actualment, amb la masia de

can Llaurador en fase de rehabilitació, el fons és a la sala de reserva de la Biblioteca de Can Llaurador (Teià). El fons, el contingut del qual és consultable en línia (v. BMCLT), va ser catalogat a cavall de 2006 i 2007 per l'Arxiu Comarcal del Vallès Oriental (Granollers), per encàrrec de l'Ajuntament de Teià i la Subdirecció General d'Arxius de la Generalitat de Catalunya.

Es tracta de dos manuscrits de la mateixa mà: «Cansó que-s canta al to de la que-s tragué als Fusillers se feren en Cataluña en lo any 1773» i «Cansó nova de las miñonas de Tayà en lo any 1822» i, sense data, «Cansó treta sobre de l'alborot que hi ha en Fransa», que reflecteix un posicionament contrari a l'acció política i funcionament de l'Assemblea Nacional instituïda el 1789 arran de la Revolució Francesa.

3. Criteris d'edició

Pel que fa als criteris d'edició, en respecto l'ortografia original. Tanmateix, en regularitzo l'accentuació, la puntuació, la separació de mots i l'ús del guionet, d'acord amb la normativa actual del català. Faig ús del punt volat en aquells casos d'elisions vocàliques que no preveu l'ortografia del català. Desenvolupo les abreviatures originals a través de l'ús de cursiva en els grafemes introduïts.

4. Edició de les tres cançons

[I]

[Fons Barrera, carpeta 4.4.]

[Ms. 4.4./1, f. 1r]

CANSÓ QUE-S CANTA AL TO DE LA QUE-S TRAGUÉ ALS FUSILLERS
SE FEREN EN CATALUÑA EN LO ANY 1773

[f. 2r] En nom de Déu y Maria, *Sant Esteve*, el meu patró,
vullau-me dar llum y guía en aquesta ocasió
per dictar ab alegría una cansó novament
treta de una donzelleta y dos fadrins juntament.

Perquè sàpian d'ont és filla, jo vos ho diré cantant:
de can Puig de Martorellas, allí sos pares estan.
Si molts no la coneixían, penso la coneixeran
ab las informes *que* han dutas alguns de Llissà de Vall.

Aquesta gran donzelleta tractava ab dos fadrinets:
lo un, per a què-l conègan, és la hereu Cot de Parets;
l'altre és estat més sabi, per abreviar rahons,
per son nom propi de casa li diuhen l'areu Matons.

Ab aquest hera promesa ab consentiment de tots:
li havían dadas las joyas, arrecadas y anells d'or.
Com són de poch més o menos, segons me han referit,
li han dada carabassa per lograr-ne un de més rich.

[f. 2v] Quant l'areu Cot va vèurer *que* portava los señals,
los señals de ser promesa, luego-s va pensà el més mal.
Va sercà dos testimonis dels més falsos *que* trobà;
a can Puig luego anaren per a fer-los retractar.

Arribaren a la casa ab alegria y consol.
Va demanar a son pare aquell gran cap de mussol:
—Jo vinch per la Marieta, si me la voleu donar;
aquí tinc dos testimonis, mirau si m'i vull casar!

Com son pare no sabia lo *que* feya aquell instant,
debant dels dos testimonis allí·ls féu donar las mans.
Allí quedaren promesos devant de tots los demés:
li da catorze pacetas, que-s comprés lo que volgués.

Quant li tornaren las joyas a l'hereu de can Matons,
li haguéran de dar vint lliuras per las demonicions.
Bé las ha pagadas caras el poch temps *que* las portà,
Déu li donarà la paga quant de aquest món eixirà.

Ja coneguéran la burla de aquell burro de Parets.
Vehent *que* no s'i acostaba tenint ja los tractes fets,
sabían *que* se'n burlaba en qualsevol part *que* anés,
ells varen fer de manera per a *què* s'i acostés.

[f. 3r] A·n ell y a·n als testimonis los citaren a verbal
a dintre de Barcelona a·n al vicari general.
Preguntà·l señor vicari primerament a·n an Puig
qu·era lo *que* pretenia d'estos citats a son gust.

Sàpia, pues, *vostra señoria*, que no pretench interès,
sinó que cumplian ab prestesa tot lo que nos han promès.
Aquest prometé paraula, paraula de casament,
a la meva Marieta, *que* n'està aquí present.

Respongué amb gran prestesa el qui varen preguntà:
—Penso *que* ab la vostra filla tal cosa no-s va tractà
ni de això no tinch memòria *que* may ne haguéssem parlat.
Jo tinch de dir *que* vosaltres tot vos ho haveu trobat.

Després a·n als testimonis preguntaren ab gran crit:
—Lo *que* demana aquest home vosaltres ho haveu sentit?
—Pedoni, *señor* vicari, *que* bé té que perdonà,
que del *que* demana aqueix home no n'havem sentit parlar.

Junt a-n als dos testimonis y a-n an Cot per consegüent
a devant de la donzella als prengueren de jurament.
Debant del *señor* vicari tots juraren falsament,
an Puig va pagar la bulla ab rahó sobradament.

[f. 3v] Quant an Puig vejé la bulla de aquell grandíssim traïdó,
li va intentar una causa a la Cúria del Señor.
Per la primera centència l'an pledejada mitg any,
el *que* més rahó tenia ba càurer brancas avall.

A tots dàban confianças *que* guañarían el plet.
An Cot va anar en busca de un empeno discret;
va trobà una señora, de ayxò se va cuydà:
li va portà la centència, setze duros li va dar.

Li ha tirat a Terragona an Puig a l'hereu d'en Cot,
Tots han conduhit notari, advocat y procurador.
Allí-s gastaran las dobles per avocat y los demás;
a tots daran confianças, mes que y pòrtian prou dinés.

Alerta, pares y mares, en casar vostre jovent.
Preneu la experiència de aquest pobre penitent.
Però no és estat del tot de plañe, clarament tots ho sabeu,
que bé li està la cua a la señora guineu.

La cansó qui l'a dictada, la cansó qui treta l'a?
Per a *què* tots lo conègan, viu a-n al fondo del pla.
A diset de abril s'és dictada en lo any setanta-tres.
A las cosas poch decentas no hi ha volgut tocar res.

Finis

[II]

[Ms. 4.4./2, f. 1r]

CANSÓ NOVA DE LAS MIÑONAS DE TAYÀ EN LO ANY 1822

1

Qu·escolti tothom
qui gusti escoltà
una cansoneta
sense agravià.
Penso per cantà
llisència tindrè,
llisència demano
y cilenci també.

(Resposta)

La seba estatura
jo vos la diré:
de moltes miñonas
diré al que sabré.

2

La xica d'en Sala
mireu-li al bastit;
aneu a can Nifa,
baureu l'apatit.
Pues las currutacas¹
abeu de sabé
d'aquestas miñonas
ningú no-n diu re.

(Resposta)

La seba estatura
jo vos la diré:
dos trastos inútils
no fan mal ni bé.

3

La Margarideta,
la de can Matheu,
és molt bufoneta,
com tots ho veyeu.
Que n'és pubilleta,
abeu de sabé,
qu'és jubaneta
y s'esplica bé.

(Resposta)

La seba estatura
jo vos la diré:
sembla un ramet
de flo de tarongé.

4

Per fina de casa,
la Pepa Torrens;
la Mariagneta,

1. *currutacas*: 'enamorades, dones estimades' (DCVB: s. v. *currutaca*). Lliçó més antiga que al DCVB.

per garbo y talens.
Més de quatre-cents
an volgut sabé
ab aquestas minyones
si hi podrían re.

(Resposta)

La seba estatura
jo vos la diré:
un mató de monja
y un pa de forné.

5
Per ser divertidas
las de can Janet:
a-n esta fradrinaya²
han fet molta set.
Francesch y Joseph,
firmos eu de ser;
als demás que-n volen
no-n poden habè.

(Resposta)

La seba estatura
jo vos la diré:
la Verge del Carme
y la del Roser.

6
Las tres d'en Balada
qui-n vulgui apartà
que-s míria las coses
com se deu mirà.
Allí trobarà
tres miñonas de bé,
sent las tres miñonas
que fan més papé.

(Resposta)

La seba estatura
jo vos la diré:
sèmblan tres ninetas
que ben al capsé.

---

2. *fradrinaya*: per *fadrinalla*, amb ieisme.

[f. 1v]

7

La de can Marfà,
tot un bufó;
a la seba cara,
un perfet culó.
Té devoció,
que-m consta al sabè,
que las prometensas
las cumpla mol bé.

(Resposta)

La seba estatura
jo vos la diré:
sembla l'anramada
del primer roser.

8

La que y a a la tenda
del seu natural
és més divertida
que tot un sarau.
Y si o repareu
lo que li combé,
que se afactuhi
un miñó de bé.

(Resposta)

La seba estatura
jo vos la diré:
de la clavallina
al clavell primé.

9

De las alagantas
la més principal
és la que té ara
Pere Gibarnau.
Mol se li escau
fe de traginé,
ab una paruala
gràcia ab tot té.

(Resposta)

La seba estatura
jo vos la diré:
sembla l'aureneta
que arriba primé.

10
Bal més la alegria
de las de can Blanch
que un dia de gala
la salva real.
Molta bulla fan
sota un garrofé,
que quant hi fan puntas
sembla un galliné.

(Resposta)

La seba estatura
jo vos la diré:
sèmban las astrellas
quant està sarè.

11
Per ser garbosetas
ab al caminà,
las de can Pujadas
daixeu-las anà.
Y sàban portà
al tracta mol bé,
són dissimuladas
per lo que-ls convé.

(Resposta)

La seba estatura
jo vos la diré:
un ramet de lliris
y un brot d'olivé.

12
De quina miñona
sén fa mol de cas?
És la Antonieta
de casa Padallàs.
Ab tan de madràs
y bon també,

ab al Xurripampi
crayeu que fa ple.

(Resposta)

La seba estatura
jo vos la diré:
una cirareta
dal d'un ciraré.

[f. 2r]

13

Noyas tan ben fetas
no veu³ vistas may:
són las tres miñonas
de can Nadalmay.
Culó natural,
bon tirat també;
són totas iguals
sens marcar-hi re.

(Resposta)

La seba estatura
jo vos la diré:
tres flors més brillants
no y poden abè.⁴

14

La Teresa del Metge
se'n pot alabà
de sé la més curra⁵
y més maca que y a.
Vas a tay del pla
que testa mol bé;
ets per anamorar-na
ab un caballé.

(Resposta)

La seba estatura
jo vos la diré:

3. *veu*: per *haveu*.

4. *abè*: per *haver*.

5. *curra*: 'elegant i bella' (DCVB: s.v. *curro*)

una palometa
quan va al palomé.

15
Las paraulas dolsas
y d'antanimet⁶
són las de la Pepa
filla de cal Rey.
Té al coneixement
fi y verdadé,
la més divertida
de tot al carré.

(Resposta)

La seba estatura
jo vos la diré:
un ermós canari
que rafia bé.

16
Las duas d'en Sinto
sempre m'an gustat
la seba ermosura
y seriatat.
La formalitat
fa noyas de bé;
després Déu vos dóna
tot lo que us convé.

(Resposta)

La seba estatura
jo vos la diré:
duas estampetas
sota un docé.⁷

17
La de can Llagasta
la tinch de alabà
per totas las cosas
que pugueu pensà.
Si vos la mireu,
que quant li convé

6. *d'antanimet*: ms. «den Antanimet», amb anticipació d'*en-*, que comportaria un vers de sis síl·labes.

7. *docé*: probablement, per *dosser*.

ab un bol de fandillas⁸
escombra un carré.

(Resposta)

La seba estatura
jo vos la diré:
al sol o la lluna
quant ella fa·l ple.

18

Per sert abilitada
la Pepa Llaó,
la gran doctrinayra
és la Teresó.
Sap més que un rectó
y qu'un bisbe també,
que de ignocència
ella res ne té.

(Resposta)

La seba estatura
jo vos la diré:
la aygua estil·lada
y un pom de llauré.

[f. 2v]

19

Duas minyonetas
del primer floret
són las duas noyas
que [hi] ha⁹ can Jaumet.
Al seu posadet
als està mol bé,
mol bonas miñonas
apar que an de se.

(Resposta)

La seba estatura
jo vos la diré:
duas arometas
de un aromé.

8. *fandillas*: per *faldillas*, amb dissimilació.

9. [hi] ha: llegiu *hi ha a*.

20

Duas miñonetas
com aya¹⁰ Tayà
en tota la España
no-s poden trobà.
Són mol cariñosas
y pàrlan mol bé:
aquestas miñonas
són de cal Boté.

(Resposta)

La seba estatura
jo vos la diré:
són duas palmetas
d'un ermós palmé.

21

La estrella del dia
y dos rayos del sol
són las tres miñonas
que y a casa Pol.
Alívio y consol
totas eu de se
d'aquell que vosaltres
sareu la mullé.

(Resposta)

La seba estatura
jo vos la diré:
a la primavera
tot abre fruyté.

22

Pedras preciosas
y mol diamans
aya ab las miñonas
que quédan am blanch.
O!, y quantas n'i han
que no n'i dit re;
seran d'aquell paño
quaranta-dosè.

(Resposta)

---

10. aya: llegiu *haya a*.

La seba estatura
jo vos la diré:
l'astat de miñonas
no·stíman per re.

23

Las jovas casadas
las alabarem
per fe criaturas
com àngels del cel.
També desitjem
a la que no·n té
que tinguia una estrella
del cel al primé.

(Resposta)

La seba estatura
jo vos la diré:
sèmban las casadas
manxas de farré.

24

Tots disimuleu-me
si ab res hi arrat;
també perdoneu-me
si os hi graviat.
Pues ma voluntat
sols era de fe
divertí miñonas
y cadar-i bé.

(Resposta)

La seba estatura
jo vos la diré:
quan fos acabada
no y cadà re.

Finis.

[III]

[Ms. 4.4./4, f. 1r]

CANSÓ TRETA SOBRE DE L'ALBOROT QUE HI HA EN FRANSA

Perdut està lo Regne de Fransa,
sens lley, justícia, que rigor.
Ja los protestans, jueus, calvinistas
tot ho govèrnan, ay dolor!
La Iglésia Santa,
que és lo que espanta,
tíran per terra ab gran furor.

Se ha inventada una lley nova
per víurer ab tota llibertat.
Pretenen que lo dret de l'home
és *de* ser libre¹¹ a l'haver nat.¹²
Ab esta idea
una Asamblea
de totas sectas se han juntat.

Dins de París l'an collada,
esta Asamblea Nacional,
que en si conté dotze cens hòmens¹³
de una canalla infernal,
excepto bisbes
y archabisbes,
nobles y altre gent principal.

Los bons estan a la part dreta
y a la esquerra estan los mals:
los pensaments de uns y altres
penso que són molt desiguals.
Aristòcratas
y demòcratas
se anomènan estos tals.

Aristòcratas són los nobles
y eclesiàstichs fiels al Rey;
los demòcratas són los altres,
fiels a la Nació y a la lley.

11. Llegiu *Llibre*.

12. Declaració dels drets de l'home i del ciutadà de 1789.

13. Els Estats Generals de Versalles (de 5 de maig de 1789) inicialment havien d'estar constituïts per 291 diputats del clergat, 270 de la noblesa i 578 del tercer estat: 1.139 membres. L'Assemblea Nacional que en va sorgir el 17 de juny de 1789 comptava amb 1.200 diputats i debaté des del 9 de juliol de 1789 fins al 30 de setembre de 1789.

Y dins poch dias,
sens follías,
tindran lo càstich sens remey.

[f. 1v]

Tota esta quadrilla malvada
que nos fomenta mals tan grans
són atheistas y calvinistas,
jueus, cismàtichs, luterans;¹⁴
y per fletxas
molts los heretges
y alguns que són mal cristians.

Quant de Versalles se'n portaren
lo Rey a París ben lligat
pretenían matar la Reyna
si no se aguessen ben guardat.
Ab violència
y sens clemència
cometían est intentat.

Lo capità de esta canalla
és *Mirambou*,¹⁵ un gran musiur¹⁶
que té engañat a tot lo Poble,
perquè estíguia més segur.
Lo fa entèndrer
y dóna a compèndrer
que los procura a tot[s] bonur.¹⁷

Lo abat Mauri:¹⁸ «Aristòcratas:
—los argumenta ab tot esfor—:
a la llanterna, a la llanterna»,
li cridan tots estos traïdors.
No és lo home libre,
qu·és lo que·l priva;
tots sou aquí lequiladors.¹⁹

14. En qüestions religioses l'Assemblea Nacional adoptà les mesures d'abolir les lleis restrictives al protestantisme i concedir la ciutadania dels jueus.

15. *Mirambou*: deformació de l'antropònim francès *Mirabeau*; referit a Honoré Gabriel Riqueti, també conegut com a comte de Mirabeau.

16. *musiur*: deformació del francès *monsieur*.

17. *bonur*: deformació del francès *bonheur* 'felicitat'.

18. *abat Mauri*: referit a Maury Duport.

19. *lequiladors*: probablement per deformació de *legisladors*.

Aquí vehem vostra lley falsa
y plena dels majors enganys.
las grans maldats que haveu comesas
de robas cremas y altres danys.
Estau alerta
qu·és cosa certa
que pagareu estos afanys.

[f. 2r]

Lo fonament d'esta desgràcia
qu·és lo primer de aquestos mals
tant si són richs com si són pobres
volen que sían tots iguals.
Més gran ximplesa
que aquesta empresa
no avían vist may los mortals.

Lo poble engañat de ser libre
ja no tem a Déu ni als Sants
enforismats contra als nobles
y dels que són bons christians
los persegueixen
perquè aborreixen
tots los drets dels protestans.

Los uns estan contra dels altres
de nit y dia sens cessar
las morts que se han executadas
més de cent mil podem contar.
Ay, que tristícia
no haver justícia
pitjor mal no-s pot esperar.

Ab bons termes esta Asamblea
los cristians vol acabar
las religions han extinguidas
perquè no-ls púguian destorvar.
Y fins se venen
los béns que tenen
vajen a la forca a robar.

A més de ayxò volen que préstian
los eglesiàstichs jurament
de mantenir ab totes forsas
la lley de aquella infama gent
molts no lo préstan

y altres lo préstan
que sempre n'i ha algun de dolent.

[f. 2v]

Los que estan a la esquerra
govèrnan perquè són molts més;
y no repararé en dir-vos
que molts de ells són sabaters.
Cosa ben rara
que ells vülguian ara
posar tot lo món al revés.

Han usurpat a la Iglésia
lo dret que toca a sos prelats
de elegir bisbes y curas
y desamparar sos bisbats.
Jo no sé enténdrer
ni puch compèndrer
estos decrets endiablats.

De ahont has tret, infelís Regne,
esta idea tan fatal?
Digas, de la falsa doctrina
que te ha donat bèstiar infernal,
per què lo segueixes,
ja que coneixes
que ell és lo autor de tot lo mal?

Ja haveu ohit estas desgràcias
que us he fet vèurer sens empaig.
Éstau alerta que no us vinga
a tots vosaltres d'esta part.
Teniu-vos compta
y per més pompa
no vos fieu de ningun gabaitg.²⁰

Esta cansó qui l'a dictada?
Es poeta de naixament.
Ell no pretén pas altre cosa
que posar-vos al pensament
esta canalla
que-l cao los balla
dignes de tot aborrimemnt.

Finis.

²⁰ *gabaitg*: per *gavatx*.

Referències bibliogràfiques

BARRERA, Jacint (2007): *Los aucells de Teià i Masnou*, edició a cura d'Andreu Bosch i Rororeda, Barcelona, Lynx Edicions.

BOSCH I RODOREDA, Andreu (2006): «L'Ajuntament de Teià rep el fons arxivístic i bibliogràfic de can Barrera». *Butlletí Municipal*, núm. 98 (abril-maig 2006), p. 9.

BOSCH I RODOREDA, Andreu (2007): veg. BARRERA (2007).

BMCLT = Biblioteca Municipal de Can Llaurador de Teià (Teià). Descripció Fons Barrera: <<http://www.teia.cat/index.php/arees/cultura/biblioteca-de-can-llaurador/larxiu-can-barrera>>.

<<http://www.teia.cat/images/Docs/barrera/Presentaci%C3%B3%20de%20l%27Arxiu.pdf>>.

Carpeta 8. Romanços, cançons populars i versos:

<http://www.teia.cat/images/Docs/barrera/08_roman%C3%A7os_can%C3%A7ons_populars.pdf>.

DCVB = ALCOVER, Antoni M.; Francisc de B. MOLL: *Diccionari català-valencià-balear*.

MARTÍ I CASTELL, Joan (1990): «Teià versus Taià i la disciplina lingüística», *Estudis de llengua i literatura catalanes*, vol. XX [= *Miscel·lània Joan Bastardas / 3*], pp. 247–256.

MARTÍ I CASTELL, Joan (2013): «Andreu Bosch i Rodoreda, *El lèxic alguerès de l'agricultura i la ramaderia entre els segles XVII i XVIII*, Barcelona, IEC, «Biblioteca Filològica», XLVIII, 2012, 290 pp. + CD». *Rivista Italiana di Studi Catalani*, 3 (2013), pp. 171–174.

Sant Martí als refranys romànics del calendari. Romània (parèmica) contínua¹

JOSÉ ENRIQUE GARGALLO GIL

Universitat de Barcelona / Institut d'Estudis Catalans

1. Justificació

Sant Martí de Tours, a qui la creença popular atribueix haver partit la capa amb un pobre mendicant per protegir-lo del fred, tal com revela abundantament la iconografia, és celebrat l'11 de novembre, al cor de la tardor, i és una de les dates més rellevants d'aquesta part de l'any. L'escaiença del mes de novembre amb la data de naixença de l'homenatjat, la coincidència onomàstica martinenca i, sobretot, la demostrada voluntat del Dr. Martí de partir i compartir, al llarg de la seva trajectòria acadèmica, la capa del saber amb els seus deixebles i companys, em brinden l'excusa idònia per oferir-li un recull de refranys romànics d'aquest sant i d'aquesta data que mostren la comunitat cultural dels pobles romànics, una continuïtat parèmica en què prou sovint el català s'inscriu.

La *Paremiologia catalana comparada* de Farnés (1996, V: 888–893) recull una mostra de refranys catalans de sant Martí confrontats amb alguns de similars en altres llengües romàniques. I també el professor Moreu-Rey, en el seus estudis sobre sant Martí de Tours i la seva devoció a Catalunya, va observar l'afinitat romànica que presenten els refranys catalans al·lusius a aquest sant: «La mayoría de estos refranes tienen su réplica exacta en otras regiones lingüísticas» (Moreu-Rey 1964: 697-698).

Per la seva banda, Amado Alonso, dins del seu treball «Partición de las lenguas románicas de Occidente», publicat originalment a la *Miscel·lània Fabra* el 1945, havia proposat el concepte de *Romania continua*, amb la inclusió de diversos representants neollatins d'Europa (italià, provençal, català, castellà, portuguès, mencionats al passatge que reproduïxo), i amb l'exclusió per diferents motius, que s'esbossen al passatge citat, tant del romanès com del francès:

1. Aquest treball s'emmarca en les activitats del projecte ParemioRom (FFI2011-24032), finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat. Agraïxo la lectura del text per part de Joan Fontana, i els seus valuosos suggeriments.

El francés actual, con su carácter tan apartadizo de los otros idiomas románicos, es, pues, el resultado de una doble hibridación eficaz: la una, la acción del sustrato céltico, más triunfante que en ninguna otra región románica; la otra, la acción del superstrato franco, incomparablemente más persistente que la de ningún otro superstrato germánico. Ambas han convergido en apartar al francés del tipo latino, si lo comparamos con el italiano, el provenzal, el catalán, el castellano y el portugués. Así como el rumano, por su aislamiento geográfico desde el siglo III, por su existencia puramente dialectal hasta hace bien poco, y por la invasora vecindad de lenguas extrañas, se ha formado con una complejidad mestiza, y entre las lenguas derivadas del latín es un idioma aparte, así también, en el resto más coherente de la Romania, el francés, nacido en territorio galo nunca bien latinizado y luego germanizado más intensamente que ninguna otra región del imperio, es un idioma de mestizaje [...] (Alonso 1974 [1951]: 98)

Doncs bé, així com el romanès se situa també a part del conjunt romànic en l'àmbit de les parèmies, i particularment en les del calendari, d'acord amb una tradició religiosa diferent, la de l'Església ortodoxa, el francès, tot i la seva fesomia allunyada del tipus romànic més general pel que fa a aspectes com la fonologia o la morfosintaxi, participa, en canvi, de l'essencial comunitat parèmica que caracteritza la resta de l'Europa romànica.

Tot afaïonant el concepte ideat per Amado Alonso, proposo la fórmula de *Romània* (*parèmica*) *continua*, el contínuum romànic europeu (romanès exclòs) en matèria de refranys, que ací quedarà il·lustrat amb una selecció dels relatius a la data de Sant Martí, festivat central de la temporada de tardor.

2. *L'estiuet de Sant Martí*

Els estiuets són una característica climàtica que comença a esvaïr-se amb el canvi climàtic, ja que la calor s'endinsa cada any més en la primera tardorada. En tot cas, hi ha molt variades designacions tradicionals arreu d'Europa per a aquest període breu de calor tardana (Gargallo i Ruiz-Zorrilla 2012), i una resulta de la denominació per al concepte *estiu*, formulada en diminutiu en moltes varietats, més el complement de nom «de Sant Martí»: «estiu o estiuet de Sant Martí», que es vincula a la llegenda de la capa partida pel sant, i que dóna peu a un tipus parèmic que expressa la fugacitat d'aquest període de temps, amb un segon hemistiqui que assenyala tres dies de durada, seguits d'un afegitó adequat a la rima:

- *L'estiuet de Sant Martí dura tres dies i un dematí* (Gomis 1998: 165); en català.
- *El veranillo de San Martín, dura tres días y ¡fin!* (Pejenaute 1999: 308); a Navarra.
- *O vrau de san Martiño son tres días e un pouquiño* (DNG, s. v. *Martiño*); en galleg.
- *Été de la Saint-Martin dure trois jours et un brin* (Montreynaud, Pierron i Suzzoni 1994: 266); en francès.
- *L'estate di San Martino dura tre giorni e un pochino* (Antoni i Lapucci 1993: 259); *L'estate di San Martino, dura tre giorni e un pocolino* (Schwammenthal i Straniero 1993 [1991]: 236). En italià; amb variants italoromàniques molt afins.
- *Listadele di San Martin daspò tre dis a pò vè fin* (Nazzi 1999: 71); en friülà.

3. Camí de l'hivern, amb rimes propícies

Sant Martí anuncia l'arribada del fred, del temps d'hivern, de la neu, amb rimes favorables com ara les que procuren els tipus lexicals corresponents a *camí*, *pi*, *molí* o *vi*. Alguns refranys presenten extensions al·lusives a dates posteriors, com Sant Andreu (el 30 de novembre).

3.1 L'HIVERN DE CAMÍ

- *Xa chegou san Martiño e o inverno vén de camiño* (DNG, s. v. *Martiño*); en gallec.
- *Se o inverno não erra caminho, tê-lo-ás pelo S. Martinho* (Carrusca 1976: 242); en portuguès.
- *Tà St. Martin er iuèrn qu'ei en camin* (CNLVA 1992: 24); en occità aranès.
- *Por San Martino, el invierno viene de camino; si le dicen detente, llega por San Clemente; y aunque venga retrasado, por San Andrés ya ha llegado* (Martínez Kleiser 1945: 83). Cal notar l'ús de *Martino*, en lloc de l'actual *Martín*, en benefici de la rima amb *camino*. D'altra banda, Sant Climent se celebra el 23 de novembre.
- *Per Sant Martí, l'hivern va de camí; si el voleu deturar, per Sant Climent arribarà, i, per molt que el detureu, per Sant Andreu el tindreu* (Amades 1951: 999); testimoni català d'estructura pràcticament idèntica a la de la parèmia castellana anterior (potser es tracta d'un calc paremiogràfic).
- *Per Sant Martí, l'hivern va de camí; i si va retardat, per Sant Andreu ja ha arribat* (ibídem).

3.2 EL FRED PEL CAMÍ

- *Per Sant Martí, el fred és pel camí* (Amades 1951: 999); en català.
- *A sant Martin, la fre 's pèr camin*. Mistral (s. v. *Martin*) l'etiqueta com a llemosí, tot i que sembla més aviat provençal. En grafia normativa (i d'acord amb aquesta filiació provençal): *A Sant Martin, [/] la freg es pèr camin*.
- *Tà St. Martin, eth heired qu'ei en camin* (CNLVA 1992: 24); en occità aranès.

3.3 LA NEU AL PI

- *Per sant Martí, la neu al pi* (Sanchis 1951: 138). *Per Sant Martí, la neu al pi; per Sant Andreu, pertot arreu* (Amades 1951: 999); en català.
- *Por San Martiño, neve ó pino; por San Andrés, neve ós pés* (DNG, s. v. *Martiño*); en gallec.
- *Ta San Martín, la nieu al pin* (Mott 2000: 362); a la varietat altaragonesa de la Vall de Gistau.
- *Tà St. Martin era nhèu en pin e deth pin tath prat tot nheuat* (CNLVA 1992: 25); en occità aranès.

4. Entre el vi i la matança

Arriba el moment de tastar el vi novell, passada la temporada de la verema, i comença el temps de fred apropiat per a la matança del porc. Distribuïm la selecció corresponent per afinitats de tipus parèmics, que s'acomoden novament a rimes propícies.

4.1 TASTA EL TEU VI

- *Per sant Martí tasta ton vi* (Sanchis 1951: 139); en català.
- *Día de San Martino, prueba tu vino* (Martínez Kleiser 1945: 301); en castellà.
- *O día de san Martiño, proba do teu viño* (DNG, s. v. *Martiño*); en gallec.
- *Pelo S. Martinho, prova o teu vinho* (Carrusca 1976: 241); en portuguès.
- *À la Saint Martin, faut goûter le vin, Notre-Dame d'après, de la table il est près* (Montreynaud, Pierron i Suzzoni 1994: 268); en francès. *Notre-Dame* es refereix a la Mare de Déu de la Concepció, el 8 de desembre.
- *A San Martin, a lè da assagiè l' vin* (Schwamenthal i Straniero 1993 [1991]: 14); en piemontès.

4.2 TOT MOST ÉS (BON) VI

- *Per Sant Martí, tot most és bon vi* (Amades 1951: 1000). *Per Sant Martí, tot most és vi* (Farnés V: 893); en català.
- *Por San Martino, todo mosto es buen vino* (Martínez Kleiser 1945: 301). Novament amb l'ús de la forma no sincopada *Martino*, ara per propiciar la rima amb *vino*.
- *Polo san Martiño, todo o mosto é viño* (ou *bo viño*) (DNG, s. v. *Martiño*); en gallec.
- *Pour la Saint-Martin, le moult est vin* (Montreynaud, Pierron i Suzzoni 1994: 268); en francès.
- *A San Martino, ogni mosto è vino* (Schwamenthal i Straniero 1993 [1991]: 14); en italià, amb variants italomàniques similars.
- *A San Martin, ogni most al è vin* (Nazzi 1999: 16); *San Martin il most al devente vin* (Nazzi 1999: 101); en friülà.

4.3 BEU EL VI I DEIXA L'AIGUA PEL MOLÍ

- *Per sant Martí, beu del bon vi i deixa l'aigua pel molí* (Sanchis 1951: 138); en català.
- *Por San Martino, bebe tu vino y deja el agua para el molino* (Martínez Kleiser 1945: 296); en castellà.
- *Sant Martin, béu toun vin, e lasso ana l'aigo au moulin* (Mistral, s. v. *Martin*); en occità [*Sant Martin, beu ton vin, e laissa anar l'aiga au molin*; en versió normativa].
- *À la Saint-Martin, bois le vin, et laisse l'eau aller au moulin!* (Montreynaud, Pierron i Suzzoni 1994: 268); en francès.

- *A San Martin, beiv l' bôn vin e lasa l'acqua andè al mulin* (Schwamenthal i Straniero 1993 [1991]: 397); en piemontès.
- *Per San Martin, as bev al vin e as lasa l'acqua al mulin* (Schwamenthal i Straniero 1993 [1991]: 397); en emilià.

4.4 MATA EL PORC I ENCETA EL VI

- *Per sant Martí mata el porc i enceta el vi* (Sanchis 1951: 139); en català.
- *Por San Martino, prueba tu vino y mata tu cochino* (Martínez Kleiser 1945: 302). *Por San Martín, mata tu guarrín y destapa tu vin* (ibídem). Crida l'atenció en aquests refranys castellans l'ús de totes dues variants *Martino* i *Martín*, respectivament acomodades a la rima amb *cochino* i *guarrín*.
- *Por san Martiño mata o cocho i enceta o viño* (DNG, s. v. *Martiño*). *Ó chegar o san Martiño mátese o porco e próbase o viño* (DNG, s. v. *Martiño*); en gallec.
- *Pour la Saint-Martin, tue ton porc et goûte ton vin* (Cellard i Dubois 1985: 159); en francès.

5. Sementeres

En aquest temps de sembra, Sant Martí atrau rimes diverses, com la del «lli» o el «mesquí». Agrupo novament els refranys romànics per afinitats de tipus parèmics:

5.1 NI FAVES NI LLI

- *Per Sant Martí, no sembris faves ni lli* (Amades 1951: 1000); en català.
- *Por San Martín, ni habas ni lin* (Martínez Kleiser 1945: 301); en castellà. Aquí és la forma *lino* la que s'apocopa en *lin* per possibilitar la rima amb *Martín*.
- *Por san Martiño, nin fabas nin liño* (DNG, s. v. *Martiño*); *Por san Martiño semea fabas e liño* (DNG, s. v. *Martiño*); en gallec.
- *Por S. Martinho, semeia fava e linho* (Carrusca 1976: 242); en portuguès.

5.2 SEMBRA DE MESQUÍ

Català i occità, llengües bessones, com s'acostuma a dir, presenten tot sovint parèmies igualment bessones:

- *Per Sant Simó es sembra de ronyó; per Sant Martí es sembra de mesquí* (Amades 1951: 997). *A sant Simoun di semenço es lou rougnoun; a sant Martin semenço de mesquin* (Mistral, s. v. *semenço*) [*A Sant Simon deis semenças es lo ronhon; a Sant Martin semenças de mesquin*; en versió normativa]. Sant Simó se celebra en una data anterior, el 28 d'octubre.
- *Blat de Sant Martí, blat mesquí* (Amades 1951: 1000). *Blat de sant Martin, blat mesquin* (Mistral, s. v. *Martin*) [*Blat de Sant Martin, blat mesquin*; en versió normativa].

5.3 SEMBRA D'ALLS

Comencem amb alguns dialogismes en què es fa parlar l'all:

- «All, per què no ets fi?». «Perquè no em van sembrar per Sant Martí» (Amades 1951: 1000); en català.
- *Ajo, ¿por qué no fuiste bueno? —Porque no me halló San Martín puesto* (Correas 2000 [1627]: 52)]. És un dels diversos testimonis castellans: —*Ajo, ¿por qué no medraste? —Porque por San Martín no me sembraste* (Martínez Kleiser 1945: 299). *¿Por qué no medraste, ajo ruín? —Por no sembrarme en la mengua de San Martín* (Pejenaute 1999: 70); aquest darrer, a Navarra.

Continuem amb un parell de consells en forma de refranys, català i gallec:

- *Si vols l'all coent, planta'l per l'Advent; si el vols bo i fi, sembra'l per sant Martí* (Sanchis 1951: 138).
- *Se queres ter allo fino, plántao no san Martiño* (DNG, s. v. Martiño); *Pra que sea bo, o allo polo san Martiño quere ser chantado* (ibídem).

6. Castanyes i vi, i l'oca al tupí

La festivitat de Sant Martí convida a beure i menjar plegats: a més del vi novell, hi ha la novetat de les castanyes i, en algunes tradicions, l'oca. Segons la *Bibliotheca Sanctorum* (1966, XXIII: 1289; s. v. *Martino*), l'oca es troba lligada a la festa de Sant Martí per ser la data de migració d'aquesta au en el seu estat salvatge. Una altra interpretació relaciona l'animal amb la creença que foren justament unes oques les que delataren el sant, quan, en un dels episodis de la seva vida, s'amagava per no rebre la investidura com a bisbe de Tours.

Un cop més, el recurs a la rima facilita la forja d'aquests altres tipus parèmics:

- *Per Sant Martí, castanyes i novell vi* (Amades 1951: 1000); en català.
- *Por san Martiño, castañas e viño* (DNG, s. v. Martiño); en gallec.
- *Dia de S. Martinho, lume, castanhas e vinho* (Carrusca 1976: 240); en portuguès.
- *A sant Martin, la castagno e lou nouvèu vin* (Mistral, s. v. Martin); en occità [*A Sant Martin, la castanha e lo novèu vin*; en versió normativa].
- *Oca, castagne e vin ten tut pe' San Martin* (Antoni i Lapucci 1993: 256); en piemontès.
- *Očhis, čhastinís e vin a son plats di San Martin* (Nazzi 1999: 91); en friülà.
- *Per Sant Martí, l'oca al tupí* (Amades 1989 [1920-1921], XV: 168). Com en tants altres casos, el català troba un paral·lel perfecte en la llengua bessona que és l'occità: *Pèr sant Martin l'auco au toupin* (Mistral, s. v. auco). Refrany que coneix una versió ampliada que s'acomoda a la rima amb *vesi*: *Pèr sent Marti, l'auco al toupí, barro toun vi, couvido toun vesi* (Mistral, s. v. Martin).² I se'n troba una versió molt pròxima en francès: *À la Saint-Martin, mets l'oise au toupin et convie ton voisin* (Cellard i Dubois 1985: 159), que

2. En versió normativa: *Per Sent Martin, l'auca al topin, barra ton vin, convida ton vesin*.

convida a pensar en una apropiació paremiogràfica per part de la llengua-sostre.³ Així ho suggereix l'explicació prèvia en aquesta font, que situa «dans tout le Sud-Ouest» la tradició de posar l'oca en confit, «que l'on conservait dans un pot en terre, le «toupin»» (ibídem).

7. Final

Els refranys del calendari constitueixen un tipus especial de parèmies en què un *cronònim*⁴ (un espai de temps com una data o un període, fixos o movibles) aglutina al seu entorn aquesta mena de fórmules fixades, comunament bimembres i dotades de rima, que transmeten píndoles de saber popular: tradicions, observacions atmosfèriques o climàtiques, supersticions... En aquest breu escrit, els nombrosíssims refranys relatius al cronònim Sant Martí (11 de novembre) m'han donat peu a seleccionar diversos tipus parèmics i mostres d'afinitat dins del que he volgut anomenar *Romània parèmica contínua*. Igualment, per constatar la romanicitat del català i, en alguns casos, la seva condició de llengua bessona amb l'occità. Però, sobretot, per oferir aquesta penyora martinenca a un filòleg excepcional. *Ad multos annos!*

Referències bibliogràfiques

- ALONSO, Amado (1974 [1951]): «Partición de las lenguas románicas de Occidente», dins Amado Alonso, *Estudios lingüísticos. Temas españoles*, 3a edició, Madrid, Gredos, pp. 84–105.
- AMADES, Joan (1951): *Folklore de Catalunya. Cançoners*. Vol. II: *Cançons-refranys-endevinalles*, Barcelona, Editorial Selecta.
- AMADES, Joan (1989 [1920-1921]): *Costumari Català*, 16 vols., Estella, Cercle de Lectors / Salvat.
- ANTONI, Anna Maria; Carlo LAPUCCI (1993): *30 di conta novembre... I proverbi dei mesi*, Milà, Garzanti Editore.
- Bibliotheca Sanctorum* (1961–1970): *Bibliotheca Sanctorum*, 13 vols., Roma, Istituto Giovanni XXIII della Pontificia Università Lateranense.
- CARRUSCA, Maria de Sousa (coord.) (1976): «*Vozes da sabedoria*», Lisboa, Edição da coordenadora.
- CELLARD, Jacques; Gilbert DUBOIS (1985): *Dictons de la pluie et du beau temps*, París, Éditions Belin.
- CNLVA = Centre de Normalisacion Lingüística dera Val d'Aran (1992): *Arrepervèris*, Lleida, Pagès Editors.

3. És pràctica habitual a l'àmbit francès, i també en altres situacions de convivència entre una llengua d'estat i unes altres de subordinades: *Agosto brucia boschi*, en italià, és localitzat a Besazio (Ticino, Suïssa) per Hauser (1975 [1973]: 334). Es tracta, sens dubte, d'una adaptació a partir del refrany genuí *Vost brüsabosch*, en què es dona la rima, i que una altra font (Giovannoli 1994: 46) registra a la mateixa localitat.

4. Adapto el terme a partir de l'ús de *cronónimo* per part d'Iglesias Ovejero (2006: 29).

- CORREAS, Gonzalo (2000 [1627]): *Vocabulario de refranes y frases proverbiales*, Madrid, Editorial Castalia. Edició a cura de Louis Combet. Revisada per Robert James i Maïte Mir-Andreu.
- DNG = Xesús FERRO RUIBAL, dir. (1992): *Diccionario dos nomes galegos*, Vigo, Ir Indo Edicions.
- FARNÉS, Sebastià (1992–1999): *Paremiologia catalana comparada*, 8 vols., Barcelona, Columna. Edició a cura de Jaume Vidal Alcover, Magí Sunyer i Josep Lluís Savall; amb la col·laboració de Josep M. Pujol.
- GARGALLO GIL, José Enrique; Marc RUIZ-ZORRILLA CRUZATE (2012): «El concepto de 'veranillo' en Europa. Ensayo semántico-motivacional», *Géolinguistique*, núm. 13, pp. 139–162.
- GIOVANNOLI, Renato (1994): «Il tempo nella saggezza popolare. Antologia di detti e proverbi dialettali del Ticino», *Quaderni di documentazione* (Centro Didattico Cantonale Masugno), núm. 11 (monogràfic).
- GOMIS I SERDAÑONS, Cels (1998) = Cels GOMIS I MESTRE (1998): *Meteorologia i agricultura populars. Recull d'aforismes, modismes, creences i supersticions referents a la meteorologia i a l'agricultura a l'entorn dels anys 1864 a 1915. Segona edició notablement augmentada amb gran nombre de confrontacions, a cura de Cels Gomis i Serdañons*, Barcelona, Alta Fulla.
- HAUSER, Albert (1975 [1973]): *Bauernregeln. Eine schweizerische Sammlung mit Erläuterungen von Albert Hauser*, 2a edició, Zurich/Munic, Artemis Verlag.
- IGLESIAS OVEJERO, Ángel (2006): *Blasones populares del antiguo partido de Ciudad Rodrigo. Dictadología y leyendas de la crónica oral. Discurso leído El día 15 de diciembre de 2006 en el acto de su solemne recepción académica y contestación de D. José Ramón Cid Cebrián*, Ciudad Rodrigo, Centro de Estudios Mirobrigenses.
- MARTÍNEZ KLEISER, Luis (1945): *El tiempo y los espacios de tiempo en los refranes*, Madrid, Librería General de Victoriano Suárez.
- MISTRAL, Frédéric (1979 [1878–1886]): *Lou Tresor dóu Felibrige ou Dictionnaire Provençal-Français*, Ginebra/París, Slatkine / Édition de l'Unicorne. Édition du centenaire sous la direction de V. Tuby.
- MONTREYNAUD, Florence ; Agnès PIERRON ; François SUZZONI (1994): *Dictionnaire de proverbes et dictons. La sagesse du monde entier*, París, Le Robert.
- MOREU-REY, Enric (1964): «San Martín de Tours: su devoción en Cataluña según la toponimia, la antroponimia, el folklore, etc.», tesi doctoral, Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona.
- MOTT, Brian (2000): *Diccionario Etimológico Chistabino-Castellano / Castellano-Chistabino*, Saragossa, Institución Fernando el Católico.
- NAZZI, Gianni (1999): *Dizionario dei proverbi*, Udine, Ribis.
- PEJENAUTE GOÑI, Javier María (1999): *Los Refranes del Tiempo de Navarra*, Pamplona, Caja de Ahorros de Navarra.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1951): *Calendari de refranys*, Barcelona, Barcino.
- SCHWAMMENTHAL, Riccardo; Michele L. STRANIERO (1993 [1991]): *Dizionario dei proverbi italiani*, 2a edició, Milà, Biblioteca Universale Rizzoli, RCS Rizzoli Libri.

Entorn de l'Arxiu d'Història Oral Joan Miralles (AHOJM)

JOAN MIRALLES I MONSERRAT

Universitat de les Illes Balears / Institut d'Estudis Catalans
amb la col·laboració de
CATALINA BAUÇÀ, CARLES CANALS i LAURA SASTRE

L'Arxiu d'Història Oral Joan Miralles (AHOJM) és el nom convencional amb què és conegut l'aplec d'enregistraments duits a terme per Joan Miralles i Monserrat (Montuïri, Mallorca, 1945), des de l'any 1969 fins avui, en suports diversos que analitzarem. L'Arxiu s'avé amb la següent classificació general:

1. *Classificació del material*

1. *Gent des Pla*.¹ És el títol triat per designar el grup d'entrevistes que tenen l'objectiu de reconstruir la vida quotidiana de temps enrere en 9 municipis de la comarca des Pla de Mallorca, inclosos, lògicament, els corresponents llogarets. Les viles elegides són les que es troben en la comarca esmentada però sense costa marítima. Són els següents: Algaida (amb Pina i Randa), Ariany, Lloret de Vistalegre, Montuïri, Petra, Porreres, Sant Joan, Sineu i Vilafranca de Bonany.

2. *Escriptors de les Illes Balears*. Comprèn una llista d'escriptors en sentit ampli classificats per afinitats: científics o divulgadors científics i assagistes, filòlegs, folkloristes, historiadors i erudits, literats o historiadors de la literatura i periodistes o publicistes.

3. *Enregistraments en altres llocs*. De Mallorca: Artà, es Llombards, Llubí, Palma, Puigpunyent, Santa Margalida, Santanyi i Sóller. També d'Eivissa, de Menorca, de la Catalunya del Nord (Cornellà de la Ribera), del País Valencià i de la República Argentina.

4. *Enregistraments d'actes socials*: Seminaris, mítings, conferències, taules redones, presentacions de llibres, etc.

5. *Música popular i cant coral*.

1. Aquest projecte guanyà el Premi d'Investigació de l'Ajuntament de Palma de l'any 1980.

2. Tipus de suport

Pel que fa al tipus de suport, la classificació, des del punt vista cronològic, és la següent:

1. *Magnetòfon alemany Grundig TK 14*, de 8 quilos de pes, de bobina oberta, amb un total de 26 cintes i enregistraments fets entre 1969 i 1972.²
2. *Cassets de diferents tipus*, amb 576 cintes que daten des de 1970 fins a 1998.
3. *Dats*, amb 48 cintes que daten entre 1970 i 1984.
4. *CD*, amb 72 carpetes que daten entre 1970 i 1997.

3. Temes tractats en les entrevistes

Quant als temes tractats es poden agrupar en un ventall amplíssim d'aspectes que, de manera més o menys convencional, hem agrupat a partir de set grans eixos:³

1. *Història de vida de l'informador*: nom, lloc i data de naixement, domicili, professió, família, amistats, estudis, idiomes, viatges, afeccions, malalties, esdeveniments escaiguts, actituds davant la vida, etc.

2. *Coneixement de la naturalesa*: toponímia, astronomia, meteorologia, zoologia, botànica, mineralogia, el cos humà.

3. *La cultura popular material*: la casa urbana i rural, mobiliari, roba, productes, ormeigs, eines, instruments, monedes, pesos i mesures, d'altres objectes casolans, mitjans de comunicació, de desplaçament i de transport.

4. *La cultura popular oral*: rondalles, tradicions, llegendes, anècdotes, coverbos, acudits, fórmules idiomàtiques, endevinalles, refranys, comparances, locucions i frases fetes, oracions, cançons llargues i curtes. Gèneres mig cultes: goigs, nades, dècimes desbaratades. Gèneres populars: glosades, codolades, romanços. Gloses. Fórmules verbals de jocs.

5. *Les formes de vida. Usos i costums*: organització comunitària, producció, cicle de la vida: concepció, gestació, naixement, bateig, infància, adolescència, vida adulta, treball, servei militar, matrimoni, mort. La vida quotidiana, tècniques i moviments corporals, usos i costums: alimentació, indumentària, higiene, medicina popular, plantes medicinals, malalties, activitats laborals, activitats lúdiques, activitats educatives, activitats religioses, activitats polítiques, activitats culturals.

6. *Les creences*: éssers i forces sobrenaturals, subjectes relacionats amb la religió i la màgia, objectes, productes i animals, activitats de caire religiós, màgic o terapèutic, la cultura popular oral magicoreligiosa, creences magicoreligioses.

7. *La història local*: la Restauració borbònica, la dictadura de Primo de Rivera, la Segona República, la Guerra Civil, la dictadura del general Franco, la Monarquia de Joan Carles I. Incidència d'aquests fets en l'àmbit local, la política, la població, la producció, l'urbanisme, la cultura, fenòmens meteorològics i moviments sísmics, altres aspectes de la vida quotidiana: canvis d'actitud davant el món i la transformació de les formes de vida, els instruments de la vida moderna, els delictes i els accidents i els personatges.

2. L'adquirírem el curs 1965-1966 en un comerç del carrer de Pelai de Barcelona i el pagàrem a terminis de 100 pessetes mensuals.

3. Vegeu: Joan Miralles i Montserrat (1985): *La història oral. Qüestionari i guia didàctica*, La Finestra. Textos Didàctics, 1, Palma, Moll.

4. Edat de les persones entrevistades

En la major part de casos, les persones entrevistades tenien un mínim de 70 anys quan els feia l'entrevista. Pel que fa a la data de les entrevistes, abraça també un ampli període històric. Ja hem dit que les entrevistes daten des de 1969 fins ara. Això vol dir que en el cas de les persones més velles es tracta de gent nascuda en ple segle XIX i que ara tendria més de 140 anys. Alguns exemples: Ricarda Alomar Vanrell *de cas Potecari*, de Llubí, nada el 1867 i morta el 1971, ara tendria 148 anys. Joan Beltran Lledó *de can Canall*, de Manacor, nat el 1875 i mort el 1970, ara en tendria 140. Catalina Garcias Simonet, *Matarina*, de Palma, nada el 1874 i morta el 1971, ara en tendria 141. Maria Martorell Mayol, *Roig o de can Punta*, de Montuïri, nada el 1871 i morta el 1971, ara en tendria 144.

El mateix podem dir en el cas dels escriptors. Una bona partida nasqueren en el segle XIX: Guillem Colom Casesnoves (1900-1993), Josep Sureda Blanes (1890-1983), P. Miquel Colom Mateu (1900-1999), Andreu Estarellas Pasqual (1890-1981), Andreu Ferrer Ginard (1887-1985), Jaume Lladó Ferragut (1886-1975), Mn. Llorenç Lliteras Lliteras (1893-1973), P. Gaspar Munar Oliver (1899-1987), Mn. Antoni Pons Pastor (1888-1976), Elvir Sans Rosselló (1895-1972), Guillem Colom Ferrà (1890-1979), Mercè Massot Planes (1894-1981), Coloma Abrines Vidal (1887-1987), Mn. Andreu Caselles Caselles (1895-1985), Jordi Martí Rosselló, *es Mascle Ros* (1891-1973).⁴

5. Algunes mostres dels enregistraments

Les entrevistes tenen un interès pluridisciplinari, no solament com a testimoni de fets històrics (història local), sinó també des del punt de vista antropològic (usos i costums), o des del punt de vista lingüístic, com a mostres d'una llengua sòlida, vitenca, visible tant en el cas de persones de ciutat com dels pobles, amb matisos diversos si es vol. El mateix podem dir pel que fa a la variable de la instrucció. Algunes de les persones analfabetes gasten un model de llengua de qualitat sorprenent al costat d'uns coneixements del medi o de la literatura popular tradicional d'una gran riquesa. Oferim algunes mostres de l'interès divers d'aquestes entrevistes, extretes del llibre *Un poble, un temps* (1973 i 1995).⁵

5.1 MARIA LLUÏSA MARTORELL I MAYOL, ROIG (MONTUÏRI, 1871-1971)

Nasqué dia 12 de novembre de 1871. Filla de Llorenç Martorell i d'Isabel Mayol. Li posaren de nom Maria Lluïsa. Pageda i mestressa de casa. Analfabeta. Es casà amb Bartomeu Pocoví i Verger dia 13 de setembre de 1890. Morí dia 18 de maig de 1971. És la primera persona que vaig entrevistar, a Montuïri. Corria l'any 1969 i l'entrevistada tenia 98 anys:

—A quina edat vàreu anar a Palma sa primera vegada? Quants d'anys teníeu?

—Com anava a Ciutat domés tenia devers deu o dotze anys, que hi vaig anar amb munpare, a veure matar un homo...

—A veure matar un homo!

—Un homo qui havia mort una dona, i era nina, molt nina. Munpare al cel sia va dir: «Vols venir a veure matar un homo, Maria?» Jo vaig dir: «No!» «Idò has de venir i ho veuràs, perque

4. Vegeu Joan Miralles i Monserrat (1998): *Història i cultura popular*, pròleg de Damià Ferrà-Ponç, col·l. Biblioteca Miquel dels S. Oliver /7, Barcelona, UIB. Dep. de Fil. Cat. Ling. Gen. / PAM.

5. Joan Miralles (1995): *Un poble, un temps*, 2a edició ampliada, Palma, Miquel Font Editor.

han de fer ses coses bé!» I tenia un amic nostre, qui era es secretari, era molt amic de munpare, i va dir: «Hi hem d'anar tots dos i jo en menaré un i tu menaràs s'altre.» I me recorda d'això bé. Me recorda com el mataren. Hi havia molta de gent, a s'esplanada de Santa Catalina, molta de gent... i noltros estàvem drets, perque tothom estava dret, i vàrem veure com es capellà li deia ses coses, i ell va demanar perdó a tothom...

—I a on era això, a Palma?

—A Palma, a Palma, i va demanar perdó i el varen estrènyer a una cosa qui estrenyia es coll i amb un vol el vàrem veure mort. Em pens que va ser es primer homo, sa primera vegada que vaig anar a Ciutat.

—I teníeu deu o dotze anys?

—Devers nou.

—Devers nou...

—No hi volia anar, jo no hi volia anar, i munpare al cel sia, me recorda que va dir: «Hi hem d'anar a veure-ho, perque aprengueu...» (pp. 69 i 70).

5.2 CATALINA GARCÍAS I SIMONET, MATARINA (PALMA, 1874–1971)

Nasqué a Palma dia 11 de juliol de 1874. Filla de Jaume Garcias i de Francesca Simonet. Mes-tressa de casa. Es casà amb Mateu Gomila i Garcias dia 6 de juliol de 1895 a la parròquia de Santa Creu de Palma. Morí dia 9 de gener de 1971:

—I de s'Arxiduc, heu sentit contar res?

—De s'Arxiduc? Vaig sentir a contar, no sé si és ver, que un dia s'Arxiduc se n'anava a Palma i va passar per un tros que hi havia una partida d'al-lotes qui collien ametles i va dir: «Dios... al-lotes!» «Oh! Bon dia tenga, i a on va?» Diu: «A Palma!» Diu: «Que voleu que vos dugui res?», i una diu: «A mi me durà cacauets!» «I tu?» «I jo, avellanes!» «I tu?» «I jo, caramel-los!» I una no deia res, i va dir: «I tu, que no vols res, que no me dius res?» Diu: «Jo?, que me dugui un tros de *cordoncillo*!» Diu: «Idò bé!» i com va venir s'horabaixa, va tornar: «Au, al-lotes!» Diu: «Tu, què m'has comanat?» Jo, avellanes!» «Jas!» «Què m'has comanat?» «Cocovetes!» «Jas!» «I tu, què m'has comanat?» «Caramel-los!» «Jas!». Diu: «I a mi que me du lo que li he comanat?» Diu: «Mira-ho!» I li va dar un trossot de *cordoncillo* ben gros, i totes varen quedar... Lo que jo el vaig veure una vegada per baix de ca nostra i varen dir: «Ah! Mira s'Arxiduc, s'Arxiduc!», amb una cabellera fins aquí, més brut que un porc! I anava... hi anava, deien, jo què sé... Jo no li vaig rentar sa roba, però ho deien... He, he, he! Escolta, he sentit a dir que era cosí del rei, cosí del rei, era bastant... i que un dia va anar a fer visita an es cosí, an el rei, i hi havia sa guàrdia i tot, i pensa, a *palácio*, i no el deixaven passar de cap manera... i llavò tant va fer que se va destirar i li varen veure...pensa llavò si... però no el deixaven passar de cap manera» (pp. 84 i 85).

5.3 GABRIEL CERDÀ I MIRALLES, BADIA (MONTUÏRI, 1877–1977)

Nasqué dia 23 d'abril de 1877. Fill de Pere Cerdà i de Jerònia Miralles. Li posaren de nom Gabriel Bonaventura Damià. Ferrer. Es casà en primeres núpries amb Antònia Vich i Trobat dia 2 de desembre de 1905 i en segones amb Margalida Josepa Rosselló i Ripoll dia 3 de novembre de 1963. Morí dia 1 de juliol de 1977. És el primer montuïrer que arribà a centenari. Li deien també, de malnom irònic, *Es 10 de Basto*, perquè de vell solia anar amb bastó i vestit de blanc. Visqué uns quants anys a Nova York:

Ah! Això del *garrotín* va ser quan a Montuïri hi havia es rector Homar, un homo llest, es rector Homar, i a Montuïri hi havia política, molta política, i governaven, devien governar es conservadors, en aquell temps, i... es dia de Pasqua, es dia de Pasqua, a sa processó des matí, hi solia anar sa música, i sa música del Dimoni, que deien, tenia s'acadèmia a damunt sa casa de la vila, i s'altra la tenia a sa travessa, davall ca sa Peixa, allà. Sa música de Montuïri estava preparada darrere sa porta en es moment que davallava sa processó, i com davallà sa processó que davalla sa Custòdia roooomp sa música de Montuïri... Oh! Oh!...», i tothom quedà així amb un pam de boca, i es músics aquells altres així... i sa música tocaren sa marxa reial... del Bon Jesús. Morta sa marxa reial, comença... rompen amb una marxa, sa música de Montuïri, i aquells altres músics darrere, tira-tira, tira-tira, tira-tira... Amb això, fins que són a davant Can Socies, qui treuen la Puríssima, de Can Socies treuen la Puríssima, torna rompre sa música de Montuïri. Era molt recte, molt puntual, amb sa marxa reial... *Bueno*, marxa reial... Bé... llavò, bé... què hem de fer ara... sa processó segueix per avall per avall i sa música del Dimoni, que li deien, un pasdoble... qualsevol, ara una *jota*... ara una altra, això, ara un vals, i d'aquesta manera sempre... i sa música aquella tocava... lo religiós, i aquesta música per avall, per avall, per avall, i com varen esser davant sa posada de Son Boivàs, hi va anar es capellà *de ca s'Hereu*, a en Joan *Queló*, diu: «Et fotré una bufetada!» «Uep! Lleva!», i li anava a prende es *trombon*, diu: «Si no lleves... el te rompré damunt!», es capellà «de Ca s'Hereu»: «Te rompré es *trombon* damunt!... es pasdoble... Bé, amb això arriben a l'iglésia i com surten de l'església acompanyaren el rector amb el *garrotín* fins an es portal de ca seva. El rector no ho va prendre malament, no, a això, va comprendre que era una equivocació seva, això des rector, sa música, perque sa música de Déu i sa música del Dimoni... i l'ondemà, el rector, tira-tira, tira-tira, se'n va a sa caseta de Can Jaume Andreu, que en Jaume Andreu sempre estava a sa caseta, i troba sa dona, allà: «Oh! Bon dia tenga! Vostè per aquí?» Diu: «Sí. Què tal, com vos va? He passat. He passat, anava a fer una volta» Diu: «I ara saludaré aquesta família...» I res. «Molt bé.» Diu: «I en Jaume?» Diu: «És per allà baix», i el cridaren... «Jaume! Vine! Vine!», i va pujar. «Oh! És vostè?» I res. Se donaren sa mà, i de llavò ençà sa música va ser canviant, ja canvià sa música, qualque vegada la tenia... N'he vistes, jo, a Montuïri...» (pp. 136 i 137).

5.4 MARIA CLOQUELL I MIRALLES, CIGALA (MONTUÏRI, 1878–1971)

Nasqué dia 31 de juliol de 1878. Filla de Joan Cloquell i de Francesca Miralles. Analfabeta. Pagsa i mestressa de casa. Es casà amb Joan Miralles i Martorell dia 1 de febrer de 1913. Morí dia 7 de febrer de 1971:

Es primer cotxo que passà, es primer *auto* que passà varen dir: «Surt por, surt por des Coll de sa Grava! Surt por!» I de davant ca nostra, que tu saps a on era ca nostra, a Can Cigala vell, allà, allà a on està en Joan Llucio era ca nostra, i duia una sirena, aquest *alto*, i domés passava en sa nit, perque de dia ses bísties tenien por, passava en sa nit i sa sirena feia Uuuuuuu... un parell de vegades. Saps, com un bramul de bou. M'entens? I deien: «Ara, ara passa!» i veien es llumet... M'entens?... que duia un llumet, i deien que hi sortia por, des Coll de sa Grava, i era aquest cotxo, i li deien un *cotxo de foc*... perque no sabien què els havien de dir... no sabien si havien de dir *alto o baixo, cotxo de foc*... perque veien es foc, es llum, que deien...» (p. 153).

5.5 MARIA MIRALLES I RIBAS, MARRONA (MONTUÏRI, 1878–1976)

Nasqué dia 26 de març de 1879. Filla de Bartomeu Miralles i de Maria Ribas. Analfabeta. Pagsa i mestressa de casa. Es casà amb Joan Cerdà i Ribas dia 11 de febrer de 1905. Morí dia 31 d'agost de 1976:

Llavò en Toni, es meu germà, a l'instant se feren amics, i va dir diu: «Mira que en tenc una, a Llorito... ell serà llarg, Joan...» Mira que en tenc una, a Llorito...» Diu: «Però me sap greu dir-t'ho», a en Toni i a en Cion Catxó.» Diu: «Està ben encisada!» Diu: «I li tenc de treure s'encís! Li tenc de treure!» I amb això diu: «Jo no ho crec...» Ca! Tu lo que mos contes no pot ser...» Diu: «Ahir vaig anar a curar-la...» Diu: «I si... i com entr en aquell carrer...» Diu: «... la senten qui canta unes cançons forasteres... i una veu que tenia com una què sé io!»

—«Sa malalta?»

—Sa malalta, i va dir, i ho contava a en Toni nostro, a això, i a en Cion Catxó. Diu: «Vols que et diga, que jo no ho crec!» «Jo hi tenc de tornar», per exemple, dimarts, «hi tenc de tornar» i hi anaven amb una bístia qui domés tenia unes pells damunt, no hi havia carretons. Diu: «Jo ho he de demanar a mumare, per venir», i se n'hi va anar, en Toni, eixancat damunt sa bístia, en Toni darrere i ell davant, i amb això un ca negre va començar a botar per davant ell i per davant ell... i en Toni se va arrufar... i se va arrufar. Amb això arriben a Llorito. Com varen esser a Llorito s'aturaren *antes* d'entrar en aqueix carrer. Diu: «Sents això, Toni? Sents això?» Diu: «Sí, sí!» «Idoi no te regiris! No te regiris!» Així com noltros passarem per davant aquella casa no cantarà pus!» Ell va ser ver. I li dava es *banyos* a dins un cubell que tenien, ple, sa madona o sa mare, no sé què era, una al-lota jove, i la va curar d'aqueix modo, i aqueix ca, com arribava a ca seva, se desapareixia, desapareixia... aqueix ca...» (pp. 184 i 185).

5.6 GABRIEL JAUME I TROBAT, DE SA POLLA (MONTUÏRI, 1879–1970)

Nasqué dia 14 d'agost de 1879. Fill de Francesc Jaume i d'Isabel Trobat. Pagès. Es casà amb Catalina Miralles i Arbona dia 22 d'octubre de 1904. Morí dia 23 de setembre de 1970:

[Filla] —Contau-li de com estàveu a Son Comelles que vàreu tenir aquell mort... que vos pensàveu que es cavall no tirava...

—Ah!, he, he, Sí! Idoi com tenia quinze anys estava a Son Comelles de pareller, i en aquell temps se morien per foravila, per ses casetes, i hi havia, a ses Rotes, un que li deien de Can Llebte, i se va morir una dona vella i vengueren a Son Comelles a veure si else volien assistir, i en aquell temps no feien bàül, i l'amo me diu: «Bono!». Diu: «Es pareller major du ses dones a missa, es diumenges, i me sap greu que es pareller major, es carro que se'n du ses dones, vaia a traginar un mort. Què hi voldries anar, tu?» I jo vaig dir: «I sí. Hi puc anar». I es altres missatges me deien: «Ell no pujaràs pes coll de sa Grava! Ell es bestiar en dur-se'n un mort no vol estirar!» Dic: «Ara sí que estarem bons! Ja tiraran ell!» Vaig fer unes bones escorrejades... mos n'anam i l'amo me diu: «Has de posar s'estora i dur un feix de palla d'ordi damunt, dins es carro» Me'n vaig anar a sa casa des mort i me posaren es mort a dins es carro, i jo, qui ja m'havien dit... però m'ho deien per riure... ells no..., però jo ho prenia *de serio*: «No pujaràs pes Coll de sa Grava!» «No pujaré? Ja pujaré, ja!» i com vaig... an es mul ja li vaig esvergar una garrotada a cada un, i pensa, i hi havia un mal camí, per allà, perque pensa aquell carro, i aquell mort dins sa palla. En 'gués pujat deu... no, no, no, no era res... he, he, he» En 'gués pujat deu, de morts, pes coll de sa Grava! Com vàrem esser en es cementeri... dic, ja no el duguérem aquí, el duguérem an es cementeri i el posàrem dins es clot, jo tenia aquella palla, dic. «Bono, i què hem de fer amb aqueixa palla que hi ha estat es mort allà! Per cremar-la a sa possessió...», a davant es cementeri vaig fotre un misto dins aquella palla i amb un misto li peg foc i me'n torn de cap a... de cap a sa possessió, i ja vaig haver fet es viatge...he, he, he! Això s'usava en aquell temps» (p. 198).

5.7 JOANA AINA RIERA I GAMUNDÍ, PORRERENCA (1884-1974)

Nasqué a Sant Marçal (Marratxí), dia 16 de desembre de 1884. Filla de Gabriel Riera i de Joana Aina Gamundí. Botiguera i mestressa de casa. Es casà a Felanitx amb Bartomeu Miralles i Marimon dia 15 de novembre de 1906. Morí dia 12 de desembre de 1974.

—I sa vida, així, de jove aquí a Montuïri... què menjava sa gent?

—Què menjava? Jo t'ho diré. Noltros érem es qui estàvem més rics, i... perque es padrí tenia cent duros, i jo me n'anava a comprar carn, perque es padrí estava avesat a menjar bé, perque son pare estava per empleat en es *Matadero* de Ciutat, es padrí estava en es *Matadero* de Ciutat, i estava avesat a menjar carn, perque allò li devien donar o comprar o no sé, i es padrí teu també volia menjar bé, i jo me n'anava a comprar una terça de carn d'amagat, i la posava assuixí a dins es davantall perque no diguessen: «Aqueixa, que menja carn es dies feners!» I aquella terça de carn valia sis peces de quatre, i na Maria «Cinta», una veinada, que ara es seu fill que és capità o comandant devers Madrid?, en Queló deia: «Oh! Quina oloreta de brou!», o heu tornat a comprar carn? Jo deia: «Un poc!» I ella deia: «Noltros no en podem menjar ni es diumenges. No sé com ho fas!» I jo deia: «Jesús! N'he comprada un poc!» No deia que en'gués comprat una terça, però tot es temps que varen esser joves, que vàrem esser aquí, no en menjàrem més que una terça mai. Quan érem dos: una terça! Quan érem tres: una terça! Quan vàrem esser tots: una terça! I ton pare deia: «Estojau...», perque teníem botiga, aquí dalt... «Estojau un poc de carn per mumare! Meiem si la te menjaràs tota!», com menjaven tots a dins un plat i... «No te mengis tota sa carn!»... Meiem, mumare n'ha de menjar un poc!» Pensa, una terça de carn!» I érem... mira quants éreu... quatre i dos són sis!» Quan eren joves: una terça de carn! I quan vàrem esser... Llavò jo me vaig posar a matar pollastres i gallines, i això perque hi havia una fàbrega aquí baix, a Can Ferrando, a s'Hostal, em vaig posar a matar gallines, i mos menjàvem es cap i ses cames i ses ales i lo que no podíem despatxar, no és com ara que se mengen lo més bo, aquests... ha, ha, ha!, però llavò... i llavò noltros mos menjàvem lo que no podíem vendre, lo que no podíem vendre...» (pp. 238 i 239).

5.8 SEBASTIÀ BAUZÀ I MOLL, PELUT (1890-1972)

Nasqué dia 3 de maig de 1889. Fill de Bartomeu Bauzà i de Joana Aina Moll. Ferrer. Es casà amb Maria Garau i Bauzà, dia 10 de novembre de 1917. Morí dia 22 d'agost de 1972.

—I això de l'Inquisidor, i tot això de sa Creu Verda, això, heu sentit contar coses?

—Sí, això sí! L'Enquesidor, he sentit contar que hi havia l'Enquesidor, posats pels Reis Catòlics, però no per noltros, posats principalment en quantra des moros. Que se va estendre malament, n'hi ha que diuen que sí... Jo no hi don fe, a això, que s'estengués malament, perque ja ho sé que pot... un frare pot faltar, un frare se pot abordar a una al·lota o a una dona o així com vulguen, perque té lo que jo tenc... D'això no te càpiga cap dubte... això no té volta de fulla! Ja ho sé! Però no tots es frares s'aborden ni tots es capellans s'aborden. *Alto* aquí! No, no hem de fer rialles! Podrà haver un capellà, deu capellans, cent capellans, cinc-cents capellans en tot el món... mil capellans en tot el món, però el món és molt gran i això no basta per dir: «Tots es capellans fan coses.» No, no, no, no, no, no, no! Perque si ara, a devers Montuïri, hi ha hagut aquell accident d'aquell que va matar en Jaume *de Son Collell*, no tots es montuïrers maten homos...

—I llavò, i es pou de l'Inquisidor, a on era?

—L'Enquesidor no sé si era a devers es Balear, allò, devers es Principal, deien, jo què sé... perque hi ha moltes coses que else fan creure a sa gent, coses, perque *basta* i tot diuen que d'allà des castell de Bellver que hi ha una mina qui arriba fins a Capitanía General, tot això són mentides...

—I per què és aquesta mina?!

—Ah!, perquè hi duien a amagar es homos qui en general anaven d'altres o una cosa o s'altra. Reees...!, animalades com un temple, animalades com un temple, *hasta* i tot n'hi ha una de dona, viva, que encara és viva, que em va dir una vegada a mi que d'un convent a es frares hi havia una mina per davall davall que anaven a jeure amb ses monges... Vaaaaa! Barbaridats, que si volen jeure amb ses dones, amb ses monges, poden jeure a s'hora que volen... i ara pensat tu... se'n niran per veure si fan, si diuen missa i se colgaran amb ella... vaia, vaja, això estic conforme, però que haja mines, que se'n vagen d'un convent a s'altra...

5.9 JOAN OLIVER I SASTRE, DE MELÀ (1898–1973)

Nasqué dia 24 de juny de 1898. Fill de Joan Oliver i de Prudència Sastre. Metge. Es casà amb Jerònia Verd i Palou dia 24 de juny de 1924. Morí dia 24 de febrer de 1973.

—I aquí, i vostè quins eren es que varen fer aquest partit, es partit des amos va dir? Qui eren?
 —Noltros, es fet de ser republicà havia de ser anticlerical, però d'una manera escandalosa... sa República n'hi havia de sa República, que no sabien res, però havien d'anar contra es capellans... i a Montuïri, tots es *terratenientes*, que a més d'esser un poc *terratenientes* tenien un poc de sentit religiós, eren de ses *enendretes*, que deien, i aquests érem es amos: l'amo en Joan Costa, l'amo en Pau de sa Torre, l'amo en Biel de sa Torre, què t'he de dir jo?, en Pep Collet i noltros. Amb una paraula, tots es qui tenien, tot es qui tenien un parell de quarterades de terra i un poc de cara i ulls i un poc de decència... No vol dir que des altres no n'hi hagués també... però llavonses hi havia d'amos que ja no combregaven religiosament amb ses mateixes... i domés per anar contraris a es capellans eren de ses esquerres: en Toni Miró, per exemple, era un, que domés era per ser contra es capellans, i altres, més que republicans eren anticlericals, en Joan Collet, un altre, que va ser barle i que li va costar sa vida... aquests fora, anaven, aquests però era més per anar contra es capellans. Va ser com se'n varen dur es rector d'aquí i en Torrens, a sa presó, perquè eren capellans, aquests dos, i així és que aquests... però maldament fossen així, era tant s'odi, s'odi, sí, s'odi, lo que deia molt bé en Joan Collet: «No hi ha família a Montuïri que no estigui ofesa per un Ferrando... Teniu això en compte! Si hi ha una família a Montuïri que es Ferrandos no l'hagin ofesa que alcin un dit!», com feien sa propaganda política, i tots, tots, es republicans i amos mos unírem contra en Ferrando, perquè era mal de pelar, perquè tenia una quantitat de gent que...: «Jo m'en vaig amb so camallot gros!», deien, i se n'anaven amb ell, sí, perquè son pare, això era s'herència de son pare que deien, i se n'anaven amb ell, però res, else vàrem guanyar ses eleccions, però una vegada guanyades ses eleccions, llavonses varen haver de començar a venir a fer ses parts, perquè llavonses, noltros, es amos, mos vàrem començar a no voler, vàrem començar a no voler fer lo que feien: això de cremar iglésies i tota aqueixa cosa. No hi vàrem... estàrem disconformes i no vàrem voler ser republicans, mos desseparàrem des republicans i mos vàrem fer d'aquests partits de dretes d'en Gil Robles, de la JAP, aquests partits que varen sortir, que maldament que foren respectuosos amb aquestes idees de tradició, noltros, i es altres seguien, i com més anava més, contra l'iglésia, més contra l'iglésia, i com més anava més, i així vàrem acabar fins a sa guerra del 36. O sigui que molts que vàrem votar plegats contra en Ferrando vàrem arribar a votar llavonses per ses dretes... perquè en Ferrando, com a *terrateniente*, a pesar de no creure res de l'església, però aquest per defensar ses quarterades se va fer de ses dretes i n'hi havia molts, a jo mateix, que m'ho criticaven: «Tornau anar amb en Ferrando...» No, jo no vaig amb en Ferrando, és en Ferrando que ve amb noltros... Si noltros mos n'anam per sa carretera d'aquí a Ciutat i en Ferrando sap cert que anam per sa mateixa carretera nostra per arribar a Ciutat, noltros no el podem treure de sa carretera, que vengui si vol, però en Ferrando no tornarà», com no ha estat pus. No tornarà a ser res pus mai més dins Montuïri. Lo que si mos dóna es seus vots ben bé, molt bé, encantats de la vida, però en Ferrando: zero... en Ferrando va quedar eliminat absolutament per a sempre. No hi ha hagut tornat pus mai més cap Ferrando, aquí. Llavonses varen pujar es amos, que vàrem ésser minoria i es republicans que varen ésser majoria. I perquè

sigui i perquè és ver i perquè consti: en es meu temps no hi ha hagut maig cap govern tan honorat i tan decent com es govern de ses esquerres des republicans. Aquexa *prole* de Montuïri varen aguantar es llum molt dret i varen ser molt decents i no varen fer..., no sé si és que estaven tan acostumats que en Ferrando no dava cap passa dreta mai... varen començar per pagar a tothom, varen començar per pagar religiosament, varen començar per arreglar camins, varen començar per fer aqueixes escoles. Tot això és fet des republicans, o sigui que, administrativament, a dins Montuïri, jo de vegades els ho deia. Un dia vaig fer un sermó, amb ells: «Jo, administrativament, jo som republicà, som com voltros, pens com voltros, d'això, ara, en quant a l'iglésia, de cap manera! Com que jo m'estim més l'Iglésia que una altra cosa, primer me'n vaig amb sos altres, maldament m'agraudeu més voltros, perquè en es *fondo*, per administració m'agraudeu més voltros, però aquestes idees de calar foc i tot això, de des esglésies, i tot això, no ho puc aprovar mai. Per jo és bàsic, per jo és bàsic, i si una cosa tan bàsica per jo la trepitjau, me'n vaig...» (pp. 364–369).

6. LA TASCA DE DIGITALITZACIÓ DEL FONTS

Fins ara s'han duit a terme diverses actuacions en l'Arxiu d'Història Oral de Joan Miralles (AHOJM). De primer, gràcies a una ajuda de la Caixa de Pensions aconseguírem passar a suport DAT bona part dels enregistraments, sobretot els referits a escriptors de les Illes Balears. Duguérem a terme la tasca el propi Joan Miralles i Monserrat i Joan Antoni Mesquida.

Més envant, gràcies a una ajuda del CIM, es va fer un trasllat dels enregistraments a CD per part d'un becari. Tal feina es va fer amb l'assessorament del Servei d'Audiovisuals de la UIB.

També, en el marc de les activitats de la càtedra Alcover-Moll-Villangómez es dugué a terme la indexació dels enregistraments del projecte Gent des Pla, tasca que dugué a terme com a becari Tomàs Vibot a través d'un projecte dirigit per Catalina Valriu.

L'any 1914 es dugué a terme el traspàs a disc dur dels enregistraments i la millora de so d'aquests, tot això gràcies a una ajuda del CIM. La tasca es dugué a terme a l'estudi de so de Manacor de l'empresa Calma, dirigida per Josep Umbria.

D'altra banda, des de fa uns quants mesos, gràcies a una ajuda d'una beca d'alumne col·laborador i de la càtedra Unesco de Diversitat Lingüística i Cultural de Barcelona, duim a terme la tasca de digitalització del fons en tres direccions. La primera tasca, duita a terme per Laura Sastre, es refereix a la compleció de dades des informadors i informadores. La segona, duita a terme per Catalina Bauzá, pretén l'ordenació dels enregistraments a partir de cinc grups: Gent des Pla, Escriptors insulars de les Illes Balears, Enregistraments en altres localitats, Enregistraments d'actes socials diversos: conferències, seminaris, presentacions de llibres, mítings, etc., i Música i cant coral. La tercera tasca, feta per Carles Canals, s'ocupa de preparar digitalment el fons per a poder utilitzar els enregistraments tant pel que fa a l'estudi com a la transmissió i reproducció dels materials.

Oferim a continuació l'estat de la qüestió per part dels esmentats becaris.

7. LA CLASSIFICACIÓ DEL MATERIAL (CATALINA BAUZÀ)

El present projecte té com a finalitat la publicació dels enregistraments sonors de l'Arxiu d'Història Oral de Joan Miralles, els quals estan agrupats en cinc blocs:

1. Gent des Pla.
2. Escriptors de les Illes Balears.
3. Enregistraments en altres localitats.
4. Actes socials diversos: seminaris, conferències, presentacions de llibres, mítings, taules redones.
5. Música i cant coral.

La meva aportació al present projecte ha estat fer l'inventari de tots els enregistraments que hi havia en un disc dur agrupats per carpetes: bobina oberta, dats, CD, cassets i diversos. En total hi ha 1.783 enregistraments, molts dels quals són repetits, ja que la majoria han passat per una millora de qualitat de so, i d'altres estan buits o espenyats. Aleshores, per fer l'inventari, hem partit de cada carpeta i hem anat desglossant els continguts que hi havia dins cada una. El nom d'enregistrament amb el qual apareix a l'inventari correspon al nom que el mateix arxiu porta dins cada carpeta. Després, sota cada enregistrament s'informa de l'entrevistat o entrevistats que hi intervenen, els corresponents malnoms, l'any de naixement i la data de l'entrevista —que no sempre se sap exactament.

En aquests casos, un dels problemes que hem tengut és que moltes vegades en l'enregistrament no es diu el nom de l'entrevistat ni la data de l'entrevista. Aleshores, ens hem ajudat d'un dossier fet pel mateix Joan Miralles titulat «Registre general de les cassettes», en què hi ha totes les entrevistes fetes i on en la majoria de vegades hi surt el nom i la data dels entrevistats. En aquest sentit també ens ha servit d'ajuda l'inventari que ja hi havia fet sobre l'Arxiu d'Història Oral de Joan Miralles, ja que els informants estan distribuïts segons la secció a la qual pertanyerien. No obstant això, encara tenim alguns casos sense resoldre en què haurem d'anar als pobles corresponents per trobar alguna persona que ens pugui identificar la veu i ens pugui dir qui és.

D'altra banda, també vàrem decidir fer unes graelles en què la informació sortís tota recopilada. Aquest és el moment en què s'uneixen la feina feta a través de l'elaboració de l'inventari i la recopilació de dades dels informants, aquesta darrera feta per Laura Sastre. D'aquesta manera, les graelles es divideixen en cinc columnes diferents: en la primera hi apareixen el nom complet i el malnom de l'informant corresponent; en la segona columna la corresponent data de naixement i també, en el cas necessari, la de defunció; la tercera columna correspon a la data que es va fer cada entrevista; la quarta columna fa referència als enregistraments on el corresponent informant parla, i la darrera columna engloba les hores totals d'entrevista enregistrada de cada un dels informants, sense tenir en compte els fragments repetits. Per interpretar bé les graelles, cal tenir en compte una sèrie d'aspectes:

1. Hi ha casos en què es va entrevistar els informants més d'una vegada. Aleshores vàrem decidir que enumerariem les dates d'entrevista i, al costat de cada enregistrament, hi posariem el número de la data a la qual correspon.

2. Hi ha casos en què intervé més d'un informant. Els enregistraments en què passa això tenen un peu de pàgina que indica amb quina persona parla el corresponent entrevistat. A més, això té efectes quant a la darrera columna —hores totals enregistrades—, ja que no podíem comptar el temps que un informant parla i l'altre no. Per tant, el que hem fet ha estat anotar en nota a peu de pàgina el temps total que correspon a aquestes entrevistes en què hi intervenen més d'una persona, i deixar, d'altra banda, sense cap peu de pàgina, les hores d'enregistrament que corresponen a entrevistes individuals.

3. Finalment, cal tenir en compte que a la columna on hi ha els enregistraments en què parla cada informant, n'hi ha que estan en vermell i d'altres en negre. Els enregistraments en negre són els que tenen la qualitat de so més bona i seran els que ens serviran a l'hora de digitalitzar els arxius sonors per poder-los penjar en una pàgina de la xarxa. En canvi, els arxius en vermell són els arxius repetits en què la qualitat de so no és tan bona o, simplement, són arxius sonors espenyats o buits. En qualsevol cas, per destriar els arxius amb la qualitat més bona, s'ha partit de la feina que Josep Umbria va fer amb els corresponents enregistraments, ja que va

ser l'encarregat de fer-ne la millora. D'altra banda, l'encarregat de digitalitzar els arxius i fer-los compatibles perquè puguin estar penjats a la xarxa és Carles Canals.

D'aquesta manera, fins aquests moments tenim fetes les graelles corresponents a Gent des Pla, que recull ciutadans d'onze pobles: Algaida, Ariany, Lloret de Vistalegre, Montuïri, Petra, Pina, Porreres, Randa, Sant Joan, Sineu i Vilafranca. D'altra banda, estam en procés d'elaborar les graelles corresponents a escriptors, que són sis: científics i divulgadors científics, filòlegs, folkloristes, historiadors i erudits, literats i historiadors de la literatura, i periodistes i publicistes. I un cop elaborades aquestes graelles passarem a fer les corresponents als enregistraments d'altres localitats, als referits a actes socials diversos, i, finalment, a la música i cant coral.

8. La tasca de compleció de dades dels informadors i informadores (Laura Sastre)

En aquesta primera fase del projecte, ens hem plantejat com a objectiu recopilar les dades personals dels informants que havien estat entrevistats durant la dècada dels setanta i dels vuitanta per Joan Miralles. Partíem de la llista inclosa en l'AHOJM: dos-cents noranta-vuit informants distribuïts per onze pobles del Pla; quatre, per altres localitats de la Part Forana; tres de Palma, a més de cinquanta-dos autors mallorquins organitzats segons la disciplina en què destacaren. En total, tres-cents cinquanta-set entrevistats, molts dels quals hi figuraven amb nom, llinatges i malnom i, per tant, només n'havíem d'esbrinar la data i lloc de naixement i defunció. Però també n'hi havia d'altres amb dades incompletes: un sol llinatge, un malnom o una simple referència del tipus «lloritana desconeguda». Evidentment, la tasca de recerca ha tingut una dificultat molt diferent segons l'entrevistat perquè la informació de què partíem en cada cas no era igual de detallada.

La primera passa va ser contactar amb els ajuntaments i saber de quina manera podríem accedir als llibres de registre. Actualment existeix una llei de protecció de dades molt rigorosa que ens ha dificultat la consulta de les fonts d'informació oficial. A més, en general els registres de Mallorca no estan informatitzats i haguérem de consultar, un per un, els llibres, que a vegades es trobaven en un estat de conservació dolent i la informació que hi constava, en cal·ligrafia mala d'entendre per a nosaltres. Afortunadament, però, en la major part dels ajuntaments, els funcionaris hi han col·laborat de bon grat i, fins i tot, alguns, de manera excepcional. El cas de Palma va ser el més complicat, perquè vàrem haver de fer un tràmit que retardà el procés de recopilació però que finalment ens dugué a bon port.

Molts dels informants de qui teníem el nom complet varen ser localitzats a través dels llibres de registre, però d'altres foren més mals de trobar. Els casos d'homonímia suposaren una complicació afegida que només podíem resoldre a través de familiars o coneguts. D'altra banda, s'ha de tenir en compte que una de les dades que havíem d'aportar, el malnom, no consta en cap registre oficial. Per resoldre aquesta qüestió, haguérem de consultar revistes i publicacions locals a més de contactar amb parents o veïns del poble. Un altre dels factors que han complicat la feina és el fet que, antigament, quan una persona moria a l'hospital, el certificat de defunció no arribava a l'ajuntament corresponent llevat que els mateixos familiars l'hi duguessin. Per això, l'autèntica tasca de recerca la duguérem a terme amb tots aquells noms que no havíem trobat a les fonts civils. Consultàrem registres parroquials, padrons, parlàrem amb historiadors, periodistes, rectors, possibles familiars, amb veïns del poble. Amb tot, la feina de recerca ens està ocupant més temps del que havíem previst en un principi, perquè no valoràrem correctament les possibles dificultats amb què topàriem. Ara bé, també hem de dir que han estat precisament

aquestes dificultats les que ens han permès créixer com a alumnes i entendre com es desenvolupa una tasca de recerca. Hem après a manejar diverses fonts d'informació, a trobar nous recursos per continuar la recerca quan no pareixia possible, hem establert contacte amb persones molt diverses, d'àmbits i edats diferents... Per tot això, valoram de manera molt positiva el nostre aprenentatge; sens dubte, un bon complement per a la nostra formació universitària.

9. Cap a la formació d'una graella amb un cercador de dades (Carles Canals)

L'objectiu de digitalitzar l'Arxiu d'Història Oral del catedràtic de Filologia Catalana Joan Miralles i Montserrat és posar a l'abast del gran públic uns testimonis orals que permetin ser escoltats i analitzats des de qualsevol indret, en qualsevol moment i amb qualsevol plataforma digital. Per assolir aquest objectiu hem hagut d'ordenar i digitalitzar cada una de les fitxes i els àudios dels informants i destriar-ne les versions en millor estat. En aquest sentit hem hagut de fer un exercici de buidatge, per tal de quedar-nos les còpies amb millor qualitat sonora i hem hagut d'optimitzar cada una de les còpies finals amb la finalitat que puguin ser escoltades des d'un servidor en línia i, també, millorar substancialment el pes en megabytes de cada còpia per accelerar-ne el temps de descàrrega.

No obstant això, hem hagut de posar a disposició del gran públic una graella —la qual es pot ordenar per diversos criteris— que inclou un cercador de dades, per tal de facilitar els criteris de cerca de qualsevol usuari que en vulgui fer ús. Així, les dades es poden ordenar per diversos criteris com: nom i malnom de la persona que informa, data de naixement i de defunció, data de l'entrevista, nom de la cinta enregistrada, hores d'enregistrament o municipi de l'entrevistat. Seguint qualsevol d'aquests criteris ens permetrà tenir un accés molt ràpid a qualsevol de les converses enregistrades —a través d'un hiperenllaç web— o bé filtrar-les per alguns o diversos dels criteris anteriors, la qual cosa facilitarà l'estudi i l'accés de les dades proporcionades per l'Arxiu d'Història Oral Joan Miralles.

La graella que es posa a disposició dels usuaris es basa en un codi HTML i les funcionalitats de cerques i ordenacions vàries són proporcionades gràcies a llenguatges de programació com JQuery o Javascript, llenguatges d'ús habitual a navegadors web. L'objectiu final és incorporar el fons a una gran base de dades (Oracle o MySQL) que permeti ampliar les funcionalitats i serveis per poder ajudar en un futur qualsevol investigador a incorporar-hi nova informació, la qual quedi enregistrada a la base de dades per a futures consultes i anàlisis.

Sebastià Farnés, la paremiologia i la reconstrucció de la llengua catalana

CARME ORIOL

Universitat Rovira i Virgili

1. Introducció¹

Sebastià Farnés i Badó (1854–1934), com molts dels intel·lectuals del seu temps, va tenir un variat camp d'interessos. Es va formar com a advocat, va realitzar importants aportacions en el camp de la taquigrafia, va exercir d'escriptor i va destacar com a folklorista, especialment en el camp de la paremiologia.

Farnés es va interessar des de molt jove per l'estudi de les parèmies i aquest interès el va mantenir al llarg de tota la vida. La culminació del seu treball en aquest àmbit va ser la *Paremiologia catalana comparada*, que no va arribar a publicar en vida. Gairebé seixanta anys després de la seva mort, l'obra va ser publicada, amb un pròleg introductori del mateix Farnés, en una edició en vuit volums a cura de Jaume Vidal Alcover, Magí Sunyer, Josep Lluís Savall i amb la col·laboració de Josep M. Pujol (Farnés 1992–1999).

D'acord amb l'esperit de la Renaixença, una de les motivacions que va dur Farnés a recollir i estudiar les parèmies va ser l'amor a la llengua catalana. Des dels primers treballs, Farnés es va interessar per estudiar l'origen i el significat de les parèmies, ja que havia observat que algunes d'elles, tal com es trobaven en la tradició oral del seu temps, havien patit un procés d'empobriment lingüístic. Per això, un dels seus objectius, en tant que estudiós de les parèmies, era corregir els errors lingüístics que hi poguessin contenir per tal de dignificar la llengua catalana. A partir d'aquí, Farnés pensava que calia reintroduir les parèmies, en la seva forma correcta, en el circuit oral de la llengua per tal que fossin utilitzades.

L'any 1913, Farnés va publicar l'*Assaig de paremiologia catalana comparada*, que havia de ser el primer volum de la *Paremiologia catalana comparada*. El llibre conté 259 entrades referides

---

1. Aquest treball és un dels resultats de la recerca duta a terme en el projecte FFI2012-31808 del Ministerio de Economía y Competitividad. Així mateix, s'emmarca en la línia de recerca del Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC), reconegut i consolidat per la Generalitat de Catalunya (2014 SGR 755).

a parèmies diferents, amb indicació de variants, comentaris de l'autor i referències bibliogràfiques. Les parèmies es presenten ordenades d'acord amb el primer substantiu o, en la seva absència, el primer verb (amb preferència de l'infinitiu) (Farnés 1913: 9). En aquest cas, les entrades van des d'*Abarcar* fins a *Amich*.

El llibre inclou un pròleg en què l'autor fa explícita una de les motivacions que l'han dut a estudiar les parèmies: la voluntat de recuperar mots que han quedat en desús, però que encara formen part d'aquestes unitats fraseològiques. Farnés exemplifica aquesta idea en els comentaris que fa a la parèmia *Molt parlar mou / molt gratar cou*, utilitzada així per algunes persones, quan la forma correcta seria *Molt parlar nou / molt gratar cou*. Per a Farnés, usar la parèmia correctament implica enriquir la llengua i guardar-la del mal que li pot fer la ignorància. Mentre visqui la parèmia en la seva forma correcta, diu Farnés, la gent utilitzarà la bella paraula *noure*, que significa 'danyar, perjudicar, ésser obstacle', i s'entendrà perfectament el significat de la paraula *nosa*, que és ben viva (Farnés 1913: 6).

En treballs posteriors, Farnés continua analitzant altres parèmies des del punt de vista lingüístic. Ho fa en cinc articles que publica a la revista *Arxiu de Tradicions Populars*:² en el primer estudia el significat de la frase *Sant Joan, bon sant* continguda en la parèmia: *Sant Pere, bon home; / sant Joan, bon sant, / si han vingut de bon just* (Farnés 1928); en el segon, exposa la importància de corregir els errors lingüístics de les parèmies per tal de dignificar la llengua catalana (Farnés [1929–1933a]); en el tercer, aborda l'estudi del significat, en principi incompreensible, d'una endevinalla en forma de proverbi (Farnés [1929–1933b]); en el quart, analitza l'evolució incorrecta d'algunes de les parèmies referides al rei Pere d'Aragó (Farnés [1933]), i en el cinquè, analitza 24 variants de la coneguda *A la vora del riu, no hi facis el niu* (Farnés 1935).

Finalment, a la *Paremiologia catalana comparada* (Farnés 1992–1999), es veu reflectida de forma sistemàtica la preocupació de Farnés per la llengua. En el pròleg que precedeix l'obra, Farnés ens diu que estudiar les parèmies té un valor patriòtic, de recuperació del patrimoni nacional (Farnés 1992: 15) i que recollir-les ha de servir no només per conservar-les, sinó també per fer-les circular, perquè siguin usades (Farnés 1992: 23).

Farnés recull parèmies de la tradició oral, però també consulta documentació escrita: diccionaris, reculls paremiològics, obres literàries, etc., amb la idea de buscar l'origen de les parèmies, de traçar-ne la història, de trobar les equivalències amb altres llengües i d'entendre millor el seu significat. Aquesta tasca de documentació li permet reflexionar sobre l'estat de la llengua de determinades parèmies. Així, es proposa corregir els errors lèxics, substituir els barbarismes pels mots catalans corresponents i, en definitiva, dignificar la llengua.

La sensibilitat lingüística de Farnés s'observa també en el valor que dona a les variants. Farnés defensa la importància de recollir variants de les parèmies, no només en altres llengües, sinó també en la llengua pròpia, ja que per a Farnés, les parèmies fan evident la unitat de la llengua catalana. Ens diu: «Les parèmies ens assenyalaran amb tota precisió la unitat de l'esperit de la nació catalana dins la gran varietat de sos dialectes» (Farnés 1992: 29).

En la línia exposada fins ara, l'objectiu d'aquest article és mostrar la tasca realitzada per Farnés en favor de la recuperació i la dignificació de la llengua catalana a través de l'estudi d'una part del corpus paremiològic que va aplegar. Concretament, el que va delimitar en el primer llibre que va publicar, l'*Assaig de paremiologia catalana comparada* (1913), que abasta només fins a les parèmies que contenen el mot *amic*. Tanmateix, l'obra que s'ha pres com a objecte d'estudi no és aquest primer llibre publicat el 1913, sinó el primer volum de la *Paremiologia catalana comparada* (Farnés 1992–1999), tot considerant, únicament, les entrades fins al terme *amic*. La

2. La revista, dirigida per Valeri Serra i Boldú, es va publicar en set fascicles entre els anys 1928 i 1935.

raó és que el corpus de parèmies inclòs en aquesta darrera obra és molt més extens que el publicat en el llibre de 1913 i els comentaris de Farnés a cadascuna de les parèmies són el resultat d'un treball més actualitzat.

2. El corpus paremiològic

Les parèmies analitzades van de l'entrada A1 (primera parèmia referida a la lletra *a* de l'alfabet) fins a l'entrada A1109 (darrera parèmia que conté el terme *amic*). Per a cadascuna de les parèmies, Farnés inclou totes les variants que ha pogut documentar, tant en català com en altres llengües; hi fa constar les fonts d'on ha extret les parèmies, i hi inclou els comentaris fets pels autors que les han recollides en obres anteriors, així com els comentaris que hi fa ell mateix.

Del total del corpus, he destriat aquelles parèmies que inclouen comentaris lingüístics fets per Farnés. La resta de comentaris, molt variats, poden referir-se a explicar el significat de la parèmia, a donar dades sobre el seu ús, a documentar les aportacions d'altres recollidors o a destacar altres aspectes significatius d'una determinada parèmia.

Un cop realitzat el buidat, he obtingut un total de 45 parèmies per a les quals Farnés proporciona comentaris de tipus lingüístic. A continuació, he analitzat el corpus. Aquest treball m'ha permès establir quatre grups que reflecteixen els grans temes que són objecte d'atenció per part de Farnés pel que fa al tema que tractem: l'estudi de les parèmies i la salvaguarda de la llengua catalana. Aquests quatre grans grups són els següents: (1) traduccions i adaptacions; (2) rectificacions; (3) correccions de barbarismes, i (4) definicions. En cadascun dels grups, he escrit la relació de parèmies que en formen part i, per a cada parèmia, he indicat, al final, el número d'entrada a la *Paremiologia catalana comparada* (Farnés 1992-1999, vol. 1); en el cas de les variants, les he fetes precedir pel número d'ordre corresponent, indicat entre parèntesis. Finalment, en línia a part, he reproduït els comentaris de Farnés i, entre claudàtors, quan ha estat necessari, hi he fet constar els meus.

2.1 TRADUCCIONS I ADAPTACIONS

- Si bé canta l'abat, no li va en saga l'escolà. (A13).

Farnés: El català sembla traducció del castellà: *Si bien canta el abad, no le vaya en zaga el monacillo*.

- (1) Tant l'aigua a la pedra bat que hi fa forat; (2) Tant i tant bat l'aigua en la pedra que la forada. (A 526).

Farnés: (1) i (2) són traduccions catalanes que jo proposo de les portugueses: (1) *Que tanto da o agoa na pedra te que quebra*; (2) *Tanto da agoa na pedra te que quebra*.

- (2) Parar en aigua de cerraques. (A 529).

Farnés: És una traducció del castellà: *Volverse agua de cerrajas*.

- Ningú s'alabe *hasta* que s'acabe. (A 618).

Farnés: És transcripció literal del refrany castellà: *Nadie se alabe hasta que acabe*.

- L'aladre *rabut* i el llaurador barbut. (A 638).

Farnés: És una adaptació servil del castellà. [Farnés remet a l'entrada A1885, on es troba la parèmia castellana: *El arado rabudo y el arador barbudo*].

- ♦ Qui treballa, te *alaixa*. (A 642).
Farnés: És una adaptació dolenta del castellà: *Quien trabaja tiene alhaja*.
- ♦ De tot entén un poc, i d'albarder dos puntades. (A 664).
Farnés: És una adaptació barroera d'una cita [hauria de dir dita] castellana. [Farnés no la inclou].
- ♦ Aldeana és la gallina i el de la ciutat la minja. (A 722).
Farnés: És una traducció servil d'un refrany castellà. [Farnés no l'inclou].
- ♦ Alegria, carnestoltes, que demà és cendra. (A 731).
Farnés: Sembla una adaptació d'una dita castellana. [Farnés no la inclou].
- ♦ Més valia sentir l'Almoaidí, que no pas veure'l. (A 820).
Farnés: És traducció del llatí: *Multo melius erat audire Almoaydi quam ipsum videre*.
- ♦ (1) Donar una agulla i demanar una rella; (2) Ficar una agulla i traure una reixa. (A 282).
Farnés: Les catalanes són adaptació de la castellana: *Meter aguja y sacar reja*. Els dos significats de *reja* castellana són *rella* i *reixa*.
- ♦ A on hi ha amics, hi ha riqueses. (A 946).
Farnés: És traducció de la portuguesa: *Aonde ha amigos ha riquezas*.
- ♦ Entre bons amics... un notari i dos testics. (A 1008).
Farnés: Dolenta adaptació d'un refrany castellà. [Farnés no l'inclou].
- ♦ Sóc amic del plat, però encara sóc més amic dels talls. (A 1098).
Farnés: És una traducció gastronòmica de l'aforisme llatí: *Amicus Plato sed magis amica veritas*. [Comentari de to humorístic, ja que la traducció de la parèmia llatina és: Sóc amic de Plató, però més amic de la veritat].

2.2 RECTIFICACIONS

- ♦ (2) A Aiguafreda són xerraires; / a l'Abella, cançoners; / a Sant Antoni, cançonaires; / i a Centelles, botiflers. (A 20).
Farnés: *cançonaires* suposo que hi és en comptes de *calcinaires*, *que fan calç*, que és el mateix que dir *pobres* perquè la dita és: *Qui fa calç, va descalç*.
- ♦ (2) A l'Aguda fos caiguda, / a Torà fos ensorrat, / Massoteres fos plata, / Guissona fos daurat, / Talteüll embovinat. (A 261).
Farnés: El nom normatiu de Tarteüll és Talteüll.
- ♦ Per sant Agustí, ni *berenita* ni dormir. (A 289).
Farnés: Puente (1896) no sé què ha volgut posar amb *berenita*, perquè en català se'n diu *berenar*.

• Aidat i t'aidaré. (A 300).

Farnés: *Aidar* és antiquat, equivalent a *ajudar*. Aquesta forma és viva encara en mantes parèmies, com és ara *Demà Déu t'aidarà*, que el vulgar modern, per no entendre'l, ha fet: *Demà Déu hi dirà*, confeccionant una altra parèmia.

• (1) Aigua de gener omple bótes i celler; (2) Aigua de gener omple bótes al celler. (A 328).

Farnés: *Aigua de gener omple bótes i celler* conté un pleonasma indigne del saber popular. *Aigua de gener omple bótes al celler* és una rectificació oportuníssima.

• (4) Aigua de març, pluja als sembrats; (5) Aigua de març, puja als sembrats. (A 340).

Farnés: *Aigua de març, pluja als sembrats* deu ser una equivocació, perquè *Aigua de març, puja als sembrats* no és cap ruqueria, tota vegada que l'aigua de març fa créixer les herbes, puja als sembrats [El comentari de Farnés cal relacionar-lo amb la parèmia (1) *Aigua de març, herba als sembrats*, de la qual aporta dues variants més molt similars]

• Aigua prudent, bé es va per lloc corrent. (A 358).

Farnés: [els dos versos] em sembla que diuen que l'aigua corrompuda o *prudenta* es torna bona si va per lloc corrent. Em sembla que hauria de dir: *bé es fa*, encara que *bé* hi seria per *bona*. [Farnés inclou la parèmia amb la forma *Aigua prudent bé es fa per lloc corrent*, tal com ell pensa que s'hauria de dir, a l'entrada A 369 i hi fa el comentari següent: «Vol dir que l'aigua corrompuda, que put, es saneja per lloc corrent, no estant estancada. Trobo més correcte escriure *fa* en lloc de *va*»].

• (5) Aigua passada no vol molí. (A 366).

Farnés: Segurament és una equivocació. [En les vuit versions restants que documenta Farnés, els verbs que s'utilitzen són *moure* o bé *molde* en lloc de *voler*].

• Deu-nos aigua, Ramonet, que les plantes tenen set. (A 413).

Farnés: No sé l'origen d'aquesta parèmia ni què vol dir *aigua Ramonet*, però per de prompte no és nom propi; se sol dir davant d'una abundosa pluja: *Cau aigua Ramonet*, com si digués *a bots i barrals*. Se m'acut una explicació d'aquesta dita: quan plou sense que s'arribi a sentir, qui no es mulla no s'adona que plogui; en canvi, quan cau l'aigua *a bots i barrals* fa *remor* que és *indecís* si no és gros; però que és *remor net* si sembla que donin aigua per mor de Déu, *Caure l'aigua a remor net, donar l'aigua a remor net* s'hauria de grafiar, anc que es pronuncies com ara *a Ramonet*.

• Deixa passar l'aigua mansa, que la correnta ja passa. (A 414).

Farnés: és probable que sia mal dit, perquè el sentit del refrany és *guardar-se de l'aigua mansa*, encara que *el deixar passar* vol dir donar-li tota mena de facilitats. [Farnés dóna també la variant *No et fies de l'aigua mansa que la que corre ja es veu*, que és el sentit que ell pensa que té la parèmia].

• L'aigua i l'oli mai poden barrejar-se. (A 470).

Farnés: Seria més correcte dir: *L'aigua i l'oli mai no poden barrejar-se*.

• Pren l'aigua de molt lluny i se li embussa el forat. (A 501).

Farnés: Corregeixo *embossa* per *embussa*.

- ♦ Aire a Bambi, pluja al darrer. (A 541)
Farnés: Aquest Bambi és sospitos: tinc por que no sia *Basibé* estrafet. [Farnés té documentada la parèmia *Aire de Basibé, aigua al darrer* (A 543)].
- ♦ A la primera aixadada pegarem en l'aigua. (A 580).
Farnés: Alberola (1928) posa *aixetada*, que voldria dir *cop d'aixeta*, mentre que el sentit del refrany és *cop d'aixada*.
- ♦ Si no t'agrada, no li facis albarda. (A 660).
Farnés: És, sens dubte, fruit d'una errada comesa en la transcripció de: *Si no t'agrada, no li facis Albada*. [Farnés inclou també aquesta parèmia (A649)].
- ♦ Quin albat hauràs fet per *ahí*? (A 665).
Farnés: Estaria millor dit *ací*.
- ♦ Alcover emplatejat, la Selva sobredaurada. (A 719).
Farnés: Corregeixo *Lo Cové* per *Alcover*.
- ♦ No és durable l'alegria d'aquest segle. (A 746).
Farnés: Corregeixo *legra* per *alegria*, pel que em sembla.
- ♦ (1) Amb l'amargor de la malaltia, coneix hom la dolçor de la sanitat; (2) En l'amargor de la malaltia es coneix la dolçor de la enfermetat. (A 916).
Farnés: *enfermetat* és, evidentment, una errada. [La comparació de les variants permet a Farnés evidenciar l'errada].
- ♦ D'amics mai n'hi ha prou. (A 992).
Farnés: Corregeix *Amics* per *D'amics*.
- ♦ (4) La fiança la bossa pelansa. (A 1094).
Farnés: És evident que *pelansa* vol dir *per l'ansa*.

2.3 CORRECCIONS DE BARBARISMES

- ♦ (2) Qui molt abraça, poc estreny. (A 32).
Farnés: Careta (1901) posa *Qui molt abraça poc estreny* com a comprovant, anomenant-lo aforisme popular, que en català s'ha de dir *abraçar* en comptes d'*abarcar*. [Farnés hi inclou les variants: (1) *Qui molt abarca, poc estreny*; i (3) *Qui molt abarca, poc apreta*].
- ♦ (1) Per molt abric no fa menos fred; (2) Per molt abric no fa menys fred. (A 33).
Farnés: *Per molt abric no fa menys fred* és la correcta.
- ♦ Val més abundància de magatzem que carestia de tenda. (A 100).
Farnés: Corregeixo *almacén* per *magatzem*. [La versió documentada diu: *Val més abundància d'almacén que carestia de tenda*].

- ♦ Adeví de Margena, que, en pondre's el sol, a l'ombra es queda. (A 135).
Farnés: Corregeix *sombra*. [La versió documentada diu: *Adeví de Margena que en pondre's el sol a la sombra es queda*].
- ♦ Amb aigua sola no es fa bon caldo. (A 389).
Farnés: Estaria més com cal dient *Amb aigua sola no es fa bon brou*.
- ♦ El que està picat de l'alacrà, sols de l'ombra s'assusta ja. (A 634).
Farnés: Sembla una adaptació d'una dita castellana. Corregeixo *sombra* per *ombra*.
- ♦ Amics fins a la mort, si a la butxaca no em fas toc. (A 968)
Farnés: Corregeixo *hasta* i *bolchaca*. [Farnés documenta la parèmia: *Amics hasta la mort si a la bolchaca no'm fas toc*].

2.4 DEFINICIONS

- ♦ Quan les abelles ragen molt, senyalen bon temps. (A 25).
Farnés: S'aplica a les abelles que entren i surten amb gran afany del rusc o arna: llavors diu el poble que *ragen molt, senyalen bon temps*.
- ♦ Lagost la belluga i el setembre l'aixopluga. (A 215).
Farnés: Es refereix a les malalties: aixoplugar en el sentit d'abrigar-les amb la mortalla, que mata.
- ♦ Tothom se mostra amic de la creu. (A 1100).
Farnés: Tal com la diuen a Sant Feliu de Codina, és usada en el sentit que tothom vol ésser i és amic del diner. Tal vegada es fa referència a la moneda *creu* com en la frase: *Ni una malla ni una creu*. O bé a la figura anomenada *creu* de la major part de les monedes oposada a cara i que dóna lloc al joc de cara o creu que es diu també per significar la sort, sense beneficis, de franc: donar-ho tot a *cara o creu*, o a *cap o creu*, etc.

3. Conclusions

L'anàlisi de les primeres 1109 parèmies publicades en el primer volum de la *Paremiologia catalana comparada* (Farnés 1992–1999) posa de manifest l'interès de Sebastià Farnés per millorar la qualitat lingüística de les parèmies catalanes.

Farnés fa comentaris lingüístics a un total de 45 parèmies que es poden agrupar de la manera següent: traduccions i adaptacions (14), rectificacions (21), correccions de barbarismes (7) i definicions (3). En el primer grup, Farnés posa de manifest l'existència de parèmies catalanes no genuïnes, ja que s'han format a partir de la traducció o de l'adaptació de parèmies existents en altres llengües; en el segon, corregeix els errors, majoritàriament de tipus lèxic, que s'han produït per deformació o per l'ús incorrecte de mots catalans; en el tercer, esmena els barbarismes (castellanismes), i en el darrer, explica el significat de paraules o expressions catalanes poc conegudes. Tot plegat, amb la voluntat de contribuir a la recuperació i la dignificació de la llengua catalana.

Referències bibliogràfiques

- ALBEROLA SERRA, Estanislau; Manuel PERIS FUENTES (1928): *Refraner valencià. Colecció de refrans populars. Pròlec i correcció del Excm. senyor P. Lluís Fullana Mira*, València, Arte y Letras.
- CARETA I VIDAL, Antoni (1901): *Diccionari de barbarismes introduhits en la llengua catalana*, Vilanova i la Geltrú, Oliva, tipògraf.
- FARNÉS, Sebastià (1913): *Assaig de Paremiologia Catalana Comparada, vol. 1 (Abarcar-Amich)*, Barcelona, Il·lustració Catalana.
- FARNÉS, Sebastià (1928): «Demofilologia. Literatura oral. Sant Joan, bon sant», *Arxiu de Tradicions Populars*, núm. 1, pp. 11-12, edició facsímil de Juan José de Olañeta, Barcelona, 1992.
- FARNÉS, Sebastià ([1929–1933b], (s. d.): «Demofilologia. Literatura oral. Una endevineta proverbial», *Arxiu de Tradicions Populars*, vol. 1, núm. 5, pp. 264–266, edició facsímil de Juan José de Olañeta, Barcelona, 1992.
- FARNÉS, Sebastià ([1933], (s. d.): «Demofilologia. Literatura oral. Motius del rei En Pere d'Aragó», *Arxiu de Tradicions Populars*, vol. 1, núm. 6, pp. 336–338, edició facsímil de Juan José de Olañeta, Barcelona, 1992.
- FARNÉS, Sebastià (1992): «Pròleg» a *Paremiologia catalana comparada*, vol. 1, Barcelona, Columna.
- FARNÉS, Sebastià (1992–1999): *Paremiologia catalana comparada*, 8 vols., Barcelona, Columna.
- PUENTE Y ÚBEDA, Carlos (1896): *Meteorología popular o refranero meteorológico de la península ibérica*. Madrid: Tipografía de los Sucesores de Cuesta.

IX. Personal

La doble vida de Tony Gallara

JAUME CABRÉ

Institut d'Estudis Catalans

En Ramon Ribera, tres cops a la setmana, en tornar de la feina, anunciava a la seva resignada muller que se n'anava amb els amics a fer un parell de cervesetes i que potser tornaria tard. Ella tocava l'ase, ferida, però evitava cap més comentari.

Un dia que un cor de prestigi feia un recital de música contemporània *a capella*, un amic que era a primera fila, el va reconèixer dalt l'escenari del Palau de la Música fent un solo de baix força compromès. Estranyat, l'amic, furgà en el programa de mà i va llegir que aquell baix es deia Tony Gallara. En Ramon tenia un doble clavat, pastat! Per uns moments va pensar a fer-li una foto i enviar-la-hi. Però a mesura que continuava el recital, es meravellava tant per la semblança, que era impossible: gestos, mirades, manera d'arrufar el nas... Era ell. Ja ho sabia, que era impossible, però era ell.

Davant d'un suc de fruita, a escassos metres del Palau, capcot, en Tony Gallara va contestar amb un fil de veu que si us plau, si us plau, que per res del món no li digués res a la dona.

—Però per què?

—És que no en sap res.

—I per què no ho ha de saber?

—Es pensa que surto de gresca amb els amics.

—Ramon, mira'm.

—Ja et miro —va dir sense mirar-lo, com si el color difús del líquid del got fos l'espectacle.

—A veure: què té de dolent que la teva dona sàpiga que...

—No, no. M'estimo més que estigui empenyada pensant que sóc un perdulari sense remei: això ja ho té assumit.

—Tú estàs com una cabra.

—No vull que em vegi vestit així, d'uniforme, amb un llacet ridícul, fent filera amb altres homes i dones i refilant com una mallerenga...

—I què té de dolent?

—Es fotria a riure com una boja. I jo... em moriria de vergonya.
—Estàs... —De sobte, estranyat—: I tu quan assages?
—A la dutxa, a l'ascensor... O quan no hi ha cap client a la botiga.
—Però... No has pensat que potser a la teva dona li agradaria molt, saber que cantes?
—Ja t'he dit que se'n fotria, n'estic segur. Em perdria el respecte.
—Estàs equivocac.

—Mira: fa tants anys que sap que surto de gresca que t'asseguro que no sabia com posar-m'hi per explicar-li que tot plegat és una farsa, que sóc abstemi i que canto en un cor mixt de música clàssica a la corda de baixos. Com si la veiés: morta per la impressió, o pel menyspreu, amb la boca oberta i els ulls esbatanats. Sóc incapaç de desenganyar-la.

—I com t'ho fas, amb els bolos?
—Hi renuncio i la direcció del cor ho accepta.
—Ho sento, Ramon, però t'estàs equivocant.

—No, no... Tu no saps... Vaja: és que no et pots ni imaginar la mirada que em faria. Terrible. I em diria m'has estat enganyant tants anys i... —Decidit—: és que no vull ni pensar-ho.

Làmic es va aixecar, corprès... Després d'uns segons de vacil·lació, només va saber dir que tinguis sort, Tony Gallara.

En Ramon mirava el got mig buit amb ulls tristos. Segurament ni el va sentir.

10/04/15

Comentari filològic

Sempre que vaig a concert, que és sovint, descobreixo amics tocant l'orgue, la viola de gamba, els platerets i les timbales, el contrabaix o la trompeta. Un dels últims va ser una amiga molt propera que tocava l'arpa amb una cara de felicitat corprenedora i això que la meva amiga, que viu a Vilassar de Dalt i que, pel que jo sé, mai no ha vist una arpa de prop, en aquells dies era de viatge a Rostock... Alerta: potser el viatge era l'excusa per... Aquí vaig començar a desconfiar dels amics.

Ara bé: l'últim cas flagrant de destapar la doble vida dels amics, va ser fa molt poc en un concert al Palau de la Música. Hi vaig anar amb el meu fill, que es diu Martí. Tots dos hi vam desemascarar un amic comú que feia de baix. I vam decidir que era ell i que qui ho havia de dir. I sí: és que era clavat; i tant, que era ell. I, tot i que el nostre amic tenoreja, va fer un solo de baix rotund i precís que ens va embadalir. I, amb tota la barra, es feia dir Tony Gallara.

En arribar a casa, malgrat l'hora, no em vaig poder resistir d'escriure *La doble vida de Tony Gallara* i llavors vaig entendre molta part de la vida misteriosa d'un altre Martí, el filòleg Joan Martí i Castell. Com qui diu, se'm va fer la llum.

Qui és, en Joan Martí i Castell?

No tinc la pretensió de 'definir' l'home: ni me'n sento capaç ni hi tinc cap dret. Malgrat aquesta prevenció prudent puc dir que en Joan Martí i Castell ha estat i/o és:

Catedràtic emèrit de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili.
Rector de la mateixa universitat (1992-1998)

Membre de la Secció Filològica de l'Institut d'estudis Catalans des de 1992.
President de la Secció Filològica durant dos mandats (2002-2010)
President de la Secció de Lexicografia de la SF de l'IEC.
Membre d'Honor de l'Euskaltzaindia.
Membre de la Comissió permanent del Consell Social de la Llengua Catalana de la Generalitat de Catalunya.
Membre del Consell Social de la Llengua de Signes Catalana de la Generalitat de Catalunya.
Membre del Consell Assessor del Centre de Temes d'Estudis Contemporanis de la Generalitat de Catalunya.
Doctor en Filologia Romànica per la Universitat de Barcelona
Doctor en Lingue e letterature straniere per *La Sapienza* de Roma.
Cofundador i primer president de l'Institut Interuniversitari Joan Lluís Vives (1994-1998).

...

I m'aturo aquí amb uns modestos punts suspensius perquè la llista de responsabilitats és tan llarga que fa ferredat. I això que m'he servit d'un mal anomenat «currículum abreujat» de J.M.C. Això és en Joan Martí? Això és part del que és i fa en Joan Martí i Castell.

Diagnòstic

Tot plegat m'ha servit per lligar caps. Perquè... qui no ha coincidit mantes vegades als Plens de la Secció Filològica, al Patronat de la Fundació Mercè Rodoreda, al Conseil du Centre d'Études Catalans de l'Université Paris-Sorbone, a les compareixences al Parlament de Catalunya o al Congreso de los Diputados a Madrid, amb en Joan Martí carregant discretament una planxa de surf? Quantes vegades hem reprimint la curiositat i la pregunta sobre la presència de la planxa de surf!... I és clar: ara, de matinada, hores després del concert, he entès que l'estimat Joan Martí pateix la síndrome de Tony Gallara! Furgant als cercles íntims hem pogut saber que des de fa anys, s'ha empecat un alibi complicadet però que al mateix temps explica amb la simplicitat que sol emprar la gran narrativa, el color sanitós i emmorenit del seu rostre. Me l'imagino dient nena, no m'esperis a dinar que faré quatre onades a la Platja Llarga! O també: «Avui no vindré a dormir que farem un tomb per les platges de l'Algarve amb la colla!» I, furtivament, agafava el tren i s'incorporava a una reunió on havien de discutir sobre la viabilitat d'uns accents diacrítics. Amb la planxa de surf.

Joan Martí, una *liaison dangereuse*

SALVADOR GINER

Institut d'Estudis Catalans

Les forces del mai sempre treballen. Per raons que no vénen al cas vaig haver de conèixer en Joan Martí i Castell en una guisa contrària a la que hauria d'esdevenir ser la nostra amistat. El que ara diré en aquests mots en honor seu serà un relat —subjectiu, ben entès— dels orígens i camí fet per aquesta amistat. Els savis lingüistes, filòlegs i altres especialistes que envolten ací els meus comentaris em sabran disculpar per la gosadia. No tinc la més petita competència per enraonar sobre l'obra científica del professor Martí i Castell. Com ell sap, només he llegit —amb cura i admiració— el seu treball sobre els *Usatges*, per raons utilitàries, car en aquell moment m'interessava pouar coneixements sobre pactisme català, i em vaig trobar amb el seu estudi, que em va fer força servei. I també conec el seu Ús social de la llengua catalana, endut pels meus prosaics interessos sociològics. Són dues obres essencials. Són, però, només una part de la seva creació científica.

Les tasques que m'havia encomanat la nostra acadèmia nacional, l'Institut d'Estudis Catalans, em dugueren el 2002 a la vicepresidència d'aquella casa i un temps després a la presidència, lloc en el qual hauria de romandre fins a 2013. Doncs bé, a la junta de govern de l'Institut, que rep el nom de Consell Permanent, hi participen els presidents de cadascuna de les cinc seccions en què està dividit. En Joan Martí, com a president de la Secció Filològica, en formava part. El president en aquell moment era Josep Laporte, eminent farmacòleg, que havia estat rector de la Universitat Autònoma de Barcelona i conseller del Govern de la Generalitat. Hom descobrí aviat que no tota la política científica i acadèmica que volia dur l'equip de la presidència i, si no vaig errar, una majoria del Consell Permanent, coincidia amb la de la molt important Secció Filològica representada i encapçalada amb vigoria per Joan Martí. Les discrepàncies objectives solen transformar-se sovint en tensions entre persones. Intueixo que Joan Martí sabia el cost personal de la discrepància objectiva. Aviat vaig adonar-me del seu capteniment gairebé solitari en un entorn que, certament vull subratllar-ho, no era hostil, però que podria certament esdevenir incòmode. Haig de dir que el seu característic refús a vinclar-se trobava en algun cas una resposta equivalent. Amb la diferència que Joan Martí ha argumentat sempre racionalment i enraonadament els seus criteris. Com sol dir l'expressió coneguda, consta en acta.

Conscients tots plegats de la importància d'aquells moments (l'any 2007 havíem de celebrar amb tota solemnitat el Centenari de l'Institut, la Secció Filològica havia de dedicar tot un any a actes i celebracions sobre la seva activitat durant un segle, a més de publicar una nova edició del *Diccionari normatiu de la llengua catalana*), la responsabilitat de Joan Martí era evident, quotidiana i cabdal. Calia prendre decisions i aconseguir un consens constant entre la majoria dels membres de l'Institut. No era gens fàcil. Em vaig adonar llavors —i dic quelcom que ell mateix sap del cert— de la seva tossuda capacitat d'anar contra el corrent. I sempre amb unes formes d'absoluta cortesia: Joan Martí, com diuen a Alacant d'algú que és alhora recte i senyor, és un cavaller.

A poc a poc la meua admiració, malgrat de ser jo a camp contrari, aviat encapçalant-lo, no aturava de créixer. Cada cop més la meua franca amistat amb el que semblava el cap de lleial oposició a l'equip de govern de l'Institut esdevenia més una *liaison dangereuse* (entesa com a tal per algun responsable irresponsable, deixeu-m'ho dir tot). A més, qualsevol reserva mental que jo podria tenir s'ensorrava ràpidament. Per dues causes ben distintes. Una, vaig descobrir en ell una autenticitat que no té res a veure amb la nostra vinculació respectiva a l'Institut. Una era el seu entusiasme per l'art, i sobretot per la pintura i l'escultura. L'amistat compartida amb alguna artista barcelonina, i sobretot, algunes visites que férem plegats als museus, començaren a crear la nostra convivència, esdevinguda complicitat i finalment gran amistat. Joan Martí ha estat un dels membres de l'Institut que més ha ajudat a enriquir-lo amb obres d'art. També compartírem durant anys la pertinença a la Fundació Salvador Alibau, escultor de Sant Llorenç d'Hortons, alguna de les grans obres del qual són ara a l'Institut. Un cop, vam anar a Madrid per veure un secretari d'estat del Ministeri de Cultura que, tot i ser català, només ens oferí bones paraules. Un bon pretext per visitar el Reina Sofia, un museu bastant despullat. Recórrer-lo amb Joan Martí, però, és un privilegi que, lector amic, em pots ben bé envejar. També en una visita a la Real Academia de la Lengua vaig tornar tan decebut com la que ens dugué a pidolar al Ministeri el que era propi de Catalunya, però molt content d'haver passat tantes hores amb la companyia de Joan Martí. Ell compensa les desfetes dels catalans, en la mesura que entra en batalla, que no és poca, amb una pregona preocupació per les coses de l'esperit. Un refugi intel·ligent. No conec gaire gent igual. Més aviat comprovo que els homes solen ser absorbits per alguna obsessió, que desplaça la resta de la seva humanitat.

La resta és la història d'una amistat, que no té gens d'interès per al lector. Hem estat companys en molts viatges a París, a Mallorca i les altres illes, a València, a Amsterdam, a la seva Tarragona, tot sempre per feina. Uns viatges que sempre es transformaren en quelcom més que les bones relacions que de tant en tant sorgeixen, per exemple, entre companys d'una mateixa facultat a la universitat. Les complicitats i els diàlegs —humans, ideològics, àdhuc patriòtics, fins i tot polítics— ja no surten ni poden sortir en aquesta breu nota d'homenatge. En altres ocasions, de caire estrictament professional, com la que ens obligava a participar en els treballs del Termcat, tenir Joan Martí al costat ha estat per mi fonamental, atesa la meua ignorància lingüística, gramatical i sintàctica. Mai no li ho he agraït: ho faig ara. Has de fet crossa, Joan, i no ho saps prou.

Els altres participants en aquest llibre *ad honorem* diran les virtuts de Joan Martí com a rector fundador de la Universitat Rovira i Virgili, les seves aportacions filològiques, lexicogràfiques, organitzatives, la seva capacitat com a mestre davant els alumnes o per inspirar la recerca als seus deixebles. Encara que les conec un xic, me n'estic de parlar-ne: no ho faria pas com ell s'ho mereix.

Aquests mots són en el teu honor, Joan, i en el de la Rosa Maria. Només desitjo que els déus immortals (els teus i els meus són, com saps, el mateixos) et continuïn sent propicis. Per bé, també, de tots nosaltres. Dissortada pàtria, la nostra? Potser sí. Però amb gent com tu, un xic menys.

Voltant pels viaranys de la terra i les senderes dels mots...

JOAQUIM MARIA PUYAL

Institut d'Estudis Catalans

El dia 5 de març de l'any 2007 es va celebrar a la Facultat de Ciències de la Comunicació de la Universitat Autònoma de Barcelona, per iniciativa del Grup Llengua i Mèdia i de la Unitat de Filologia Catalana i amb la coordinació de Daniel Casals, una jornada dedicada a la llengua del futbol. Al llarg del dia es van presentar diverses ponències que permetien observar el fenomen lingüístic, aplicat a la narració oral de la descripció del joc, des de les òptiques de diversos professionals del periodisme que, de manera formal i sistemàtica, expressaven la manera com cadascú s'enfrontava a l'elaboració d'aquesta mena de discursos. Tot el deversall d'informacions i experiències que durant aquella sessió es van escoltar a l'aula magna de l'Autònoma haurien de significar un magnífic conjunt de materials d'una gran utilitat per als investigadors interessats en la matèria. Alinear els esforços de lingüistes i radiofonistes havia estat una bona pensada. La jornada va anar molt bé i la recordo amb satisfacció. Em ve a tomb de parlar-ne ara perquè aquella sessió universitària em va proporcionar el primer contacte «formal» amb Joan Martí i Castell. És cert que poc temps abans ja havíem estat presentats en una trobada per tractar un assumpte menor associat al Barça, del qual és un fidel i gran seguidor. Però l'acte de l'Autònoma va ser, per a mi, l'inici de la nostra amistat actual que no puc destriar de l'admiració, l'afecte i l'agraïment que les paraules i les obres d'en Joan han anat trenant, al llarg d'aquests pocs anys, entre nosaltres.

Joan Martí va obrir aquella jornada en tant que, aleshores, president de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans. Per a tots nosaltres, que una autoritat lingüística tan alta ens acomboïés en aquella ocasió va ser tota una sorpresa. És clar que el meu esbalaïment va anar en augment quan, mentre escoltava les paraules que dedicava al llenguatge futbolístic, jo anava descobrint en ell un oient regular i «històric» de les meves transmissions radiofòniques, de les quals, com a investigador i sociolingüista, feia una anàlisi a fons i documentada. He de confessar que, tot i que la meua activitat professional m'ha proporcionat satisfaccions enormes

i gratificacions inimaginables —que han omplert a vessar la meua vanitat— no serà fàcil que oblidí l'emoció que vaig experimentar a primera hora d'aquell matí, escoltant les paraules del doctor Martí i Castell. Ell parlava de registre, propietat, genuïnitat, ús lingüístic, funcionalitat, col·loquialismes, recursos, hipèrboles, metàfores, interacció... I de l'establiment d'un estàndard oral. Escoltar-lo em va fer sentir feliç. Però ara no és el moment de referir-me ni a la meua felicitat ni a les meues transmissions. No és aquesta la part del seu discurs d'aquell dia que ara m'abelleix de destacar.

Vull, en canvi, evocar l'apartat de la seva exposició en què tractava de la situació de la llengua i del seu ús social. Va defensar la idea que la vigència plena d'un idioma té com a condició indispensable que es faci servir en tots els aspectes de la vida personal i social. I, naturalment, que s'usi amb tota competència i funcionalitat des dels mitjans de comunicació. Va alertar-nos que sovint en els *media* es fa el salt des d'un ús formal i acurat (programes informatius i documentals, textos llegits) cap a l'expressió no formal deixatada (espais d'esbarjo i intrascendents, oralitat improvisada) que embastardeix la llengua. I va advertir-nos del risc que això representa per a la llengua mateix. Va arribar a aquest punt partint de les condicions imprescindibles que fa un segle calia atendre per salvar la llengua catalana: codificar-la, estendren la disciplina en l'ús i fer-la present en qualsevol context o registre. I va emfasitzar en el valor social de la llengua, tot recordant que quan Enric Prat de la Riba decidí tirar endavant el projecte de l'Institut d'Estudis Catalans tenia una convicció profunda: salvar la nació catalana exigia salvar la llengua catalana.

Quan vaig escoltar aquesta afirmació em va venir al cap immediatament una idea que servo a la memòria de tantes vegades com li he sentit dir al meu amic i mestre Jordi Mir i que ara em plau de reproduir: tenir una passió accentuada per la llengua pròpia és una de les virtuts que més poden ennoblir una persona i és lògic que sigui així perquè la llengua està arrelada a la terra. Estimar la llengua és estimar la terra. (Diuen els poetes que les arrels dels nostres mots són fondes i que encara s'assaonen amb les pluges i tempestes. I diuen també que l'arrel de la flor de l'esperança tan profundament s'allarga que floriria encara si aquesta terra amarga un dia fos coberta d'una crosta de sal. Que bé que ens va, de tant en tant, poder rellegir els poetes...!)

A Mir li agrada recordar que Pompeu Fabra, a l'hora d'encarar-se amb la codificació que exigia la llengua catalana en el curs de la Renaixença que l'havia de deixondir de l'ensopiment dels darrers segles, va relacionar des del primer moment el concepte de llengua amb el de nació. És a dir, va vincular estretament la parla d'una comunitat amb el territori on està establerta. I li agrada destacar que això, que s'esdevé en general en moltes cultures amb localització definida, és evident d'una manera rotunda en el nostre cas. Vist així, ser plenament català és, ha de ser, inherent a parlar català, i viceversa. Tot allò que desvirtuï o traeixi aquest principi no es podria considerar més que un falsejament de l'essència històrica degut, notòriament, a les malèvoles i nefastes ingerències que hem sofert al llarg dels segles. I és des d'aquesta simbiosi, llengua-nació/nació-llengua, que, en el món actual —turbulent i mordaç, excitant i frenètic—, hem aconseguit situar la nostra llengua i la nostra cultura en un lloc digníssim entre les que ens acompanyen a l'hora de poder-se vantar d'un origen mil·lenari.

En silenci, assegut tot sol davant l'ordinador, és com si sentís aquestes paraules d'en Jordi mentre, atenent la invitació de Miquel Àngel Pradilla, escric el text dedicat a Joan Martí. Crec que, segurament, ell també les faria seves. Perquè, ell, s'inscriu entre els catalans que encapçalen i tenen ben ferm el timó que marca el rumb dreturer d'aquella trajectòria, a través d'una vida dedicada plenament i sense ziga-zagues a enaltir la llengua que ens uneix. Observa en el seu capteniment un principi de coherència personal —que és capaç de portar fins a les últimes conseqüències raonables— i, des d'un compromís previ d'honradesa intel·lectual, es manté *sempre*

fidel a les pròpies conviccions. Com a persona i com a científic, sap mantenir la tensió de la síntesi difícil entre la devoció i el rigor. Conjumina un sentiment transcendent d'amor a la llengua (que li surt de l'ànima) amb un coneixement profund de la ciència lingüística (fruit de l'estudi i l'observació). Ell ha tractat els registres diversos de la llengua. Des dels d'arrel popular —dites i locucions genuïnes— i no per això menys importants a l'hora de valorar-ne l'interès fins a teories de fons en la lingüística general com són la història social de la llengua o la sociolingüística.

Per tot plegat, cal considerar Joan Martí i Castell una baula sòlida en la cadena reservada als que amb el seu quefer continuen i actualitzen el llegat que ens va deixar Fabra (Fabra, de nou...). Deixeu-me, però, que ara recordi que al mateix temps que Fabra s'endinsava en l'espluga pregona dels secrets de les paraules, també volia saber d'on venien i on tenien vida. Aquest objectiu el va portar a trepitjar i contemplar insistentment la terra on viuen els nostres mots. Faig aquesta remembrança perquè també en aquest aspecte Joan Martí es complau a ser-li fidel. Només cal haver tingut ocasió de compartir amb ell algunes passejades pels nostres camins —conjuminant el gaudi del paisatge i l'observació de la paraula viva— per veure amb la passió que s'hi immergeix. Sé de què parlo i en dono fe perquè en sóc testimoni.

Potser ultrapasso els límits d'alguna discreció, però no puc estar-me de revelar, amb entusiasme, com en són, de plaents, les rutes que, de tant en tant, amb Albert Jané i Jordi Mir, hem fet, tots quatre, voltant pel país. Es tracta d'una cosa insuperable. No hi ha ningú al món que conegui millor les terres de Catalunya que en Mir. Ho sap tot. Tot. Ha estat a tot arreu i a totes les hores del dia. Té milers de fotografies que en són testimoni. I, a més, és capaç de conjugar totes les manifestacions llegades per l'ésser humà i la seva petjada al llarg dels segles —embastant-les amb el fil transversal de la complexitat cultural— amb la rendició humil davant la força de la natura. I de la seva bellesa. No hi ha, no pot haver-hi, un guia millor. Però si, a sobre, l'altre company de trajecte és Albert Jané, aleshores el gaudi arriba al sùmmum. Ja sabeu com n'és, de savi, l'autor del millor diccionari de sinònims que tinc a casa. Trenca llargs silencis —comparables amb les estones que Messi «desapareix» del partit— amb l'exposició de la idea justa, la paraula precisa, l'observació pertinent. Aleshores, la comunicació esclara. Com la graderia quan Messi fa el gol. La memòria excepcional de l'Albert permet que ens introduïm en insòlits viaranys que ens menen a indrets privilegiats on la delectança intel·lectual és indescriptible. De tant en tant, l'Albert et mira. Encara més, et fita. Un altre silenci. Si acluca la mirada, ja estàs perdut. En guarda una que no t'imagines, que s'escau d'allò més i que serà celebrada per tothom. L'admiro.

És en aquestes circumstàncies, amb la companyia d'en Jordi i l'Albert, que jo he vist en Joan emocionat, submís i vençut per la fruïció de la travessia tan curulla d'al·licients de tota casta. És un goig: observar com se li eixampla la mirada contemplant l'entorn suggeridor que ens ofereix la cubeta superior de la serra de Busa; percebre l'abstracció que li produeix el silenci que es respira sota les voltes acollidores de la cripta de l'església romànica de Sant Esteve d'Olius; compartir, tots quatre, la pau absoluta que regna a la catifa verda que envolta la silueta màgica de l'ermita rodona de Sant Miquel de la Pobla de Lillet; copsar com gaudeix els mots commovedors que —llegits, solemnement, com fa en Jordi— s'encadenen en el poema de Màrius Torres *Relloge de sol*, perpetuats a la majòlica que a l'era d'el Mas Blanc de Centelles ens evoca el poeta de l'esperança; constatar com interioritza tot el que ha representat per a Catalunya l'obra d'Enric Prat de la Riba, revivint-ho des de les parets i els espais que el van veure néixer i morir a Castellterçol; o veure'l fent-se seva la història que ens precedeix i ens compromet a ser-ne dignes, des de les pedres que resten del castell de Queralt, testimoni d'una de les nissagues que ens han acompanyat durant segles... / ...i, després, migdia enllà, un porró

de vi acompanyarà l'estofat —fet per encàrrec— d'alguna mestressa. Tot plegat, insuperable. Probablement, irrepetible. Un privilegi.

Estimem la terra. Estimem la llengua. El binomi llengua-terra, constant en Joan Martí, li fa afirmar a recer del coneixement de la història que «una llengua és el símbol per excel·lència de la unitat d'un poble». Fabra també ho signaria.

Índex sistemàtic

— VOLUM I —

PRESENTACIÓ DEL RECTOR DE LA UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI.....	7
PRESENTACIÓ DEL RECTOR DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA.....	9
JOAN MARTÍ I CASTELL: LINGÜISTA I CATALÀ DE PRO.....	11
LLINDAR EDITORIAL.....	13
I. HISTÒRIA DE LA LLENGUA.....	15
Un llibre blanc d'un professor de llatí de c. 1566 (Barcelona, BC Ms. 4130).....	17
<i>Joan F. Alcina Rovira</i>	
La minorització del català a l'edat moderna i contemporània: abast, evolució i límits.....	25
<i>Francesc Bernat i Baltrons</i>	
Noves aportacions sobre la història de la llengua catalana a Sardenya.....	33
<i>Jordi Carbonell</i>	
La inquietud social per la llengua catalana durant el tardofranquisme. La secció «El lector opina...» del setmanari <i>Tele/estel</i>	41
<i>Daniel Casals i Martorell</i>	
Sobre els <i>Diàlegs</i> de sant Gregori.....	53
<i>Germà Colón Domènech</i>	
El català oral de Girona al segle xv: noves perspectives d'estudi.....	61
<i>Francesc Feliu Torrent</i>	
L'Omèlia sobre lo psalm del « <i>Miserere mei, Deus</i> », de Narcís Vinyoles.....	69
<i>Antoni Ferrando</i>	
L'art de donar consells en el món antic: protrèptics i cartes.....	93
<i>Montserrat Jufresa</i>	
Miquel dels Sants Oliver i l'Institut d'Estudis Catalans.....	103
<i>Josep Massot i Muntaner</i>	
De Perpinyà a Castelló d'Empúries i del francès al català: l'itinerari vital i lingüístic de Maria Teresa de Ponte.....	111
<i>Eulàlia Miralles, Albert Rossich</i>	
Entre notarios del uso y registradores de la propiedad en las palabras.....	121
<i>José A. Pascual</i>	
L'aportació de Jaume Bofarull a l'Obra del <i>Diccionari de la Llengua Catalana</i>	129
<i>Maria Pilar Perea</i>	
El pas del català al francès en els registres parroquials nord-catalans del segle xviii.....	139
<i>Joan Peytavi Deixona</i>	
<i>De verbo ad verbum</i> : Derecho, mediación lingüística y escribanos vascos (s. xix).....	167
<i>Andres M. Urrutia Badiola</i>	
Lexicografia comparativa del segle xvii: els diccionaris de Font, Torra i Lacavalleria.....	177
<i>Joan Veny</i>	

II. VARIACIÓ I CANVI LINGÜÍSTIC	191
El problema de l'etimologia de <i>xafardejar</i> , <i>xafarder</i> , <i>xafarderia</i>	193
<i>Joseph Gulsoy</i>	
<i>Maüix</i> : un genovesisme nàutic del català.	203
<i>Mar Massanell i Messalles</i>	
Morfologia del grup nominal en el català de la Codonyera.	223
<i>Artur Quintana i Font</i>	
III. ONOMÀSTICA	231
Els noms mallorquins de <i>Pisum sativum</i> i <i>Pisum sativum</i> ssp. <i>arvense</i> i l'etimologia d' <i>estrigassó</i>	233
<i>Cosme Aguiló</i>	
Hagiotoponímia: dedicacions parroquials i altres orígens	241
<i>Mar Batlle, Josep Moran , Joan Anton Rabella</i>	
Dels <i>Jean francesos</i>	247
<i>Denise Boyer</i>	
El nom de Maó i els seus orígens. Estat de la qüestió	253
<i>Joan F. López Casanovas</i>	
La toponímia de Campome (Conflent) segons una enquesta lingüística inèdita de Joan Coromines realitzada l'any 1960.	261
<i>Philip D. Rasico</i>	
Alguns canvis lèxics en la toponímia pitiüsa	269
<i>Enric Ribes i Marí</i>	
IV. LLENGUA NORMATIVA I PROCÉS D'ESTANDARDITZACIÓ	283
Norma lingüística i norma terminològica: divergència i coherència	285
<i>M. Teresa Cabré Castellví</i>	
A Reforma normativa de 2003, un momento delicado para a RAG.	293
<i>Manuel González González</i>	
Codis desconcertants per a l'ortoèpia catalana: transliteracions ciríl·liques (rus) <i>vs</i> pseudotranscripcions pinyinianes (xinès mandarí)	301
<i>Joan Julià-Muné</i>	
Estandardització de la llengua i mitjans audiovisuals: a propòsit d'unes notes morfosintàctiques d'Enric Valor.	313
<i>Lluís B. Polanco Roig</i>	
La sintaxi dels adjectius i els diccionaris	335
<i>Joaquim Rafel i Fontanals</i>	
Les geminacions a l'estàndard oral	345
<i>Lluís de Yzaguirre i Maura</i>	

VI. SOCIOLINGÜÍSTICA I PRAGMÀTICA	7
Monges, freres, mestres, bisbes i capellans: l'avantguarda de la subordinació i l'eradicació d'una llengua —i del seu capgirament?	9
<i>Joan A. Argenter</i>	
Canvis en els ecosistemes de les llengües mitjanes: nous fets a la recerca de nous conceptes .	19
<i>Albert Bastardas i Boada</i>	
«Com és la independència de Catalunya»: símls i conceptualització de la realitat	25
<i>Maria Josep Cuenca</i>	
L'espai comunicatiu en català: del món local al món global.	33
<i>Josep Gifreu</i>	
Multilingüisme i multiescalaritat de les llengües. Un peix que es mossega la cua	43
<i>Josep M. Nadal</i>	
Un Projecte Lingüístic de Centre per a l'escola valenciana	53
<i>Vicent Pascual i Granell</i>	
Aproximació a les dades lingüístiques del Cens de població 2011 a Catalunya.	63
<i>Miquel Àngel Pradilla Cardona</i>	
Denotació i connotació en publicitat: els sabons líquids per a la higiene corporal	73
<i>Lidia Pons i Griera</i>	
VI. LINGÜÍSTICA SINCRÒNICA	83
Les vocals temàtiques del present en català i el morfema <i>patró-N</i>	85
<i>Montserrat Adam Aulinas</i>	
Sobre l'assignació de cas en el domini nominal.	95
<i>Elga Cremades i Cortiella</i>	
Apunt sobre la defectivitat dels articles personals	105
<i>Maria-Rosa Lloret</i>	
La fraseologia interferida: primera aproximació als factors interns de la interferència	111
<i>Mercè Lorente Casafont</i>	
Les oracions condicionals en llengua de signes catalana	121
<i>Josep Quer</i>	
VII. LITERATURA I TRADUCCIÓ	129
Les ciutats de la ficció.	131
<i>Margarida Aritzeta</i>	
<i>La muntanya, el mar i les noies</i> ... El país, l'art i l'amistat en la correspondència entre Josep Sebastià Pons i Aristides Maillol	139
<i>August Bover i Font</i>	
Narcís Oller, Josep Yxart i Emilia Pardo Bazán: diàleg literari i amistat	147
<i>Rosa Cabré i Monné</i>	
<i>The Knack and How to Get It</i> , d'Ann Jellicoe, en el teatre català de postguerra	159
<i>Enric Gallén</i>	

Fa quaranta-cinc anys.	167
<i>Albert Jané</i>	
Memòries de tribu	179
<i>Joaquim Mallafrè</i>	
La Sibil·la, un cant oracular de la Mediterrània	187
<i>Francesc Massip Bonet</i>	
Traduir textos sagrats	195
<i>Joan F. Mira</i>	
La música polifònica flamenca del segle xv a les novel·les clàssiques catalanes	
<i>Tirant lo Blanc i Curial e Güelfa</i>	203
<i>Bob de Nijs</i>	
Introducció a la poesia de Gabriel Guasch	213
<i>Magí Sunyer</i>	
Glosses filològiques (III-IV).....	221
<i>Joan R. Veny-Mesquida</i>	
Els amics desconeputs de Ramon Vidal	229
<i>Anton M. Espadaler</i>	
<i>Les Closes i Climent: Anglada homenatja Fages</i>	235
<i>Mariàngela Vilallonga</i>	
Sobre <i>El silenci</i> , de Carles Duarte (2001)	241
<i>Marie-Claire Zimmermann</i>	
VIII. LITERATURA ORAL I FRASEOLOGIA	249
Tres cançons populars del Fons Barrera de Teià dels segles XVIII i XIX	251
<i>Andreu Bosch</i>	
Sant Martí als refranys romànics del calendari. Romània (parèmica) contínua.....	269
<i>José Enrique Gargallo Gil</i>	
Entorn de l'Arxiu d'Història Oral Joan Miralles (AHOJM)	277
<i>Joan Miralles i Monserra, amb la col·laboració de Catalina Bauçà,</i> <i>Carles Canals i Laura Sastre</i>	
Sebastià Farnés, la paremiologia i la reconstrucció de la llengua catalana.....	289
<i>Carme Oriol</i>	
IX. PERSONAL	297
La doble vida de Tony Gallara	299
<i>Jaume Cabré</i>	
Joan Martí, una <i>liaison dangereuse</i>	303
<i>Salvador Giner</i>	
Voltant pels viarans de la terra i les senderes dels mots.....	307
<i>Joaquim Maria Puyal</i>	

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

UNIVERSITAT
ROVIRA I VIRGILI

